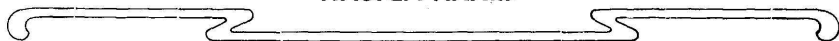

POUČNA KNJIŽNICA „MATICE HRVATSKE”

KNJIGA XXXIII.

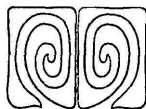
A. M. SKABIČEVSKIJ:

POVIJEST NOVIJE
RUSKE KNJIŽEVNOSTI

(OD 1848—1903)

SVEZAK I.

PO PETOM RUSKOM IZDANJU RREVEO
= MARTIN LOVRENČEVIĆ =

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU

1907

A. M. SKABIČEVSKIJ:

POVJEST NOVIJE RUSKE KNJIŽEVNOSTI

SVEZAK I.

PREVEO MARTIN LOVRENČEVIĆ

IZDALA „MATICA HRVATSKA“ U ZAGREBU

1907

ALEKSANDER MIHAJLOVIĆ SKABIČEVSKIJ.

I.

Medju savremenim ruskim kritičarima i književnim povjestničarima pripada A. M. Skabičevskom u odlično mjesto. On je, kao malo koji od njegovih drugova, nastavio predaje sjajnoga razdoblja ruske kritike iz šestdesetih godina. U „Povjesti novije ruske književnosti“ (od god. 1848. do 1903.), koju eto „Matica Hrvatska“ daje u hrvatskom prievodu svojim čitateljima, obradio je A. M. Skabičevskij u nekoliko uspjelih poglavlja djelovanje ruske kritike, pa tako možemo usporedo pratiti razvitak liepe knjige i kritike i njihovo zamjenito utjecanje na razvitak ruskoga društva. I umjetnička književnost i kritika u životu ruskoga društva spajaju u sebi i publicistički elemenat. Radi osobito težkih prilika nije publicistika u Rusiji dugo mogla steći ono znamenovanje i onaj zamašaj, što ga je stekla u nekih zapadnoevropskih naroda, gdje je postala, što no rieč, posebna velevlast. U Rusiji je taj utjecaj pao u dio književnosti i kritici, koje, ma da se razviše do vanredne moći, nisu često ipak mogle izbjeći neprilikama strogoga i surovoga poredka, koji je sa strahom pratio razvitak ruske misli te budno bdio i priečio, da društvo ne pokroči onim putevima, kojima ga je vodila slobodna misao u zapadnoj Evropi. Zato je stege u izrazivanju misli oćutjela i liepa knjiga i kritika baš kao i publicistika.

Ovo stanje izmamilo je velikomu ruskomu satiričaru i umjetniku, M. J. Saltykovu - Ščedrinu u liepoj i duhovitoj satiričnoj radnji „Ukop“* ove karakteristične opazke: „Uzmimo, na primjer, makar književnost: čini se, njoj je dana najobsežnija sloboda, a medjutim ona se muči i osjeća se, kao

* Sbornik, Petrograd 1883. 2. izdanje, str. 86.

VI

da je u stupici. U svim zemljama, gdje postoji na vlas isto takva sloboda — književnost posvuda procvjetava. A kod nas? Kod nas misao, nedvojbeno umjerena, koju u cijeloj Evropi smatraju nečim svagdanjim i običnim, — kod nas je ta misao zasjele u spisateljjevoj glavi kao kolac. Spisatelj ne zna, u kakvo bi crnilo zamočio pero, da ju izrazi, ne zna, u kakovu bi ju odoru zaodio, da ne izadje svakomu odveć jasnom. Omata, omota i premata ju svim mogućim okolišanjima i alegorijama, pa tek kad je tako reći obavio zamršenu krabuljnu proceduru, odahne slobodno i progovori: hvala Bogu, sad ju, čini se, nitko neće primietiti?“ . . . Dakle, kad je, po priznanju uglednoga pisca vladao i slobodniji duh, ruski spisatelji bojali su se jasno kazati, što misle i osjećaju. To je dokaz, kako ni liepoj ruskoj knjizi nisu uvijek cvale ruže. Imala je i ona težkih časova kao i publicistika. Ali ni kritika nije vazda imala nuždne slobode, kako nam to svjedoči sudbina dvojice krupnih predstavnika ruske kritike, i to D. I. Pisareva i N. G. Černiševskoga. Prvi je četiri godine sproveo u zatočenju u petropavlovskoj tvrđavi; potonji je malo ne dvadeset godina živio u surovom prognanstvu, za kojega nije smio pisati, pa se je tjelesno i duševno satrven vratio u zavičaj. Djela N. G. Černiševskoga nisu se do najnovijega doba smjela ni izdavati u Rusiji, već su se štampala u Ženevi, odkud su ih kriomice uvozili u Rusiju.

„Povjest novije ruske književnosti“ A. M. Skabičevskoga predočuje nam u glavnim potezima razvoj ruske misli u posljednjem petdesetgodištu te svršava gotovo na razmeđu nove epoke. Godinom 1905. svanulo je i Rusiji novo doba, pa će i ruska književnost, sudeći po sjajnom njezinom procvatu uz teške cenzurne prilike, u novom razdoblju možda još više udivljavati evropski zapad, koji je u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća toliko krat zapanjen upoznavao neobično obilje klasičnih remek-djela ruskoga duha i ruske poezije.

Razumljivo je, što u djelu čestitoga A. M. Skabičevskoga nema spomena ob onome, što je sam taj neutrudivi i daroviti kritičar prinesao u riznicu ruske misli. Čednost mu nije dopuštala, da i o sebi govori, pa je opravdano, da se taj manjak nadomjesti, bar donekle, u ovim uvodnim opazkama. Sliedeći njegove glavne radnje upoznat ćemo hrvatsko čitateljstvo i s nekim

provodnim mislima vriednoga pisca, koji eto već malo ne punih petdeset godina (počeo pisati je god. 1859.) znatno utječe u razjašnjivanje književnoga djelovanja svojih znamenitih i velikih zemljaka. Po sgodnim riečima autorovim, ruska kritika najjače je odrazila duh vremena, ideje i sve faze umnoga razvitka od tridesetih godina prošloga stoljeća dalje, a samoga Skabičevskoga opravdano ubrajaju pravim nastavljачem najboljih tradicija ruske kritike, jer ih je vješto razvijao i učvršćivao, postavljajući osnovne njezine misli na šire podloge i zagledajući dublje u njihovu bitnost.

Svojim djelom o novijoj književnosti doskočio je Skabičevskij silno osjećanoj potrebi. Podpune knjige o ruskoj književnosti nije još nitko u Rusiji napisao. Pojedinih razprava i monografija ob ovom ili onom razdoblju nalazimo dosta, ali sustavnoga i preglednoga djela, koje bi prikazalo svu pa i noviju književnost, nije bilo. A. N. Pypin napisao je doduše „Povjest ruske književnosti“, ali to djelo vodi nas samo do polovice XIX. stoljeća, pa se zato Skabičevskijeva radnja može smatrati nastavkom Pypinovoga djela.

Nekoje podatke o životu autorovu dobili smo dobrotom prijatelja i našega zemljaka K. J. Heruca, koji već dvadesetak godina stalno prebiva i radi u Rusiji na knjižarskom polju. Poslužila nam je donekle i kratka crtica o A. M. Skabičevskom u Skirmutovom izdanju „Galerija ruskih spisatelja“ (Moskva 1901.)

II.

A. M. Skabičevskij rodio se je godine 1838. u siromašnoj plemićkoj porodici, u Petrogradu, gdje je dobio i početnu poduku, polazio gimnazijske nauke i sveučilište. Još u ranoj dobi dospio je pod utjecaj književnih struja, koje su odredile i njegov daljnji udes. U petrogradskom dnevniku „Novosti“, u kojem je dulji niz godina saradjivao, priobćivao je A. M. Skabičevskij od vremena do vremena crtica iz dobe svojega mladjahnoga života i opisao svoje dojmove o životu na sveučilištu. U tim zanimivim crticama nalaze se mnogi podatci o znamenitim društvenim pojavima konca petdesetih i početka šestdesetih godina. U članciću „Novi smjerovi u savremenoj ruskoj

VIII

književnosti“ („Novosti“ 1901. broj 334.) piše među inim : „Sjećam se, kad sam još bio dječakom, pa sam jedva zavolio čitanje, a nisam bio još izkvaren nikakvim estetskim doktrinama, već sam slijedio neposredno nagnuće, volio sam Goethea, Schillera, Byrona, Walter Scotta, čitao sam sve, što je za onda bilo prevedeno na ruski jezik iz djela ovih pisaca. Žukovskoga, Puškina i Lermontova znao sam gotovo na pamet, ali sam ujedno do podpune zaboravnosti na sama sebe čitao romane E. Suea i Alex. Dumasa. „Vječnomu Židu“ i „Trim mušketicima“ imam zahvaliti, što sam morao opetovati četvrti razred gimnazije, jer su mi ti romani dopali ruku baš u doba izpita. No istodobno nisam mogao do kraja pročitati mnogi englezki roman, jer mi je bilo vanredno dosadno bezkrajno opisivanje potankosti englezkoga života i dugački razgovori glavnih lica o kojekakvim tricama života. Sjećam se takodjer, kako mi je dosadan bio Grigorovičev roman „Seoski putevi“ . . .

Po ovome vidimo, da je A. M. Skabičevskij već kao djak srednje škole zavolio književnost. Svršivši srednju školu, stupio je na petrogradsko sveučilište, i to na historijsko-filologijski fakultet. Kao sveučilištarac počeo je već saradjevati u žurnalima. Godine 1859. napisao je u „Razsvētu“ članak o Crnoj Gori, a zatim je do 1864. godine saradjevao u „Oteč. Zapis.“ pod uredničtvom Krajevskoga. Saradjevao je i u „Voskresnom Dosingu“ i drugim časopisima. Neko vrijeme bio je urednikom „Rybinskoga listka“, a zatim se je vratio u prijestolnicu, gdje se je trajno bavio književnošću, ali je uz to više godina bio učiteljem ruskoga jezika i književnosti na raznim srednjim zavodima. Godine 1872. napustio je konačno službu i sasvim se posvetio književnosti.

U to doba bilo je već njegovo ime kao kritičara dobro poznato i uvažavano. Godine 1867. svratio je A. M. Skabičevskij na sebe pažnju znamenitom razpravom : „Uzgojno značenje Gončarova i Turgenjeva“, štampanom u „Nevskom sborniku“. Od 1868. preuzeli su „Oteč. Zapiske“ Nekrasov i Saltykov, pa je u tom žurnalu djelovao kao saradnik sve do godine 1884., kad je nakon travanjske knjige cenzura obustavila ovaj znameniti žurnal. No saradjevanje u „Oteč. Zapiscima“ nije iscrpljivalo svu djelatnost plodnoga kritičara. Istodobno izlaze

njegovi sastavci u povremenim časopisima „Birževija Vêdomosti“, „Molva“, „Ustoi“, „Slovo“ i „Russ. Bogatstvo“. Od godine 1884. bio je stalnim saradnikom petrogradskih „Novosti“, gdje je svakoga tjedna pisao po jedan književni podlistak ili kritičku razpravu. Njegove radove uvrštavale su i moskovske „Russkija Vêdomosti“, petrogradski „Syn Otečestva“, a ne manje i žurnali „Sêvernij Vêstnik“ i „Russkaja Mysl“, u kojoj još uvijek priobćuje svoje radnje.

Ruska mladost u prijestolnicama i u pokrajini rado je čitala kritike A. M. Skabičevskoga te ga cijenila gotovo jednako kao i njegove predšastnike, kritičare šestdesetih godina. Osobito su se svidjale njegove „Crtice o umnom pokretu ruskoga društva“ (Oteč. Zapiski) te „Crtice iz povjesti ruske cenzure“ (takodjer u „Oteč. Zapis.“).

Godine 1890. izdao je svoja glavnija djela u dvie krupne knjige, dvostupačno, sitnim tiskom. Ali po vlastitim njegovim riečima, u tim knjigama nije ni četvrtina svega onoga, što je do tog izdanja kroz trideset godina napisao. Tu je skupio samo one razprave i članke, što ih je pisao po svojoj inicijativi i slobodnomu nagnuću, pa zato veli, da odgovara za svaku rieč, koja je tuj napisana i da te razprave najjasnije odrazuju njegovu književnu fizionomiju, njegova politička i moralna uvjerenja, kao i njegove estetske nazore.

Tko dakle hoće da proučava njegov rad, mora se pozabaviti ovom zbirkom njegovih razprava. Skabičevskij dopušta, da to proučavanje može naći tu i tamo protuslovlja u sitnicama i pojedinostima, jer pisac kroz trideset godina ne može ostati do posljednje sitnice nepromienjen, ali on je kao spisatelj u glavnom ostao nepromienjen, „služeći vjerno dobrobiti svoje otačbine, propoviedajući načela rada i bratstva“. Njegovi estetski nazori ne približuju se ni teoriji čiste umjetnosti, koja hoće, da nas proizvodi umjetnosti samo nasladjuju, ali se udaljuje i od teoretičara koristne umjetnosti, „koja umjetnost nehotice odsudjuje, da bude orudjem u rukama koje političke stranke“. A. M. Skabičevskij zahtieva od umjetnosti, da „služi čitavomu životu u svoj njegovoj ukupnosti“, pak s toga jednako nepristrano ocjenjuje i pjesnika-gradjanina Nekrasova, kao i svećenika čiste umjetnosti — Puškina.

„Povjest najnovije ruske književnosti“ izašla je godine 1891., pa je od onda doživjela više izdanja. Sada se sprema novo, šesto izdanje. Godine 1892. objelodanio je u posebnoj knjizi „Crtice iz povjesti ruske cenzure“, koje su prije bile štampane u „Oteč. Zapiscima“.

Ovo je vrlo zanimiva knjiga ; ona prikazuje sve stadije razvitka ruske misli od 1700. do uključivo 1863. godine. Sljedeći savjestnoga pisca, koji strogo pazi na točnost podataka, pratimo po ovom djelu razvoj ruske književnosti pod skrbničtvom vlade. Svagdje je važno znati, kako se vlada drži prema književnosti, ali to još više vriedi za Rusiju, gdje je moć vlade i do sele golema i svestrana, a društvo je toli dugo bilo slabo i nerazvijeno. U Rusiji je i štampa nastala vladinom inicijativom, mimo društva. Tamo je pače društvo često bilo natražnije od vlade, naročito u stvari štampi, pak je oponovalo vladi, čak i aktivno. Dosta je spomenuti onaj žalostni događaj još za vladanja Ivana Groznoga, kad je u Moskvi bila razorena prva ruska tiskara. Ruska vlada bila je i začetnicom ruske štampe i književnosti. Spisatelji su bili činovnici, službenici te je i njihovo služenje Muzama bivalo o državnom trošku, ali je za to književnost morala odgovarati zadaćama i potrebama državne uprave. Sami spisatelji nekako su se nećkali, da ih smatraju književnicima. Puškin se je stidio, da ga nazivlju spisateljem pa je tražio, da dobije kakav čin i postao je kamer-junkerom.

U Rusiji su književnici nastali prije nego čitatelji. Vlada je stvorila i akademiju znanosti, kad se u Rusiji nije još ni znalo za znanosti, stvorila je književnike i pjesnike, kad još nije bilo prosvietljenoga občinstva. Što više, ruske knjige počele su se štampati u Amsterdamu, odkud su se preko Arhangeljska uvažale u Rusiju.

Pošto je ruska vlada bila stvaratelj književnosti, nije u početku bilo ni cenzure, priča A. M. Skabičevskij. Nije se radilo o tome, da se ograniči prevelika težnja za znanjem, već o tome, da se probudi društvo, koje je spavalo i čamilo u silnome mraku. Prvi put opaža se samostalni procvat ruske misli u drugoj polovici 18. stoljeća pod pokroviteljstvom i sudjelovanjem carice Jekaterine II.

„Za vladanja Jekaterine, — piše Skabičevskij u spomenutom djelu, — pokazala se je inteligencija prvi put samostalnom silom, koja je i samostalno počela djelovati. Vlada je sama pomagala porodu te sile.“ — Zaista je carica Katarina II. bila pravom majkom književnicima; ona ih je bodrila i oduševljavala, a i sama je književno radila. O tome se oduševljeno odazivlje Novikov u svojim pismima na caricu Katarinu. Sloboda štampe bila je za njezinoga vladanja tako velika, da se danas nekoja djela iz one dobe čitaju s udivljenjem radi njihove smjelosti. No kad je buknuła velika francezka revolucija, promienila je Katarina II. svoje liberalne nazore te su radi toga trpjeli i Novikov i Radiščev, koji su bili upravo proizvod blagonaklonosti caričine. Tada je minuo „zlatni viek“ ruske slobodne misli.

„Onaj viek, koji se je proslavio time, što je stvorio inteligentnu silu u Rusiji, — piše A. M. Skabičevskij dalje u istom djelu, — postao je i viekom radikalnoga preloma u držanju vlade prema toj inteligentnoj sili. Sustav pokroviteljstva, došavši do skrajnjih granica, srušio se je nekoga liepoga dana . . . Stvorivši inteligentnu silu, na jednoč se nje prepadoše kao nekakve nepromišljeno izazvane sablasti i makar je ta inteligentna sila bila tek diete, koje je počelo tepati, stadoše ju proganjati.“

Sad je nastupila stroga cenzura i pisac crta redom patnje ruske misli, opisuje, kakve su mjere bile poduzete proti štampi, kako su bivale sad umjerenije, sad strože i navadja, kako se je često vladarskoj milosti imalo zahvaliti, što cenzura nije spriečila izdavanje nekih znamenitih proizvoda strane i domaće ruske književnosti. Poznato je, kako je Nikola I., inače strogi vladar, volio Puškina te spasio i Gogoljeva „Revizora“, koji je izazvao pravu buru negodovanja u birokraciji. I tako Skabičevskij crta cenzurne prilike sve do godine 1864., izlaže objektivno sve korake vlade na polju cenzure te podkrepljuje djelovanje tih mjera povjestničkim podatcima, koji su vješto pribrani i živo izpripoviedani. Punim pravom je i ovo djelo zaslužnoga kritičara bilo pozdravljeno sa priznanjem, kad je izašlo u posebnom izdanju.

„Povjest novije ruske književnosti“ ne manje je znamenito djelo. No o samom tom djelu ne ćemo

XII

se potanje ovdje baviti, već ograničiti na neke obće opazke. Sada pruža „Matica Hrvatska“ tek prvu polovicu, ali i³ po ovoj moći će si svaki ozbiljan čitatelj stvoriti sud o velikoj uzgojnoj i naučnoj vrijednosti djela. Ono je impozantna ilustracija zakona, kako je neizbježiv napredni pravac na području umnoga razvitka. Pisac počinje svoj rad sa predočivanjem starih književnih navika i običaja, koji su vladali prije, nego li su nastala moskovska filozofska udruženja (kružki) u tridesetim godinama. Zatim prati sve faze razvoja toga zametka ruske misli i crta, kako je zadan bio smrtni udarac zastarjelomu tipu umnoga razvitka iz prijašnjega razdoblja sa njegovim romantičkim iluzijama te kako se je razvio novi, zdraviji i živahniji pokret umnoga razvitka, i to na osnovu ruske narodnosti, koja je postala temeljnom misli novoga razdoblja ruske književnosti. Tada sliede sjajno napisana poglavlja o razvitku ruske kritike sa svim vidjenijim njezinim predstavnicima ; pošto nas je upoznao s tim divovima misli, vodi nas umni pisac u sferu umjetničkoga stvaranja, upoznaje nas sa starim, od uvijek milim znancima sjajne epoке četrdesetih godina, upoznaje nas s manje poznatim, ali jednako važnim piscima, koji su sav svoj život posvetili proučavanju naroda, njegovih potreba, njegovih boli i stradanja i njegovih riedkih radosti. I pred našim duševnim okom prolazi niz pisaca sve do najnovijih zviezda ruske liepe knjige. Pisci su svrstani po svojim zastavama te tako pregledno prikazani, da dobivamo vjernu sliku ne samo njihovih raznoličnih, često potresnih životnih udesa, nego i razumnom kritikom osvietljenu značajku njihovoga umjetničkoga djelovanja. Onomu, koji je pratio rusku književnost, čini se, čitajući ovo Skabičevskijevo djelo, da se ponovno upoznaje s dojmovima, zanosima i maštanjima, što ih je proživljivao, čitajući neumrle tvorevine ruskoga duha, no koji se s vremenom, utjecajem životnih prilika i vječnih borba, izglađiše iz njegove duše.

III.

Karakteristiku kritičarskoga i književno-historijskoga djelovanja A. M. Skabičevskoga upodpunjuju osim spomenutih već radova njegove sabrane kritike i monografije, od kojih spo-

minjemo ove: „Novo doba i stari kumiri“ (1868). Ruska nedokučivost“ (1868). „Proudhome o umjetnosti i saturnalijske naših estetičara“ (1868). „Heroji golubljege poleta“ (1868). „Lassalova teorija i kako ju shvaćaju pruski naprednjaci“ (1868). „Živa struja (pitanje narodnosti u književnosti)“ (1869). „Za čim treba da teži realni pjesnik“ (1869.) „Četrdeset godina ruske kritike“ (1820—1860). „Grof Lav Nikolajevič Tolstoj kao umjetnik i mislilac“ (1871). „Valovi ruskoga napredka“ (1872). „Stari idealizam u savremenoj odori“ (1872). „Tri čovjeka četrdesetih godina (N. V. Gogolj, T. N. Granovskij i A. J. Hercen) (1872). „Sentimentalno krasnoduše u odori realizma“ (1873). „Naši nadolazeći Bismarcki (1873). „Književna protuslovlja“ (1874). „Jušad savremenog morala“ (1874). „Besjede o ruskoj književnosti“ (1876). „A. I. Levitov. Njegov život i djela“ (1876). „Nikolaj Aleksejevič Nekrasov“ (1878). „Nesklad umjetnika i mislioca“ (U povodu romana Anna Karenina grofa L. N. Tolstoja (1879). — „Zaraza lakoumlja“ (1879). „Žensko pitanje s gledišta pariškoga boulevardskoga publiciste“ (1880). „Život u književnosti i književnost u životu. Pisma čitateljima. I. Gléb Uspenskij kao rušitelj iluzija. II. Vs. M. Garšin. (1882). „Novi čovjek ruskoga sela“ (1882). „Misli i opazke o čudoredno-filozofskim idejama grofa L. N. Tolstoja“ („Vlast tmine“). „Pjesme o ženskom robstvu“ (1888). „Ruski historijski roman u njegovoj prošlosti i sadašnjosti“. „Ženski tipovi u Ostrovskijevim glumama“. „Aleksander Sergejevič Puškin“ i t. d. i t. d.

Posljednjih godina piše manje, ali sveudilj prati razvoj ruske književnosti te nema iole važnijega pojava, kojemu ne bi posvetio svoje razmatranje. Pisao je o svim gotovo mladjim piscima i uvijek solidnom ozbiljnošću i objektivnošću. Najviše mu je monografija ugledalo svjetlo u „Ruskoj Mysli“. Tako je eto život ovoga neutrudivoga radnika izpunjen uztrajnom službom ruskoj kulturi, u kojoj će se njegovo ime trajno spominjati.

U svojim osnovnim nazorima A. M. Skabičevskij pravi je pravcati demokrat, koji propovijeda građansku djelatnost: žarku ljubav prema bližnjemu, ljubav rada i jednostavno, naravno shvaćanje života. Kako smo već iztaknuli, on je svojim književno-umjetničkim programom postavio realizam, ali nipošto onaj skrajnji realizam, koji sliepo i bez ukusa repro-

XIV

ducira spoljni život, onaj realizam, koji su nazvali naturalizmom, nego on traži, da književnost sledi onaj realizam, koji razsvjetljuje „tragičnu dubinu“ života te nastoji o uobćenju pojava.

A. M. Skabičevskij misli, da „razlika izmedju običnoga čovjeka i pjesnika nije u tome, što je u pjesnika sasvim poseban dar, koji je uzkraćen običnomu smrtniku; nego stupanj pjesničkoga dara zavisi nada sve o onom zakonu ljudske prirode : što je silniji dojam, to je strastveniji i bogatiji njegov odraz. Pod utjecajem silnoga dojma može i najsuhoparniji čovjek na čas postati pjesnikom ; razlika izmedju običnoga čovjeka i pjesnika samo je u tome, što se pjesnika silno doimaju takovi pojavi života, koji na obične ljude ni najmanje ne djeluju. Osim dojmljivosti umjetnički talenat zavisi i o vještini, da dojmove ovako ili onako odrazuje, pa umjetnik, koji slika prekrasne slike, ne može često izreći u skladu nekoliko rieči. Ali osim lične spretnosti, uvjetovane smjerom djelovanja, pjesniku je još više potrebna tradicionalna vještina ; bio pjesnički talenat kako mu drago silan, nikakvo nadahnuće ne će mu pomoći, da stvori kakve krasne proizvode, ne ima li iza sebe čitave vjekove, u kojima se je malo po malo, iz naraštaja u naraštaj, obradivala mogućnost takovih proizvoda. I na divljake djelovahu pojavi prirode, ali oni nisu mogli stvoriti ničega do bezličnih krivljenja, divljih vapaja te tupunosih kumira, pak je trebalo čitavih vjekova, dok su ljudi došli do toga, da se izkleše Appolon Belvederski“. (Vidi : „Novo doba i stari kumiri“.) — „Pjesnik — živo je biće, koje se mjenja ; danas nije više onaj, koji je jučer bio; na njega neprestano djeluju sve moguće vanjske obstojanosti te svaki čas mjenjaju njegovu dispoziciju (Stimmung), njegove misli, osnove“. (Vidi : „Junak vječnoga očekivanja“.) — „Što čini izvjestno umjetničko djelo milim u našim očima, ako ga ne čine nova otkrića i uobćenja, do kojih dolazi pjesnik putem proučavanja života, koji ga okružuje?“ — veli autor na drugome mjestu potonje studije. Vidimo dakle, da on traži od pjesnika revno proučavanje života, te svoje zahtjeve, što ih stavlja na realnu umjetnost, podrobnije izlaže u krasnoj studiji : „Grof Lav Nikolajevič Tolstoj kao umjetnik i mislilac“. Nakon podrobne analize raznih estetskih teorija postavlja ova četiri načela za pravu realnu

umjetnost : 1. Pjesničko djelo mora biti slobodno i nehوتيčno
 2. Ono mora predočivati život u njegovoj neizopačenoj istinitosti.
 3. Ono mora čeznuti za predočivanjem bitnih pojava života, u kojima se odrazuje duh vieka i njegovi probitci.
 4. I sve to može pjesnik postići samo putem svestranoga proučavanja života.

S ovih načela više manje polazi A. M. Skabičevskij u mnogim radovima, pa je za ta načela vodio tu i tamo žive polemike, koje su se rado čitale. No krivo imadu neki, koji o njem tvrde, da se njegova kritika ograničuje samo na proučavanje i razmatranje društvenih i političkih smjerova, kako se odrazuju u književnosti. Ne valja pustiti s vida, da su mu veoma uspjeli radovi, u kojima je pretresao književne pojave s povjestničkoga gledišta. A. M. Skabičevskij je bio upravo protivnik svake jednostranosti, jer je jednako objektivno prosudjivao svako bolje književno djelo, bez obzira, da li baš odgovara onim načelima, što smo ih gore naveli. On je budno pazio na život te kazao, da njega ne vode u prosudjivanju umjetničkih proizvoda kakve abstraktne teorije, već životni impulzi. U svojem krasnom članku : „M i s l i i p a r a d o k s i o z n a č e n j u u m j e t n o s t i i n e o b h o d n o s t i , d a s e p r e i n a č e s v e p r i j a š n j e e s t e t s k e t e o r i j e“ pisao je u povodu djela nekih novijih pripoviedača (Korolenka, Barancevića, Aljbova, Jasinskoga i Čehova), da sve radnje nije moći prosudjivati po prijašnjim teorijama o čistoj i korisnoj umjetnosti, nego da ih valja prosudjivati prema novim pojavima života. „U epoki šestdesetih i sedamdesetih godina, kad je sva naša pažnja bila posvećena političkim i društvenim pitanjima, pojmljivo je bilo, što se je i od umjetnosti tražilo, da ona prije svega i nada sve služi rješavanju tih pitanja. Sve, što je u onodobnim proizvodima liepe književnosti stajalo na strani, što se nije ticalo dnevnih pitanja, sve to je kritika ostavljala bez pažnje. No eto, valovi društvenoga života smiriše se, publicistička pitanja nisu više stajala u prvom redu niti su izključivo zanimala ljude. Tada je došao čas i rasla mogućnost, da se obazremo oko sebe te se uvjerimo, da osim tih pitanja imade u životu još mnogo zanimiva, što zaslužuje našu pažnju, što zaslužuje, da bude proučavano i umjetnički prikazivano. Pa dok su kritičari po staroj rutini izpoviedali

XVI

svoja stara vjerovanja, mladi pripoviedači, sliedeći više svoje umjetničke nagone, nego li stare doktrine, počeli su predočivati takove pojave života, koje su prije ili sasvim ignorovali, ili su ih potiskavali nazad, upotrebljujući ih samo kao dekoracije, — a kritičari su bili osupnuti te nisu znali, kako bi se držali prema tim piscima.“ A. M. Skabičevskomu se mora priznati, da je on u tom pogledu bio pravedan, te je mlade pripoviedače vazda nepristano ocjenjivao. Sjećamo se primjerice, kako se je zauzeo za neprispodobivoga Čehova te njegov talenat sa zanosom pozdravio.

Kao čovjek pravih čudorednih načela strogo je sudio one pseudonapredne elemente šestdesetih godina, koji su radi svoje nedostatne i površne naobrazbe nove nazore o svietu tako naopako shvaćali, kao da ovi zabacuju svako čudoredje, opravdavaju sva moguća zločinstva, poriču ljubav te priznavaju samo putenost. Pretresujući znamenite romane šestdesetih godina: „Otce i djecu“ od I. S. Turgenjeva. — „Uzburkano more“ A. Pisemskoga, „Ratni dim“ V. Ključnikova, „Nije kud ni kamo“ Stebnickoga (Lêskova) i „Vrijuće sile“ V. Avenarius, Skabičevskij je nepoštedno analizovao tipove tih romana i odlučno ustao za zdravo čudoredje i proti kojekakvim modernim doktrinama. Tom svojom studijom, kojoj je dao naslov „Ruska nedokučivost“, u velike je poslužio ruskomu društvu.

A. M. Skabičevskij neutrudio radi, ma da je već dostigao liepu dobu. Od srca želimo, da prievod njevove „Novije ruske književnosti“ stekne i medju hrvatskim čitateljima štovalaca i priznavača njegova djelovanja, kojim je dokazao, da je do kraja života živo nastojao o napredku svoje velike otačbine.

U Zagrebu, u kolovozu 1907.

M. Lovrenčević.

A. M. SKABIČEVSKIJ:

POVIJEST NOVIJE RUSKE KNJIŽEVNOSTI.

POGLAVLJE PRVO.

I. Odredjenje granica posljednjega razdoblja ruske književnosti. — II. Slika starih književnih navika. — III. Moskovski filozofski krugovi i nove navike, što ih ti krugovi unesoše u književnost. — IV. Tip umnoga razvitka staroga razdoblja. — V. Novi tip umnoga razvitka. — VI. Narodnost kao osnovna misao novoga razdoblja književnosti.

I.

Književno razdoblje, o kojemu se bavi ova knjiga, smatra se Gogoljevim; izravno i neposredno izvode ga od Gogolja, koji da je izveo podpuni prevrat u ruskoj beletristici, stvorio „prirodnu” školu, pa navrnuo rusku književnost novim putem, po kojem da stupa još i sad.

Ovaj nazor nastao je posve prirodno. Kad su djela Gogoljeva privlačila sveobću pažnju, a mladost ih je, pod utjecajem Bjelinskoga, pohlepno čitala, nalažahu se u krugu te mladosti i oni budući spisatelji, štono se pojaviše na književnom poprištu tečajem četrdesetih godina prošloga stoljeća. Ono novo, što su ti spisatelji kašnje unieli u rusku književnost, nije, naravno, u ono doba još postojalo niti je to novo itko predvidjao. Djela Gogoljeva bijahu smatrana savršenstvom književnoga stvaranja. Oblici njihovi prodrnavali su mlada srca svojom genialnošću i u isti mah svojim neobičnim odricanjem skladahu s mračnim duhom onoga vremena. Istodobno je i Bjelinskij neumorno tvrdio, da s Gogoljem započinje nova epoka ruske književnosti, odlučni njezin z a k r e t putem naturalizma. I tako je mladi naraštaj četrdesetih godina obikao smatrati Gogolja svojim učiteljem, kojemu ima da zahvali sav književni imutak.

No ako uznastojimo, da si točnije i svestranije objasnimo, čime su za pravo spisatelji četrdesetih i sljedećih decenija ob-

vezani Gogolju, morat ćemo doći do zaključka, da Gogoljev utjecaj na kašnju književnost nije ni iz daleka bio tako svestran, kako se obično misli.

Budemo li Gogolja smatrali začetnikom kašnje književnosti samo s estetskoga pogleda, to je i taj nazor veoma uvjetan. Naturalizam se nije nipošto pojavio u ruskoj književnosti kao kakav *coup d'etat*, kao nenadano otkriće, svojstveno izključivo Gogolju. To nije ratoborni osvajač, koji je, bog znao, od kuda, provalio, pa u jedan mah sve s vrha do u dno prevrnuo, već je to mirni naseljenik, koji se je postepeno, polagano i neopaženo protiskivao u rusku književnost tečajem čitave prve polovice prošloga stoljeća, a pri tome ne samo u jedinu rusku, već i u ostale evropske književnosti. Svagdje se je na zastavi romanticizma izticala riječ „n a r o d n o s t'“, i baš ta narodnost u savezu s raznim demokratskim smjerovima svratila je pažnju čitatelja na život malenih ljudi, što sačinjavahu narodne mase, a to je povelu sve književnosti do naturalizma.

Važno je, da je i Bjelinskij u posljednjem svojem pregledu (Pogled na rusku književnost god. 1847. Knj. XI. str. 338—340 izd. g. 1883.) zamjećivao prve začetke naturalizma već u Kanteмира, Fonvizina, Krylova, a po gotovo u Puškina.

„Na posljedku, — piše Bjelinskij — pojavio se je Puškin, čija se poezija odnosi prema poeziji svih njegovih pjesničkih predteča, kano postignuće cilja prema težnji za ciljem. U toj se poeziji splinuše u jedan široki potok oba (idealni i realni) potocića ruske poezije, koji su do tada zasebice tekli. Rusko uho zamietilo je u njezinom složnom akordu i skroz ruske zvukove. Ne gledeći na to, što je u prvim pjesmotvorima Puškinovim prevladjivao idealni i lirički značaj, u njih već uljezoše elementi zbiljnoga života, što dokazuje smjelost, da je Puškin uveo u pjesmotvore ne klasične talijanske i španjolske razbojнике, već čisto ruske, u kojih nije bilo bodeža i pištolja, već širokih noževa i težkih buzdovana, pa je predočio, kako jedan od njih u bulažnjenju govori o knutu i groznim krvnicima. Ciganski tabor s poderanim čadorima izmedju točkova teljiga s medvjedom, koji pleše, i nagom djecom u košarama, prebačenima na magarce, bijaše takodjer do tada nečuven prizor za krvavi tragički događaj. N o u „E v g e n i j u O n j e g i n u“ u z m a k l i s u

još više idealipredz biljnošću, ilise je barem jedno i drugo tako splinulo u nešto novo, srednje između jednog i drugog, da se taj pjesmotvor opravdano mora smatrati proizvodom, koji je udario temelje poeziji našega vremena. Tuse naravitost nejavlja kao satirani kao komizam, već kao vjerna reprodukcija zbiljnosti sa svim njenim dobrom i zlom: sa svim njezinim životnim prepirkama; oko dva, tri lica, zaodjenuta poezijom ili ponešto idealizovana, prikazani su obični ljudi, ali ne da budu na porugu, kao bogalji, kao iznimka od obćega pravila, već kao lica, koja sačinjavaju većinu društva. I sve to u romanu, napisanu stihovima!

„A što je to u doba bilo s romanom u prozi? On je iz svih sila težio da se približi zbiljnosti — naravitosti. Sjetite se romana i pripoviesti Narježkina, Marlinskoga, Zagoskina, Lažečnikova, Ušakova, Veltmana, Polevoga, Pogodina. Ovdje nije mjesto, da pretresamo, tko je od ovih više učinio, tko je bio darovitiji: ovdje govorimo o težnji, koja je svima bila zajednička, — sbliziti roman sa zbiljnošću, učiniti, da on bude vjernim zrcalom njezinim”.

Odatle se razabire, da Gogolj nije nipošto jedan od onih reformatora, koji uvadjaju nešto, što je prije njih bilo sasvim nepoznato. On se je samo prilagodio obćemu toku razvitka književnosti svoje dobe te nije no jedna od stepenica njezinoga silaženja s nadoblačnih visina na područje zbiljnosti. Književnici, što su sliedili iza Gogolja, nisu ostali na toj stepenici, već su pošli dalje te stvorili novo razdoblje u ruskoj književnosti, unesavši u nju nešto takova, o čemu je Gogolj tek nejasno naslućivao, ali što mu odlučno nije polazilo za rukom radi oskudne njegove naobrazbe.

Genijalna sjegurnost, kojom je Gogolj izsmjehavao sve, što je u ono doba bilo ponajrdjavijega i ponajblatnijega u Rusiji, bijaše skroz instinktivna, te djela Gogoljeva prenerazuju po manjkanjem ma kakvih sviestnih ideala, u ime kojih se je podsmjehavao zbiljnosti. To je vazda smučivalo i samoga Gogolja, pa ga je sililo, da se utječe raznim usiljenim razjašnjivanjima

nutarnjih pružina svoga smieha, kao što su primjerice „svietu nevidljive suze”, ili „strah od budućih zakona”. Napokon je u svojoj „Izповiedi” Gogolj sam iskreno priznao, da se je svojim smiehom naprosto liečio od tjeskobe, koju ni samomu sebi nije mogao objasniti, pa da sama sebe zabavlja, smišljao je, što god je smiešna mogao samo smisliti, ne stara jući se ni malo, za što je to i hoćeli od toga biti ma komu kakove koristi. Tekar, kad je stao pisati roman „Mrtve duše”, Gogolj se je prvi put stao zamišljati: za što, čemu to, što mora ovaj ili onaj značaj po sebi reći, što li ima značiti ovaj ili onaj pojav? Posljedak ovakvoga zakonitoga nastojanja, da osvietli svoj smiehi da za nj nadje razumnu osnovanost, bio je, kako je poznato, za Gogolja veoma žalostan: uslied skrajnjega pomanjkanja filozofske naobrazbe Gogolj je počeo težiti za smislom svojega stvaranja ne putem prisvajanja naprednih ideja svoga vieka, već ćudorednim udublivanjem u sama sebe, pa se je zapleo u nedohod mistično-asketskoga umovanja.

Snošaj kasnijih spisatelja prema ruskoj zbiljnosti nema ni-pošto sličnoga značaja umjetničke bezciljnosti. Naprotiv, oni su od prvih koračaja svojih na književnom poprištu stali analizovati život na osnovu posve spoznanih i opredieljenih ideala, koji nisu imali ništa zajedničkoga s mistično-asketskim teorijama Gogoljevim, već su tim piscima bili udahnuti naprednim pokretom vieka. Uzmemo li sve ovo na um, smatramo, da smo ovlaštteni utvrditi, da Gogolj ne započinje novo razdoblje ruske književnosti, nego završuje staro. To staro razdoblje imalo je dva velika cilja: s jedne strane stvoriti književni jezik i oblike; s druge — unapriediti prielaz književnosti s osnovke oponašanja, retorike i abstrakcije na osnovku narodnosti, samobitnosti i realizma. Gogolj je završio taj stoljetni rad. Iza njega je ostao književnosti prekrasno obradjeni književni jezik, kako pjesnički, tako i prozaički, a sama književnost postala je realnom i samostalnom. Toj književnosti nedostajalo je samo još jedno, da postane u pravom smislu rieči evropskom: razumni, misaoni sadržaj, koji bi ju učinio vodilicom svoga vremena. Ovo nam i objašnjuje, zašto su Puškin, Lermontov i Gogolj u prievodima u inim jezicima prenerazivali evropske

čitatelje svojom genijalnošću, ali ih u isti par nisu ni iz daleka tako zadovoljavali i uznašali, te bi ma komu palo na um, da ih prizna kao prvake evropskoga pokreta, kako su takovima priznavali nekoč Schillera, Goethea, Byrona, kašnje Dickensa, Tackeraya, V. Hugona, George Sandovu, Balzaca, a sada takovima označuju i ruske spisatelje — Turgenjeva, Lava Tolstoja, Dostojevskoga. Više spomenute ruske klasike smatrali su uza svu njihovu genijalnost mjestnim, zanimivim piscima, prvim prosjevima netom započimajućega probudjenja ruskoga narodnoga genija. Ljudima, koji ne goje predrasuda protiv Rusije i svega, što je rusko, mogla se je u tim genijalnim prosjevima svidjati iskrena i žarka ljubav otačbine, kristalna ćudoredna svježost i cjelovitost, odsuće svake laži, lukavštine, naduvene retorike, idealno poštena revna i brižna pažnja prema svakoj zrečenoj rieči. Ali Evropljani ne nalažahu u djelima ruskih klasika ono jedno, za njih najvažnije, onih velikih ideja i sudbunosnih pitanja života, koja su uzburkavala Evropu, a gdje su se i nalazili takovi pozivi na te ideje, tamo je opet prenerazivalo, što su se dotični pisci prema tim idejama i pitanjima odnosili djetinjasto nezrelo ili lakoumnom površnosti diletantizma.

Taj nedostatak ne može se nikako upisati u grieh ruskim klasicima tridesetih godina. On nije ni najmanje priečio, da oni stanu na čelo ruskoga društva i da imadu znatan obrazovni utjecaj na mnoštvo ruskih čitatelja, koji su još bili mladenačko udaljeni od svakoga umnoga razvitka i naobrazbe, a još su dalje bili od evropskoga pokreta ideja. Napokon, potomstvo ne će nikada zaboraviti one velike i neocjenjive zasluge, što su ju izkazali ti književni korifeji svomu narodu, stvorivši književni jezik, forme i napokon, postavivši književnost na osnovku samobitnosti i realnosti. U kratko, oni su namrli svojemu potomstvu veličanstveno glasbalo, sjajno usavršeno, da se na njemu mogu odigravati kakve mu drago veličanstvene i dubokoumne klasične simfonije. Nedostajalo je samo glasbenikâ, koji bi se umjeli vješto i razumno okorišćivati tim glasbalom. Ti se glasbenici brzo pojaviše i s njima zapravo započinje posve nova epoka u ruskoj književnosti.

II.

I doista, pred nama se javlja u tolikom stupnju nova epoka, koja predstavlja tako podpuni prevrat u svim književnim sferama, te ne vidimo samo, da je u umjetničke proizvode unesen novi sadržaj, nego vidimo i podpunu promjenu samih književnih navika.

Stare književne navike odrazivahu do izvjestnoga stupnja patriarkalne pojmove, što se vladahu u ruskom društvu u XVIII. pa do polovice XIX. stoljeća. Skroz tamo do petdesetih godina devetnaestoga vieka postojala je u književnom svijetu posebna skrižaljka o rangovima i o mjestu, postojalo je revno poštovanje činova. Na čelu književnosti gospodovao je svoje vrste Olimp, u kojem su, kao književni idoli, zasiedali spisatelji prve veličine, svaki sa svojom svitom. Zatim su sledili pisci drugoga reda, pak trećega itd. sve tamo do žurnalnoga plebsa, koji je plazio u prašini i pisao za prezrene novce, za dobit i prema tomu nije imao one više književničke plemenštine i nesebičnosti, koje bijahu tobož vlastitost samo odbačenika posebne vrste.

Ali dok su olimpijci nekako prezirno gledali novac, zaslužen poštenim književnim trudom, bili su istodobno pomamni na darove s višega mjesta. Svi su se, skroz do Gogolja uključivo, čvrsto držali stare pokroviteljstvene vladavine, pa su se stoga starali, da dospiju u krugove velikoga svijeta i da po mogućnosti dopru u dvorske sfere, gdje se ulagivahu mogućnicima, stičući bilo mirovine, bilo platež dugova ili druge kakve polakšice. To ih je obvezivalo, pa su olimpijci samo manjim smrtnicima dovikivali :

„Nos'te se proč, što je stalo
Pjesniku mirnom do vas?“

Što se tiče mecena to se, naravno, ovakovi ponosni poklici nisu mogli ticati njih. Naprotiv, prema njima bili su i olimpijci tiši od vode, niži od trave.

U književnom pogledu sačinjavali su olimpijci posebno društvo, tiho i neorganizovano, koje je ipak sačinjavalo po sebi neke ruke akademiju liepe književnosti. Svi su bili međjusobno svezani sponama uzkoga prijateljstva. Stariji su zakriljivali

mladje, podbadali su ih i pospješivali njihove uspjehe mudrim staračkim savjetima te ih preporučivali u višim sferama; mladji su pak smjerno poštivali starije, klanjali im se, slušali su njihove pouke i bijahu uzhićeni, kad su ih stariji uvadjali u krug olimpijaca. Pa i bilo je tuj čemu radovati se: dok olimpijci nisu k sebi približili pisca te ga uzvisili do sebe, nije se moglo ni pomišljati, da će tko dospjeti među olimpijce. Žurnali su mogli, koliko im drago, hvaliti kojega svoga ljubimca i priznavati ga makar svjetskim genijem, kako je to primjerice Senkovskij činio s Kukolnikom. Spisatelji poput Marlinskoga i Zagoskina mogli su sticati i najveću popularnost, ali sve to ne bijaše dovoljno, da spisatelj u očima obćinstva postane olimpijcem, dok ga potonji sami ne proglašiše svojim. I obratno, čim je koji odabranik postigao tu čast, nikakvi kritičarski Peruni nisu mogli uzdrmati njegova ugleda: olimpijca nije bilo moguće raniti. Nadeždin je mogao pisati koliko mu drago žučljive pamflete protiv Puškina; na Gogolja mogla se je oboriti čitava četa kritikana, počevši od braće Polevljevih pa do Senkovskoga i Bulgarina, to nipošto nije umanjilo književne veličine Puškina ili Gogolja.

Ne može se reći, da u književnosti one dobe nije bilo pravaca, tabora, stranaka, koje nastojahu, da u književnosti provadjaju ova ili ona književna načela, i koje se za ta načela strastveno borahu. Tako su se karamzinovci borili sa puškinovcima, romantici sa pristašama klasicizma. Ali sva ta borba vodila se je pretežno posred žurnalnoga plebsa. Olimpijci, ako bi u njoj sudjelovali, to samo u mladim danima, plaćajući harač mladosti; kašnje, kad bi došli u godine, oni su se obično kajali za svoja polemička junačtva, kao za grieh mladosti te su sve više i više zamicali u ponosnim sniežnim visinama svoga nepristupnoga Olimpa. Jedini Puškin, previše živ i strastven, a da se tako zavuče, neprestano je narušavao svetost Olimpa, pa bi sad napisao zlobni epigram protiv Bulgarina ili Nadeždina, sad bi poduzimao izdavanje „Sovremennika”, t. j. odvaživao bi se, da se umieša u žurnalnu prostotu makar je žurnal, ako će se istina reći, bio skroz olimpijski, kako po svojoj velikosvjetskoj kićenosti i suhoparnosti, tako i po samom cilju: „da kritik u vrati iz nova u ruke maloga kruga odabra-

nika, koji već imaju uvaženje i povjerenje obćinstva”.

U tom cilju „Sovremennika” vidimo težnju Olimpijaca, da iz nova uzmu u svoje ruke kritičko zakonodavstvo, koje se je nekoč poglavito skupljalo na Olimpu, ali je u tridesetim godinama stalo izmicati iz ruku njegovih nebesnika. Ali potonji nisu slutili, da je njihova ura odbila. Oni su vojevali poglavito proti onoj nećudorednoj, pristranoj i harlekinskoj kritici koja je zavladała u ono doba u petrogradskoj žurnalistici te pretežno na stranicama „Biblioteke dlja Čtenija“, ali u isti mah nisu ni opazali, kako je rasla ogromna sila, koja se je spremala, da dokine njihov gordi Olimp, a rasla je ta sila baš u onim nagnjilim i po vanjskom obliku kukavnim moskovskim žurnalićima, kakovi su bili „Teleskop“ i „Molva“, i o kojima se je Gogolj u svojoj uvodnoj kritičkoj razpravi u 1. broju „Sovremennika“ (K r e t a n j e ž u r n a l n e k n j i ž e v n o s t i g o d. 1834. i 1835.) odazvao skroz olimpijskim priezirom.

III.

Ta nova nadolazeća sila nastajala je u tridesetim godinama u obliku triju nikome poznatih filozofskih udruženja mladeži iz krugova Hercena, Stankevića te Kirjejevskijevih. Ovi su se krugovi sad međusobno slagali, sad opet razilazili, pa se napokon, početkom četrdesetih godina, s p l i n u š e u dva konačno sredjena tabora — petrogradski tabor zapadnjakâ, koji su se kupili oko Bjelinskoga i tabor moskovskih slavenofila, kojima su na čelu bili braća Kirjejevski Aksakovi i Homjakov.

Ovi krugovi nisu pravo govoreći mislili voditi borbu s olimpijcima, niti podkapatı njihov ugled. Naprotiv, kritičari iz ovih krugova uvažavali su u velike korifeje ruske književnosti, osobito Puškina i Gogolja. Potonjega su dapače izvikivali kao glavu novoga književnoga pokreta. Ali već samim svojim obstankom ovi su krugovi uvadjali posve nove do onda još ne postojavše u književnosti prilike. Uzporjedivali su ih mladıcama, koje rastu same po sebi, a da ne kidaju ni ne uništavaju starih grana, ali istodobno, uslied svoje mladenačke energije privlače k sebi sve sokove drveta te starim granama ne preostaje ništa, nego

da vehnu i otpadaju od stabla. Upravo su tako i novi književni krugovi stali privlačiti k sebi sve mlade sile. Počevši od četrdesetih godina svi snažni talenti, što se iz nova pojavilo (a kako ih se je mnogo pojavilo u četrdesetim godinama!), nisu više tražili poznanstva preostalih još na životu olimpijaca: Žukovskoga, Krylova, Gogolja, — nisu čeznuli za zblizenjem s njima, nisu trebali njihovih savjeta, niti su bivali po njima uvadjani među olimpijce, već ove, kad bi ih sreli, promatraju iz daleka kao riedke primjerke izumiruće pasmine, što su ostali još na životu, a međjutim mladi spisatelji traže sveze u zblizenju sa predstavnicima ovoga ili onoga žurnalnoga kruga. Mjesto prijašnjega hierarhijskoga poredka književni sviet počinje bivati savezom književnih tabora. Književne sile kupe se oko žurnala, koji ne nastoje više da budu albumi proizvoda prvoga reda ili zbornici enciklopedističkoga znanja, već provode ovaj ili onaj smjer. Važno je što i obćinstvo počinje od žurnalâ zahtievati smjer: barem žurnali, koji ne imaju pravca, ili im je pravac nepopularan, ne mogu više imati mnogo predplatnika, ma kakova beletristička remek-djela priobćivali na svojim stranicama. Tako je poslie Puškinove smrti kukavno životario bezživotni i suhoparni „S o v r e m e n n i k“ pod uredničtvom Pletneva, te bi, naravno, bio sasvim utrnuo, da ga godine 1847. nije u svoje ruke uzeo Nekrasov. „B i b l i o t e k a d l j a Č t e n i j a“ bitisala je poslie efemernoga uspjeha u tri-desetim godinama tečajem četrdesetih i petdesetih godina na račun svojih predbrojnika od navike, koji su se od godine do godine smanjivali. „O t e č e s t v e n n y j a Z a p i s k i“ vodili su prvenstvo kroz cieli četvrti decenij prošloga stoljeća, jer se je oko toga žurnala prikupljalo najupliviije i najpopularnije kolo Bjelinskijevo u kojem se je usredotočivao sav napredni pokret četrdesetih godina.

U isti par postala je književnost skroz samostalnom i neodvisnom silom. Nju su mogli suzdržavati, ugnjetavati, ali je nestalo mogućnosti, da zlorabe ikoliko darovite i upliviije njezine predstavnike, zamamljujući ih zemnim dobrima. Gogolj je bio posljednji Mohikan, poslie kojega se je pokroviteljstvena vladavina posve srušila. Svaki spisatelj komu je i najmanje bilo stalo do ugleda, stao je smatrati glavnom značajkom književ-

ničke časti, da za svoja djela ništa ne dobiva, osim plaće po arku od izdavatelja žurnala i prihoda od prodaje posebnih svojih izdanja.

Ujedno su spisatelje stali cijeniti ne samo po darovitosti, već i po tome, jesu li vjerni bili svojoj zastavi. U dvadesetim godinama prošloga vieka nije bilo ni traga takovomu postupanju. Bilo je spisatelja, koje su cijenili radi njihova talenta ili osobnih vlastitosti: obrazovanosti, uma, dobrote; — bilo ih je koje su prezirali sbog protivnih svojstava. Ali i takovi, koji su se veoma strastveno zanosili za politiku svojega vremena, oštro su lučili te zanose od književnoga djelovanja, te su u književnosti bili skromni službenici muza, pa ne samo da nisu zahtievali, da njihovi drugovi književnici izpoviedaju njihova politička načela, nego su bili i tako lakoumni, da su u svoje društvo primali sumnjive ljude, kao što su bili Greč, Bulgarin itd.

Polevoj je u svojem „Moskovskom Telegrafu“ pružio prve začetke takove ocjene spisatelja, u kojoj se nije uzimao obzir samo na darovitost i estetske prednosti djela, već takodjer i na politički ugled. Tako je, uza sve pohvale Puškinu, po mogućnosti dosta prozirno provodio misao, da Puškin nije više onaj, koji je prije bio, pa napadajući njegove težnje za velikim svetom nišanio je jasno na one nove službene sveze, što ih je Puškin nadovezao iza godine 1826.

Tečajem tridesetih godina bio je takodjer dosta oštar primjer sveobće mržnje i priezira, štono ga je gojila većina ikoliko poštenih književnika prema Greču i Bulgarinu, ali ih nisu mrzili i prezirali kao političke protivnike, niti radi njihovoga pravca, već radi puzavosti i doušivanja — dakle skroz nemoralnih svojstava. Kako su ljudi staroga odgoja i soja mislili o čestitosti i vjernosti svojoj zastavi, može se suditi i po tome, što taj isti Polevoj, koji je napadao Puškina, nije kašnje smatrao po sebe sramotnim, da se druži s Grečom i Bulgarinom, pače se je čudio, što je Bjelinskij prekoravao njegovo književničko ponašanje.

Nastupom četrdesetih godina ne vidimo više toga: književna čestitost i vjernost načelima smatra se takovom svetom dužnosti svakoga ikoliko poštenoga književnika, da se bez njih ne može ni pomisliti književnički ugled.

IV.

Ova radikalna promjena književnih navika i odnošaja u četrdesetim godinama bijaše posljedom onoga novoga duha, onih novih ideja i književnih zahtjeva, što ih u književnost unesoše filozofski krugovi tridesetih godina.

Ali, da se shvati onaj novi idejni sadržaj, kojim se nadahnuše ljudi četrdesetih godina, valja zagledati u natrag, pa razvidjeti, što su u pogledu umnih vlastitosti bili ljudi prijašnjih naraštaja, kako smo to u prijašnjem odlomku učinili gledom na književne navike.

Bilo bi velikom zabudom reći, da su ljudi prijašnjega naraštaja bili neobrazovani i podpune neznalice i da je njihova misao spavala neprobudan san. I prijašnjih godina, u drugoj polovici XVIII. i prvim trim desetgodištima XIX. vieka, bilo je veoma obrazovanih ljudi, koji su stajali na istoj razini s prvenstvenim umovima Evrope; i ondje se nalazilo i konservativaca i liberala i skeptika i mistika, pa se treba spomenuti samo takovih ličnosti, kao što su bili Radiščev Mordvinov, Turgenjev, Muravjev, knez Odoevskij, sjetimo se mladenačkih godina Puškina i njegovih prijatelja. Može se pače uztvrditi, da su ljudi konca osamnaestoga i početka devetnaestoga stoljeća svojom načitanošću nadkriljivali sve kasnije naraštaje do naših dana. U ono doba nisu tražili još umne hrane jedino u žurnalima i novinama, kako to mnogi čine danas, već ste na svakom velikom vlastelinskom dobru nalazili velikę knjižnicę, u kojima je bila sva mudrost osamnaestoga stoljeća. Pa međjutim, dok su starci, ljudi vremena Očakova i pokorenja Krima, sabirali te knjižnice, mladost se je, sve tamo do puškinske epoке, učila po knjigama, kakve je nalazila u tim štarinskim djedovskim knjižnicama. Na taj način do tridesetih godina XIX. stolj. bijaše glavnom osnovkom obrazovanosti prvih ljudi Rusije francezka filozofija iz dobe enciklopedista. I doista od vremena Fonvizina pa uključivo do Puškina ne vidite no ključanje jednih te istih ideja, jedan te isti značaj i tip mišljenja: površni skepticizam, oslonjen na oštroumlje volterijanskoga obilježja, senzualizam, kao posljednju rieč ćudoredja te više manje oštri liberalizam u obliku neoznačenih, maglenih, posve neodredjenih

težnja za slobodom. Kašnje se je k svemu tomu pridružio byronizam, koji je procvao na tlu toga istoga racionalizma XVIII. stolj., kao njegova antiteza, radi razočaranja u onom neobuzdanom zanešenju, s kojim se je u XVIII stolj. slavila pobjeda čovjekovog razuma.

No makar se je racionalizam prošloga stoljeća ukazao neosnovanim, on je ipak na zapadu, na svojem domaćem tlu, imao važno preimućstvo, što je bio poštenim posljedkom tristo-godišnjega teškog rada evropske misli, koja je uztrajno čeznula, da sa sebe skine sredovječne tradicije, i to bijaše doista pobjeda razuma, makar i ne tako bezuvjetna, kako se je to činilo savremenicima Voltairea i Rousseaua.

U Rusiji se te ideje ne pojaviše kao posljedak samostalnih umnih procesa, već se primalu povjerljivo kao gotove moderne abstraktne formule s kojima su se više zabavljali, kao djeca i kicošili kao dandyi, nego da bi se starali uvoditi ih u život. Za to su se prvi ruski ljudi tako lako i odricali tih ideja, pa su s godinama dolazili obično do osvjedočenja, da sve to za pravo nije ništa drugo, nego mladenačko bulažljenje. No nisu tuj odigravale ulogu jedino godine; dosta je bilo i najmanjega udara života, da te ideje, koje su kopale po glavi bez ikakve organske, a često i logičke sveze, u jedan mah izskoče iz glave, a tada se je otkrivao djetinji um, koji nije nipošto navikao bio na samostalnu filozofsko-naučnu analizu, već se je zadovoljivao sa gotovim tradicionalnim oblicima. Na mjesto skepticizma stupilo je fantastično licemjerje i sujevjerje sa navinom vjerom u hude biesove, satire te zeceve, što bi pretrčali preko puta. Senzualizam zamienio je surovi asketizam ili domostrojevsko čudoredje, a radikalni prkos uzmaknuo je pred naduvenim zamozadovoljstvom kiseloga patriotizma. Na taj se je način Karamzin preobrazio od štovatelja Rousseauvljeva u privrženika kmetstva, slobodoumni Puškin pisao je „B o r o d i n s k u o b l j e t n i c u“ i „K l e v e t n i c i m a R u s i j e“, pa je dokazivao, da ruski kmetovi žive neprispodobivo bolje od englezkih radnika. Mnogi od najsmionijih liberalaca dvadesetih godina postadoše pod stare dane bogomoljci, ili, pošto su se uzvisili po ljestvici časti, preobraziše se u divlje i nemilosrdne progonitelje i najmanjega znaka slobodoumlja.

V.

Sasvim ino gledamo u filozofskim krugovima tridesetih godina. Njemački metafizički sustavi, štono se pojaviše na koncu osamnaestoga i na početku devetnaestoga stoljeća, imali su tu prednost, što su predočivali nove procese silno uzbudjenih prijašnjim pokretom svježih umova, koji su težili za tim, da se oslobode sredovječnih tradicija. Njemačka metafizika najbolje je odgovarala uskoj inteligenciji, jer ju je malo po malo, oslobadjajući njezine djevičanske umove od tradicijâ, bez ikakvih opasnih skokova i naglih padanja, istodobno priučavala samostalnome radu. Metafizičke sustave nije bilo moguće prihvatiti kao izvjestne aforizme. Tko ih je htio da prisvoji, morao si je, štono rieč, razbijati glavu. Ali i oni, koji su posve proniknuli u te sustave, nisu imali kakve gotove aksiome i formule, već tek orudje mišljenja, pomoću kojega se je namjeravalo prosudjivati i analizovati život, što nas okružuje.

No bilo koliko mu drago blagodatno, što se je mladi naraštaj četrdesetih godina tako gorljivo bavio njemačkom filozofijom, to ipak nije bilo ni iz daleka još dovoljno. Sa samom njemačkom filozofijom umovi prvih ruskih ljudi morali bi dugo još lutati po metafizičkim nedohodima, pa najviše, što bi bili postigli, bilo bi to, da na posljedku izadju na svjetlo i svježi zrak realnoga, pozitivnoga mišljenja, podpomaganoga prirodno-naučnim znanjem. Naravno, takav izlaz ne bi zadocnio pojaviti se i pod utjecajem takvih silnih zapadno-evropskih umova, kao što bijahu Comte, Mill, Buckle, Darwin i dr., kako se je to doista i zbilo u šestdesetim godinama, ali bi taj pokret svakako bio vanredno jednostran. Ruski prvaci četrdesetih i sliedećih godina, uza sve svoje uspjehe u obćenitom posmatranju svieta, izlagali su se mogućnosti, da ostanu ravnodušni u javnim pitanjima, što i sada opažamo kod nekih naravoslovaca i mislilaca zapadne Evrope.

No uz njemačko-filozofski pokret djelovao je neodoljivo na mladi naraštaj četrdesetih godina drugi pokret, koji je gospodovao pretežno na francezkom tlu te je imao značaj izključivo javno društveni. To bijaše podpuna i radikalna preradba onih racionalističkih političkih formula, što ih je namrlo XVIII.

stoljeće. Te formule, ma da se činjahu idealno savršenima i logično neoprovrvivima, ipak su bile skrajnje abstraktne i zato su se razbijale pri prvom sukobu sa strogom zbiljnošću, koja se ukazala odveć odpornom, a da bi se namah prilagodila njima. Ružična mašta XVIII. stolj., da bi se na slobodnim ugovorima osnovale racionalne društvene sveze, razplinula se kao dim. Uvidjelo se je, da život, smišljali ljudi, kakve mu drago krasne ugovore, usavršivali ih koliko im drago, teče po kolotečinama pradavno utrvenim, pokoravajući se sliepo historijskim tradicijama.

Ova spoznaja, koja bijaše posljedkom težkih pokušaja i razočaranja, dovela je do uvjerenja, da nisu dovoljne samo spoljašne reforme, koje pod sjajnom vanjštinom dopuštaju svedjer istu odživjelu starinu ; nego je neobhodno, da se svi društveni odnošaji od temelja prerade. I gle, sad je započela najpomnija, čangrizava analiza svih osnovki društvenoga i individualnoga života, — nemilosrdna, raztvorbena, filozofsko-naučna analiza, o kakvoj XVIII. viek nije ni snatrio. Niknulo je sijaset sudbonosnih i bitnih pitanja, kojih riešenje bijaše istovjetno s Hamletovim : biti ili ne biti. Tako je nastalo pitanje dječje : o uzgoju zdravoga i krepkoga naraštaja ; porodično o osnivanju porodice na načelima ljubavi i pouzdanja, a ne, kako je prije bivalo, na načelima strahovanja, nasilja i tvrdoglavosti ; žensko : da se žene oslobode od građanskoga imovinskoga bezpravlja ; a nad svim tim pitanjima gospodovalo je pitanje o narodnom blagostanju.

Svi umovi Evrope bijahu na toliko zaokupljeni tim pitanjima, da su riešenje istih stali zahtievati ne samo od upravnih oblasti, političkih govornica, sveučilištnih katedra i kabineta učenjačkih, već i od umjetničkih studija. Zahtjev, da umjetnost sudjeluje u obćem djelu stoljeća, da odgovara na sva goruća pitanja života, nastao je u Evropi ne kao abstraktna, izprazna teorija, koja je vlasništvo predstavnika mlade Njemačke ili francezkih romantičara Victor Hugonove škole. Taj zahtjev nastao je istodobno u svoj Evropi, pa se prije svega praktično oživotvoruje, a zatim se tek uzvisuje na teoriju tendenciozne književnosti. I zaista, uzmite kojega mu drago znamenitoga pisca XIX. stolj. : Chateaubrianda, Lamartinea, Berangera, V.

Hugona, Georges Sanda, Heinea, Gutzkova, Auerbacha, Spielhagena, Byrona, Shellya, Dickensa, Thackeraya, G. Elliota i dr. — svi su ti pisci tendenciozni, a svako njihovo djelo duboko je proniknuto pitanjima, koja zabrinjuju vjek.

VI.

Je li ovaj sveobći i snažni pokret, koji je zahvatio bio svu Evropu, mogao ostati bez utjecaja na duhove ruske inteligencije, koja je sad već filozofskim razvitkom bila dovoljno pripravljena za ozbiljno pronicanje u pitanja, što su zanosila svu Evropu? K tomu su prvi i misaoni ljudi Rusije imali tu osobitost, što je u ono doba, kad su u Evropi već davno bila riješena mnoga pitanja građanskoga života, pa je Evropa pristupila kao k pećini, k onomu sudbonosnomu pitanju, kojega rješenje ne stoji do uma i volje ma kako genijalnih ljudi, već do rada i napora mnogih naraštaja, u Rusiji stajalo na redu mnoštvo pitanja skroz elementarnih, koja su se praktično dala lako riješiti, kao što je pitanje o kmetstvu, o sudovima uz izključenje javnosti, o odkupu prava pečenja rakije itd.

Uz takove odnošaje bila je u prvenstvenim kruzima ruskoga društva filozofsko-naučna analiza još intenzivnija, logično dosljednija, a u isti mah praktično realnija, nego u zapadnoj Evropi. To je znamenito okriljivalo odlučnost i oduševljenje ruskih obrazovanih razreda. I tako je započela preradba svih ideala, takva snažna težnja odreći se romantičkih iluzija, kojima se je živjelo u tridesetim godinama, takovo žarko usvajanje ideja narodne dobrobiti, takovo iskreno kajanje sbog vjekovnih nepravda, što su obremenjivale savjest ruskoga čovjeka, da zbilja tomu nije do sele bilo ništa ravna u povjesti ljudskoga roda.

Sav taj pokret i sva ta analiza sa svim uzbudjućim pitanjima, što nastadoše u četrdesetim godinama, dade se smjestiti u jednu rječ, koja ih podpunoma opredjeljuje u svojoj njihovoj zamršenosti i nutarnjem duhu. Ta je rječ narodnost.

I doista, rječ: narodnost, narod, narodna dobrobit, narodni ideali bijahu koncem četrdesetih godina najpopularnije u ruskoj književnosti, pa ih stadoše upo-

trebljavati ne samo pojedini krugovi, već svi književni tabori. Istina je, svaki je krug po svojem shvaćao narodne ideale i na svoj je način težio za njihovim oživotvorenjem, ali je u svakom slučaju smatrao to svojom svetom dužnošću. Pojavilo se je i takovih spisatelja, koji su se bezsvjestno podčinjali duhu vremena te su nehotice u svojim djelima izrazivali ideje, koje su uzbuđivale njihove savremenike, a da o tome nisu mislili. U isto vrijeme počela se je opredjeljivati i vrijednost spisatelja po tome, na koliko je bio zadojen tim idejama : oni spisatelji, koji su bili na strani od obće struje, ili su se naumice borili proti njoj, gubili su svako znamenovanje i svaki upliv, nisu uživali nikakvo štovanje, ili su nailazili na obću protivštinu.

Uz takvo sveobće zanimanje za pitanja života, nije, naravno, moglo biti ni govora o čistoj umjetnosti. Već god. 1842. pisao je Bjelinskij slavodobitno :

„Duh naše dobe takav je, da i najveličanstvenija stvaralačka sila može samo neko vrijeme udivljavati, ako se ograničuje na „ptičji piev”, ako stvara svoj poseban svijet, koji nema ništa zajedničkoga s historijskom i filozofskom djelatnošću savremenosti, ako si ona umišlja, da zemlja nije vredna, da je njezino mjesto u oblacima, pa da svjetska stradanja i nade ne smiju smučivati njezina tajinstvena shvaćanja i pjesnička promatranja. Proizvodi takove stvaralačke sile, bila ta sila ma kako velika, ne će ući u život, ne će izazivati uzhita ni sućuti ni u savremenocima ni u potomstvu... Sa samim estetskim darom ne ćeš moći daleko doći ; daru treba razumnoga sadržaja, kako i luči treba ulja, da ne utrne... Sloboda stvaranja lako se saglašava, da služi savremenosti: za to nije nužno, da se usiljavamo pisati prema zadatku, da činimo nasilja nad maštom; za to je potrebno samo to, da budemo gradjani, sinovi svoga društva i svojega razdoblja, da usvojimo probitke njegove, da svoje težnje spojimo s njegovim težnjama; za to je potrebno: simpatije, ljubavi, zdravoga praktičnoga čuvstva istine, koje ne luči načelo od stvari, djelo od života...“

Iz ove tirade može se jasno vidjeti, da se nipošto nije radilo o tome, da se književnost podčini kakvim uzkim stranačkim težnjama. I sloboda stvaranja i umjetnički zahtjevi ostadoše netaknuti. Bjelinskij je zahtievao samo, da ruska književnost bude naravno, a ne samovoljno proniknuta živim, naučno-filozofskim sadržajem, to jest, zahtievao je upravo ono, čega do onda ne bijaše još u ruskoj književnosti.

Izticanje ovakovoga zahtjeva god. 1842. može se smatrati znakom, da je ruska književnost stupila u novo razdoblje svoga razvitka. Započeše četrdesete godine, u kojima se je novi književni pokret za samih 7—8 godina tako brzo razvio i ukorjenio, da ga više nisu mogle zatomiti ni uništiti mračne godine kašnje reakcije. Koncem četrdesetih godina vidimo, da ruska misao počinje konačno ostavljati metafizičko sumračje te izlaziti na svjetlo i svježiji zrak realizma, što još većma razjašnjuje i povećava i analizu društvenoga života i usvajanje narodnih probitaka. Pojavljuje se niz mladih, darovitih pripovjedača, prodahnutih skroz novim duhom. Publicistika i kritika sa svoje strane čine prve pokušaje, da pokroče dalje novim putem; pojavljuju se političko-gospodarske razprave V. Miljutina u prvim žurnalima i kritičke razprave — V. Majkova. U književnim pregledima zamnievaju mnogobrojni poklici poput ovoga:

„Najvažniji i najkarakteristični pojav savremenoga života jest u silnoj težnji društva prema materijalnim probitcima. Tvarno blagostanje čovjeka zanima umove svih staleža. Udobnost zemnoga bitisanja, posvudašnje zadovoljstvo — eto to je glavno pitanje, pretežna skrb našega vieka. Svršena je metafizička epoka njemačkoga života; pažnja i očekivanja skrenuše prema zahtjevima društvenoga života, koji ne zna, što bi u hladnoj abstraktnosti filozofskih sustava; prvenstvo pripada društvenim znanostima, probitci zbiljnoga života moraju se razliti po svem društvu i društvo ih mora osjegurati, a glavna je zadaća znanosti, da pronadje zakone, po kojima bi se zemna blaga pravedno porazdielila svim razredima, da opredieli razumna načela i stalna pravila društvenoga blagostanja. Uz takav razvitak uma ne ostaje ni kritika praznom i nepomičnom. Ona mienja svoja gledišta prema sklonosti ili neprijatnosti; sa

skroz estetske arene ona je stupila u druga prostranstva, ne ograničuje se na samu sferu umjetničkoga stvaranja, već se bavi svekolikim djelovanjem života ; ona je u svoje dužnosti preuzela da na proizvode liepe knjige gleda s one strane, kojom se ti proizvodi približuju društvenomu životu, njezin je cilj — da ocjenjuje književni rad u odnosu prema društvenim pitanjima”.

Ovako se je pisalo u siečanjskoj knjizi žurnala „O t e č e s t v e n n y j a z a p i s k i” god. 1848., no već u veljači iste godine dobiva taj žurnal na jednoč drugi značaj, drugi sadržaj. Gore navedena tirada bijaše rek bi predsmrtna oporuka izmičućih četrdesetih godina, koju su ove izručivale nadolazećemu desetgodištu. Ali petdesetih godina nije se tako brzo izvršila ta oporuka. Pokret, koji se je bio tako brzo i na široko razprostro, bio je u jedan mah ustavljen i paralizovan na mnogo godina.

POGLAVLJE DRUGO.

I. Obća slika reakcije petdesetih godina i njezin pritisak na književnost. Bezbojnost i bezznačajnost svih organa štampe. Nestanak smjerova. Ravnodušni spisatelji. U žurnalima prevladuju stručne znanstvene razprave i sitna bibliografska iztraživanja. — II. Bajovna velikosvjetska beletristika. V. A. Vohljarlarskij. E. V. Saljas de Turnemir. Evd. Jak. Panaeva (N. Stanickaja). Lihvarska polemika. — III. Birokratski oportuniste u književnosti, njihovi ideali i prevlast u žurnalistici petdesetih godina. — IV. Petrogradski kritičari petdesetih godina: Aleksander Vasiljević Družinin i Pavao Vasiljević Annenkov kao predstavnici oportunistâ. — Obća značajka te kritike. Odlomci iz razpravica Družinina i Annenkova. — V. Zaborav svih zavjeta četrdesetih godina. Poricanje Bjelinskijeve kritike i naravne škole. Kult Puškina. Povratak k teoriji čiste umjetnosti.

I.

Poslie burne 1848. godine razprostrlo je crno natražnjačtvo neprozirnu tamu nad Evropom i osobito nad Rusijom. No dok je u Evropi to natražnjačtvo bilo izravni posljedak razočaranja o tome, da bi se život mogao u jedan mah preobraziti na onim razumnim i pravednim temeljima, o kojima su maštali tečajem tridesetih i četrdesetih godina, dotle je u Rusiji, gdje nije bilo nikakvih pokušaja preobrazbe života, reakcija dobivala značaj sliepoga natražnjačtva i bojazni od svjetla, koja je u svakoj samostalnoj i svježoj misli stala nazrievati opasni pokušaj, da se razruše svi temelji.

Pošto se ovdje ne radi o povjesti Rusije u obće, već samo o ruskom književnom pokretu, to nije nužno, da se bavimo sa svim podrobnostima te reakcije, već smatramo, da će biti dovoljno, ako se zadovoljimo tek obćim i krupnim crtama, koje su potrebne, da razjasnimo značajku književnosti onoga vremena.

Bijaše to progonstvo misli u obće, svakoga njezinoga kretanja, a ne tek kakve stranke. Samo one ideje su se smjele

širiti, koje su službeno bile potvrđene, sve ostalo suzbijalo se je bez promišljanja. U tu svrhu dokinuše na svim sveučilištima filozofijske katedre, a ostale predmete podvrgnuše najstrožemu nadzoru, pri čemu se je zahtievalo od profesorâ, da ne samo ne bi ni rieči više govorili, nego što je programom određeno, već da u isti mah budu što revniji provodjači službenih misli i nazora. Istodobno bio je do skrajnosti ograničen broj sveučilištnih slušača.

Nad književnošću visjela je čitava mreža cenzura. Osim obćenitih cenzurnih odbora svako je ministarstvo posebice cenzuriralo članke, što bi se bavili predmetima njegova područja. A iznad svih tih cenzura visoko je stajao strašni Buturlinov odsjek, koji je nadzirao djelovanje svih ostalih cenzurnih oblasti, pa je karao ne samo nove grieha, već je i stare inkvizitorno iztraživao, bili ma kada počinjeni, iz zabrinutosti, da ne bude dozvoljeno novo izdanje štetnih knjiga, koje je davno već propustila cenzura, koja ni prijašnjih godina nije bila obzirna.

Književnost, koja je bila potištena tim cenzurama, koje su bile dužne ne samo da se ne ograničuju na očiti smisao članka, nego su morale prodirati i u tajne nakane pisaca, pa izvješćivati o tim nakanama višim oblastima, — izgubila je odmah bogati misaoni sadržaj, kakav je imala koncem četrdesetih godina, te je postala bez boje i bez oblika. Kao nekom nemilosrdnom zlobnom ironijom sudbine, jedva što je bilo proglašeno na stranicama žurnala, da prvenstvo pripada društvenim znanostima, te da kritika mora ocjenjivati proizvode liepe knjige u savezu sa društvenim pitanjima, bilo je upravo zabranjeno, da se književnost bavi društvenim pitanjima, pa makar iz daleka i neizravno. Došlo je tako daleko, da se ne samo nije smjelo kritički razmatrati društveni poredak ni pisati o vladinim odredbama, nego se o svem tom nije smjelo pisati ni s odobravanjem ili pohvalama.

Ova bezuvjetna zabrana publicistike osobito se je jako odrazivala u novinstvu, koje je kukavno životarilo, pošto su ga zastupali biedni sadržajem listići : *Bulgarinova Sjeverna Pčela* *Očkinovljeve St. Peterburgskija Vjedomosti* i još neki. Novine su izlazile bez uvodnika i političkih dopisa, pa se zadovoljavahu priobćivanjem vladinih odredaba, pod-

listaka bez ikakve boje, u kojima se je naklapalo o slastičarnama, zabavama, te događajima običnoga života, n. pr. kako je koja žena porodila trojke.

Jednako su se promienili i žurnali (mjesečne smotre): Krajevskijevi „Otečestvenyj Zapiski“, Nekrasovljevi „Sovremennik“, Senkovskoga „Biblioteka dlja Čtenija“, slavenofilski „Moskvitanin“ i dr. U predjašnjem poglavlju upozorismo kao na jednu od bitnih osebina novoga razdoblja književnosti, naime na sastav književnih tabora i na zahtjev, da žurnali zagovaraju koji smjer.

Ali u petdesetim godinama postaju žurnali iznova zbornici bez boje i bez značaja tako, da se jedan od drugoga nije gotovo ničim razlikovao, po gotovo, što su u njima saradivali isti pisci. Prije svega dakako pripovjedači i pjesnici: Grigorič, Pisemskij, Potjehin, Polonskij, Fet, Ščerbina i dr. stali su umah priobćivati svoje radove u raznim organima, a da nisu ni uz koji većom voljom pristajali. No nisu se samo pripovjedači i pjesnici, koji su se donekle vazda izticali ravnodušnošću prema smjerovima pojedinih žurnala, selili iz jednoga žurnala u drugi, već su njihov primjer sledili i kritičari, makar bi se ovi po svojem zanimanju morali bili smatrati predstavnicima ovoga ili onoga književnoga pravca, pa svoj rad skupljati u jednom organu; ali vidimo, da bolji kritičari onoga vremena: Družinin, Annenkov i Apolon Grigorjev neprestano prelaze od jednoga žurnala k drugomu, ili istodobno saradjuju u nekoliko.

Da su svi organi spali na niveau bezbojnih zbornika, skrivilo je, naravno, nada sve to, što se s književnoga poprišta odstraniše najugledniji i najsnažniji darom i mislima pisci, koji su stajali na čelu pokretu čerdesetih godina. Bjelinskij je preminuo, a cenzura nije dozvoljavala ni da se ime njegovo spominje; Hercen je otišao u inozemstvo; Granovskij je tugovao ili se zaronjivao u mračne filozofske refleksije, ili se je opet pomoću raznih kompromisa izmirivao sa životom; V. Miljutin stao se je baviti čistom znanošću. Od mlađjih spisatelja mnogi su ostavili redove, jedva što se pojaviše na književnom polju, a medju ovima i takve krupne sile kao Ščedrin (Saltykov), F. Dostojevskij i dr. Poglavititi dakako razlog bezbojnosti žur-

nala bijaše taj, što nije nikako bilo moguće, da se pretresa ma kakvo životno pitanje, ili provadja koja svježa misao.

Iz nužde stali su se žurnali izpunjavati bezkrajno dugačkim, suhoparnim stručnjačkim učenim razpravama, mjesto da priobćuju žive publicistične članke. Tada su govorili, da se žurnali, koji saobćuju takve učenjačke razprave, odlikuju znanstvenom solidnošću. S takovom znanstvenom solidnošću najviše su se izticali „Otečestvennyja Zapiski“, u kojima se pojavile ovakove učene razprave: „D o m a ć i ž i v o t r u s k i h c a r e v a“ od Zobjelina; „S i b i r s k i l j e t o p i s c i X V I . i X V I I . v i e k a“, „Filološka ocjena prievoda „Odiseje“ od Žukovskoga s prilaganjem grčkoga teksta“ itd. Ali i „Sovremennik“, na koji su „Otečestvennyja zapiski“ nekako prezirno gledali, nije zaostajao s uvrštivanjem skroz stručnjačkih znanstvenih razprava; tako je priobćivao odlomke povjesti Solovjeva, razpravu o ribolovstvu itd.

Na području kritike banila se u prvom redu bibliografija, počela su dosadna iztraživanja sitnih činjenica iz života pisaca, koji su danas već umrli, n. pr. Tredjakovskoga ili Bogdanovića. Eto kako je Dobroljubov karakterizovao tu bibliografomaniju:

„Stadoše cijeniti svaku i najmanju činjenicu životopisa, pače bibliografije. Gdje su prvi put bili objelodanjeni ovi ili oni stihovi, kakvih je u njima bilo tiskarskih pogriješaka, kako su ti stihovi promijenjeni u kasnijim izdanjima, čiji je bio podpis A. ili B. u ovom ili onom žurnalu ili almanaku, u kojoj je kući obitavao izvjestni pisac, s kime se je sastajao, kakav je duhan pušio, kakve je cipele nosio, kakve knjige prevodio po naručbi knjižara, koje je godine spjevao prvu svoju pjesmicu; to su najvažnije zadaće savremene kritike, to su zanimivi predmeti njezina iztraživanja, prepiraka, sažaljevanja... Čitavim godinama najrevnijega mara nisu postizavali baš nikakvih posljedaka, občinstvo su obtrpavali pozivanjima na taj i taj broj, na tu i tu stranicu žurnala, kojih je davno već nestalo, a ono često nije ni znalo, o čem se radi. Sjećamo se, kako su se pred pet godina dva učenjaka — jedan stari i jedan mladi — strastveno prepirali o tome, kako se mora izgovarati jedan stih Puškinov; sjećamo se, kako su se dva mlada učenjaka jedan drugomu izrugivala radi nekakvih ništetnih stihova

s podpisom D-g, jer nisu znali, kome bi ga pripisali, da li Delvigu i Dalbergu. No čega li se sve ne bi mogli sjetiti iz toga vremena, dakako sve u takvom duhu, rek bi izazvanom očajem dosade. I ništa nije dobra bilo od tih prepiraka, iztraživanja i otkrića”.

Ovakovim „plodotvornim” radom zanimali su se u ono doba N. M. Longinov, Gennadi, V. P. Gajevskij, A. A. Galahov, P. V. Annenkov.

II.

I beletristika je takodjer postala tišom, te nije ni iz daleka opravdala očekivanja, što su se stavljala u nju koncem četrdesetih godina. Spisatelji, koji su sačinjavali temelj tih očekivanja (Turgenjev, Gončarov, Pisemskij), u to su vrijeme riedko darivali občinstvo svojim proizvodima. Ti proizvodi niti su stajali na prvim mjestima u žurnalima petdesetih godina, niti su budili zanimanje i senzaciju i bodrili na predplaćivanje žurnala, već je to činila beletristika posebne vrsti, koja je izključivo pripadala toj dobi i koja ju posvema karakteriše. Bijahu to bezkrajno dugački romani sa zamršenim i fantastičnim sadržajem. Glavni junaci tih romana bijahu predstavnici velikoga svieta, odlikovali su se liepim ponašanjem, modnim odielom, gordom i mračnom dušom à la Pečorin i nepokolebivom odlučnošću u pokoravanju ženskih srdaca. U svemu se je pojavljivao s jedne strane utjecaj francezke beletristike, osobito Alexandra Dumasa i Eugena Suea; s druge strane — predaje tridesetih godina: marlinovština i sollogubovština, koje je na vrijeme bila potisnula kritika Bjelinskoga, no koje se sada preporodiše u obnovljenom obliku prema izmijenjenim zahtjevima vremena.

Glavnim predstavnikom i junakom te beletristike bio je Vasilij Aleksandrovic Vonljarskij, čiji su romani bili vrlo popularni početkom petdesetih godina. V. A. Vonljarskij rodio se je 12. travnja 1814. godine u Smolensku, te je prvu naobrazbu crpio u pokrajini, u roditeljskoj kući. Roditelji su mu bili iz stare plemićke porodice i živjeli su na svojem obiteljskom imanju. Zatim je mladi V. A. Vonljarskij bio smješten u plemićki penzionat uz petrogradsko sveučilište,

a naobrazbu je svršio u školi gardijskih častnika, gdje je s Lermontovom jeo za jednim stolom, pa se je natjecao s njime u improvizaciji pripoviesti, koje su zabavljale „junkere“, sačuvao je prijateljstvo s autorom „Demona“ i poslie, pošto je ostavio učilište, makar su služili u raznim pukovnijama : Vonljarljarskij u konjaničko-pionirskoj eskadroni garde. Medjutim nije dugo ostao u službi, pa se, napustivši vojničtvo, oženio sa znamenitom ljepoticom, gdčnom Frideburg, koja je umrla već u prvoj godini braka.

Posred svjetskih zabava bavio se je Vonljarljarskij, kao i drugi diletanti njegove okoline, sad glasbom, sad slikarstvom, sad kiparstvom, pače i pjesničtvom, a tek 1850. stao je pisati prozom i nastupio je u „Oteč. Zap.“ s djelom : „Putovanje na marsiljskom parobrodu“. Sljedeće godine napisao je „Uspomene o Zaharu Ivanoviću“ -- i s tim djelom započela je poznatost Vonljarljarskoga. Uspjeh mu je bio tako velik, da su nakladnici na jagmu štampali njegove romane i pripoviesti, a občinstvo ih je na jagmu čitalo. No književni rad ovoga pisca trajao je samo dvie godine; 1852. godine 30. rujna preminuo je u Moskvi nakon podulje bolesti, ali je u same dvie godine napisao do dvadeset djela : četiri velika romana, osam novela i nekoliko dramatskih djela. Ova neobična plodovitost ima svoje vrelo u tome, što je Vonljarljarskij svoja djela improvizovao, pisao ih je brzo, nije ih po drugi put čitao ni izpravljao, već ih sgotavljao u jedan mah, ne mareći ni za obradbu sadržaja ni podrobnosti. Nekoje manje stvari počimao je i svršavao za jednu noć. Dvie večeri bile su dovoljne, da napiše dvie dramske stvarčice, kao što su „Preferance s pločicama“ i „Grof Derby“. U toj plodovitosti i žurbi razabirala se je želja, da bude sličan Dumasu - otcu. Dakako, da se od ovakovoga diletantizma nije moglo ni očekivati nešto solidna i valjana. Ipak su u ono doba imali veliki uspjeh romani i pripoviesti : „Silhoueta“, „Noć 30. rujna“, „Magister“, „Dvie sestre“, „Susjed“, „Velika gospoja“ i više sitnijih pripoviesti, što su bile tiskane u „Oteč. Zap.“ „Sovremenniku“, „Biblioteki dlja Čtenija“ i drugdje. Ali ta djela bijahu tako lake vriednosti, da od njih, kao ni od sjajnoga vatrometa, nije ostalo

traga, pa bi se sada jedva našao i pismen čovjek, koji bi poznavao ma koji roman Vonljarljarskoga.

Revnom dobavljačicom velikosvjetskih romana bila je tečajem petdesetih godina vrlo popularna spisateljica grofica Jelisaveta Vasiljevna Saljas de Turnemir, više poznata pod književnim pseudonimom Evgenije Tur. Rodila se je u Moskvi 12. kolovoza 1815. god. kao kćerka generala V. Suhovo-Kobylina. Bila je kod kuće sjajno odgojena. Pod nadzorom i ravananjem izkusnih guvernanta izučila je inostrane jezike, a naučna naobrazba njezina bila je povjerena poznatim moskovskim pedagogima : povjest joj je predavao prof. F. L. Maroškin, književnost pjesnik S. E. Raič, fiziku prof. M. A. Maksimović. Dom Suhovo-Kobylinovih bio je tridesetih godina salon inteligencije, gdje su se na stanovite dane sabirali spisatelji i profesori moskovskoga sveučilišta. Tamo je, medju inima, često prisustvovao N. I. Nadeždin. Mlada Suhovo-Kobylina bivala je neprestano medju tim predstavnicima ruske znanosti i književnosti, sve dok nije sa svojim roditeljima odputovala u inozemstvo, gdje se je i udala za franczckoga grofa Sallias de Tournemira.

Prema koncu četrdesetih godina vratila se je u Rusiju i stala se baviti književnošću pod pseudonimom Evgenije Tur. Prva joj je radnja novela „Pogrješka“, priobćena u „Sovremenniku“ god. 1849. br. 10. Zatim je sledio roman „Nećakinja“, pripoviesti „Domaće ognjište“, „Prvi travnja“, „Dvie sestre“, „Tudja je duša mračna“, roman „Tri dobe života“ i veće pripoviesti : „Začarani krug“, „Starica“ i „Na razmedju“.

S posljednjom pripoviesti, uvrštenom u „Russkom Vjestniku“ god. 1857., završeno bi beletrističko djelovanje Evgenije Turove. Od god. 1856. ona je živo sudjelovala u uredničtvu „Russkoga Vjestnika“, u kojem je uređivala beletristički odjel, a istodobno počela je objelodanjivati niz kritičkih i biografskih studija, u kojima se je bavila životom ili djelima inostranih spisatelja. God. 1861.—62. izdavala je Ev. Tur svoj žurnal „Russkaja Rječ“, a kad je ovaj obustavljen, stala je saradjivati u petrogradskim izdanjima. Posljednje razdoblje njezinoga života bilo je posvećeno književnosti za djecu. Izmedju knjiga toga razdoblja osobito je uspjela pri-

poviest „Katakombe“, u kojoj je opisala život kršćana prvih vjekova. Uspjele su joj i priče: „Niz bisera“, „Kristalno srce“ i „Mučenici koloseja“. Umrla je 15. ožujka 1892. u Varšavi, a sahranjeni su joj zemni ostatci u Tihonovoj pustinji, blizu Kaluge.

Primjer Evgenije Tur slijedila je poznata pjesnikinja četrdesetih godina, grofica Evg. I. Rastopčina (r. 1811. preminula 1858.). Preživjevši svoju pjesničku slavu, stala je također pisati romane iz života višega svijeta, koji su se štampali petdesetih godina u raznim žurnalima. Znamenitiji su joj romani „Sretna žena“, štampan u „Moskvitjaninu“ god. 1851., i „U pristaništu“, koji je bio uvršten god. 1857. u „Biblioteki dlja Čtenija“. Dobroljubov se je oštro narugao potonjemu djelu.

Kako su u ono doba bili u modi dugački romani sa fantastičnim sadržajem, možemo razabrati po tome, što su se takvi romani priobćivali ne samo u „Oteč. Zap.“, gdje su izlazili dugački romani Vonljarljarskoga, gdje se je nekoliko godina vukao roman „S t a r i d o m“ od V. R. Zotova, u kojem se je opisivala kronika počevši od vremena cara Petra, pa do savremenosti piščeve, nego i u „Sovremenniku“. Žaliti je samo, što je takove romane dostavljao i sam izdavalatelj žurnala N. A. Nekrasov, koji je takve romane tvorio uz suradništvo spisateljice, koja je na književno poprište stupila g. 1848. pod pseudonimom N. Stanickaja s pripoviedkom „O b i t e l j T a l j n i k o v i h“; u ovoj se je radnji ukazao neobični talenat, od kojega se je mnogo očekivalo. Bila je to kći glumca Brjanskoga, žena suizdavalatelja „Sovremennika“, Avdotja Jakovlevna Panaeva, kašnje udata Golovačeva. Petdesetih godina napisala je uz suradnju Nekrasova dva ogromna romana: „T r i s t r a n e s v i e t a“ i „M r t v o j e z e r o“. Ovi romani bili su priobćivani u „Sovremenniku“, te su ih s velikim zanimanjem čitali prijatelji fantastičnoga štiva, ali dadako nisu nipošto razvijali mladi i svježi talenat N. Stanicke, već su ga uništavali.

Treba na posljedku zabilježiti još jednu osobitost žurnalistike one dobe: žurnali, koji su se gotovo prestali međjusobno razlikovati, pa su bili natršpani suhoparnim, tobož znanstvenim traktatima i bezkrajnim fantastičnim romanima, a nisu smjeli provadjati kakav pravac, ipak su vodili strastvenu polemiku,

pri čemu je vladalo osobito neprijateljstvo između „Oteč. Zap.“ i „Sovrem.“ baš kao i između potrogradskih organa, označivanih zapadnjačkima i „Moskvitjaninom“, koji je smatran bio predstavnikom slavenofilskoga tabora. Ali sva ta polemika nije imala ni sjenke misaonoga sadržaja. To je bilo izrugivanje i podsmijehivanje bez sadržaja, puno sliepce pristranosti i drzkoga pazarenja. To nije bilo drugo, nego natjecanje, tko će komu odmamiti predplatnike. Tada su to u žurnalom jeziku nazivali *j e s e n j o m v o j n o m*, a bila je u tome, što je svaki žurnal u doba obnavljanja predplate stao ruglu izvirgavati svoga takmaca, a izticati svoje prednosti, pri čemu si međusobno spočitavahu nedostatno znanje jezika, rdjave prievode, štamparske pogriješke itd.

III.

Bila bi pogriješana misao, kad bi se ovaj nazadak književnosti pripisao jedino cenzurnim prilikama. U samom društvu bilo je dovoljno natražnjačkih živalja, pa kad su ljudi, snažni duhom, smioni i dosljednoga mišljenja sašli s književnoga poprišta, zapremili su to poprište oportuniste posebne vrsti, baš kao da ih je reakcija stvorila za onaj niveau, na koji je bila ponižena žurnalistika. Tim oportunistima nije bilo stalo do teškoga položaja štampe, nego su uz takav poredak živjeli, što no rieč, kao bubreg u loju; oni su s toga kašnjemu razvitku književnosti stavljali znatne zapreke. To su bili licemjerni ljudi, na skroz proniknuti duhom potrogradskoga birokratizma. Na oko su se prikazivali kao neprikorni naprednjaci, liberalci i zapadnjaci, koji prate najnovije uspjehe evropske civilizacije; prikazivali su se i kao realiste, koji vojuju za trieznu misao, osnovanu na pozitivnim načelima. Ali njihov liberalizam nije sezao dalje od površnoga anglomanstva; zanimanje za zapadnoevropski napredak nije sezalo dalje no do uzhita za čudesa evropske industrije u obliku željeznica, električnoga brzovanja i gospodarskih strojeva; njihov se realizam oživotvorivao u praktičnoj filozofiji ujaka Adujeva, a uz to je nijekao ne samo romantičke fantazije, nego i svako drugo nekoristno uzhićivanje. Sav njihov ideal sastojao je u tome, da do petdesete

godine života priberu zaokruženu glavnicu, da im bude udobno, umjereno, točno i solidno u svim funkcijama života, da hine navike velikoga svieta, a pokadšto tumaraju kao bezposleni kicoši, prenavljajući se, da je u njima razvijeno čuvstvo liepoga. Taj ideal može se opaziti u mnoštvu beletrističkih proizvoda one dobe, sad u tipu hvastajućega se svojom čestitosti upravnoga činovnika, nepodmitljivoga revizora i sudca iztražitelja u novom fraku, s neprikornim, svjetskim, otmjenim vladanjem i nježnim srcem, koje je vazda spremno zaplamsati vjernom strašću. Ali i u samom razcvatu takove beletristike ovakav heroj ukazao se nesposobnim, da se otrese velikosvjetske afektacije, te se podade kakvomu neobuzdanomu zanosu. Takav je primjerice junak pripoviesti Družininove „P o l e n j k a S a k s“.

„Ja često mislim, — govori o njemu junakinja pripoviesti, — ljubi li taj čovjek ma koga? Ni prije vjenčanja ni poslie nije mi nikad iskreno rekao, da je ma i najmanje zaljubljen u mene. „Ljubav moja nije u riečima, već u životu“, znao je on češće reći. Ni govora o tome, da bi on uzeo cjelivati moje ruke ili kleknuti preda me... Fi donc — od toga bi se sgužvala košulja na prsima, uprljalo bi se odielo. On k meni ne dolazi drugčije no u fraku ili salonskom kaputu, — tiré à quatre épingles, — vrhunac je drzovitosti, usuditi se, da mjesto fraka obuče ljetno odielo!“

Dalje u toj pripoviesti razabiremo, da Konstantin Saks i takove službene dužnosti, za koje nije nužna svečana odora, obavlja samo u fraku (dakako i s bielim ovratnikom), a dok se on odieva, sili molitelje i podčinjene, da dugo čekaju.

Evo ovoj okolini birokratskog oportunitizma imala je žurnalistika petdesetih godina zahvaliti i pedantski suhoparnu učenost i bibliografske sitnice uz pomanjkanje kakvih bilo ideja. Književnici sličnoga soja povadjali su se u svojem djelovanju jedino pobudom, da si stvore književničku karijeru, da što više napišu i što više zasluže.

U prijašnjem poglavlju kazano je, da je u osnovci novoga književnoga razdoblja bila ideja povratka k narodu, demokratizacija ruske misli i ruskoga života. Sve su to podpuno zato-mili oportuniste sa svojim uzko-buržoaznim i birokratskim

idealima. Ali oni su gospodovali u petrogradskoj književnosti, svemu su davali ton i bijahu glavni sudije nove beletrističke škole, pa ako ju nisu mogli sasma skrenuti sa staze, na koju ju je vodio Bjelinskij, tad se to imade zahvaliti samo tome, što medju njima nije bilo nijednoga tako darovitoga kritičara, da bi taj mogao pripovjedače podčiniti svojemu utjecaju. Ali, ako se kritičari, što ih je stvorila petrogradska književna okolina, nisu odlikovali ni snažnim talentima, ni uplivom, oni ipak sačinjavaju tako zasebnu značajku, da ne će biti izlišno, upoznademo li pod konac ovoga poglavlja njihove nazore i kriterija njihove kritike.

IV.

Najvećim ugledom izticahu se u ono doba na polju kritike u petrogradskim žurnalima Aleksander Vasiljević Družinin i Pavao Vasiljević Annenkov.

A. V. Družinin rodio se je 1825. god., a naobrazivao se je u učilištu za paže, iz kojega je izišao kao poručnik tjelesne garde, finske pukovnije. Od god. 1847. služio je u pisarni ministarstva rata, a već god. 1851. dao je ostavku. Prva njegova pripoviest, koja je na njega svratila pažnju, bijaše „Polenjska Saks“. Slijedile su pripovjedke: „Pripoviest Alekseja Dmitrijevića“, „Pričanje Julesovo“, „Liečnik i bolestnik“ itd. Istodobno stao je Družinin izdavati zbirku znamenitih romana starijeg i novijeg doba sa životopisnim podacima o piscima, a u „Sovremenniku“ je nastupio kao feljetonista pod pseudonimom Ivana Černoknižnikova. Pod istim pseudonimom pisao je kašnje u „Biblioteki dlja Čtenija“ i „Vjeku“

U „Biblioteki dlja Čtenija“ priobćio je Družinin god. 1851.—1852. niz članaka pod nadpisom: „Džonson i Bosvel“ slike iz britanske književnosti druge polovice XVIII. vieka. U „Sovremenniku“ pisao je kroz prvu polovicu petdesetih godina kritičke feljetone pod nadpisom: „Pisma inogradskoga predplatnika o ruskoj žurnalistici“, a pošto su se god 1856. pojavili u „Sovremenniku“ novi suradnici, on je pod gornjim naslovnom pisao u „Biblioteku dlja Čtenija“, za koji je žurnal sad trajno radio te ga i

uredjivao. Od ostalih njegovih radnja zaslužuju spomena: prijevodi Shakespearovih tragedija: „Kralj Lir“, „Richard III.“ i „Koriolan“, njegove razprave u „Ruskom Vjestniku“: „Iz dnevnika svjetskoga posrednika“, pod pseudonimom „Nepoznati“.

God. 1859. učinio je Družinin znamenito djelo, zamislivši osnutak „Društva za podpomaganje oskudnih književnika i učenjaka“, pa je živo sudjelovao oko oživotvorenja ove korisne uredbe. Neumorna radinost podkopala je njegove sile i uskorila njegovu preranu smrt; pod konac 1863. godine legao je, a već 10. siečnja 1864. umro je u Petrogradu od sušice u 39 godini dobe.

Pavao Vasiljevič Annenkov rodio se je u Moskvi 19. lipnja 1813. Otac mu je bio bogati vlastelin iz simbirske gubernije. Pošto je svršio srednje učilište, polazio je dulje vremena kao dobrovoljni slušatelj historijsko-filologijski fakultet petrogradskoga sveučilišta. God. 1833. stupio je bio u pisarnu ministarstva financija, ali je domala ostavio službu, a god. 1840. odputovao je u inozemstvo, od kuda je pisao pisma za „Otečestven. Zapiski“ 1840.--1842. Četrdesetih godina boravio je ponajvećma u inozemstvu, riedko bi se kad vraćao u Rusiju, a pisao nije do li nekoliko pripoviesti srednje ruke i dopisa. Petdesetih godina stao je Annenkov odlučnije raditi: on se je protisnuo u prve redove, pa je uz A. V. Družinina bio smatran prvim kritičarom. Ali osobito se je proslavio u bibliografiji, na kojem je polju ostavio dosta častnu uspomenu takvim radovima, kao što su izdanje sveukupnih djela A. S. Puškina s gradjom za njegov životopis god. 1856., pa izdanjem životopisa i dopisivanja Stankevičeva god. 1867.

Istodobno s ovim radovima uvrštavao je u raznim žurnalima kritičke studije, izmedju kojih su znamenitije ove: I. S. Turgenjev i L. N. Tolstoj (1854. god.) „Misao u proizvodima liepe knjige“ (1865.), S. T. Aksakov i njegova obiteljska kronika“ (1856.), „Književna spretnost slaboga čovjeka“, u povodu pripoviesti „Asja“ od I. S. Turgenjeva (1858.), „Poslovni roman u našoj književnosti: „Tisuću duša“, roman A. Pisemskoga“ (1859.), „Naše društvo

u „Plemićkom gnjezdu“ I. S. Turgenjeva“ (1859.), „Oluja“ Ostrovsškoga i kritička bura (1860.) itd.

Posljednjih dvadeset godina živio je Annenkov većim dielom u inozemstvu, te bi samo pokadšto dolazio u Rusiju. Najvažniji radovi njegovi iz te dobe djelovanja jesu njegove uspomene o pokretu ruske misli i književnim trudbenicima četrdesetih godina, koji su bili priobćivani u „Vjestniku Evropy“, pod naslovima: „Znamenito desetgodište“, „Idealiste tridesetih godina“, „Mladost I. S. Turgenjeva“, „Umjetnik i jednostavni čovjek“ (A. F. Pisemskij) i dr.

Annenkov je preminuo u Draždjanima god. 1887.

Čitate li razprave i feljtone tih kritičara, osobito Družina, uzalud tražite u njima kakve provodne principe i kriterije; međjutim, ponavljamo još jedan put, te razprave i članci imadjuh skroz zaseban značaj, a radi toga morali su se svidjati petrogradskim birokratskim oportunistima, jer su odgovarali mišljenju i čuvstvovanju njihovu.

I zaista: pomislite si petrogradskoga liberalnoga upravnika, kako u večer, u slobodno doba, kad nije imao službenoga posla niti se je zabavljao preferancom, na polak leži u udobnom naslonjaču, pred kominom, u kojem plamsa oganj, pa lista posljednje knjige žurnala, i prelieće očima beletrističke novosti. Iz svake pročitane knjige crpe svoje sudove, pokadšto oštroumne, vjerne i pune zdravoga smisla. Ali jesu li se ti sudovi ticali nutarnjega smisla, koji se je krio u pročitanoj djelu, jesu li se odnosili na onaj duh, koji je ta djela pronicavao? Nipošto: sva kritika ograničavala se je na to, da li je značaj glavnoga lica dosljedno proveden ili nije, jadikovalo se je, što djelo nije dosta zanimivo, kako su primjerice francezki romani, u čemu da ruski pisci zaostaju, ili su se podrugivali spisatelju, što se je drznuo prikazivati heroje iz višega svijeta, a nema ni pojma o om višem svijetu, itd. Upravo ovakovim ocjenjivanjem odlikuju se kritike i feljtoni onoga doba, a osobito kritike Družininove.

Za primjer uzimamo ovdje dva, tri izvadka. God. 1850. bila je tiskana u „Oteč. Zapis.“ pripoviest I. S. Turgenjeva: „Dnevnik suvišnoga čovjeka“. Svatko bi mogao pomisliti, da je ova pripoviest morala ikoliko ozbiljna kritičara

potaknuti na veoma ozbiljne i važne misli, s obzirom na obćenito potišteno stanje onoga doba, a gle, kako je Družinin ocienio tu prekrasnu pripoviest :

„Ova pripoviest spada medju najslabija djela pisca „L o v č e v i h z a p i s a k a”. To je jedna od onih pripoviesti, k o j e se nikad ne dočitaju do kraja i o kojima će dva, tri ljubitelja dubokoumnim licem reći : „To za pravo nije pripoviest, već psihološko razmatranje“. Gosp. Turgenjev odveć je uman, a da napiše posve dosadnu stvar, pa je onaj, tko je s pažnjom prošio njegovo posljednje djelce, našao u njemu nekoliko misli, živahnih opisa, ali ništa više. U potonje doba tako smo već navikli na psihološka razmatranja, na pripoviesti „mračnih“ „pustih“, „suvišnih” ljudi, na zapiske maštalaca i hipohondra, tako smo često s više manje vještih pripovjedačima zavirivali u duše bolestnih, plahih, potištenih, ogorčenih, mlitavih heroja, da su se naše potrebe naskroz izmienile. Ne treba nam tjeskobe, ne želimo djela, koja se osnivaju na bolestnoj dispoziciji duha ; kad bi i sam autor „O b e r m a n a“ uzkrснуo i napisao nam novi roman takve vrsti, sumnjam, da bi itko takav roman dočitao, pače ni do konca prvoga poglavlja. Gosp. Turgenjev, u kojega je vanredna sposobnost za psihološku analizu, rado opaža na svakom svojem heroju slabe, razdražljive, bolestne crte. Ta vlastitost, upotriebljena umjereno, pomogla mu je ocrtati prekrasni značaj Vilickoga u „N e ž e n j i“, a osobito se je efektно iztakla u jednoj od lovčevih pripoviesti, ako se ne varam, u „H a m l e t u š č i g r o v s k o g a o k r u ž j a“. I „D n e v n i k s u v i š n o g a č o v j e k a“ sav je savcat sazdan na toj vlastitosti, i zato je pripoviest slaba te umara”.

Izpričavši zatim sadržaj te pripoviesti, Družinin stvara ovaj zaključak :

„Pročitavši s dosta turobnim čuствom pripoviest Turgenjeva, zamislio sam se nad pripoviedkom jednoga od najmilijih mi spisatelja. Htjedoh odgonenuti jedan od glavnih uzroka one sitničavosti, koja je upravo neponjatna baš u ovo doba, kad je naša naučna književnost stala tako brzo napredovati, pa kad svaki ruski žurnal svakoga mjeseca donáša svojim čitateljima po jednu ili po dvie znamenite razprave ozbiljnoga sadržaja (sic). Razmišljajući o uzrocima te sitničavosti, došao

sam do dvojakog uvjerenja : prvo je, da satirični elemenat, bio koliko mu drago sjajan, nije sposoban da bude prevladjujućim elementom u liepoj književnosti, a drugo, da su naši pripovjedači izcrpli svoje sposobnosti, gramzeći za predmetima savremenoga života”.

Ne smijemo se diviti divljačtvu takvog umovanja : svi petrogradski upravnici one dobe, počevši od dvorskih, pa sve do pravih tajnih savjetnika, ponavljali su doslovce gotovo iste sudove : da su njima dodijali ti hipohondri u ruskoj književnosti, da rusko društvo ne treba tjeskobe, da je beletristika zašla u cjepidlačarenje, a tomu da je uzrok, što je prevladala satira i gramzenje za savremenim temama itd.

Iste godine bila je priobćena u „Moskvitjaninu” ne manje znamenita pripoviest Pisemskoga „Lienčina”. Ovu pripoviest ocienio je Družinin daleko povoljnije, pa nu se je osobito svidjao govor djelujućih osoba, jer je, po njegovu mnienju, sadržavao „onu živahnost i originalnost, koja tako očarava u romanima Veltmana”. Pri zaključku dosta površne ocjene opaža na jednoč Družinin, — ovaj put ne samo, da ugodi dvorskim i tajnim savjetnicima, već i njihovim ženama i kćerima, — da je u pripoviesti Pisemskoga malo spoljašnje zanimivosti, pa ovako prigovara piscu : „Pripovjedač, — piše on, — bio kako mu drago darovit, ne treba izbjegavati živih prizora, kretanja, pače i tajinstvenosti i efektnosti : ne piše on samo za diletante, koji su ohladnjeli za romane, pak kad čitaju zanimivu pripoviest, govore : „nešto ljepšeg od „Monte Krista” ne ćeš više smisliti, dragi prijatelju !” itd.

V.

U kratko, zaboraviše na sve velike zavjete Bjelinskoga. Baš kao da je Bjelinskij nišanio na te buduće kritičare, svoje nasljednike, kad je u svojem književnom razgledu za god. 1847. opisao, kako promaženi sibarita nehajno baca knjigu, u kojoj je bila pripoviest u duhu prirodne škole, pa kliče : „Knjiga mora ugodno zabavljati, ja i onako znadem, da u životu ima mnogo težkoga i mračnoga, pak ako u obće čitam što, tad čitam samo za to, da na to zaboravim !” — „Tako dakle,

— odvrća Bjelinskij, — mili, dobri sibirito, radi tvojega mira moraju knjige lagati, i siromah mora zaboravljati svoju biedu, gledajući na svoj glad, uzdasi i stradanja moraju do tebe dopirati kao glasbeni zvuci, da ne pokvare tvoj tek, da ne naruše tvoj san”.

Ove proročanske rieči izpunile su se rieč po rieč : kritičari sibirite, o kojima govorimo, požurili su se, da navieste pravu vojnu naravnoj školi, te su stvorili poseban kult poezije Puškinove, ne radi veličajnosti te poezije same po sebi, niti sbog neocjenjivih zasluga Puškinovih, već samo radi toga, da se suzbija Gogoljev upliv, kako to izjaviše ti sami kritičari u svojim člancima, veleći, da im je svrha vratiti rusku književnost k svietlomu pogledu na život.

Tako je Družinin u svojoj razpravi, povodom izdanja Puškinovih djela, pisao medju inim u „Biblioteki dlja Čtenija” god. 1858. :

„Jedan od savremenih spisatelja veoma se je liepo izrazio, govoreći o biću darovitosti Aleksandra Sergejevića Puškina. „Kad bi Puškin bio poživio do našega doba, — kazao je dotični spisatelj, — njegova bi djela sačinjavala odpor protiv Gogoljeva pravca, proti kojemu je u neku ruku nužno djelovati”. Ovo je skroz opravdan nazor i primjenjiv na stvar. I sada, i nakon toliko i toliko godina iza njegove smrti, moraju Puškinova djela činiti svoje djelo. Proučavajući prozu Puškinovu, pak njegova Onjegina, u kojem je prikazan naš svagdanji život, ne samo gradski, već i seoski ; proučavajući njegove stihove, što mu ih udahnuše seoske slike, seoski život, mi ćemo doći do načela onoga uztuka, one reakcije, što je toli nužna u sadašnjoj liepoj književnosti. Govorili, što mu drago, oduševljeni pristaše Gogoljevi (i mi se ne ubrajamo medju njegove hladne čitatelje), ipak valja priznati, da sva književnost ne može živjeti od samih „M r t v i h d u š a”. Potrebna nam je poezija. A poezije je malo u sljedbenika Gogoljevih, poezije nema u suviše realnom pravcu mnogih najnovijih trudbenika. Taj pravac ne može se nazvati naravnim, jer izučavanje jedne strane života nije još narav. Reći ćemo bez okolišanja, što mislimo : naša sadašnja liepa književnost izmoždena je, oslabljena svojim satiričkim pravcem. Protiv takvoga satiričkoga pravca, do kojega nas je

dovelo neumjereno oponašanje Gogolja, poslužiti će nam kao najbolje orudje Puškinova poezija. Oči nam se razbistriju, disanje oslobadja : mi se prenašamo iz jednoga svijeta u drugi, od umjetnoga osvietljenja k jednostavnomu dnevnomu svjetlu, koje je bolje od ma kako jarke razsvjete, ma da i razsvjeta u svoje doba ima svojih ugodnosti. Pred nama je isti život, isti ljudi, ali kako sve to izgleda tiho, spokojno i radostno!”

Od zahtjeva, da umjetnost tiho, mirno i radostno gleda na život, samo je jedan korak do teorije čiste umjetnosti, a kad su već ruski kritičari oportuniste prešli na to tlo, ne samo da im nije preostalo više drugo, već da ne samo zaborave zavjete Bjelinskoga, nego da ih podpuno zabace, pa su se oni požurili na tu stazu, pri čem je najiskrenijim i najdosljednijim ostao Družinin, koji je u svojoj razpravi : „Crtice iz seoskoga života od A. F. Pisevskoga” god. 1856. očito suzbijao Bjelinskijevu kritiku, te upozorivao pače na njezin štetni utjecaj :

„Veći dio ljudi, koji pišu, — veli Družinin, — shvaćao je nužnost života i primirenja s njime, bio je svjestan nužnosti svega onoga, od čega ga je odvrćala nova kritika, t. j. potreba svetloga pogleda na stvari, veseloga iskrenoga smieha, potrebu, da se bez zlobe držimo prema životu, potrebu, da s ljubavlju i simpatijom motrimo ljude i ljudska djela. Zato je doba podpunoga prevladjivanja didaktične kritike prije škodilo našoj književnosti, nego joj koristilo. Kritika četrdesetih godina prije je priečila razvitak tada živućih spisatelja, nego li unapredjivala pojav novih pisaca didaktičara. Kritika Bjelinskijeva sputavala je sponama književnike, koji su si već stekli ime i koji se na novo pojaviše, ali umjetnikâ, koje bi ona stvorila, nije bilo. Ona nije stvorila ni svojih pjesnika, ni svojih književnih privrženika ; ti posljednji, koji su neko doba ostali u didaktičnim lancima, nestajali su s lica zemlje i pogibali sa svoje vlastite nemoći. Svuda su kipjele svježje, mlade sile, posvuda se je pojavljivalo susprezano protuslovlje uzanim didaktičnim zahtjevima gospodujuće kritike. Jedva je zamuknuo glas Bjelinskoga, jedva je njegova pjesnička rieč prestala služiti najnepoetičnijim ciljevima, u redovima ruskih kritičara nije se našao čovjek, koji bi bio nastavio njegovo djelo. Uza sve poštivanje kritike gogoljevskoga razdoblja, uza sve lične simpatije za njihove

glavne trudbenike, svaki pjesnik i svaki prozaista, uzgojen na njezinim teorijama, oćutio je, da je napokon kucnuo čas, da se otrese mrtve, rutinske strane spomenutih teorija. Ne gledeći na podpuno gospodstvo didaktičkih predaja u umjetnosti, razvoj naše liepe književnosti stupao je šire i svestranije”.

Teško je i pomisliti krupnijeg izvraćanja svih historijsko-književnih podataka. Bjelinskij, koji je uvijek vojevao protiv didaktizma u književnosti, te tražio od pisaca, da se proniknu samo živim i naravnim osjećajem društvenih pitanja, proglašen je eto u jedan mah didaktičarom ; on da nije stvorio ni jednoga spisatelja, a oni, koji su se podlagali njegovim zahtjevima, izčezavali su i pogibali radi svoje nemoći ! Evo, do čega su došli kritičari oportuniste ! Treba zabilježiti, da se ovakova navala na zavjete Bjelinskoga nije pojavljivala samo u „B i b l i o t e k i d l j a Č t e n i j a”, gdje je ta navala bila umjestna, jer je taj žurnal uvijek pobijao Bjelinskijeve kritike i naravnu školu. Ali ni „S o v r e m e n n i k” nije zaostajao za spomenutim žurnalom, jer je već god. 1855. u njemu ustao P. V. A n n e n k o v u studiji : „O m i s l i u p r o i z v o d i m a l i e p e k n j i ž e v n o s t i” veoma odlučno protiv zahtjeva, da proizvodi liepe književnosti šire misli i pouku. Vječno nastojanje o misli, kojim se bavi ne samo obćinstvo, nego i kritika, da podaje proizvodima liepe književnosti pedagoški značaj, što da se ne vidi samo u prošlosti, nego i u sadašnjosti.

„S jedne strane, — govori Annenkov, — možda se od toga krug djelovanja književnosti i razširuje, ali s druge strane gubi on veći dio najdražih i najbitnijih svojih svojstava, — svježost u shvaćanju pojava, jednostavnost u pogledu na stvari, smjelost vladanja njima. Tamo, gdje se relativna vrijednost proizvoda opredjeljuje količinom misli, a dostojanstvo njihovo po težini i kakvoći ideja, tamo se riedko kad nalazi skroz pouzdano promatranje prirode i značajeva, već gotovo uvijek filozofiranje i neka lukavština. A i ne govorimo o tome, da je na osnovu misli lako biti sudcem književnoga proizvoda svakomu, tko u sebi priznaje misli (a tko ih ne priznaje u sebi?), dočim je to na osnovu estetskih uslova teže. Ne govorimo takodjer, da po bitnosti kritikâ, koje pretežito traže misao, sav bolji dio proizvoda, baš njegova izgradnja, ostaje gotovo uvijek bez ocjene

i oznake, ali recimo, da često ni ne traže od umjetnosti onih misli, koje bi ona bila zvana i sposobna razprostranjivati u svojem području Traže od umjetnosti ne umjetničke, već filozofske i pedagoške misli. Poznato je, da svako područje liepoga imade svoj krug ideja, koje se nipošto ne skladaju s idejama, kakve do bezkrajnosti može nizati sposobnost umovanja u obće. Tako postoji glasbena, vajarska, graditeljska pak i književna misao. Sve su te misli samostalne i ne mogu se prenašati, ako ne ćemo, da premještena misao ne budne mjesto istine paradoks i nespodoba. Koji krug misli pripada beletristici i u čemu je njezina bitnost? Razvitak psiholoških crta lica sačinjava temelj svakomu pripoviedanju, koje crpi život i snagu u promatranju duševnih nuancâ, subtilnih razlika značaja, igre nebrojenih uzrujavanja ljudskoga čudorednoga bića u doticaju s drugim ljudima. Gdje je u pripoviesti i psihološka činjenica i vjerni njezin razvoj, tamo je i prava i duboka misao. Naprotiv, ako je pripoviedanje osnovano na čistoj misli, ali izraženoj, kako se svagda izrazuje takova misao, pomoću onakove duševne dispozicije, koja niti je moguća niti u skladu s estetikom, tad misao ne će više spasiti pripoviesti, bila ona po sebi ma kako svietla i plemenita. Pripoviest ostat će i tako nevaljanom, dojam njezin slab, a utjecaj sasvim ništetan”.

To nijekanje filozofskih i svakih drugih misli u liepim proizvodima, izuzevši jedino psihološku istinu, pa zahtjev, da kritika u prvom redu traži skroz estetsku ocjenu, opet je bilo posve u opreci s duhom vremena i sa bitnim značenjem nove književne škole. Ovaj navod iz Annenkovljeva studija naveden je ovdje navlaš, da se pokaže, kako su pod konac reakcionarnoga razdoblja književnički oportunisti umjeli prodrieti svuda te izpremiešati sve karte tako, da su se na stranicama „S o v r e m e n n i k a” mogli naći isti nazori, kakvi su se razvijali i u „Biblioteki dlja Čtenija” i „Oteč. Zap.”. Ali godina 1855. bijaše posljednja godina gospodstva oportunistâ. Sliedećih godina morali su se oni okupiti oko dvaju žurnala: „Otečestvennih Zapisaka” i „Bibl. dlja Čtenija”, ali su, ratujući slipeo, mlitavo i bezsmisleno protiv snažne struje života, koji se je iz nova probudio, posvema pokopali potonji žurnal, dočim su „Oteč. Zap.” prema koncu šestdesetih godina doveli gotovo do propasti.

POGLAVLJE TREĆE.

I. Moskovska opozicija: izdavanje žurnala „Propilei“ i nastanak slavenofilstva. Životopisni podatci o I. i P. Kirjejevu, A. S. Homjakovu, K. i I. Aksakovu. — II. Vjerski i filozofsko-historijski pogledi prvih slavenofila. — III. Njihove društvene doktrine i demokratske težnje. — IV. Porazi, što su ih doživjeli. — V. Književne zasluge slavenofilâ i njihovi nazori o kritici. — VI. Domaćinci (počevnniki) i njihovo naučanje. Kritičari domaćinaca: A. Grigorjev i N. Strahov. Dodirne točke domaćinaca sa petrogradskim oportunistima. — VII. Orest Fedorović Miller.

I.

U petdesetim godinama prošloga stoljeća nije Moskva u književnom pogledu bila tako zanemarena kao Petrograd. Uzrok tomu može biti, što je bila udaljena od središnje točke natražnjačtva, naime Petrograda, a i to, što je bila ognjište novoga književnoga pokreta. A biti će i drugih uzroka. U Moskvi se je opažao nekakav samostalni život, pače se pojavljivala i neka opozicija.

Tako su Katkov i Leontjev (od 1851. do 1857. god.) izdali pet zbornika razprava o klasičnoj starini pod nadpisom „Propilei“. U ovim zbornicima bijaše učenih razprava o drevnom svietu i prievoda klasika, koje su priugotavljali što sami izdavaatelji zbornika, što drugi, kao Granovskij, Kudrjavcev, M. Kutorga i ostali stručnjaci u povjesti i starinama. Ma da su ovi zbornici sadržavali strogo stručno gradivo, te izbjegavali sve tendenciozno i sve, što bi razdraživalo, ali već samo izdavanje članaka iz klasične starine bijaše opozicija protiv sliepoga proganjanja svega klasičnoga, pošto su u ono doba upravni krugovi dokinuli bili predavanje grčkoga jezika u gimnazijama, a na sveučilištima u velike ograničili gradivo iz stare historije.

Još više života i kretanja opažalo se u ono doba u taboru slavenofila. Opravdano se može reći, da su slavenofili, uz pro-

timbu i podrugivanje petrogradskih oportunistâ, proživljivali u ono doba najsvjetlije i najslavnije trenutke svojega života i rada ; u njihovim čestitim i visoko-idealnim krugovima čuvala su se najbolje predaje četrdesetih godina, na koje su tako sramotno zaboravili puzavi birokratski žurnaliste petrogradski.

Slavenofile smatrahu u Rusiji natražnjacima, miešajući ih u istu kategoriju sa kvasnim* patriotima tridesetih godina, kao što su bili Ševirev i Pogodin. Drugi su išli još dalje, pa su začetke slavenofilske stranke tražili kod razkornika i strielaca epoکه Petra Velikoga, a zatim u svakom sljedećem naraštaju otkrivali analogne pojave, te su najbližim predtečom slavenofilâ smatrali admirala Šiškova, koji se je borio za stari književni slog.

No dok Šiškov nije bio ništa drugo, no jednostavni sujevjerni čovjek i uzki pedant, slavenofili četrdesetih godina bijahu ponajobrazovaniji ljudi svoje dobe, te su čitali one iste knjige, iz kojih su se učili Hercen, Granovskij i Bjelinskij, što će se razabrati odmah po činjenicama iz života prvih vodja slavenofilstva, braće Ivana i Petra Vasiljevića Kirjejevskih, Aleksjeja Stjepanovića Homjakova, Konstantina i Ivana Sergêjevića Aksakovih.

Otac braće Kirjejevskih, Vasilij Ivanović, potjecao je iz stare plemićke porodice, koja je imala mnoga dobra u bjelovskom okružju, medju ostalima i selo Dolbino, udaljeno sedam vrsta od Bjeleva. Bio je to dosta naobražen čovjek, poznavao je pet jezika ; u mladosti se je i sam bavio književnošću ; osobito je volio prirodne nauke: fiziku, kemiju i liečničtvo. Sa svojom ženom Avdotjom Petrovnom Juškovljevom rodio je troje djece: sina Ivana u Moskvi god. 1806., sina Petra u Dolbinu 1808. god. i kćer Mariju. Po njegovoj smrti god. 1812. vratila se je njegova udovica s djecom u selo Dolbino. Dječaci su iz početka bili uzgajani pod utjecajem pjesnika V. A. Žukovskoga, rođjaka žene Kirjejevskijeve, a kašnje pod ravnanjem njezinoga drugoga muža, A. A. Elagina. Osobito su sretne sposobnosti bile u Ivana Kirjejevskoga. On se je brzo razvijao, već na selu naučio je francezki i njemački jezik, upoznao je i književnost francezku i njemačku, pročitao je mnogo povjestničkih knjiga, temeljito

* „Kvas“ je rusko narodno piće. — *Op. prev.*

je proučio matematiku, upoznao je filozofiju Lockeovu, Helvetiusovu, Kantovu i Schellingovu.

Godine 1822. preseliše se Elaginovi u Moskvu radi daljeg uzgoja djece i tu su sad braća Kirjejevskijevi stali učiti grčki i latinski jezik, podučavali su ih Snegirev, Merzljakov, Cvjetajev, Čunakov i drugi profesori moskovskoga sveučilišta, polazili su javna predavanja Pavlovljeva te naučili engleski jezik. Godine 1824. stupio je I. Kirjejevskij u moskovski glavni arhiv inozemnoga kolegija, gdje se je sprijateljio sa svima tako zvanim „mladim arkivarima” — braćom Venevitinovima, V. P. Titovom, S. P. Ševirjevim i ost. U početku 1827. godine obećao je knezu Vjazemskomu, da će nešto napisati, da se pročita na književničkoj večeri knjeginje Z. A. Volkonske, pa je napisao „C a r i c i n s k u n o ć”. To je bio prvi književni pokušaj I. Kirjejevskoga, što ga upoznaše mnogobrojni slušatelji. Godine 1828. napisao je za „M o s k o v s k i j V j e s t n i k” članak: „N e š t o o z n a č a j u P u š k i n o v e p o e z i j e”. Članak je bio uvršten bez podpisa, samo s brojkama 9. i 11. Tada je i njegov brat Petar dao uvrstiti u „Vjestnik” odlomak iz Calderona, preveden iz španjolskoga; u posebnoj knjizi izdao je prievod Byronove pripoviesti „Vampir”. Godine 1829. pošao je Petar Kirjejevskij u inozemstvo, da polazi njemačka sveučilišta, a početkom godine 1830. pošao je za Petrom i Ivan. U inozemstvu slušala su oba brata predavanja ponajboljih profesora one dobe, među inima Schellinga i Hegela. Vrativši se iz inozemstva u jesen godine 1831. stao je Ivan Kirjejevskij izdavati žurnal „Evropejec”. U ovom su žurnalu revno saradivali: Jazykov, Baratynskij, Homjakov, Žukovskij, knez Vjazemskij, A. I. Turgenjev i knez Odojevskij. Ali ovaj je žurnal bio zabranjen 22. veljače 1832. radi razprave Ivana Kirjejevskoga: „D e v e t n a e s t i v i e k”. Cenzor S. T. Aksakov bio je odpušten, a Kirjejevskomu je prietio izgon iz prijestolnice, te ga je samo zauzimanje V. A. Žukovskoga spasilo.

Zabrana žurnala tako je djelovala na Ivana Kirjejevskoga, da gotovo dvanaest godina nije ništa pisao. U to se je doba preobrazio iz zanesenoga zapadnjaka u isto tako skrajnjega slavenofila. Ovu promjenu imao je u glavnome zahvaliti bratu Petru. Potonji je poznavao u pismu i govoru sedam jezika;

znanje mu je bilo veliko, ma da je bio manje sposoban, nego li brat Ivan, — nije bio tako rječit i pisao je dosta teško. Jedinu razpravu napisao je god. 1845. za žurnal „Moskvitjanin“; od prievoda iz njegove mladosti ostalo je u rukopisu nekoliko dovršenih tragedija Calderona i Shakespearea. Prievod njegov Irvingove knjige „Poviest Mahometa“ bio je tiskan poslie njegove smrti (god. 1856.). Najviše se je proslavio sabiranjem narodnih popievaka, a počeo je taj posao ljeti 1831. godine.

Različno mišljenje braće radjalo je medju njima svagdanjim žarkim prepirkama, pod utjecajem kojih preobrazio se je Ivan Kirjejevskij u slavenofila. Ali je na taj preokret djelovalo mnoge i prijateljevanje I. Kirjejevskoga sa kaludjerom novospaskoga manastira, starcem Filaretom, čije je propovjedi Ivan Kirjejevskij u velike cienio; kad je starac smrtno obolio, njegovao ga je Ivan brižno kao odani sin, te je ciele noći prosjedivao u ćeliji uz postelju starca, koji je umirao.

Godine 1834. oženio se je Ivan Kirjejevskij s Natalijom Petrovom Arbeninovom, koju je već davno ljubio. Od god. 1839. bio je I. Kirjejevskij počastnim nadzornikom okružnog učilišta u Bjelevu. Početkom četrdesetih godina molio je izpražnjenu katedru logike na moskovskom sveučilištu, ali pošto je još od izdavanja „Evropejca“ bio politički nepouzdan, to nije dobio profesure. Godine 1845. živo je sudjelovao u izdavanju „Moskvitjanina“, te su tri prve knjige toga žurnala bile izdane pod njegovim uredničtvom; ali pošto nije bilo moguće, da izdaje žurnal, a da mu nije ujedno podpuni gospodar i zvanični izdavalac, odrekao se je i urednikovanja. U ljetu 1845. godine preselio se je Kirjejevskij na svoje dobro Dolbino, gdje je ostao do jeseni 1846. godine. Ta godina bila je jednom od najtežih u njegovom životu. Te je godine pokopao svoju kćerku i izgubio mnoge prijatelje. Početkom god. 1854. napisao je Kirjejevskij poznato pismo grofu Komarovskom: „Značaj evropske prosvjete i odnose prosvjete prema ruskoj“. Ovaj je članak bio napisan za „Moskovskij Sbornik“ i priobćen u prvoj knjizi. Propast drugoga svezka „Sbornika“ tako je djelovala na Kirjejevskoga, da je sasvim prestao pisati za javnost. Tek kad je poslie krimskoga rata zastrujio novi život, pak su u Moskvi god. 1856. osnovali žurnal

„Russkaja Besjeda” pod uredništvom Košeleva, a uz sudjelovanje svih prijatelja i drugova Kirjejevskoga, odlučio je on prekinuti mučanje, pa je mjeseca veljače poslao u Moskvu svoju razpravu „O mogućnosti i potrebi novih načela za filozofiju”. Ova razprava bijaše labudji piev I. Kirjejevskoga: 10. srpnja 1856. obolio je od kolere i već je sutra dan umro. Telo njegovo prevezoše u Optinu pustoše te sahraniše blizu zborne crkve.

Aleksij Stepanović Homjakov rodio se je u Moskvi 1. svibnja 1804. god. Po ocu i majci (rodjenoj Kirjejevskoj) Homjakov je potjecao iz staroga plemićkoga roda. Kad je Homjakov svršio tečaj na moskovskom sveučilištu, odveo ga je otac njegov u proljeće 1822. godine u Novoarhangelsk u hersonskoj guberniji, da stupi u službu, u kirasirsku pukovniju, te ga preporučio zapovjedniku te pukovnije, grofu D. E. Osten-Sakenu, koji je mladoga Homjakova primio kao sina. Evo kako Osten-Saken piše o Homjakovu:

„U fizičkom, čudorednom i duševnom odgoju Homjakov je bio gotovo bez premca. Naobrazba bijaše mu vanredno temeljita, te ja u svem svojem životu nisam zapamtio ništa slična u tako mladenačkoj dobi. Koli je uzvišen bio smjer njegovoga pjesništva! Njega nije pravac vieka zanosio prema sjetilnoj poeziji. U njega je sve čudoredno, duhovno, uzvišeno. Izvrstan je jezdilac. Skakao je preko zaprieka visokih kao čovjek. Izvrstno je mačevao. U njega je bila snaga volje ne kao u mladića, već kao u muža, prokušana izkustvom; strogo je postio po propisima pravoslavne crkve, a po blagdanima i nedjeljama posjećivao je sve službe božje. U ono doba bilo je već mnogo slobodoumnika, deista, te su se mnogi izrugivali vršenju crkvenih zapovjedi, tvrdeći, da su te zapovjedi određene za prostotu. Ali Homjakova su tako voljeli i cienili, da se nitko nije usudio dirnuti u njegove vjerske osjećaje. Izvan službe nije htio nositi odielo od finijega sukna ni kod kuće, te je odbio dozvolu, da nosi limene kirase mjesto željeznih, koje su bile teške pol puda, ma da je bio niskoga uzrasta i na oko slaba ustroja. Trpio je i podnosio fizičke boli kao pravi Spartanac”.

Odsluživši pod zapovjedništvom grofa Osten-Sakena godinu dana, bio je Homjakov premješten u konjaničku pukovniju

tjelesne garde ; 1821. i 1826. godine putovao je po stranim zemljama. Pokret, što je u ono doba bio obuzeo petrogradsku vojničku mladost, nije se taknuo Homjakova. Dugo je i samotno boravio u Parizu, bavio se je slikarstvom i pisao je tragediju „J e r m a k”. U vojničkoj službi ostao je do završetka rata s Turskom 1829. god. ; zatim je dao ostavku, te je sav svoj život posvetio naučnomu i književnomu zanimanju, pridruživši se slavenofilima. Počevši od tridesetih godina prošloga vieka počеше se pojavljivati u moskovskim žurnalima članci Homjakova iz filozofije, povjesti i bogoslovlja, prodahnuti naskroz slavenofilskim duhom. Isti duh provejava i njegove tragedije u stihovima „J e r m a k” i „D m i t r i j S a m o z v a n e c” kao i mnoštvo lirskih pjesmotvora odišućih žarkim otačbeničtvom. On je neprekidno djelovao do 1860. godine, kad ga je prerana smrt, od kolere, survala u grob.

Konstantin Sergejevič A k s a k o v, stariji sin poznatoga spisatelja S. T. Aksakova i žene mu O. S. Zaplatinove, rodio se je 29. ožujka 1817. u selu Aksakovu, buguruslavskoga okružja, tadašnje orenburške gubernije. Tu je K. Aksakov proživio do devete godine, te neprestano obćio sa seljacima, što je naravno znatno unapriedilo onu njegovu ljubav za narod, kojom se je kašnje odlikovao, te učvrstilo njegove nazore, da su u naroda daleko veća ćudoredna svojstva nego u inteligencije. Od 1826. godine nastanio se je K. S. Aksakov s ocem u Moskvi, gdje je od tada gotovo neprestano sprovodio sav svoj život. Prvim učiteljem i uzgojiteljem K. Aksakova bio je njegov otac, koji je u njemu već za rana razvio strast za književnost. Godine 1839., kad mu je bilo petnaest godina, stupio je već K. Aksakov na moskovsko sveučilište, i to na književni (slovesni) fakultet ; tu je doskora dospio u znamenito kolo (kružok) Stankevića i postao mu odlučnijim članom, pa je u njemu osobito revnovao oko proućavanja Hegela i svih onih ćudoredno-filozofijskih pitanja, kojima se je bavilo to kolo. Uz Bjelinskoga saradjivao je pod pseudonimom „Volšebnik” (ćarobnjak) u „T e l e s k o p u”, „M o l v i” i „M o s k o v s k o m N a b l j u d a t e l j u”, pišući za te žurnale recenzije i uvrštavajući pjesme, većinom prievode iz Schillera i Goethea. Godine 1838. odputovao je u inozemstvo, ali je tamo sproveo samo pet mjeseci, jer nije mogao dulje živjeti bez svoga

roda i porodičnoga doma. Poslie odlazka Bjelinskoga god. 1839. u Petrograd, K. Aksakov približio se je Homjakovu, Kirjejevskomu i Samarinu, te prešao u tabor slavenofilâ, a uslied toga razkrstio se je s Bjelinskim i ostalim članovima kružka. Četrdesetih godina proniknuo se je K. Aksakov na toliko slavenofilskim idejama, da je postao jednim od vodja te stranke. Tako je u „Moskovskom Sborniku“, što ga je god. 1846. izdalo slavenofilsko kolo, napisao pod pseudonimom Imreka tri kritična članka u skrajnjem slavenofilskom smjeru, u kojima je dosta oštro navalio ne samo na kneza Odoevskoga i Turgenjeva, nego i na Dostojevskoga, jer da su se odbili od svoga naroda. Godine 1847. branio je K. Aksakov disertaciju o Lomonosovu, koju je napisao i podnio, da postigne čast magistra ruske književnosti; ali je svoju razpravu morao po drugi put dati štampati, jer je u njoj bilo nekoliko oštrih izražaja o Petru i petrogradskoj periodi. U prosincu 1850. dao je prikazivati u korist glumca Leonidova svoju dramu „Oslobodjenje Moskve“, ali je drama bila već sljedeći dan iza prve predstave skinuta s pozornice.

U prvoj knjizi „Moskovskoga Sbornika“ za god. 1852. bila je uvrštena razprava K. Aksakova: „O rodnom životu Slavena u obće, a Rusâ na poseb“. Drugu knjigu „Sbornika“ ustavila je cenzura god. 1853. medju inim radi razprave K. Aksakova: „O junacima kneza Vladimira“. Kad je „Sbornik“ bio zabranjen, došao je K. Aksakov s ostalim glavnim saradnicima „Sbornika“ pod redarstveni nadzor, te je izgubio pravo, da svoje sastavke štampa inače, nego da ih podvrgne na cenzuru glavne cenzurne uprave u Petrogradu.

Tek kad je nastupila nova vladavina, mogao se je K. Aksakov ponovno posvetiti književnomu radu. Odlučno je saradjivao u „Ruskoj Besjedi“ (od 1856.), a god. 1857. uređivao je sam tjednik „Molvu“, u kojem je tiskao svu silu manjih članaka. Osim toga štampao je koncem petdesetih godina dvie drame: „Knjaz Rukovickij“ i „Oleg pod Carigradom“, početak svoje ruske slovnice itd.

Taj energični književni njegov rad bio je prekinut smrću oca mu Sergêja Timofejevića Aksakova. Ta je smrt tako prenerazila sina, koji je svojega oca vanredno ljubio, da je stao očajavati, ponestalo mu je sna, teka, te se je u kratko vrijeme

preobrazio od krepkoga čovjeka u boležljiva mlohavca, zadobavio se nemile sušice, pa je za podrug godine, i to na 6. prosinca 1860. godine, preminuo na ostrovu Zanti.

Ivan Sergêjević A k s a k o v, mlađji sin Sergêja Timofejevića, rodio se je 16. rujna 1823. god. u selu Nadeždinu, belebejevskoga okružja, ufimske gubernije. Bile su mu tri godine, kad je s porodicom došao u Moskvu. Svršio je pravničku školu god. 1844. i stupio u službu kod moskovskoga senata. Kašnje je služio kod karnoga suda u Kalugi i Astrahanu, a godine 1848. premješten bi u ministarstvo nutarnjih posala kao činovnik za posebne poruke; putovao je u razkolničkim poslovima u Besarabiju i jaroslavsku guberniju, da nadzire upravu gradova, da uvadja jednovjerstvo, te proučava sekte „bjeguna“; posljedkom toga bijaše obsežno djelo o „bjegunima“, te je dio istoga bio priobćen u „Russkom Arhivu“ semdadesetih godina.

Godine 1852. napustio je I. Aksakov službu, pa se posvetio žurnalistici, uređivao je „Moskovski Sbornik“, a kad je potonji bio zabranjen, posvetiše oblasti osobitu pažnju I. Aksakovu: osim naloga, da svoje radnje šalje na cenzuru glavnoj cenzurnoj oblasti, njemu je oduzeto pravo, da ikad više izdaje ili uređuje koji žurnal. Poslie toga preuzeo je nalog geografskoga društva, da proučava trgovinu po ukrajinskim sajmovima. Koncem god. 1853. odputovao je u Malorusiju, te je godinu dana i pol proučavao trgovinu u Ukrajini, uslied čega je proučio rusku trgovinu u obće, te nadovezao tiesne sveze sa trgovačkim svietom. Ove sveze pribaviše mu kasnije unosno mjesto predsjednika moskovskoga društva za uzajamnu vjeresiju. Posljedkom njegovoga putovanja bijaše obsežno djelo: „I z t r a ž i v a n j a o t r g o v i n i n a u k r a j i n s k i m s a j m o v i m a“, koje je tiskano bilo 1859. god., a naišlo je na jednodušnu pohvalu svekolike štampe, te pribavilo autoru počastne nagrade: geografsko društvo, koje je izdalo „I z t r a ž i v a n j a“, dosudilo je piscu veliku konstantinovsku medalju, a akademija znanosti — polovinu Demidovljeve nagrade.

God. 1858. bio je Ivan Aksakov potajni urednik „R u s s k e B e s j e d e“. God. 1859. pošlo mu je nakon dugotrajnoga nastojanja za rukom, da izvojšti sebi dozvolu, da može izdavati

tjednik „P a r u s” (Jedro), ali je taj bio odmah poslie drugoga broja zabranjen.

Poslie otčeve smrti, 30. travnja 1859., morao je Ivan Aksakov ostaviti redakciju „Ruske Besjede”, te je putovao s bolestnim bratom Konstantinom, uz kojega je ostao do njegove smrti na ostrovu Zanti. Boraveći u inozemstvu, I. Aksakov upoznao je zapadne i južne Slavene, obišao je glavna središta evropskoga slavenstva, te nadovezao lična poznanstva s mnogim vidjenijim predstavnicima Slavena. Kao člana netom u Moskvi osnovanoga slavenskoga dobrotvornoga odbora svuda su ga vrlo srdačno susretali, osobito u Beogradu.

Kad se je vratio u domovinu, Ivan Aksakov stao je moliti, da mu dozvole izdavati tjednik „D e n”. To mu dozvoliše, ali pod uvjetom, da u listu ne bude političkoga odjela. Osim toga je cenzuri bilo naloženo, da osobito bdije nad tim tjednikom. „D e n” je izlazio od konca 1861. godine do konca 1865., kad je Ivan Aksakov s ličnih uzroka obustavio izdavanje lista.

Godinu dana kasnije — od 1. siečnja 1867. god. — stao je I. Aksakov izdavati dnevnik „M o s k v a”, ali te novine nisu bile sretne pod novim cenzurnim propisima: obstajale su u svemu 22 mjeseca, do 21. listopada 1868., a u tom kratkom vremenu dobile su devet opomena, te su tri puta bile obustavljene: prvi put na tri mjeseca, drugi put na četiri, a treći put na šest mjeseci. Dok je obustava trajala, zamjenjivao je „M o s k v u” „M o s k v i č”, koji je nominalno izlazio pod uredničvom drugoga lica, ali ga je faktično uređivao I. Aksakov, te su novine i vanjštinom posve nalikovale „M o s k v i”.

Koncem šesdesetih godina oženio se je Ivan Aksakov sa kćerkom pjesnika Tjutčeva, dvorskom gospojicom Anom Fedorovnom, te je primio službu kod moskovskoga društva za uzajamnu vjeresiju kao predsjednik ravnateljskoga vieća.

Ovaj službeni rad nije zapremao sve sile i sve vrieme I. Aksakova, pa je on uztrajao kao vođja svoje stranke i proslavio se posljednjih godina svoga života i kao sjajni govornik i kao publicista. Kao govornik nastupao je u svojstvu predsjednika slavenskoga dobrotvornoga odbora, te mu je najsjajnije razdoblje rada bilo za srbskoga pokreta i turskoga rata, počevši od god. 1875. do 1878. Svaki njegov govor bijaše u ono doba

politički događaj. O svakom njegovom govoru brzojavljalo se je na sve strane svieta, te je zapadno-evropska štampa po njegovim govorima sudila, kojim će smjerom poći ruska politika. Vanrednu je buku izazvao njegov žarki govor, pun negodovanja, izrečen u sjednici moskovskoga slavjanskoga dobrotvornoga odbora, dana 22. lipnja 1878. povodom berlinskoga traktata. Radi ovoga govora bio je moskovski slavjanski dobrotvorni odbor razpušten, a Aksakov je morao otići iz Moskve, te mu je istom u prosincu 1878. godine bilo dozvoljeno, da se vrati u Moskvu.

Kao publicista izdavao je pod konac svoga života tjednik „R u s j”, koji je izlazio od 1880. godine, pa sve do Aksakovljeve smrti. On je umro 27. siečnja 1886. od bolesti srca.

Osim što je znamenit nada sve kao publicista i govornik, Ivan Aksakov poznat je u ruskoj književnosti i kao pjesnik slavenofilstva. Počevši od 1845. god. štampane su njegove pjesme u svim slavenofilskim izdanjima ; tek poslije smrti njegove izdane su mu pjesme u posebnim izdanjima. Ivan Aksakov prestao se je početkom šesdesetih godina posve baviti pjesničtvom, „pošto se je uvjerio, — kako je kašnje i sam priznavao, — da uza sav lirizam, koji je njemu prirodjen, uza svu ćutljivost i svaćanje pjesničkih krasota, ipak ne ima ni snage umjetničkoga stvaranja, ni dražesti, ni slikovitosti ni melodioznosti stiha, stoga se je latio proze, koju je možda pokadšto i kvario, upotrebljujući suvišnu primjesu pjesničkoga elementa”.

II.

Da uzmognemo shvatiti, što je bilo slavenofilstvo u svojim slabim i snažnim stranama, valja da si pomislimo ljude, koji su nenadanim, silnim, umnim udarcem ostavili onu sferu mišljenja, što je svojstvena neobrazovanim slojevima naroda. Do onoga doba bili su to ljudi, koji su sve bezbrižno vjerovali, koji su bili sliepo odani predajama; strastveno su ljubili otaćbinu umišljajući si, da od nje nema ljepše zemlje na svijetu ; napokon su i sve njezine uredbe stali promatrati kao nešto u višem stupnju savršena i sveta. U kratko, oni su, kao ma koji priprosti ćovjek, miešali pojmove o religiji, domovini i njezinim uredbama u nešto sasvim

nedjeljivo, jednako netaknjivo, božanstveno i kao da se jedno bez drugoga ni pomisliti ne može.

Ali gle, njihova se misao zaniela novim filozofskim sustavima i filantropsko-demokratskim idejama. Za čime je po tome morala ići? Naravno, u prvom redu za tim, da razabere svoja prvašnja vjerovanja, te ih razjasni na temelju novih podataka. Takovi podatci bijahu metafizički sustavi Schellinga i Hegela. Jedan je od tih sustava naučao, da svaka narodnost oživotvoruje kakvu ideju. Ali imade ideja posebnih, sitnih, pa zatim velikih, svjetsko-historijskih. Prema tomu da se narodi i diele u svjetsko-historijske narode prvoga reda i drugoga reda, nehistorijske. Hegel je opet naučao, da većina naroda odrazuje one jednostranosti i skrajnosti, u koje se razpada ideja tečajem svojega dialektičkoga razvitka, ali imade velikih naroda — odabranih, kojim je dano, da izmiruju jednostranosti višom sintezom, koja na novo sjedinjuje ono, što se je razpalo. Hegel je mislio, da ta orijaška uloga u savremenoj historiji pripada dakako Njemačkoj.

Ako je Hegel, koji je tada bio, rekao bi, na čelu evropskoj filozofiji, mogao biti tako patriotično pristran, to su kud i kamo više takovi mladi ruski moskovski mislioci, koji su od djetinjstva već navikli bili, da svoju otačbinu smatraju ujedinjenjem svih savršenstva, mogli pomisliti, da je baš Rusiji dano, da oživotvori onu sintezu, koja ima sve iz nova sjediniti, a koju je Hegel pripisivao svojoj ljubljenoj Njemačkoj.

A u čemu je imala biti ta sinteza? Naravno, u oživotvorenju onih humanih demokratskih ideja, koje Evropa uzalud nastoji oživotvoriti, jer se ne može odreći svoje historijske prošlosti. Uloga u oživotvorenju tih ideja da pripada Rusiji.

Ovo je bio prvobitni smjer mišljenja, što je prevladjivao u Stankevičevu kružku, te jednako svojstven budućim slaveno-filima i zapadnjacima. Ali se je odmah iza toga pojavilo pitanje : Zašto je baš Rusiji dana takova velika uloga? Ovo je pitanje pociepalo moskovske mislioce u dva tabora, jer to pitanje dopušta dvojako, diametrelno protivno rješenje : Rusiji može biti dana ta velika uloga ili za to, što ona sačinjava tako reći tabulam rasam, to jest ne ima nikakvih historijskih predaja, koje bi joj smetale, kako to vidimo na zapadu, da oživotvorava velike ideje, ili opet obratno, i ona imade svojih čvrstih predaja, ali

takovih, koje ni najmanje ne prieče oživotvorenje velikih ideja, jer i te predaje odgovaraju tim velikim idejama. Prvoga rješenja uhvatiše se ljudi, koji se odrekoše svih predaja; potomje je bilo svojstveno onima, kojima je bilo žao odreći se predaja. Odavle je izišlo razdjeljenje između slavenofilâ i zapadnjakâ.

I u istinu, kod prvih slavenofila iznenadjuje vas prije svega pretjerano vjersko naziranje o svijetu, osnovano na tradicionalnim načelima. Tako je A. S. Homjakov pretežno teološki spisatelj, te su i njegove znanstvene razprave i njegove pjesme prodahnute vjerskim zanosom. Ivan Kirjejevskij preobrazio se je od revnoga zapadnjaka u slavenofila, među inim pod utjecajem asketa novospaskoga manastira, starca Filareta, kojega je na smrtnoj postelji njegovao. Konstantin Aksakov bio je po sebi u neku ruku svjetski asketa, jer je, kako veli I. Panaev, „u životnom, praktičnom pogledu, do četrdesete godine dobe, t. j. do svoje smrti, bio podpuno diete. On je sav svoj život proveo bezbrižno pod otčinskim krovom, te uza nj prirasao kao puž uz svoju ljušturu, ne shvaćajući, da bi se moglo samostalno živjeti, bez podpore obitelji. Osim svojega znanstvenoga i književnoga rada nije on zauzimao nikakav društveni položaj. Otčeva smrt i promjena, što je uslied toga nastala u domaćem životu K. Aksakova, na jednoč je slomila njegovo silno zdravlje, on nije mogao izdržati te promjene ni toga gubitka, pa je umro ne samo kao neženja, već dapače kao djevac”.

Jednako su slavenofili strogo vršili postove i sve vjerske obrede; i najrevniji od njih ne samo da su skidali šešire, i pobožno se krstili, kad bi prolazili izpred koje crkve, nego su se i došavši u goste, prije nego bi se poklonili domaćinima, po narodnom običaju, krstili i klanjali ikonama.

Skroz religiozna misao sačinjava temelj slavenofilske nauke. Zapad se je, po mnienju slavenofila, gorko razočarao, te mu prieti opasnost, da će se razpasti, i to stoga, što je od staroga Rima preuzeo civilizaciju, utemeljenu na jednostranom načelu u m o v a n j a, mehaničkoj državnosti. Kad je kršćanstvo svladalo poganstvo, proglasio je car Teodosij kršćanstvo državnom vjerom, a to je, po mnienju Homjakova, bila kobna pogrješka, koja je urodila opasnim posljedicama. „Nije ona država kršćanska, — piše on u svojim „Z a p i s c i m a o s v j e t

s k o j p o v j e s t i“, — koja priznaje kršćanstvo, već je ona, koju priznaje kršćanstvo: jer država ne blagoslivlje crkvu, već crkva državu”. Revnost zavela je velikoga cara u bludnju, misli Homjakov, koja se, na nesreću, osjeća kroz svih četrnaest vjekova sve do naše dobe, a stoji u tome, što je Zapad shvatio kršćanstvo u duhu rimske državnosti, rad šta je crkva u početku bila posve ovisna od države, a kasnije, kad je, težeći za neodvisnošću, stala polagano dobivati snagu i vlast, uzela si je ciljem, da i sama postane državom s papom kao sa samodržavnim vladaocem naroda na čelu i sa svećenstvom, poslušnim orudjem njegove volje. Medjutim je ideal čovječanstva bio skroz protivan, jer crkva ne mora imati sliku i priliku države, već se država mora preobraziti u crkvu.

Rusija se nada sve time razlikuje od Zapada, što je kršćanstvo primila iz Bizanta, a ne iz Rima. Povjest je Bizanta, po mnienju Homjakova, nastavak stare grčke povjesti. Grčka da je od pamtivieka bila bogata samostalnom umnom djelatnošću. Iztoku da je bila nepoznata rimska centralizacija i svaka iztočna crkva sačuvala je svoju zasebnost i slobodu, nazrievajući jedinstvo u ekumenskim saborima, pa je tako tuj bilo riešeno pitanje, kojega Zapad nije mogao riešiti: sklad jedinstva sa slobodom u crkvi. U isti par nije se ovdje (na Iztoku) vjera osnivala na samom umovanju, nije se samo pomišljala, nego se je i osjećala, — nije bila puko poznanje, nego je u isti mah bila i život, u čemu da je i bila iztočna cjelovitost u poredbi sa zapadnom jednostranošću. Zato pravoslavna crkva u Rusiji, ravnajući ličnim uvjerenjem ljudi, nije nikada išla za tim, da nasilno ravna njihovom voljom, a stičući svjetsku vlast, nije težila za tim, da postane državom, a jednako nije se ni država, spoznavajući čedno svoju svjetovnu zadaću, nikada smatrala „svetom” u smislu, e je tobože proniknuta crkvenošću i državnošću, poput „svetoga rimskoga carstva”.

Do sele smo se bavili najslabijom stranom slavenofilskoga naučanja. Da ne spominjemo, kako tuj nalazimo svu silu doktrinarnstva u tom obliku, što se historijske činjenice svom silom prilagodjuju teoriji, zasnovanoj na metafizičkom temelju, da ne spominjemo nadalje očite patriotske pristranosti, koja prosieva iz svakoga kamena te fantastične gradjevine, — od

slavenofilâ zastrašivalo je ljude to, što su oni previše slavili bizantinstvo i odveć revno posvuda podlievali ulja. To bijaše od strane slavenofila, rek bi, skroz don-kihotska borba proti sve-obćoj struji i duhu vremena.

Sad ćemo prijeći k svjetlijim stranama te nauke, a te su slavenofili imali ponajvećma zahvaliti historijskim radovima K. Aksakova. I ovdje ima dosta doktrinarstva i fantastičnog idealisma, ali kroz sve te nedostatke proviruju istine, dobivene ozbiljnim znanstvenim iztraživanjem i žarki zanos za velike ideje, što no pokreću savremeno čovječanstvo.

III.

Dok su zapadne države nastale, kako misle slavenofili, osvajanjima, nasiljem, neprijateljstvom, to da je ruska država utemeljena dobrovoljnim priznanjem vlasti. Uz takove uvjete da nije bilo nikakvo jamstvo nužno ; ono je zlo ; gdje je nužno jamstvo, tamo nema dobra. Nikakov ugovor ne će uzdržati ljude u zajedničtvu, ako za nj nema više nutarnje želje. Sva je snaga u čudorednom uvjerenju. Na taj način ruska država da je na povjerenju osnovani savez naroda s vlašću, zemlje s državom. Narod je orao, tjerao zanate i trgovao, podupirući državu novcem, u slučaju potrebe išao je pod zastave. Vladar (gosudar) bio je prvim čuvarom zemlje. Temelj toga poredka sačinjavao je občinski život naroda, što je sačinjavalo oštru razliku od Zapada, gdje je temelj počivao na životu pojedinih rodova, što je svuda stvaralo silne i moćne aristokracije. U Rusiji nije bilo i nije moglo biti aristokracije, jer boljarstvo nije bilo nasljedno : to je bio služeći stalež, koji je sačinjavao vladarevu oružanu silu, pa je za svoju službu uživao imanja i nasljedna dobra. Obćine (zadruga) bijahu savez ljudi, koji se odrekoše svoje sebičnosti, tu se ličnost ne gubi, ali odričući se svoje izključivosti radi obćega suglasja, ona samu sebe nalazi u višem, očišćenom obliku, u skladu sa jednako samopožrtvovnim ličnostima. Izražaj skupnoga čudorednoga djelovanja obćine jest skupno viećanje, kojemu je bio cilj obći sklad ; odtuda potječe načelo jednoglasnosti u zaključcima obćine, protivno načelu većine, nasilnomu, koje imade samo fizičku premoć.

Pod obćinom ne razumieva K. Aksakov samo seosku obćinu u uzkom smislu te rieči. On je nazrievalo načelo obćine u starim gradovima s njihovim viećima, u krajevima, što sačinjavahu vladajuća kneževstva, a kašnje je čitavo moskovsko carstvo sačinjavalo jednu obsežnu obćinu, koja se je dragovoljno pokoravala vladaocima, te izjavljivala svoje mnienje na zemskim saborima, a da to mnienje nije nikada imalo zakonodavne prisilne snage, već je bilo tek slobodni izražaj društvenoga razuma: mi mislimo tako, a vladar neka odluči, kako najbolje misli i znade.

Iz svega toga izlazi očito, da slavenofili odsudjuju reforme Petrove i svu tako zvanu petrogradsku periodu. Oni su obtuživali Petra, ne samo da je ruski život prekrajao po tudjim načelima, već da je narušavao savez zemlje s državom, da je prestao slušati glas zemstva, pa izvadjaio svoje reforme nasilno, despotično

U svem tome ima bez dvojbe mnogo utopičnoga i fantastičnoga. Naravno je, da Rusija prije Petra nije ni iz daleka bila onakav idilički raj, kakvim ju crtaju slavenofili. Samo skrajnja zasljepljenost mogla je s abstraktnim doktrinama poricati Zapadu svako očitovanje altruističkih težnja, a u ruskom životu ne vidjeti znakova jednako hladnog, mrtvog umovanja i formalizma. Ali ipak se moraju priznati velike zasluge, što su ih slavenofili izkazali svojoj otačbini na polju znanosti i u socijalno-moralnom pogledu. Varali se oni, koliko im drago, utvarajući si, da je ruski narod po Bogu odabran i odredjen, da izvede veliko djelo preporoda Evrope, ipak im se mora priznati, da su oni tu tobožnju odabranost nazrievali u veoma liepim stvarima, te je sva njihova nauka bila proniknuta velikim i humanim idejama, što su, rek bi, lebdile u zraku te se spremale, da preporode ruski život.

Tako poricanje aristokratizma u staroj Rusiji ne bijaše kod slavenofila tek suhoparna naučna formula. Sva njihova nauka bila je prodahnuta živim demokratskim duhom. Oni su u slavenskim plemenima nada sve cienili miroljubivost njihovu, čežnju za poljodjelstvom i odvratnost prema ratnim navalama, pa su kao posljedak svega toga predočivali idealom po-

niznost, skromnost, težnju za istinom u životu te izbjegavanje svake nadutosti, izticanja i vanjskoga sjaja.

„Ako bratstvo naroda, — umovao je Homjakov, — ako čuvstva pravice i dobra nisu prikaza, već životvorna i vječna sila, tad moralno gospodstvo ne pripada u budućnosti Germanima, osvojačima i aristokratima, već Slavenima, poljodjelcima i neplemićima”.

A evo, što veli I. Kirjejevskij u svojoj razpravi : „Značaja evropske prosvjete” :

„Na zapadu ne bijaše razkoš protivurjeđe, već zakonita posljedica razpršenih težnja društva i čovjeka ; ona je bila, može se reći, u samoj naravi umjetne obrazovanosti ; mogli su ju poricati duhovnici, da se protive običnim pojmovima, ali po obćem mnienju razkoš je bila malne kriepest. Nisu joj popuštali kao slaboći, već naprotiv, ponosili su se njom, kao prednošću, za koju im valja zavidjati. U srednjim vjekovima narod je s počitanjem gledao vanjski sjaj, što je okruživao čovjeka, te je svoje pojmove o tom vanjskom sjaju pobožno sjedinjivao u jedno čuvstvo o samoj vriednosti čovjeka. Rus je više od zlačane parče (brokata) dvoranina cienio dronjke budale. Razkoš je prodrła u Rusiju, ali samo kao zaraza od susjedâ. Radi nje su se izpričavali, popuštali su joj kao zloći, osjećajući vazda njezinu neopravdanost, kako vjersku tako i moralnu i društvenu”

A Konstantin Aksakov piše opet u svojoj razpravi o ruskoj povjesti :

„Ruska povjest, sravni li se s povješću zapadne Evrope, odlikuje se takvom jednostavnošću, da čovjeka, koji je naviknuo na teatralne (efektne) nastupe, goni u oćajanje. Ruski se narod ne voli stavljati u liepe poze ; u njegovoj povjesti ne ćete naći nijedne fraze, nijednoga liepog efekta, ni jarke odore, kakovima vas prenerazuje i zanosi povjest Zapada ; lićnost odigrava u ruskoj povjesti veoma malenu ulogu ; nuždno svojstvo lićnosti jest oholost, a oholosti i sve ćarobne njezine ljepote u nas ni nema. Nema viteštva s njegovim krvavim junaćtvima, ni nećovjećne vjerske propagande, ni križarskih bojeva, ni u obće onoga neprestanoga kicoškoga dramatizma strasti”.

Uzporo iz one zasade slavenofilske nauke, da savezu zemlje s vlašću pripada neporecivo pravo slobodnoga izricanja mnijenja, iztjecala je žarka odanost slavenofilâ slobodi rieči, kako ustmenoj, tako i tiskanoj, pa su oni u svakoj prigodi odvažno i požrtvovno zagovarali tu slobodu, trpeći za to obustavljanja svojih izdanja i druge nesgode.

Da oni nisu ni iz daleka bili sliepi privrženici statusa quo, o tome se može suditi po znamenitoj spomenici K. Aksakova : „O nutarnjem stanju Rusije”, što ju je godine 1855. preko grofa Bludova podastro caru Aleksandru II., koji je netom bio zasio rusko prijestolje.

U toj spomenici, izlažući svedjer svoje naučanje o dobrovoljnom savezu vlasti sa zemljom, Aksakov izjavljuje medju inim :

„Načela ruskoga gradjanskoga ustrojstva nije narod narušio (jer su to njegova temeljna narodna načela), već ih je narušila vlada. To jest, vlada se je umiešala u čudorednu slobodu naroda, stegnuła je slobodu života i duha (misli, rieči), pa prešla tako u despotizam, poguban duši, koji je ugnjetavao duhovni svijet i čovječje dostojanstvo naroda, pa je na posljedku urodio propadanjem čudorednih sila u Rusiji i društvenom razvraćenošću. A za buduće prieti taj despotizam ili podpunim oslabljenjem i padom Rusije na radost njezinih dušmana, ili pako izopačenjem ruskih načela u samom narodu, koji će, ne nalazeći čudoredne slobode, uzhtjeti napokon političku slobodu, uteći će se revoluciji, te napustiti svoj pravi put. I jedan je i drugi izlazak užasan, jer je jedan i drugi poguban : jedan u materijalnom i čudorednom, drugi samo u čudorednom pogledu”.

No nisu slavenofili zagovarali samo slobodu rieči, već su oni jednako vruće simpatizovali i sa svim reformama prošle vladavine, počevši od ukinuća kmetstva, pa sve do pitanja slobode ženâ. Zanimivo je, da su slavenofili, skladno sa svojom naukom, i žensko pitanje stavili na tradicionalni temelj. Tako u svojoj razpravi o „bylinama Vladimirova niza” piše K. Aksakov medju inim :

„Ženskinje iz bylinâ (pjesničkih pripoviesti o davnim zgodama) nose često čake, oklope, oklopne košulje, te takodjer izlaze na bojište, tražeći ratnih opasnosti. Njihova snaga nigda ne

uzmiče pred mužkom. Takova je Nastasja Korolevišna, koju je oženio Dunaj, sestra Afrosinje Korolevišne, supruge velikoga kneza Vladimira, koja se je odlikovala zaljubljujivim srcem. Dodajmo u nadopunu te muževnosti ženâ priliku skroz ruske Car-djevice ; sjetimo se predaja o amazonkama, o češkoj Vladi, pa sve to skupa, dok potvrđuje, da je slavenska žena bila posve nezavisna i ravnopravna s mužkarcem, već tim samim podpuno uništava svaku misao o robovanju ili ugnjetavanju ženâ kod Slavena”

Napokon ne će biti s gorega, ako upozorimo još na jednu crtu slavenofilâ, istina je, sitnu i ponekad smiešnu, ali koju povjest ne će zaboraviti da iztakne, — a to je njihova strast odievati se u narodna odieła, kojoj su se tako podrugivali petrogradski oportuniste, da je slavenofilska kapica ušla u poslovicu. Ne smije se smetnuti s uma, da se je ta strast očitovala baš u ono vrijeme, kad se je strogo pazilo na brijanje brade, kad se je živjelo oprezno i pritajeno, kad je i najmanji odstup od obćih oblika budio ne samo priezir sa strane kicoških čuvara svjetskoga odievanja i vladanja, kao mauvais ton, nego i pažnju redarstva, kao nešto sumnjiva. Trebalo je mnogo muževnosti, da se netko u ono doba pojavi u moskovskim ulicama i salonima u ohabnju (vrst ruskoga kaputa sa uzpravnim četverouglastim ogrcem), visokoj kapi, pa sa gustom bradom, unatoč svakojakim naklapanjima, podrugivanjima i redarstvenim sugestijama. Ljudi, koji su svoja načela nepokolebivo uvodili u život do sitnica, vazda su bili simpatični svakomu misaonomu čovjeku, a osobito zaslužuju tu simpatiju slavenofili, koji su jedini u prvoj polovici petdesetih godina imali toliko odvažnosti, da pokažu barem neku samostalnost u mišljenju i životu.

IV.

Slavenofili nisu imali tako darovitih i sjajnih kritičara, kakvih je bilo u taboru zapadnjakâ, ali se ne može tajiti, da su i oni utjecali na razvoj liepe ruske književnosti. Iz tabora slavenofilâ pošli su prvi pioniri u narod, da sabiru popievke, bajke, poslovice, da proučavaju obiçaje, vjerovanja, posmatranja o svijetu te narodne ideale. U isto vrijeme su slavenofili

prvi ustali protiv onoga površnoga, naduto-gospodskoga držanja prema narodu, kakvo je vladalo ruskom književnošću u petdesetim godinama. Evo kako je K. Aksakov pisao u „Mosk. Sborniku” 1847. godine o pripoviesti „S i r o t i c a”, što ju je knez Odoevskij napisao iz narodnoga života :

„Uviek s nehотиčnim gorkim čuvstvom i s negodovanjem čitamo ovakove pripoviesti, u kojima se prikazuje (tobož prikazuje) naš narod ; nesnosno je teško i boli, kad koji spisatelj, narodu posve tuđ, koji se je posve odbio od naroda, dakle abstraktno lice, kao što je sve, što se je od naroda odkinulo, — kad takav pisac, prepun čuvstva svoje tobožnje pretežnosti, najednoč milostivo progovori o narodu, moćnom čuvaru životne velike tajne, koji u svoj snazi svoje samobitnosti stoji pred nama, koji se lako i veselo s njime razstadosmo. Pisac se ne trudi, da ga upozna i shvati ; njemu nije šta upoznavati i shvaćati u narodu ; njemu je dosta, da se udostoji saći k njemu i napisati što o njemu. Odvratno je gledati, kad se takav pisac, tobož da što vjernije prikaže narodni život, služi tobož narodnom značajkom govora, narodnim izrazima, koji su mu doprli do sluha iz predsoblja ili gostinje. Takova hotomična maskarada, takovo milostivo patvaranje, osobito kad pišu za narod — upravo je uvredljivo”.

Da ne spominjemo takove pisce, kao što su O s t r o v s k i j i P i s e m s k i j, koji su započeli svoj rad na stranicama „Moskovitjanina”, pa su po tome proizašli ravno iz tabora slavenofilskoga, nego ni ostali pripovjedači četrdesetih godina, ne izuzimajući ni takove zapadnjake, kakovi su bili N e k r a s o v i T u r g e n j e v, nisu se, makar neizravno, mogli oteti utjecaju slavenofilske kritike, jer su težili za samobitnošću i narodnošću. Tako je, primjerice, Turgenjev imao slavenofilima zahvaliti svoj sud o Rudjinu, što ga je o njemu izrekao riečima Ležnjeva :

„Rudjinova je nesreća u tome, što ne pozna Rusije, i to je baš velika nesreća. Rusija može biti bez svakoga od nas, ali nitko između nas ne može biti bez Rusije. Teško onome, tko si to umišlja, dvojako teško onome, koji zbilja ostaje bez nje ! Kozmopolitizam je glupost, kozmopolita — ništica, gore od ništice ; van narodnosti nema ni umjetnosti, ni istine, ni ži-

vota, nema ničega. Bez fizionomije nema ni idealnoga lica ; samo rdjavo lice može biti bez fizionomije“.

U isti par jedini su slavenofili, u estetskom pogledu, u petdesetim godinama strogo čuvali zavjet konca četrdesetih, jer su se neprestano borili za ideje u umjetnosti, zahtievajući, da umjetnici budu u isti mah proroci, obožavatelji i propovjednici viših ideala svojega vremena. Ovaj zahtjev oni su oživotvorivali i u životu, jer su u svim svojim umjetničkim tvorevinama, pjesmotvorima, dramama i pripoviedkama uztrajno propoviedali svoja omiljena načela ; isto su i teoretično propoviedali — sa svojom običajnom iskrenošću i oštrinom. Tako K. Aksakov u jednoj svojoj kritičkoj razpravi odlučno naglašuje :

„U naše doba pjesnički proizvod, makar darovito napisan (talenti su uvijek mogući), može biti samo sredstvo, jedan od načina, da se izrazi ova ili ona misao. Poznata je anekdota o matematičaru, koji je, doslušavši proizvod liepe knjige, zapitao : Š t o s e t i m e d o k a z u j e ? Ma koliko se čudno činilo to pitanje u navedenom slučaju, ipak imade u narodnom životu epoka, kad se pri svakom, pa i poetskom proizvodu pojavljuje pitanje : što se time dokazuje ? Takove su epoke, kad se traži, iztražuje, to su teške epoke proniknuća i rješavanja obćih pitanja. Takova je naša epoka“.

Pozdravljajući na tom temelju „G u b e r n i j s k e c r t i c e“ Saltykova-Ščedrina, K. Aksakov piše :

„I u dobar čas ! Takove su nam rieči nuždne. Djela g. Ščedrina od obćega su interesa — i to je glavni uzrok njihovoga uspjeha ! Već smo govorili, kako je u Rusiji važan društveni živalj, i da je to bitni živalj naše književnosti. Zakonito negodovanje, s kojim su predočena sva iznakazivanja društvena, čuje se i tamo, gdje pisac, očito na strani, mora nailaziti sućut kod svih dobrih ljudi i u čitavom društvu, pa je uspjeh „Gubernijskih crtica“ utješljiv pojav“.

Još je znamenitiji u tom pogledu govor Homjakova, što ga je on izrekao u sjednici „Društva prijatelja ruske rieči“ 4. veljače 1859. godine, kad je odgovarao na nastupni govor grofa Lava Nikolajevića Tolstoja, koji je u ono doba izpoviedao o umjetnosti diametralno protivne nazore, nego li su sadašnji

mu nazori, te je bio revni privrženik teorije čiste umjetnosti. Ne će biti suvišno navedemo li u cjelosti govor Homjakova :

„Društvo ljubiteljâ ruske književnosti, uvrstivši vas, grofe Lave Nikolajeviču, u red svojih pravih članova, radostno vas pozdravlja, kao marnika čisto umjetničke književnosti. Taj čisto umjetnički pravac zagovarate vi u svojem govoru, stavljajući ga visoko iznad svih drugih vremenitih i slučajnih smjerova književnoga djelovanja. Bilo bi čudnovato, kad društvo ne bi u tome simpatizovalo s vama ; ali dozvolite, da i ja rekнем, da opravdanost vašega mnijenja, što ste ga tako vješto izložili, ni iz daleka ne odstranjuje s područja književnosti ni pravâ onoga, što je vremenito i slučajno. Ono, što je nepromjenjivo, kao temeljni zakoni duše, mora bez sumnje imati prvo mjesto u mislima, pobudama, a po tome i u rieči čovječjoj. To se, i jedino to, predaje iz naraštaja u naraštaj, iz naroda narodu, kao draga baština, koja se svagda može množiti, te se nikada ne zaboravlja. Ali u drugu ruku, kako sam već rekao, postoji trajna potreba čovječje prirode kao i društva, da se samo obtužuje, ima trenutaka, i to važnih trenutaka u povjesti, kad to samoobtuzivanje dobiva osobita, neoprovrviva prava, te u javnoj rieči nastupa veoma opredjeljeno i veoma oštro. Slučajno i časovito dobiva u historijskom toku narodnoga života značenje obćenitoga, svemu čovječanstvu zajedničkoga već i stoga, što svi narodi mogu shvaćati i shvaćaju boležljive jecaje i boležljive izpovjedi kojega pojedinoga pokoljenja ili naroda. Prava književnosti, službenice vječne krasote, ne dokidaju prava one književnosti, koja obtužuje, koja sveudilj prati društveno nesavršenstvo, a pokadšto izcjeljuje društvene rane. Ima bezkrajna krasota u nepomućenoj istini i harmoniji duše, ali ima istinite, visoke ljepote i u kajanju, koje uzpostavlja istinu te upravlja težnju čovjeka ili društva za čudorednim usavršenjem.

Dozvolite mi, da dodam, kako ne dielim jednostranoga mnijenja njemačke estetike, kako se meni čini. Istina je, umjetnost je posve slobodna ; ona u samoj sebi nalazi opravdanje i svrhu. Ali sloboda umjetnosti, abstraktno shvaćene, ne odnosi se ni najmanje prema unutarnjemu životu samoga umjetnika. Umjetnik nije teorija, nije područje misli i misaonoga djelovanja : umjetnik je čovjek, uvijek čovjek

svoga vremena, obično bolji predstavnik njegov, proniknut sav njegovim duhom i njegovim težnjama, koje se u tom razdoblju objasniše i zarodiše. Po samoj dojmljivosti svojega bića, bez koje ne bi mogao ni biti umjetnikom, on prima u sebe jače, nego drugi ljudi, sve bolestne, kako i sve radostne osjećaje društva, u kojem se je rodio. Posvećujući se svagda onomu, što smatra istinitim i lepim, umjetnik nehotice, riečima, skladom misli i mašte, odrazuje savremeno u njegovoj smjesi istine, koja obveseljuje čistu dušu, i laži, koja smućuje njezin harmonijski mir. Tako se slievaju dvie sfere, dva odjela književnosti, o kojima smo govorili ; tako i pisac, koji služi čistoj umjetnosti, postaje pokadšto tužiteljem pače i bezsvjestno, bez svoje volje, a pokadšto i protiv nje. Vas samoga, grofe, uslobodjujem se navesti primjerom. Vi stupate vjerno i nepokolebivo po spoznanom i opredieljenom putu ; ali zar u vas ne ima baš ni traga onome smjeru, što ga nazvasmo obtužujućom književnošću? Zar niste ma i u prilici sušičavoga kočijaša, koji umire na peći, u hrpi drugova, na oko ravnodušnih prema njegovim mukama, otkrili kakvu društvenu bolest, kakovu zloću? Opisujući tu smrt, niste li stradali s okorjele bezčuvstvenosti dobrih, ali još neprobudjenih ljudskih duša? Da, i vi ste bili i vi ćete biti obtuživačem. Idite s Bogom onim prekrasnim putem, što ste si ga odabrali, idite s istim uspjehom, kojim se ovjenčaste do sele ili još većim, jer vaš dar nije prolazan, niti se može brzo iscrpsti : vjerujte, da u književnosti ono, što je vječno i umjetničko, uvijek prima u sebe i ono, što je vremenito i prolazno, ali ga preobrazuje i oplemenjuje; vjerujte, da se sve razne grane čovječje rieči neprestano splinjuju u jednu harmonijsku cjelinu”.

Priznati se mora, da vatrenijega i krasnorječivijega branitelja teorije umjetnosti za život nije bilo u ruskoj književnosti. Pojmljivo je s toga, što se je onaj krug književnikâ, što se je u drugoj polovici petdesetih godina okupljao oko „S o v r e m e n n i k a”, smatrao solidarniji sa slavenofilima, nego li sa petrogradskim oportunistima one dobe. Tako u „Sovremenniku” (1857. LXVI.), u „Opazkama o žurnalima”, što ih je onda pisao Č e r n i š e v s k i j, nalazimo ovaj sud o slavenofilima :

„Čitatelji, koji poznavaju naše mišljenje, ne mogu dakako držati, da smo mi osobito prikloni onim primjesama slavenc-

filškoga sustava, koje su u protivurječju i s idejama, što ih je obradila savremena nauka, i sa značajem našega vremena. Ali, mi ponavljamo, da iznad tih zabluda imade u slavenofilstvu elemenata zdravih i valjanih, koji zaslužuju simpatiju. Pa ako se već mora birati, tad je bolje slavenofilstvo, nego ono umno driemanje, ono poricanje savremenih uvjerenja, koje se često prikriva egidom vjernosti zapadnoj civilizaciji, pri čemu se pod zapadnom civilizacijom razumievaju ponajčešće sustavi, koje je zapadno-evropska znanost zabacila, i činjenice, koje su najžalostnije u zapadnoj zbiljnosti, a da ne govorimo o zamjenjivanju obćinske vlastnosti zemlje sa vlastnošću ličnom”.

V.

No slavenofilstvo nije, kao ni zapadnjačstvo, moglo ostati onako čisto, kako smo ga vidjeli u naučanju prvih slavenofila. Reakcija petdesetih godina brzo je i kod njega izvršila svoj raztvorni utjecaj. Iz slavenofilstva odielio se je neke ruke oportunistam, isto tako bezznačajan, mutan i dvoličan, kako je bio i petrogradski, te je pače, kako ćemo niže vidjeti, s potonjim sklopio savez. Takova je bila slavenofilska frakcija, koja je prvobitno dobila nadimak „p o č v e n n i k i” („počva“ = tlo, domaća gruda), dočim su ju kašnje u šestdesetim godinama nazivali „s t r i ž i”.

Ova se je frakcija petdesetih godina skupljala oko „M o s k v i t j a n i n a”, a kašnje, šestdesetih godina, imala je na dispoziciju dva žurnala u Petrogradu, „V r e m j a” (1861. do 1863.) i „E p o h u” (1864. do 1865.). Oba ova žurnala izdavao je Mihajlo Dostoevskij u društvu sa svojim bratom Fedorom Dostojevskim.

Želeći plivati sa strujom, što sačinjava bitnost svakoga oportunistama, „počvenniki” odustadoše od onih logičnih izvoda, koji su slavenofilstvo činili nepopularnim, ali su ipak sačinjavali svu originalnost i tako reći cviet njegovoga naučanja. Tako su oni prestali da u prvi red stavljaju bizantinstvo, pa ma da su i nadalje smatrali pravoslavlje glavnim elementom ruske samobitnosti, nisu ipak davali prednost zahtjevu, da se država preobrazi u crkvu. Ujedno su se odricali osnovnoga načela slaveno-

filstva, naime tvrdnje, da Rusija imade u buduće prosvjetnu ulogu, da će oživotvoriti velike humane ideje, koje je uzalud kušao oživotvoriti evropski Zapad. Mjesto onoga veličanstvenoga poslanstva, sazdanoga na temeljih Hegelove filosofije, „počvenniki”, opirući se tobož na nove pozitivne činjenice, stadoše propoviedati, da se svaka narodnost od početka svoga obstajanja obrazuje u poseban tip poput rodova i vrsti životinjstva, pa kako se kokoš ne može pretvoriti u gusku, tako se ni narodnost ne može otresti svojih osebina. Prema tomu, po bitnosti svojoj, nauka „počvennika”, za razliku od slavenofilske, koja je u budućnosti nazrievala svjetsko-historijski napredak, ukazuje se fatalistično-konservativnom. Poriče se svaka solidarnost narodnosti. Svaka narodnost razvija svoja samobitna načela, kojih se odreći ne može, niti ih može prenašati, pak se jedinim odnosom medju narodima ukazuje vječna borba ne na život, već na smrt raznih neprijateljskih načela. Takva je borba Zapada s Istokom, germanskoga svieta sa slavenskim, koja da mora završiti samo potpunim uništenjem jednoga od tih neprijateljskih svietova.

U tom obliku ukazuje se to mračno naučanje u djelima glavnih njegovih predstavnika : N. J. Danilevskoga — „R o s s i j a i E v r o p a”, te N. Strahova — „B o r b a s a Z a p a d o m u r u s k o j l i t e r a t u r i” i dr. Treba se samo sjetiti obstojnosti one dobe, kad je nastala ta nauka, epoke sveobćega razočaranja poslie 1848. godine i mračne reakcije, pod pritiskom koje i pod zastavom nacionalizma krio se duboki razdor, koji je razjedao svu Evropu ; napokon, valja uzeti u obzir netom buknu li krimski rat, pa će se pojmiti, kako se je pod utjecajem i dojmom svih tih obstojnosti slavenofilstvo, idealno i humano, preobrazilo u nauku „počvennika”, koja je propoviedala mržnju čovječanstva.

Preudesiv u glavnim temeljima svoju nauku prema struji, „počvenniki” se požuriše, da se otresu smionih slavenofilskih skrajnosti u korist gospodujuće reakcije. Temeljna misao njihove nauke, koja glasi, da se narod ne može osloboditi svojih vlastitosti, omogućila im je, da pod vanjskim slojem naplavljenih utjecaja traže te vlastitosti i u ličnosti Petra sa svim njegovim reformama, i u kašnjem razvitku ruske inteligencije,

i u književnim proizvodima, počevši od Kantemira, pa sve do pripovjedača četrdesetih godina. Po tome su i vući bili siti i ovce ciele. Tu već ne vidimo onoga radikalnoga poricanja sveukupne petrogradske periode i inteligencije, koja se je odbila od naroda, što je upravne oblasti toliko zabrinjivalo u naučanju slavenofilâ. Svačemu se priznaje dio opravdanosti, pa napokon nastaje nešto skrajnje maglena, mračna i protuslovna.

Glavni, najdarovitiji i ugledni kritik „počvennikâ“ bio je Apolon Aleksandrovič Grigorjev. Rodio se je 1822. godine. Otac mu je bio tajnikom gubernijskoga magistrata. Nakon domaćeg odgoja stupio je u sedamnaestoj godini dobe na pravnički fakultet moskovskoga sveučilišta, te je godine 1843. svršio tečaj kao najbolji kandidat sa zlatnom medaljom. Izprva je služio u Moskvi kao tajnik sveučilišne uprave, zatim u Petrogradu kod redarstvene uprave i u senatu. Od godine 1845. počeo je saradjivati u „O t e č. Z a p i s.“, u „R e p e r t u a r u“ i „P a n t e o n u“, gdje je objelodanjivao svoje pjesme, kritike i kazališne recenzije, prievode i dr. Godine 1846. izdao je svezak svojih pjesama, ali ga Bjelinskij nije najpovoljnije ocienio. Godine 1847. vratio se je u Moskvu, gdje je uzeo službovati kao učitelj zakonoslovja u 1-voj moskovskoj gimnaziji. U to vrijeme oženio se je Grigorjev sa L. F. Koršovom. Godine 1851. počelo je njegovo saradjivanje u „M o s k v i t j a n i n u“, gdje je bio na čelu književnoga kružka, poznatoga pod imenom „mlade redakcije Moskvitjanina“. To je bio onaj mladi, smioni, pjani, ali poštenu i darovima sjajni“ kružak, kako se je izrazio sam Grigorjev, koji je kašnje stekao čuvenost u književnosti pod imenom „počvennika“. U tom su kružku bili: Ostrovskij, Pisemskij, Almazov, A. Potjehin, Meljnikov-Pečerskij, Edelson, Mej, N. Berg, Gorbunov i dr. Došavši na čelo žurnala, Grigorjev mu je bio glavnim kritičarom i polemičarom u onoj strastvenoj borbi, što se je doskora zametnula među „Moskvitjaninom“ i petrogradskim žurnalima — „O t e č e s t v e n n i m Z a p i s k a m a“ i „S o v r e m e n n i k o m“ — te je trajala sve dotle, dok „Moskvitjanin“ nije prestao (1856).

Kad je prestao „Moskvitjanin“, Grigorjev je radio u „R u s s k o j B e s j e d i“, „Bibl. dlja Čtenija“, „R u s s k. S l o v u“, koje je pače neko vrijeme i uređivao, u „R u s s k. M i r u“,

„Svjetoču“, „Sinu Oteč.“ i „Russk. Vjest.“, ali mu je pošlo za rukom, da se bar donekle čvrsto namjesti, kad su braća Dostojevskijevi osnovali žurnal u smjeru, koji je odgovarao nazorima Grigorjeva. Ali žurnal „Vremja“ bio je zabranjen godine 1863. i Grigorjev je morao prići u tjednik „Jakor“, koji je uređivao i u kojem je priobćivao vrlo žive kazališne recenzije. Godine 1864. osnovan bje mjesto žurnala „Vremja“ žurnal „Epoha“, koji je imao svrhu, da provodi baš načela „počvennikâ“. Grigorjev je odmah stupio u krug saradnika kao prvi kritičar, ali su dnevni njegovi bili odbrojeni. Upropastila ga je toli mnogim darovitim ljudima svojstvena slaboća, kojoj je navikao još u mladosti. Godine 1864. umro je.

Osim svojega kritičarskoga djelovanja Grigorjev se je izicao u književnosti kao jedan od ponajboljih prevoditelja svoje dobe. Preveo je tri drame Shakespearove: „San ljetne noći“, „Mletački trgovac“ i „Romeo i Julija“. Prevodio je iz Byrona, Molierea, Delavignea i ostalih.

Značajno je, da se je on, ma da je bio začetnikom i glavnim predstavnikom „počvennika“, ipak od njih razlikovao živim demokratskim duhom, koji ga je donekle sblizavao s čistim slavenofilima.

U toga pisca bila su, po njegovoj prirodi, poštena, humana i posve narodna svojstva; sve zloće inteligencije, koje se u njoj razviše vlašću nad kmetovima, kao što su: umišljenost, taština, nadutost, promaženost, nervoznost, izticanje, svakojaka laž i razvraćenost bijahu mu tako odvratne, da ih je nemilosrdno proganjao. A naprotiv, njegovim su idealima bile: iskrenost, jednostavnost, srdačnost, cjelovitost i podpunost svakoga životnoga pojava, organičkoga, kako je znao govoriti. Čeznja njegova za narodnim idealima prelazila je kod njega pokadšto u komično don-kihotstvo. Ne će se, dakako, nikad zaboraviti ono oduševljenje, koje ga je ponukalo, da spjeva one nesgrapne stihove u „Moskvitjaninu“, kad se je na pozornici prikazivao „Ljubim Torcov“, s kojima je pokušao opjevati toga heroja, koji

„Upravne je stajo glave,
Zaogrnut trošnim ruhom,

Razčupane brade plave,
Mršav, pjan, izmučen biedom,
Ali s čistom dušom ruskom“.

No, kako je poznato, on je istodobno sve tipove, što bi se pojavili u književnim proizvodima, dielio u dva reda: grabežljive i krotke, pri čemu je u grabežljivim tipovima nazrieo odstupanje od živih i naravnih narodnih ideala, nešto naplavljen, plod tuđjih, zapadnih utjecaja, dočim je u krotkim tipovima nazrieo utjelovljenje čiste ruske duše, prepune ljubavi i smjernosti, Zato nije baš volio Lermontova radi njegovog Pečorina, a istodobno se je duboko klanjao „Pripovjestima Bjelkina“, jer je u tom Bjelkinu nazrieo oživotvorenje krotkoga tipa i pobjedu nad svim prijašnjim grabežljivim idealima, za koje se je Puškin zanosio pod utjecajem Byrona. Kasnije je tu jagmu za krotkim idealima A. Grigorjev proširio do takve smjelosti, da se je on, kad je ugledao svjetlo božje roman Gončarova „O b l o m o v“, pak se svi kritičari zagrijavahu za tip heroične Olge, videći u ženitbi Oblomova s Agafjom Fedosjevnom čudoredni pad, — jedini između svih kritičara usudio nastupiti s dubokom istinom, koja se je za onda naravno svima činila vrhuncem komičnoga bedačtva. U njegovoj studiji u povodu „P l e m i ć k o g a g n i e z d a“ u „Ruskom Slovu“ 1859. godine čitamo ove zanimive redke:

„Heroji naše dobe nisu ni Štolc Gončarovljevi ni njegov Petar Ivanović Adujev, pak ni heroinom našega doba nije ni njegova Olga, od koje će pod starost, ako je zbilja takova, kakovom ju, unatoč mnogim veličanstvenim crtama njezine prirode, predočuje pisac, — postati jako odvratna gospođa s vječnom i bezciljnom nervoznom uzbudjenošću, prava mučiteljica svega, što ju okružuje, jedna od žrtava, Bog bi znao samo, čega. Gotovo sam uvjeren, da će ona umirati, kako umire gospodja u „Trim smrtima“ Tolstoja. Ako već među ženskim licima Gončarova moramo odabirati heroinu, to će nepristrani um, kojega ne smućuju teorije, birati onako, kako je odabrao Oblomov, Agafju Fedosjevnu, ali ne s toga, što su u nje laktovi, koji sablažnjuju, ni zato, što ona valjano peče kolače, već radi toga, što je ona daleko više ženskinja nego Olga“.

Ova je demokratska žilica kriva, što je tako silno mrzio petrogradske oportuniste i privrženike čiste umjetnosti, koje je nazivao diletantima, te ih je stavljao izpod teoretičara svake ruke, kojih nikad nije štedio. Tako je godine 1860. u „Russkom miru“ u razpravi: „Poslie „Oluje“ Ostrovsokoga“ medju inim pisao:

„U naše doba ne smije se uzkratiti uvaženje i sučut nikakvoj poštenoj teoriji, t. j. teoriji, koja je nastala uslied poštene analize javnih odnošaja i pitanja i veoma je teško čime god opravdati diletantsko ravnodušje prema životu i njegovim pitanjima, koje se sakriva za tobožnju odanost nekakvoj čistoj umjetnosti. S teoretičarima moći se je prepirati, s diletantima to nije moguće, a nije ni potrebno. Teoretičari režu život za žrtveničke obrede svojim kumirima, ali to im možda mnogo muka zadaje. Diletanti razveseljuju samo svoju put, pa kako im zapravo nije ni do čega ni do koga, za to ni do njih zapravo ne smije nikomu biti stalo. Život traži da budu riešena njegova goruća pitanja, više raznim svojim glasovima, — glasovima rođenih gruda, mjesta, narodnosti, ćudorednih gradjevina, tvorevina umjetnosti, a oni vječito pripievaju pjesmicu o bielom bičiću, o umjetnosti radi umjetnosti i uzimaju dim misli i fantazija u smislu nekakve neplodnosti. Oni su spremni nabacati blatom George Sandovu za nepriličnu uzbudljivost njezinih tvorevina, a načinom flemske škole opravdavaju pustoš i nizečnost činovničkoga pogleda na život. Jedno i drugo ne stoji ih baš ništa. Ne, ja ne vjerujem u njihovu umjetnost radi umjetnosti, ne samo u naše doba, nego u ma koje pravo doba umjetnosti. Ni fanatični ghibelinac Dante, ni čestiti englezki građjanin Shakespeare, koga toliko mrze puritanci svih zemalja i vjekova do dana današnjega, ni mračni inkvizitor Calderon nisu bili umjetnici u tom smislu, kakav tomu zvanju hoće da podadu diletanti. Pojam o umjetnosti za umjetnost pojavljuje se u epokama pada, u epokama, kad diletanti prestanu shvaćati narod te se odalečuju od svijesti i čuvstva masâ. Prava umjetnost bila je i biti će uvijek narodna, demokratska, u filozofskom značenju te rieči. Pjesnici su glasovi masâ, narodnosti, mjesta, blagoviestnici velikih istina i velikih tajna života, nosioci rieči, koje su ključevi za shvatanje epoka — organizama u vremenu, i naroda — organizama u prostorju“.

No približujući se s najboljim stranama svoga mišljenja slavenofilima, Apolon Grigorjev znatno i odstupa od njih, a baš ono, u čem odstupa od njih, sačinjava najslabije točke njegovih nazora ; te su točke i dovele do razvitka naučanja „počvënnikâ“, pa su u isti par sblížile A. Grigorjeva s petrogradskim oportunistima, koje je tako mrzio, nazivajući ih diltantima.

Velika nesreća A. Grigorjeva bijaše u tome, što se je previše zaljubio u njemačku metafiziku, zalutao u njezinim nedohodima, te u njima za navieke ostao, rad šta su se i njegovi neoporecivo krasni ciljevi zamutili, te razplinuli u njegovom mišljenju u maglene, abstraktne i protuslovne formule. U tom pogledu sudba se zlobno i okrutno našalila njime : zar nije žalostno, da je on, koji je kroz sav svoj životne prestano vojevao za samostalnost ruskoga mišljenja i ruske umjetnosti, uza sve to kroz cijeli svoj život robovao neprobavljenomu njemačkomu učenjačtvu ; on, koji je obožavao jednostavnost i jasnoću ruske misli, konačno je izgubio to dragocjeno svojstvo ruskoga uma, pa nije mogao inače pisati, nego tamnim abstraktno-filozofskim, bezkrajno dugačkim periodama, po njemačkom uzoru, iz kojih je često bilo veoma teško razabrati kakav smisao, a povrh toga izmišljao nove nespretne i čudne izraze, primjerice „p r e d p o t o p n i t a l e n t i“, budeći time izrazima obći smieh u ruskoj književnosti?

Polazeći sa gledišta Schellingove filozofije, A. Grigorjev je stavljao umjetnost nad sve ostale grane ljudskoga djelovanja, smatrajući umjetnost najboljim djelom na zemlji, pripisivao joj je provodnu ulogu u razvitku čovječanstva, te je jedino umjetnosti priznavao pravo i sposobnost, da rekne „n o v u r i e č“. Po njegovom naučanju, ideal duše ostaje uvijek i svagdje nepromienjen ; ali u čistom i obćem obliku taj se ideal ne može ni utjeloviti niti upoznati. U tom pogledu dostupna nam je samo vanjska istina, kako je govorio Grigorjev ; njezin izražaj jest umjetnost : abstraktna, naga, logična misao shvaća i sudi život uvijek uže i jednostranije. Samo umjetnošću dadu se vjerno prikazati, samo promatranjem i čuvstvom mogu se pojmiti pojavi jednoga te istoga ideala u raznim oblicima historijskih epoka i narodnosti.

Po tome je umjetnost, po svojoj bitnosti, narodna. Stvaranje stoji poglavito u tvorenju tipova, t. j. slika i prilika, koje predočuju opredjeljeni organski cjeloviti sklad duševnoga života, koji ima na sebi obilježje izvjestne narodnosti. Prava kritika mora odredjivati, objašnjivati taj tipični narodni izražaj ideala u umjetnosti. Spajajući umjetnički proizvod sa tlom, na kojem je nastao, razabirajući pozitivno ili negativno držanje umjetnika prema životu, kritika zaronjuje u samo životno pitanje, a takovu kritiku naziva Grigorev organskom, za razliku od historijske kritike Bjelinskoga, kojoj je umjetnost posljedak života, nipošto izražaj idealâ, što upravljaju životom, napokon i za razliku od estetske kritike, koja da je posve odmamljena od života.

Takav idealistički pogled na umjetnost, koji je u njoj nazivao više čovječje djelovanje, koji joj je pripisivao provodnu ulogu izraživanja narodnih ideala, činilo bi se, da se podpuno slaže s teorijom umjetnosti za život, ali se je razilazio od teorije čiste umjetnosti. Pa ipak, ma koliko se to činilo čudnovato, baš je taj pogled doveo „počvennike“ do nazora, koji su se u mnogim obzirima podudarali sa nazorima petrogradskih oportunistâ-zapadnjaka, privrženika čiste umjetnosti.

Zahtjev, da umjetnost personifikuje (uosobljuje) ideale života u njihovim tipičnim narodnim pojavama, odvraća umjetnike prije svega od toga, da se povadjaju za kakvim dnevnim strujama i pitanjima; oni moraju zaronjivati u dubinu narodnoga života, tražeći u njem bitne pojave, a ne da se povadjaju za prelaznim strujama vremena. No to još nije sve: uosobljujući narodne ideale, umjetnost nas mora izmirivati i sa životom. Prema tomu je viši poziv umjetnosti u tome, da svestrano i s ljubavi predočuje život. Do te visine diže se umjetnost kod genijalnih umjetnika, kakovi su Shakespeare, Goethe, Puškin. Svako jednostrano prikazivanje života, izključivo pozitivnih ili negativnih njegovih elemenata, već je odstupanje od pravoga zakona umjetnosti, jest nakarada, laž. A. Grigorjev nije još došao do skrajnih zaključaka te teorije, pa je kojekakvim filozofskim doskočicama gledao opravdati i pesimizam Byrona i grabežljivost Lermontova. Ali kasniji „počvenniki“, naročito N. Strahov, posve su poricali ironiju, satiru ili ma kakovo negativno naziranje o životu i ljudima na području umjetnosti.

Nikolaj Nikolajević S t r a h o v, jedan od najizrazitijih „počvennika“, — rodio se je 16. listopada 1828. godine u Bjelgorodu, u kurskoj guberniji, gdje mu je otac bio nastavnikom na bjelgorodskoj gimnaziji. Izgubivši rano otca, Strahova je dao odgojiti ujak, rektor sjemeništa u Kostromi. God. 1845. svršio je Strahov tečaj u sjemeništu, pa je stupio u petrogradski pedagoški zavod, gdje je god. 1851. stekao stepen kandidata iz naravoslovne struke. Godine 1861. napustio je pedagoško zvanje, pa je postao stalnim saradnikom žurnala braće Dostojevskijevih „V r e m e n a“, gdje je vodio polemiku pod pseudonimom N. Kosica, a svratio je na se pažnju nizom članaka protiv publicista iz radikalnoga tabora. „Vremja“ je bilo obustavljeno radi netaktične razprave: „Kobno pitanje“, u kojoj se je razpravljalo o povodima poljskoga ustanka. Kasnije je saradjivao u „E p o h i“, „Z a r j i“ i „O t e č e s t v e n . Z a p i s.“ kao i u drugim žurnalima. Umro je 26. siečnja 1896.

U svojoj razpravi: „R u s k a k n j i ž e v n o s t“ („Russk. Vjest.“) Nikolaj Strahov ovako se izrazuje o elementu ironije i satire u književnosti:

„Umjetnost može upotrebljavati ironiju, može u tom načinu postići veličanstveno umieće, kako ga je postizavao Gogolj, ali ona ne može ostati kod ironije. Gogolj, kad je zamislio, da u „Mrtvim dušama“ predoči podpunu sliku ruskoga života, nije zacielo ni iz daleka pomišljao, da se ograniči na samu ironiju; njegova je nakana uvijek bila (kako se to vidi iz mnogih mjesta prvoga diela „Mrtvih duša“), da postepeno ublaži ton, predje u humor i završi ozbiljnom pripoviedkom. Gogolj je bio oduševljen čovjek, koji je plameno, s krvlju ljubio svoju otačbinu, pa je njegovu umjetničku ironiju rodilo to oduševljenje, nipošto hladna analiza manâ ruskoga života. Kako je poznato, Gogolj nije proveo svoju zadaću, koje se je latio s takovim oduševljenjem i s tolikom samosviešću. On je poginuo, sileći se mučno, da uzpiše drugim tonom i stvori nova lica . . .

„Ali ono iskreno shvaćanje predmeta, — nastavlja N. Strahov, — što je započelo s Gogoljevom ironijom, ne samo da nije izčezlo iz naše književnosti, već se, naprotiv, nastavlja kod mnogih spisatelja te se je pače razvilo do svojih skrajnjih oblika. Ironija, koja je u Gogolja imala tako strogu umjetničku mjeru,

po malo se je sasvim udaljila od predmeta; pojačavajući sve više i više svoje izrazivanje, pisci su stali neprestano upotrebljavati hiperboličnu ironiju, koja se već ne stara za realno prikazivanje, naprotiv, sva zabava stoji u iznakazivanju realnih crta. Ta hiperbolična ironija razigrava se pokadšto na posljedku do toga, da prelazi u čisto izrugavanje, t. j. u skroz bezsmislene rieči, koje samom svojom besadržajnošću izrazuju prezir onoga, o čemu se govori. Mjesto ironije pojavilo se je, rek bi, bezstidno drzko obradjivanje predmeta, u čemu se je najviše izrazivalo to, da pisac prezire ono, o čemu piše. Ovaj način vidimo u proizvodima Ščedrina i Nekrasova. Njihovi načini omiljeli su mnogim Rusima, koji u obće ne vole iskrene rieči i za koje gotovo nema srednje granice izmedju sentimentalnosti i cinizma. Mirna rieč, koja s umjetničkom mjerom otkriva vlastitosti predmeta, njima se čini dosadnom, pače odvratnom, kao nešto priesna; oni traže jaku pripravu, gusto paprom posipanu, nešto oštra i da pucaš od smieha. Zato oni sami ni o čemu ne mogu jednostavno govoriti, vječno ironizuju i siplju ironičke izraze bez najmanjega povoda“.

U predjašnjem poglavlju vidjeli smo, da su petrogradski zapadnjački oportuniste dolazili sa svojim estetsko-epikurejskim gledištima do istih zahtjeva od umjetnosti, da ona djeluje pomirljivo i da uspokojuje, da nepristrano i svestrano predočuje život, a uzorom takove poezije prikazivali su sveudilj Puškina. Nakon toga može se lako pojmiti, da su se „počvenniki“ mogli izmirivati s petrogradskim oportunistima, te pisati u jednim te istim organima. Tako je, primjerice, A. Grigorjev saradjivao ne samo u slavenofilskim i organima svoje struje, nego i u „O t e č. Z a p.“ „Bibl. dlja Č t“, „R u s s. S l o v u“, koje je pače neko vrieme i uredjivao, kao jedan od trojice prvih urednika; isto vriedi i o Strahovu.

VI.

Posve zasebno od „počvenniká“ stoji Orest Fedorovič Miller, ovaj najvjerniji sljedbenik prvih učitelja slavenofilstva. O. F. Miller rodio se je 4. kolovoza 1834. godine kao sin carinskoga činovnika Fridrika Millera, koji je stanovao u Hapsali. Pošto je rano izgubio roditelje, Oresta Fedoroviča uzgajao je

stric Ivan Petrovič Miller i tetka Jekaterina Nikolajevna, koja je uz O. F. ostala do svoje smrti godine 1884. Orest Fedorovič bio je sjajno odgojen, mnogo je s rodbinom putovao i po Rusiji i po inozemstvu. Na žalost, njegov je razvitak bio idealistično abstraktnoga značaja, a osim toga bio je on vanredno religiozan, jer je slušao vječne pouke svoje čestite i pobožne tetke, hodočastnika i bogomoljaka, koje su često posjećivale dom Millerovih.

Godine 1851. stupio je na petrogradsko sveučilište na filološki fakultet. To je bilo najmračnije doba ruskoga života pa je razvitak mladića u sveučilišnim godinama bio isto tako jednostran. „Mi nismo znali ni za pijančevanje ni za druge kakve romantičke pustolovine, — napominjao je kasnije Miller o svojim sveučilišnim godinama, — nas su na sveučilištu zanimale samo znanosti, književnost i umjetnost, shvaćane možda odveć abstraktno, bez neposredne sveze s povješću“ . . .

Živuci tako neprestano u sferi duhovnih kršćanskih ideala, Miller je od svih ruskih spisatelja najvolio Žukovskoga, spjevao je pače žalostinku u povodu njegove smrti, a za života posvetio mu je svoju otačbeničku dramu „Junačtvo majčino“, koja se je godine 1854. prikazivala na Mihajlovskom kazalištu. Godine 1852. dobio je O. F. Miller zlatnu medalju za svoju razpravu o komedijama Sumarakova, Fonvizina, Knjažnina i Šahovskoga, a godine 1855. svršio je tečaj kao kandidat, pa se počeo, na predlog prof Nikitenka, pripravljati za magistarski izpit, a kad je taj položio, objelodanio je god. 1858. svoju magistarsku disertaciju: „O čudorednom življu u poeziji“.

Ova disertacija, koja je spomenike poezije svih naroda promatrala izključivo s duhovno čudorednoga gledišta, t. j. na koliko odgovaraju kršćanskim idealima ljubavi, krotkosti, smjernosti i uzvišenju duha nad grišnim tielom, pojavila se je sa svojim skroz vjerskim duhom baš u onaj trenutak, kad je sva književnost bila ratoborna, kad su u propovijedanju požrtvovnosti i krotkosti spremni bili nazrievati gotovo opravdavanje kmetstva, a u smjernosti pustinjačtvo, pak nije čudo, da su se svi kritičari oborili na ovu nesretnu disertaciju; pisca su ubrojili medju zaostale natražnjake onoga vremena, kako je to učinio Dobroljubov u „Sovremenniku“, a nešto kasnije surovo ga je napao i Kotljarevskij u „A t e n e j u“.

Dojam, što su ga izazvale te kritike, bio je tako silan, da je Miller postao posve prezrenim čovjekom. Sva uredništva zatvarala su pred njim svoja vrata i on je bio žigosan, kao da ga je književnost prezirno odbila. Ne samo da nisu htjeli primiti njegov odgovor Kotljarevskomu, nego ni drugu koju razpravu nije nijedno uredništvo htjelo kroz pune tri godine primiti od njega. Pače pri osobnom susretu s nekim predstavnicima tadašnjega književnoga svieta od njega su se naprosto odvrćali. On se je i sam tako počeo bojati svojega imena, da je povodom stogodišnjice Schillerove, kad je morao pročitati pet javnih predavanja u dvorani druge gimnazije, na ulaznicama bilo jednostavno označeno: „predavanja o Schilleru“, bez oznake predavačeva imena. Pače i kasnije, u studenom 1863. god., kad je započimao predavanja o izučavanju narodne književnosti kao privatni docent petrogradskoga sveučilišta, Miller se je još uvijek bojao neprijateljskih demonstracija djačtva.

Ali sve te bojazni bijahu sasvim suvišne. Predavanja o Schilleru prošla su sretno, občinstvo je predavača susretalo prijazno i on je uspio. Isto je tako sve sretno prošlo na početku sveučilišnoga tečaja, a među Millerom i djacima nastadoše odmah dobri odnošaji, koji su se od godine do godine sve to jače učvršćivali, on je postao ljubimcem mladosti i najpopularnijim profesorom na sveučilištu, a to sve radi svojih visokih čudorednih svojstava, cjelovitosti svojega duševnoga sklada, nepokolebive i iskrene vjernosti idealima, humanom saobraćaju s mladim svojim slušačima, kojima nikad nije uzkracivao ni dobrog savjeta ni po mogućnosti materijalne pomoći.

Osim toga, kad je Miller počeo predavati na sveučilištu, on se je bio već prilično otesao prekomjerno mističnih pogleda na književnost; do tada je on već proučio bio ruski narodni epos i djela slavenofila, a u djelima ovih povadjao se je za najsvjetlijim njihovim stranama, naime narodno-demokratskim idealima. On je pače išao i dalje od slavenofilâ, jer je posve dosljedno umovao, da ako se postaviš na stanovište poricanja tuđjih i naplavljenih utjecaja te tražiš skroz samostalni razvitak, koji potječe iz dubine narodnoga duha, tada se moraš odreći i bizantinskoga upliva. Nesnošljivost, koja je prelazila u fanatizam, apatičnost, koja je više držala do „riječ“ nego do „duha“ zakona, asketizam,

skolastika i cezaropapizam, sve su to, po njegovim riečima, one struje, koje je rimski poganski Bizant, koji se je razpadao, u svojoj pretenziji na svjetsko gospodstvo, sa svojom propovjedi o tome, da se božansko ima podčiniti Cezaru, — obilnom strujom ulievao u svježe mješine ruskoga života, zarazujući ih miazmima i izpunjajući načelima, tuđim slavenskome narodu.

„Iz Bizanta, — piše O. F. Miller, — prodirao je k nama sve više i više onaj skrajnji asketizam, koji se je sa svojom potpunom bezćutnosti u tekućem životu očitovao sasvim u tome, što su baš najbolji ljudi mogli podpuno očajavati, e da bi moguće bilo savladati javne nevolje. Prenesen na naše više djevičansko nego izkvareno tlo, na kojem bi se valjda mogla bila voditi borba sa zlom, asketizam, ne imajući životnih opravdanja, došao je ipak oponašanjem do tako skrajnoga razvoja ličnosti u vjerskoj sferi, do takve može, se reći, sebične utilititarne zabrinutosti samo za svoju dušu, da je to uprav porazno djelovalo na slavensku društvenost te prije nalikovalo zapadnoevropskome zasluživanju lena na nebu“.

Glavnim radovima O. F. Millera smatraju se njegova doktorska disertacija, koja je štampana god. 1870. pod nadpisom: „Sra vn j e n a k r i t i č k a p r o m a t r a n j a s a s t a v a n a r o d n o g a r u s k o g a e p o s a“. — „I l j a M u r o m e c i k i e v s k o j u n a č t v o“, pak godine 1874. objelodanjena u prvom izdanju knjiga: „Ruski spisatelji poslie Gogolja“, koja sadržava u sebi deset javnih predavanja, što ih je Miller čitao mjeseca studenoga 1874. na petrogradskom sastanku umjetnika u svrhu, da se namaknu sredstva podpornom društvu akademičara petrogradskoga sveučilišta, u kojem je tada Miller bio zamjenikom predsjednika.

U knjizi o narodnim pjesmama Miller je oko Ilije Muromca skupio iztraživanja svih kievskih „bilina“. Po mnoštvu prikupljenoga građiva i zaključaka nije se u ruskoj književnosti pojavio djelo, koje bi se po obsegu moglo uzporediti s Millerovom knjigom, koja se punim pravom može smatrati do sele jedinim potpunim iztraživanjem ruskoga narodnoga eposa. Okolnost, što se Muromec, koji je izišao iz naroda, crta u najidealnijem svjetlu, ponukala je Millera, da ruski epos nazove jednostavno narodnim, te ga označi svojinom pretežno pripro-

stoga puka. Odtuda je nastala kod njega ideja, da je neobhodno obnavljati se iz naroda.

„Sam po sebi, — piše O. F. Miller u posljednjem poglavlju svojega djela, — radom vlastitoga uma, narod je obradio nauku o zamjenitoj pomoći i bratskoj ljubavi i čuvajući tu nauku u svojim pričama, pod nazivom *gluposti*, uniet će ju i u književnost i u historijsku nauku, kad će napokon kucnuti nje gov čas“. Zatim dalje: „novim, zdravim i trieznim idealizmom, koji izlazi iz života, pronići će se naša književnost tek onda, kad se u njoj očituju sveze s narodom, t. j. kad će ga ona duboko proučiti, kakov on jest, bez ikakvih predsuda, a on stekne mogućnost, da u nju unosi svježije sokove, dajući iz svojega krila spisatelje, koji bi mogli dalje razviti te prelići u nove, savremenije, prosvietljene oblike one klice dubokih i samostalnih ideja, što ih taj narod krije u svojem primitivnom eposu“.

Iste ideje sačinjavaju i temelj njegove druge radnje „Ruski pisci poslie Gogolja“. Sav razvitak ruske književnosti od vremena Petra nazrieva on izključivo u težnji osloboditi se zapadnih utjecaja te stati na samosvojno narodno tlo, a u stupnju toga oslobođenja vidi relativnu vrijednost proizvoda ruske književnosti. Tako, uzpoređujući primjerice Puškina sa Lermontovom, opaža Miller: „Kod Puškina je borba vlastitoga s nametnutim tuđjim sretno završena, te su narodni elementi njegove poezije stekli široko svjetsko značenje; kod Lermontova nije ta borba bila dovršena zbog njegove prerane smrti. Do konca Lermontovljeva života vidimo u njegovim proizvodima dva pravca, koja se križaju: s jedne strane podao se je on silnome utjecaju Byrona, koji je kod njega bio dublji, odlučniji, krepči nego u Puškina, ali s druge strane, s tim protivnim, borilo se je nešto drugo, samobitno. Varavo je mnijenje onih, koji, ne dopuštajući, da je u Lermontova samobitnosti, govore, da ga je smrt za dobe zatekla. Mi pak, uvažujući snagu njegovoga talenta, možemo uzeti, da bi samonikla svojstva bila nadvladala tuđja“.

S ovoga gledišta ruske narodne samostalnosti pretresuje Miller sve ruske pisce. On je do konca godine 1887. predavao na petrogradskom sveučilištu, kad je umirovljen bio uz godišnju mirovinu 2.500 rubalja. Godine 1889. 1 lipnja preminuo je naglom smrću.

POGLAVLJE ČETVRTO.

I. U polovici petdesetih godina zaboravljene su ideje četrdesetih godina. Razprava Pirogova: Pitanja života. — II. Oživiljenje društva poslie krimkoga rata. Tri struje šestdesetih godina i dva razdoblja te epoke. — III. Smjer estetskih ideja poslie smrti Bjelinskoga. Teorija V. Majkova. — IV. Životopisni podatci o Nikolaju Gavriloviću Černiševskom. — V. Njegova disertacija: Odnosaj umjetnosti prema zbiljnosti.

I.

Reakcija petdesetih godina nije trajala nego sedam godina, ipak je društvo u to kratko vrieme posve zahirilo. Nekako se nije dalo vjerovati, da je to ono isto društvo, koje se je još pred kratko vrieme povadjalo za kritičkim razpravama Bjelinskoga, predavanjima Granovskoga, te filozofskim traktatima Iskandera. Razdoblje četrdesetih godina činilo se tako udaljenim, da ga je trebalo u pamćenju ljudi, koji su tek nedavno proživljivali te godine, uzkrisivati putem historijskih članaka, kao najudaljeniju epoku ruske povjesti.

Takav historijski biljeg nose članci N. G. Černiševskoga, što su bili tiskani u „Sovremenniku“ god. 1855. i 56. pod nadpisom: „C r t i c e g o g o l j e v s k o g a r a z d o b l j a“. Hoteći da upozna občinstvo s Bjelinskim i s njegovim značenjem u ruskoj književnosti, a ne usudjujući se nazvati ga po imenu, nazivao ga je „piscem članaka o Puškinu“ i „kritičarom gogoljevskoga razdoblja“; Černiševskij je navadjao mnoge odlomke iz Bjelinskijevih djela, baš kao da se nije radilo o znamenitom kritičaru, koji je umro tek pred sedam godina, već o malo poznatom spisatelju, koji je živio rek bi pred sto godina.

Iz čitavoga pokreta četrdesetih godina sačuvale su se u društvu nejasne i neodredjene predstave o čovječnosti, gra-

djanskoj čestitosti i nepodmitljivosti; i dok se je stariji naraštaj, dopuštajući u svojem životu mnoštvo kompromisa, držao utančenoga estetskoga epikureizma, mlađji je naraštaj zalazio u surovi asketski idealizam mističnoga sredovječnoga značaja.

Kako je rusko društvo silno zaostajalo u ono doba za pokretom evropske misli, možemo prosuditi po razpravi N. I. Pirosova „Pitanja života“, saobćenoj u „Morskome Zborniku“ godine 1856., no koja je izazvala takovu sveobću i bučnu senzaciju, da su se svi žurnali takmili, koji će ju više pohvaliti, gotovo su ju cilu pretiskavali, pa se nije našao ni jedan glas, koji bi se usudio, da ju kritično i nepristrano prosudi. N. I. Pirogov bijaše smatran obćenito poslie toga članka jednim od predstavnika novoga pokreta; od kirurga pretvorio se je u pedagoga, te bi imenovan nadzornikom najprije odeškoga, a zatim kijevskoga okružja.

Istina je, senzacija, uzvitlana razpravom Pirogova, potjecala je od toga, što je bila tiskana u službenom organu, te je u neku ruku bila smatrana novim vladinim uzgojnim programom, koji se je podpuno razkrštavao s prijašnjim sustavom. No nisu se s nje uzhićivali jedino radi toga njezinoga novoga programa, nego su u svakom članku gledali duboku mudrost, nešto skrajnje prvenstvena, što daleko nadilazi sve obično. A što za pravo nalazimo u toj razpravi?

Nedvojbeno, osnovnu misao te razprave sačinjavalo je ono, što je tada tako reći lebdilo u zraku, naime, da uzgoju ne smiju stajati pred očima uzke koristoljubive svrhe, ne cilj, da se uzgajaju činovnici, pomorci, liečnici i nevjeste, već da uzgoj prije svega stvara čovjeka. Ali pod tom rieči, koja mnogo znači, krila se je u članku Pirogova skroz sredovječna, asketska misao. Iz daljnjega razvoja članka razabralo se je, da je uzki, koristoljubivi značaj uzgoja stajao do toga, što je u društvu prevladjivala težnja za zemaljskom srećom, pa da se je društvo u tom pogledu nalazilo još uvijek na razini poganstva.

„Sjetimo se još jednom, — piše Pirogov u toj svojoj razpravi, — da smo kršćani, pa prema tomu glavnom osnovkom našega uzgoja jest i mora biti božanska Objava. Nismo se svi mi uzalud od djetinjstva upoznavali s mišlju o vječnom životu, ne smatramo svi mi uzalud sadašnjost pripravom za budućnost.

Proničući u postojeći pravac našega društva, ne nalazimo ni najmanjega traga toj misli. U svim pojavama barem praktičnoga života, a denekle i umnoga, nalazimo oštro izraženu materijalnu, gotovo trgovačku težnju, kojoj je temeljem misao o sreći i slastima zemskoga života“.

Da se rusko društvo izvede iz toga opasnoga stanja, kakovo je težnja za zemnom srećom, postoji, po mnienju Pirogova, jedan jedini put : „pripraviti ga uzgojem za nutarnju borbu, neizbježivu i sudbonosnu, koja će mu pribaviti sva sredstva i svu odlučnost, da izdrži neravan boj“.

„Kakov mora da bude mladi atleta, koji se pripravlja za tu sudbonosnu borbu?“ pita Pirogov, pak odmah odgovara : — „prvi je uvjet : on mora imati donekle od naravi uma i čuvstva. Upotrebljajte te darove Stvoritelja, ali ne činite, da daroviti budu bezsmisleni štovaoci mrtvoga slova, drzki protivnici na zemlji neobhodnog autoriteta, premudri privrženici surovoga materijalizma, zaneseni razsipnici čuvstva i volje, te hladni poklonici razuma“.

„Sve, što ima uzvišenoga i prekrasnoga na svietu, — opaža Pirogov na drugome mjestu, — umjetnost, nadahnuće, znanost, ne smije se previše splitati sa svagdanjim životom, jer bi inače izgubilo svoju prvobitnu čistoću, izrodilo bi se, te zaprašilo“.

Starajući se oko toga, da mladići ne postanu premudrim privrženicima surovoga materijalizma, drzkim protivnicima na zemlji neobhodnoga autoriteta, te hladnim poklonicima razuma, Pirogov ujedno odvraća i ženske od lažnih koračaja na opasnom putu emancipacije :

„Uzgoj, — veli on, — koji ide za sjajnim odievanjem ženske, izlaže ju pogledima bezstidnih zurila, okružuje ju kulisama i čini, da ona djeluje na pružinama, kako tko želi. Rdja izjeda te pružine, a kroz pukotine izglodanih i poderanih kulisa žena počinje razabirati ono, što su od nje tako brižno krili. Je li onda čudo, da i njoj samoj pada na um, ne bi li pokušala, da hoda, kako hodaju ljudi. Emancipacija, to je eto ta misao. Pad — to je prvi korak. No neka njoj mnogo toga ostane nepoznato. Ona se mora ponositi time, što mnogo toga ne zna. Nije svatko liečnik. Ne mora svatko bez potrebe gledati rane društva . . . Ako ženski cjepidlake, razpravljajući o emancipaciji,

misle jedino na uzgoj žene, oni imadu pravo. Ako li pod emancipacijom razumievaju, da se ženi imadu izvojštiti politička prava, tada ni sami ne znadu, što žele“.

Ovi odlomci su navedeni ovdje za to, da se pokaže, kako je sredinom petdesetih godina mislio jedan od prvih vodja društva, — čovjek, koji je uživao sveobće štovanje radi neobične budnosti i svjetlih svojih nazora. Što da se traži u ono doba od zanemarenoga i na polak obrazovanoga mnoštva?

II.

Nije se ni najmanje čuditi, što je obćinstvo bilo posve iznebuha zatečeno epokom reformi, jer za njih nije bilo ni malo pripravljeno. Ni u koga nije bilo opredieljenih i sviestnih težnja, ni programa za rad. To je bila posve elementarna uzbudjenost, s jedne strane pesimističkoga značaja, s druge, naprotiv, prepuna zanesenoga optimizma. Pesimizam je bio posljedica neuspjeha krimskoga rata, te spoznaje, da je sav državni ustroj razkliman i poremećen ; a optimizam se je uzpirivao danomice ne samo naslućivanjem velikih historijskih događaja, koji su se spremali te imali proživjeti, kao što je ukinuće kmetstva, reforme zemstva i sudova, dozvola, da sveučilišta mogu polaziti ljudi svih slojeva i staleža, nego i u nadi, da će se provesti i druge sitnije reforme, tako da će biti dopušteno pušiti na ulicama, da će biti dokinute ili bar ujednostavljene odore činovništva, da će biti dopušteno nositi bradu itd. Svaki dan širio se glas o novim reformama i preobrazbama ; kadšto je bilo i najfantastičnijih i nezgrapnih glasina. Sad su stali naklapati, da će biti dokinuti činovni razredi i redovi ; sliedećega dana su govorili, da će priestolnica biti premještena iz Petrograda u Moskvu ; trećega dana opet, da će se stari poredak zamieniti novim itd. Sva ta naklapanja i sve te glasine silno uzbudiše mnoštvo, pa staro i mlado, sjedinama osuti generali baš kao i djaci, natjecahu se, koji će biti liberalniji u zamjenitom razgovoru, sve se je podavalo čovječnosti i težnjama za napredkom. Danomice se priredjivahu nekakve mnogobrojne skupštine, sad pod izlikom, da će se razpravljati o predavanjima u nedjeljnim školama, sad se sastajahu sveučilištni gradjani na sveučilištu, sad su se vodili učeni pravnički disputi,

primjerice prepirka Kostomarova s Pogodinom o porietlu Rusije, a riedko bi koja od tih skupština prošla bez bučnih manifestacija i prosvjeda.

Ta živahnost brzo se je odrazila i u književnosti. Ona je na jednoč bila prepuna životvornoga sadržaja. Žurnali su opet stali smatrati prvim uvjetom svoga obstanka stalno i nepokolebivo provadjanje izvjestnoga smjera. Istina je, svi su na jednoč bili puni liberalizma, povadjajuć se za duhom vremena ; svi su bili puni obtuživanja s podmitljivosti, s upravne samovolje i publicističkih članaka, u kojima se je odlučno pretresalo o očekivanim reformama, a poticahu se i nova pitanja ; ipak je svaki od krupnih žurnala provadjao sad kakve osobite omiljele težnje. Tako je „R u s s k i j V j e s t n i k“, koji je godine 1856. počeo ponovno izlaziti pod uredništvom Katkova i Leontjeva, od svojega obnobljenja do 1862. god. pristajao uz aristokratsko predstavništvo u englezkom duhu ; „S o v r e m e n n i k“ je propoviedao demokratske ideje ; „O t e č e s t v e n n y j a Z a p i s k i“, pod uredništvom Krajevskoga i Dudyškina, baš kao i „B i b l i o t e k a d l j a Č t e n i j a“ nastavljahu zagovarati birokratsko-oportunistička načela. Slavenofili su izdavali svoje organe „R u s s k u j u B e s j e d u“ i novine „D e n“ ; napokon su nešto kašnje počeli izlaziti organi oportunističko-počvennika : „V r e m j a“ i „E p o h a“.

Što se tiče novina, to su one znatno kašnje, tek poslie poljskoga ustanka, od 1863. godine, počele postajati glasilima raznih pravaca ; do tada su najpoznatije bile one, koje su pružale što više raznovrstnih obaviesti, kao što su : „S t. P e t e r b u r g s k i j a V j e d o m o s t i“, „S j e v e r n a j a P č e l a“, „M o s k o v s k i j a V j e d o m o s t i“ i „S i n O t e č e s t v a“.

Ali pokret šestdesetih godina nije bio, gledom na provedene velike reforme, samo politički. Ovdje se kano ti u jedan potok sališe tri razna pokreta, a to nam i razjašnjuje, zašto je ono doba bilo tako neobično burno i nejasno.

Uz politički pokret i usvajanje narodnih demokratskih ideala vidimo i filozofski pokret u obliku uzkršavanja ideja četrdesetih godina te kako konačno mišljenje prvenstvenoga društva prelazi na realno tlo. Napokon, u isto doba, uz brzo širenje naobrazbe u srednjim i siromašnim slojevima društva,

stalo se je i središte društvenoga pokreta premještati iz plemićkih slojeva društva u neplemičke, a jednako se pojavljuju novi ideali, koji odgovarahu toj okolini, podpuna preobrazba svih etičkih pitanja ob odnošaju ličnosti prema porodici i društvu.

Ove tri struje izprepletoše se tako tiesno i nerazdruživo i tako su utjecale jedna na drugu, da vidimo, kako njihovoga življa imade u svim događajima i činjenicama onoga vremena. Tako je filozofski pokret izazvao i zanimanje za prirodne nauke, te stvorio ogromnu prievodnu književnost, pri čemu se je rusko društvo po prvi put upoznalo sa tvorevinama takovih velikana Evrope, kao što su Macaulay, Buckle, Spencer, Darwin, Luyis, Moleschott i mn. dr., a to je izazvalo opet oslobodjenje misli od tradicionalnih autoriteta, budilo je kritično razmatranje svega, što se je do onoga doba činilo netaknjivo i van svake sumnje, — a time je unapredjivalo preradbu svih društvenih i ličnih ideala. U isti mah je zanimanje za pitanja o narodnoj sreći, uzkrisujući proučavanje narodnoga života i narodnih ideala, demokratizovalo ne samo težnje za društvenom preobrazbom, nego i obradbu ličnih čudorednih ideala.

No bio koliko mu drago blizak dodir tih triju struja i njihov zamjeniti utjecaj, ipak, ako zagledamo malo iz bližega i podrobnije život onoga doba, uvijek ćemo moći razlikovati jedan smjer od drugoga. Tako usred mnoštva javnih i književnih trudbenika onoga vremena nije teško razabrati, da se jedni zanimahu najviše za politička pitanja ; drugi su se bavili u prvom redu filozofskim problemima, zanimali su se za prirodne znanosti i slavili su nastajuće gospodstvo realizma ; napokon su se treći najviše bavili etičnim i moralnim pitanjima.

Ali pri tome zaslužuje pažnju ta obstojnost, da se to razdoblje tako zvanih šestdesetih godina, koje zaprema decenij od 1855. do 1866. godine, oštro dieli u dvie periode, medju kojima sačinjava granicu oslobodjenje seljačtva. Tako vidimo, da pokret do god. 1861. nosi pretežno političko obilježje. Sve društvo zanimalo se je za pitanja javnoga života, na čelu kojih bilo je dakako pitanje oslobodjenja seljačtva. U književnim krugovima opaža se u to vrieme riedka jednodušnost i solidarnost. Demokrati oko „S o v r e m e n n i k a“, aristokrati „R u s k . V j e s t“, oportuniste oko „O t e č . Z a p.“ ma da se počešće prepiru o

raznim životnim pitanjima, kako su se primjerice prepirali „Sovremennik“ sa „Ekonomičeskim Ukazatelem“ i „Russkim Vjestnikom“ o obćini; makar satirički bićevi u obliku „Iskre“ ili „Svistka“ u „Sovremenniku“ udaraju desno i lievo, ipak u književnim krugovima ne vidite više onoga antagonizma i nepomirljive nesloge, kakva je nastala od godine 1862.

Sasvim drugćije izgleda epoka šestdesetih godina u drugoj svojoj periodi. Ne gledeći na to, da se reforme nastavljaju (zemstvo i sudbene reforme), ipak u prvi red stupaju sada filozofijska i moralna pitanja, poćinju se obradljivati novi individualni ćudoredni ideali. U drućtvu razvija se medjutim od godine do godine sve to veća nesloga i antagonizam. Ne diele se više samo u stranke, koje su si protivne u politićkom smislu (pri ćem „Russkij Vjestnik“ i „Moskovskija Vjedomosti“ stupaju natraćnjaćkim putem), nego protivnosti poćinju i na podrućju filozofijskih i moralnih pitanja.

Te dvie periode šestdesetih godina imale su svaka svoga predstavnika u žurnalistici i kritici. Oko ovih predstavnika okupljale su se književne sile, te i same periode nose njihovo ime. Tako se prva perioda nazivlje Dobroljubovljevom; druga — Pisarevljevom. I doista, Dobroljubov i Pisarev jesu rek bi ognjišta, u kojima se najjarće skuplja duh i znaćaj obih perioda. Ovim dvama predstavnicima kritike šestdesetih godina posvetit ćemo osobitu paćnju.

III.

No prije nego pristupimo karakteristikci Dobroljubovljeva djelovanja, smatramo, da ne će biti suvišno, obazremo li se letimice na one promjene kritićko-estetskih nazora i teorija, štono se zbiše od smrti Bjelinskoga do onoga trenutka, kad se je pojavio Dobroljubov.

Bio koliko mu drago silan razkrštaj s najboljim tradicijama ćetrdesetih godina poćetkom petdesetih, ma koliko se zaboravilo na te tradicije za podpunoga gospodovanja oportunistićke kritike, koja se je bila vratila teorijama ćiste umjetnosti, — ipak nije sasvim utrnula bila neka živa strujica, koja je tihano romonila; ostalo je ljudi, koji ne samo da ništa nisu zaboravili, već,

naprotiv, njima je pošlo za rukom da znatno izmieni estetske nazore i teorije, što su gospodovale koncem četrdesetih godina, da ih presade na tlo pozitivnoga realnoga mišljenja i tako utru stazu djelovanju Dobroljubova.

Ova preradba estetskih nazora započela je već za života Bjelinskoga god. 1846., a prvim radnikom u tom smjeru bijaše Valerijan Nikolajević Majkov.

V. N. Majkov rodio se je 28. kolovoza 1823. god. u istoj porodici umjetnika Nik. Ap. Majkova, iz koje je proizašao i pjesnik Apollon Majkov. Kod kuće je V. N. Majkov bio krasno uzgajan, a zatim je stupio na pravnički fakultet petrogradskoga sveučilišta, te je u 19. godini dobe svršio tečaj kao kandidat. Stupio je u službu, u odsjek za poljodjelstvo, ali nije ostao na službi, već je dao ostavku radi slaba zdravlja, pak je pošao na pol godine u inozemstvo, u Njemačku, Francezku i Italiju. Vrativši se u Petrograd, počeo je književno raditi, najprije je sudjelovao kod sastavljanja „džepnog rječnika tuđih rieči“, što ga je objelodanio N. S. Krylov; zatim je bio na čelu „Finskoga Vjestnika“, što ga je osnovao god. 1845. K. F. Dženau. Godine 1846. i početkom 1847. uređivao je kritički odjel žurnala „Oteč. Zapiski“ Krajevskoga. Godine 1847. počeo je saradživati u „S o v r e m e n n i k u“. Ali je prerana smrt neočekivano učinila kraj djelovanju Majkova, koje se je bilo počelo liepo razvijati: 15. srpnja 1847. god. nalazio se je Majkov kao gost u peterhofskom kotaru, pošao je vruć da se okupa i umro je za kupanja od kapi.

Vidjeli smo, da je već Bjelinskij ustanovio u kritici načelo „umjetnosti za život“, ali to načelo u razpravama velikoga kritičara kao da je visjelo u zraku, jer se je Bjelinskij u svojim estetskim nazorima sveudilj držao starih metafizičkih teorija, ni ne opažajući, da su one po svojoj bitnosti bile u potpunom neskladu s novim načelom.

I zaista: prema tim teorijama umjetnost imade svoje skroz zasebno, samostalno područje, koje podpunoma izcrpljuje sve njezino značenje. To je područje — krasnoga i liepoga. Opredjeljivali mi zatim kako mu drago, što je liepo, već prema raznim filozofskim sustavima i kakav je odnošaj pjesnikova stvaranja prema liepome, da li se prekrasno nahodi u duši pjesni-

kovoj te pjesnik snagom stvaranja to prekrasno odieva u materijalne prilike, idealizujući zbiljnost, ili pako liepo leži u samoj zbiljnosti, u obistinjenju ideje u čuvstvenim prilikama, a stvaranje pjesnikovo ograničuje se tek na to, što je liepo neposredno zamjetio, odkrio u prirodi i životu, — u svakom slučaju je utilitarno načelo u podpunom protuslovlju sa svim tim oznakama. Sa gledišta ovih oznaka čini se posve naravno, kao da on izvodi umjetnost iz njezinoga rodnoga življa, ali joj nameće posve tudju ulogu, što silom hoće da pretvori proces stvaranja u nešto razumno i unapried naumljeno, ma da je stvaranje svojom bitnosti neposredno i nehotično.

Bjelinskij nije mario za to protuslovlje izmedju starih estetskih teorija i utilitarnoga načela, on nije zamjećivao ni toga, da su te stare teorije, koje su podpuno odgovarale prijašnjim estetskim zahtjevima umjetnosti za dobe romantičkih škola, bile u podpunoj oprjeci s novim zahtjevima realne umjetnosti. Područje umjetnosti tako se je već razširilo do onoga doba, da je trebalo vanrednoga dialektičnoga naprezanja, da se pod omiljelu ideju liepoga svede mnogo toga, što je savremena umjetnost proizvodila, a da se ne govori o tome, kako se je sam pojam o liepom podpuno promienio na osnovi realnoga mišljenja.

I doista, kad se je već rušilo prijašnje metafizičko naziranje, da sve postojeće nije ništa drugo, nego dialektični razvitak bezuvjetne (absolutne) ideje, moralo se je rušiti i shvaćanje liepoga, kao nešto, što odgovara ideji i obliku; ali tada, što je za pravo liepo? A s druge strane: da li to liepo iscrpljuje područje umjetnosti? Kako da se s idejom liepoga dovedu u sklad prilike kao što su Čičikov i Nozdrev? Ali, ako liepo ni iz daleka ne iscrpljuje sve, što sačinjava umjetnost, tad u čemu je uloga umjetnosti? Zar u tome, da odrazuje i opisuje zbiljnost u svoj njezinoj raznoličnosti, u dobru i zlu, liepom i ružnom? A zašto?

Takova pitanja ustajala su pred svim umovima, koji se razkrstiše s prijašnjim metafizičkim teorijama, te stupiše na realno tlo. U odgovoru na ta pitanja, vidimo u ruskoj književnosti prve pokušaje, da se estetski pojmovi presade na realnu osnovku i da se u isti mah dovede u sklad utilitarno načelo s estetskim nazorima, pače, da se to načelo izravno izvodi iz

estetskih nazora. Prvi je to pokušao Valerijan Majkov. Bitnost njegovih estetskih načela najpodpunije je izražena u njegovim člancima o pjesmama Kolcova i o romanima W. Scotta, te je u kratko u ovom :

Kad promatramo zbiljnost, koja nas okružuje, uspoređujemo sve, što vidimo, sa samim sobom i sve ono, u čemu ne razabiremo ni najmanje sličnosti s nama, što nam je s toga novo, tuđe i nepojmljivo, za nas je zanimivo, mi nastojimo proučiti to nepoznato, usvojiti ga i pronaći ono, što je u njemu s nama zajedničko ; a čim to postignemo, vidimo stvar i s druge strane — s i m p a t i č n e nam, t. j. sve ono, što u njoj nalazimo s nama zajedničkoga, budi našu sućut.

„Za to — piše Majkov, — svaki predmet, koji je dostupan našem shvaćanju, moramo razdijeliti u dvie polovine : u prvu stavljamo sve ono, što nam ni najmanje ne napominje o našoj prirodi — to je zanimivost, koja podbada našu ljubopitnost ; u drugu — sve ono, što je u tom predmetu s nama zajedničkoga kao čovjekom ; to je s i m p a t i č n a strana, koja u nama budi ljubav, srdačnu i krvnu sućut. Razliku dojmova, što ih po količini crpismo iz jedne i druge polovine, u tome je, što zanimivo vlada nama samo uslied svoje novosti i postaje ravnodušno odmah, čim ga usvojimo, dočim nas simpatično (nazovite ga kako vam drago) vječno zanima, ako sami ne izgubimo sposobnosti, da osjećamo i sućuvstvujemo“.

Iz ove razlike zanimivoga od simpatičnoga proiztiče i razlika znanosti od umjetnosti. Sve, što u nama ne budi nikakvih ganuća, već samo znatiželjnost, spada u područje znanosti; a sve simpatično, u čemu nahodimo dio sama sebe, sve, što nas se ovako ili onako tiče, što nas uzrujava, raduje, što u nama budi ogorčenje ili nas plaši, sve to spada u područje umjetnosti. Na taj način, po riečima Majkova: „umjetnička misao nastaje u obliku ljubavi ili negodovanja, a tajna je stvaranja u sposobnosti, da se vjerno prikaže zbiljnost u njezinoj simpatičnoj strani. Drugim riečima: umjetničko stvaranje jest preradba zbiljnosti, ali provadjana tako, da se njezini oblici ne mienjaju, nego da se uvode u sferu čovječjih probitaka (u poeziju)“.

To je estetska teorija Majkova. Prva joj je prednost u tome, što stoji podpuno na realnoj osnovici, a istodobno znamenito razmiče područje umjetnosti prema novim zahtjevima; prema toj teoriji nije područje umjetnosti tek u prekrasnom, već ono ima prikazivati sve, što se u kojemgod pogledu odnosi k nama te u nama budi ma kakva ganuća. Medjutim, ni načelo utilitarizma ne stoji u protuslovlju s tom teorijom, već ravno iz nje iztiče. Umjetnost prema teoriji Majkova nije tek opisivanje zbiljnosti bez svrhe, već ona imade uvesti umjetnost u svijet čovječjih probitaka. A probitaka ima različnih: uzko sebičnih, surovo materijalnih, niskih i uzvišenih, obće čovječanskih, altruističkih. Nedvojbeno je, imala umjetnost posla s kakvim joj drago interesima, ona ostaje umjetnošću, ali je neprieporno i to, što je umjetnost uzvišenija, dostojnija i blagotvornija, to su uzvišeniji oni probitci, kojima umjetnost služi.

Na žalost, Majkov nije dospio, da svoju svakako zanimivu teoriju razvije posve temeljito i svestrano. Ali misli, što ih je nabacio u ono malo razprava, što su poslie njega ostale, nisu se izgubile u magli kašnje reakcije, već su brzo urodile svojim plodovima.

No prije, nego pristupimo daljnjim pokušajima, da se estetski nazori presade na realno tlo, sjetimo se još jedne epizode, koja se odnosi na konac četrdesetih godina, te bez sumnje stoji u tiesnoj svezi s tim pokušajima. God. 1847. bila je u „O t e č. Z a p.“ priobćena razprava, u kojoj se je pretresao prievod Hegelove estetike od V. Modestova. Taj članak, ne zna se, čiji je, napisan je vrlo težkim filozofskim jezikom, iztiče se vanrednom mutnošću i nejasnim izlaganjem, koje ide tako daleko, da čitatelj ne razabire, da li to govori sam pisac ili navodi rieči kakvoga njemačkoga estetičara, ne razabire, gdje svršava citat, a gdje počinje njegov sud. Medju ostalim nalazi se u toj razpravi jedna stavka, koja je vrlo zanimiva gledom na novu estetsku teoriju, o kojoj će biti niže rieč. Ta stavka glasi:

„Stanovište teoretske estetike — pretežno je praktično: umjetnost postoji samo za to, što u prirodi nema istinito liepoga. Kapitolinska i medicejska Venera imaju biti idealima ženske ljepote; slikarstvo okolicâ mora da okolice očisti od svega slučajnoga. Ipak umjetnost ni iz daleka ne nadkriljuje prirodu:

svagdje ona zaostaje za prirodom u svježosti i punoći života. U tom smislu, veli Goethe, svi oblici umjetnosti imaju u sebi nešto lažna, pače i najvjerniji i najpročuvstvovaniji. Neka se pita svatko, tko je u Florenciji motrio Veneru medicejsku, nije li nehotice svraćao pogled s kipa na žive oblike prekrasnih žena, koje su promatrale kip, na njihove dražesti — plahi smiešak; ali, ako se to čini odveć griješno za neke pobožne duše, pitam, ne odaziva li se po stokrat ljepše i skladnije od ma kakve slike u našoj duši napuljski zaton u svojoj čarobnoj zbiljnosti?

Ali svrha umjetnosti nije nipošto u takvom neravnom natjecanju. Ona nije no jezik, ništa više nego jezik, čuvstveni izražaj naših čuvstvenih misli, osjećaja i promatranja. I samo s toga, što taj individualno čuvstveni sadržaj ne može biti izražen nikakvim drugim načinom, nego tim čuvstvenim oblicima prirode i života, samo zato govori po njima umjetnost“.

Godine 1847., kad je tiskana bila ta razprava, slušao je drugi tečaj filološkoga fakulteta na petrogradskom sveučilištu budući ugledni ruski kritičar, Nikolaj Gavrilović Černiševskij. Ne ima nikakvih podataka o tome, kad je on počeo saradjevati u raznim žurnalima i da li je ova razprava mogla biti njegovo djelo. Ali u svakom slučaju iznenadjuje ovaj ovdje navedeni odlomak iz spomenute razprave time, što se misli, izražene u toj razpravi, u mnogome podudaraju s idejama, što su izložene u poznatoj disertaciji N. G. Černiševskoga: „Estetski odnosi umjetnosti prema zbiljnosti“. Ta disertacija sačinjava važan korak u razvitku estetskih ideja za razdoblje, s kojim se bavimo. Ali prije nego se pozbavimo s tim razdobljem, saobćimo kratke podatke o životu N. G. Černiševskoga.

IV.

Nikolaj Gavrilović Černiševskij rodio se je u Saratovu 19. lipnja 1828. god. Njegov otac, Gavriilo Ivanović, koji je najprije bio nadzornik mjestnoga sjemeništa, postao je kasnije svećenikom, izabran bi još koncem tridesetih godina crkvenim vizitatorom, a god. 1856. popeo se je do katedralnog protojereja. Izvrstno je poznavao grčki, latinski i francezki jezik, bio je vrlo

uman i savjestan u svakom radu; svojom čestitošću i srdačnošću stekao si je sveobću ljubav ne samo parokijana nego i svakoga, s kime je u životu dolazio u doticaj.

Nikolu, kao jedinoga sina, mazili su, milovali i obasipali svim mogućim staranjima i ljubežljivostima. U čestitoj, mirnoj i čednoj porodici živio je sretno i bezbrižno uz najpovoljnije prilike po umni razvoj. Osim otca i majke, boležljive žene, Černiševskij je osobito volio svoju sestričnu, Ljubov Nikolajevnu. Ona je strastveno voljela čitanje, pa je i za se čitala i na glas Nikoli, pripoviedala mu je i svirala je s njim; on ju je zanosno slušao i obasipao pitanjima. Ona je N. G. Černiševskoga naučila čitati i pisati, zainteresovala ga je i za glasbu: poučljivi dječak naučio je od nje glasoviranje. Kad je naučio čitati, sasvim se je udubio u čitanje, te je za čitanje upotrebljavao sve vrijeme, što mu je preostalo od učenja i sigranja s drugovima. Njegov otac, koji je rado čitao, imao je za onda liepu knjižnicu, koju je poštivao i isti N. I. Kostomarov, kad je boravio u Saratovu. Osim toga je Černiševskij uzimao knjige iz knjižnica susjednih vlastelina, s čijom djecom je prijateljvao. Uzimao je knjige, gdje je samo bilo moguće, čitao ih je pohlepno, a kadšto je iz njih izpisivao odlomke u posebne pisanke, kakvih je mnogo imao. Kakva je u njemu bila od prvoga djetinjstva strast za čitanje, može se suditi i po tome, što se nije razstajao s knjigom ni kad je sjedao za stol, da objeduje ili večera, i tu je naviku sačuvao do smrti; kašnje je za objeda obično čitao novine i žurnale.

Gavrilo Ivanović smatrao je za suvišno, da sina dade u duhovničko učilište, pa ga je pripravljaio za sjemenište, pri čemu je osobito nastojao, da dječak uči stare klasične jezike tako, da je Černiševskij još prije, nego li je stupio u sjemenište, mogao prevoditi nekoje klasike. Godine 1842. primili su Černiševskoga u saratovsko sjemenište, u razred retorike, a bio je u petnaestoj godini dobe. U ono doba, kako pripovieda njegov drug, A. I. Rozanov, bio je nešto viši od srednjeg uzrasta, neobično nježna, djevičanska lica; kose su mu bile svietlo-žute, valovite, mekane i liepe; glas tih, rieč ugodna; u obće, to je bio mladić nalik najskromnijoj, simpatičnoj djevojci, koja je nehotice svakoga privlačila. Na nesreću, bio je vanredno kratkovidan; knjigu ili

bilježnicu držao je čisto pred očima, a pisao je tako, da se je sasvim sagibao nad stol.

Kad se je Černiševskij nalazio u krugu bližih znanaca i vršnjaka, bio je živahan, veseo i razgovoran, ali uz nepoznate ljude bivao je plah; u goste su ga uzimali protiv njegove želje, te je obično sjedio kao mrzovoljac (čangrizavac) i ne bi ni rieči progovorio.

Kad je stupio u sjemenište, Černiševskij je morao, prema pravilima, učiti koji živi jezik, pa je izrazio želju, da uči dva : francezki i tatarski. Za učenje potonjega zanio je dječaka poznati orientalista, numizmatik i arheolog G. S. Sablukov, koji je u saratovskom sjemeništu predavao povjest te polazio dom Černiševskijevih. Osim toga bavio se je Černiševskij arabskim i židovskim jezikom, koje su pitomci sjemeništa morali poznavati.

U sjemeništu nije se Černiševskij usudio s nikim prvi progovoriti, jer je bio plah, tih i miran. Drugovi su ga nazivali plemčićem, jer je i odjeven bio bolje nego drugi, a bio je sin poznatoga protojereja, kojega je cijenilo ne samo poglavarstvo sjemeništno, nego i arhijerej, a učitelji su smatrali čašću bivati u njegovom domu. Osim toga je Černiševskij često išao u sjemenište jezdeći na konju, a to se je za onda smatralo aristokratizmom; stoga su mu se drugovi tudjili malone cielu godinu i nisu se usudili nagovoriti ga, pa je Černiševskij prijateljevao samo s jednim učenikom, M. Levickim, koji je, kao najbolji djak, sjedio uz Černiševskoga. Černiševskomu se sviđjalo prepiranje s Levickim i pripoviesti njegove. No to prijateljstvo ograničivalo se je samo na sjemenište, pa koliko mu drago molio Černiševskij Levickoga, da dodje k njemu, ubogi, neotesani sjemeništarcac nije se usudio poći k njemu, izgovarajući se, da nema valjanog odiela, a ne umije se ni vladati u društvu, po gotovo u kući tako odlične ličnosti, kakva je bio Černiševskijev otac. U obće su drugovi nerado posjećivali Černiševskoga, a ako bi koji i došao kadšto k njemu, ne bi dugo ostao. Međutim je Černiševskij želio, da se sprijatelji s najboljim učenicima, te s njima bude u srdačnijim odnosima. Život sjemeništaraca bio je u ono doba surov, ali Černiševskij nije za to mario: on je u velike cijenio razgovore s umnim drugovima. Kad bi

želio, da o čemu dovrši razgovor, Černiševskij bi pokadšto pošao i u krčmu s drugovima, koji su voljeli piti štogodj, i tu je vodio prijateljski razgovor, ali je odklanjao rakiju, kojom bi ga drugovi nudili. Ne našavši si prijatelja medju sjemeništarcima, Černiševskij se je sprijateljio sa svojim bratićem A. N. Pypinom, od kojega je bio četiri godine stariji, postao je njegovim drugom, rukovodio ga je i uzgajao, povjeravajući mu sve svoje obširno znanje.

Černiševskij nije zaostajao u fizičkoj snazi za svojim drugovima, jer ju je razvio u djetinjstvu, sigrajući se po ciele ure s drugovima na obali Volge, ali je slabo sudjelovao u igrama sjemeništara, već se je skoro uvijek nečim bavio, pače ni za odmora nisu ga nikad vidjevali da šeće po dvorištu ili hodniku. Pred njim na stolu uvijek je ležalo nekoliko bilježnica. Jedne su sadržavale bilježke o predavanjima učitelja, u druge je upisivao kakve opazke ili odlomke iz knjiga; tako je, primjerice, iz Kronebergova leksikona izpisao čitave fraze iz Ovidija i drugih pisaca. Kad su se drugovi obraćali na nj, da im razjasni koju frazu, on je ostavljao svoj posao, pa je stao prevoditi i tumačiti gramatička pravila, zaronjujući posve u svoja tumačenja, pri čemu je pokadšto na izust izgovarao čitava poglavlja iz Lactancija ili drugoga kojega klasika.

„Njegovo je naučno znanje bilo neobično veliko, — kako to priča njegov drug Rozanov; — on je znao grčki, latinski, židovski, francezki, njemački, poljski i englezki jezik. Neobično je bio načitan. Medju našim učiteljima bio je neki G. S. Voskresenskij. „To je bio do zvjerstva okrutan čovjek, ali je kao predavač bio najbolji u sjemeništu. Kad bi kadšto progovorio o čem i zapitao : nije li tko već što o tome čitao? — svi bi ili mučali ili odgovarali, da nisu čitali. „A vi, Černiševskij, jeste li čitali?“ — upitao bi on dalje. Dok je Voskresenskij govorio, Černiševskij bi obično što pisao. Za predavanja u prisuću učitelja on je svagda izpisivao iz leksikona, to mu je bilo običajno i neizbježivo zanimanje. Černiševskij piše, a učitelj ga pita i ne ponavlja pitanja ; Černiševskij ustaje i počinje : „njemački spisatelj N. N. veli o tome to i to . . . pak francezki . . . pak englezki . . .“ Slušaš i ne možeš pojmiti: od kud je taj mladić nakupio toliko znanja? I tako je uvijek bivalo : ako ma o čemu nitko ništa

ne zna, tad pitaju Černiševskoga, a taj zacielo znade. Svestranošću znanja i obsežnošću podataka iz sv. pisma, sveobće povjesti, logike, psihologije, književnosti, povjesti filozofije i t. d., on je sve udivljivao. Našim učiteljima bilo je ugodno porazgovoriti se s njime, kao s čovjekom, koji je posve razvijen“.

Iztičući se iz reda učenikâ i znanjem i vladanjem, Černiševskoga su ovako ocienili godine 1843.: „izvrstnih sposobnosti, revne marljivosti, izvrstnog uspjeha, veoma čednoga vladanja“. Učitelji su bili uzhićeni s njega, osobito učitelj književnosti, koji je u ravnateljstvu sjemeništa izvješćivao o zadaćama, pa je o zadaćama Černiševskoga govorio kao o veoma zanimivim i uzornim.

Černiševskij je mislio iz sjemeništa prieći u duhovnu akademiju i tamo svršiti tečaj kao baccalaureus, ali je po savjetu nekoga rodjaka stupio na sveučilište, te je u studenom 1844. ostavio sjemenište. Nadzornik sjemeništa, Tihonov, kad je sreo kod nekoga u gostima majku Černiševskoga, zapitao ju je :

— Zar ste naumili uzeti sina iz sjemeništa? Zar vam se ne svidja duhovnički stalež ?

Na to je Evgenija Jedorovna odvrtila :

— Znete i sami, kako je prezren duhovnički stalež ; ja i muž odlučili smo dati sina na sveučilište.

— Vi bez razloga otimate duhovničtvu takovo svjetilo, — rekne joj nadzornik.

Černiševskij se je dvie godine pripravljaao za prijamni izpit na sveučilištu, vježbao se je ujedno u njemačkom jeziku uz pripomoć nekoga naseljenika B. H. Grefa, koji se je takodjer pripravljao za sveučilište, pa mu je Černiševskij za uzdarje pomagao kod učenja latinskoga jezika.

Godine 1846. odvezla je majka sama nježno ljubljenoga sina u Petrograd, našla mu je stan i Černiševskij je položio prijamni izpit vrlo uspješno. Na sveučilištu proučavao je Černiševskij veoma ozbiljno klasične jezike, obću književnost i slavenske jezike, slušajući predavanja I. I. Sreznevskoga, koji je stupio s Černiševskim u bliži doticaj, veoma ga je zavolio i pod njegovim nadzorom sastavio je Černiševskij rječnik Ipatijevskomu ljetopisu, štampan u priložima k „Izv. II. otd. Akadem. Nauk“ 1853.

Godine 1850. bio je Černiševskij pušten kao 11 kandidat, te ga zadržase na sveučilištu, da se bavi naukom. Ali 1851. odputovao je u Saratov, kamo ga je vukla ljubav k roditeljima. Tamo je bio učiteljem na gimnaziji. U Saratovu je živio veoma zabitno, ne družeći se s nikim nego s ocem, materom i knjigama. U to doba upoznao se je s N. I. Kostamarovim, koji je tada boravio u Saratovu.

Sahranivši mater, oženio se je Černiševskij, pa je god. 1854. u siječnju bio premješten u Petrograd u drugi odjel, u čin učitelja treće vrsti. Ali pedagoško djelovanje Černiševskoga nije dugo trajalo, jedva tri, četiri godine, a zatim se je Černiševskij posvema posvetio književnosti. Književne sveze nadovezao je već na sveučilištu, upoznavši se po Sreznjevskom s Ir. Iv. Vvedenskim i posjećujući njegove večeri, što ih je davao po sriedama. No da li je sudjelovao u žurnalistici, te da li je što pisao za javnost, dok je bio na sveučilištu, ne zna se. Od god. 1853. počeli su se pojavljivati Černiševskijevi bibliografski članci najprije u „O t e č. Z a p.“ zatim u „S o v r e m e n n i k u“; ujedno se je bavio i prevadjanjem romana. Tako je godine 1854. bio uvršten u „O t e č. Z a p i s.“ njegov prievod romana Charlesa Levera : „Porodica Dodda“ (The Dodd Family Abroad).

Radeći neumorno, Černiševskij je istodobno sgotavljao svoju magistarsku disertaciju, koja, ma da ju je odobrilo sveučilišno vieće, nije bila potvrđena po ministru prosvjete, A. S. Norovu, već je bila zaplijenjena, pa tako Černiševskij, ma da je položio magistarski izpit 1855., te vrlo uspješno branio svoju disertaciju u disputu, nije bio udostojen časti magistra.

Ne dugo poslie te epizode s disertacijom, Černiševskij se je sblizio s uredništvom „Sovremennika“, te postao stalnim saradnikom toga žurnala. Neko vrieme, godine 1858., bio je i urednikom „V o e n o g a S b o r n i k a“, ali to urednikovanje nije dugo trajalo.

Djelovanje Černiševskoga u „Sovremenniku“ dieli se u dva razdoblja. Prvo traje do 1858. U to je vrieme Černiševskij uredjivao kritički odjel, pisao je bilješke, te je povrh niza kritičkih članaka iz tekuće književnosti uvrstio na stranicama „Sovremennika“ dvie velike razprave: „C r t i c e G o g o l j e v s k o g a r a z d o b l j a“ i „L e s s i n g i n j e g o v o

d o b a“. Prva je razprava bila posvećena, kako je poznato, karakteristikci Bjelinskoga. Ali i u drugoj razpravi, opredjeljujući značenje znamenitoga njemačkoga kritičara, Černiševskij je usporedjivao s njime analogno znamenovanje svedjer istoga Bjelinskoga za Rusiju.

Kad je u uredništvo „Sovremennika“ stupio Dobroljubov, Černiševskij mu je prepustio, da u žurnalu vodi kritiku, a sam se je posvetio publicistici. U „Sovr.“ štampao je razprave: „Kritika filozofskih predrasuda protiv obćinskoga posjeda“ i „Potrebno je, da se uzimaju umjerene stavke kod odredjivanja od kupa“, koje su izazvale živahnu polemiku tadašnjih ekonomista. Godine 1859. Černiševskij je štampao razprave: „Ekonomsko djelovanje i država“ i „U povodu Čičerinovih „Crtica o Englezkoj i Francezkoj“. Godine 1860. napisao je obsežnu razpravu „Glavnica i rad“, a iste godine stao je objelodanjivati prievod Millovog djela: „Temelji političke ekonomije“ s obširnim primjetbama, koje su Černiševskomu pribavile obću evropsku znamenitost. Niz političko-ekonomskih članaka i crtica, što ih izazvaše tadašnje financijalne i gospodarske reforme i odredbe, štampao se je u „Sovrem.“ godine 1861. i 1862.

Čim je počeo sudjelovati u „Sovremenniku“, Černiševskij je otimao nešto vremena i za prievode povjestničkih djela, za kompilacije i izvorne razprave. Tako je u „Sovremenniku“ god. 1856.—57. bio priobćen niz članaka pod naslovom: „Pripoviesti iz povjesti Englezke“ (po Macaulayu). Početkom šestdesetih godina počeo je izlaziti prievod Schlosserove „Svjetske povjesti“ pod uredništvom Černiševskoga. Osim toga poteklo je iz pera Černiševskoga nekoliko historijsko-publicističkih crtica i razpravica: „Borba stranaka u Francezkoj pod Ljudevitom XVIII. i Karlom X., (1858.), „Cavaignac“ (1858.), „Srpanjska monarkija“ (1860.) „Antropološki princip u filozofiji“ (1860.) „O uzrocima propasti Rima“ (1861.) i dr.

Od god. 1864., kako je poznato, prekinuto bje djelovanje Černiševskoga na dugi niz godina. Tekar kad se je vratio

u otačbinu 1883. godine, bilo mu je omogućeno, da se opet bavi književnošću, i tad počinje treće razdoblje njegovoga djelovanja. Razumije se, da više nije mogao zapremiti prijašnje mjesto u književnosti, pa se je posvetio prevadjanju Weberove „Sveobće povjesti“ na ruski jezik. Od ovoga ogromnoga djela u 15 svezaka po 1000 strana svaki, Černiševskij je preveo 11 svezaka, a izdao ih je Soldatenkov; dvie trećine 12. svezka takodjer je preveo Černiševskij, pri čemu je prevodilac u obliku uvoda uvrštavao izvorne historijske crtice, a u drugom izdanju 1. svezka uvrstio je: „Pregled znanstvenih pojmova o nastanku uvjeta obstanka čovječjega života i o razvitku čovječanstva u predhistorijsko doba“.

Uz ovaj golemi rad preostalo je Černiševskomu još toliko vremena, da je za „Ruskija Vjedomosti“ napisao obsežnu poučnu razpravu pod naslovom: „Značaj čovječjega znanja“. U „Ruskoj Mysli“ saobćio je god. 1885. pjesmu „Himna Bogorodici“ pod pseudonimom Andrejev; zatim razpravu: „Porietlo teorije koristi borbe za život“ sa podpisom „Transformist“. Godine 1889. tiskao je u istom žurnalu „Gradju za životopis N. A. Dobroljubova“ pod pseudonimom Andrejev. Ova gradja izašla je u celosti tek poslie smrti Černiševskoga.

Kako su pisale saratovske novine, Černiševskij je u ovo treće doba živio samotno; sveudilj se je bavio književnošću, makar je u društvu znanaca znao biti neobično uznesen i rječit. Černiševskij je dugo stradao od želudačnoga katara. Prije smrti izgubio je sviest, dugo je i mnogo buncao, a kadšto je kazivao u pero iz Weberove povjesti. Izljev krvi u mozag učinio je kraj njegovomu životu. Na veliku utjehu njegove rodbine Černiševskij je posljednje mjesece svoga života proživio u Saratovu, gdje je preminuo 17. listopada god. 1889.

V.

Publicističko djelovanje Černiševskoga ne ćemo ovdje pretresati, jer ne spada u okvir ovoga djela, već ćemo se ograničiti samo na njegove kritike, pa ćemo početi s disertacijom, koja nas upoznaje s njegovim estetskim nazorima.

Cilj Černiševskijeve disertacije bio je, da konačno sruši zastarjele estetske teorije, osnovane na metafizičkim temeljima, te da na njihovo mjesto uvede nove, realne teorije. Za to pisac odmah počinje brižno analizovati ideju *l i e p o g a*. Oprovrjavajući redom sve stare oznake, primjerice, da je „liepo podpuno očitovanje ideje u pojedinom predmetu“ ili „liepo je jedinstvo ideje i prilike“, — Černiševskij postavlja svoju oznaku *liepoga*, osnovanu na realnim podacima.

„Osjećaj, što ga u čovjeku budi liepo, — piše Černiševskij, — svietla je radost, nalična onoj, kojom nas izpunja prisuće dragoga nam bića. Liepo mi l j u b i m o nesebično, mi se njemu radujemo, pasemo si oči na njemu, kao na milom nam čovjeku. Odtuda sledi, da je u liepom nešto mila, draga našem srcu. Ali to „nešto“ mora biti nešto takova, što nam obećaje vanredno mnogo, nešto, što je sposobno da poprima najraznoličnije oblike, nešto vanredno obćenito, jer nam se liepima čine najraznoličniji predmeti i bića, koja si ni najmanje ne naliče.

„Najobćenitije od svega, što je milo čovjeku i najmilije na svietu — jest *ž i v o t*; najbližom slikom onakav život, kakav bi on htio provoditi, kakav ljubi; prema tome i svaki život, jer je ipak najbolje živjeti: sve živo po samoj svojoj prirodi žaca se propasti, nebitisanja i voli život. I čini se, da oznaka: „*l i e p o j e s t ž i v o t*, liepo je ono biće, u kojem vidimo takav život, kakovim on mora biti po našim pojmovima; liep je onaj predmet, koji u sebi pokazuje život, ili nam napominje o životu“, — čini se, da ta oznaka u dovoljnoj mjeri razjašnjuje sve slučajeve, koji u nama bude čuvstvo *liepoga*“.

Iz ovakove oznake *liepoga* sledi zaključak, da liepo u području umjetnosti mora uvijek uzmicati pred liepim u životu. I zaista, ako je liepo sve ono, u čemu se najbolje odrazuje život, tad može li se odraz toga života, bio koliko mu drago blizak svomu izvorniku, uporediti sa izvornikom? Veliki dio disertacije posvećen je oprovrgavanju starih estetskih teorija, koje su tvrdile, da se „ideja *liepoga*, koja se ne može obistiniti u zbiljskom životu, oživotvoruje u proizvodima umjetnosti“. Černiševskij dokazuje, da nije tako, da to nije istina; liepo u umjetnosti uvijek zaostaje za liepim u životu, — a to je najbolji i najobsežniji dio disertacije.

Za tim nastaje dalje prirodno pitanje, u čemu je svrha umjetnosti, ako je ona posve nemoćna u onome, u čemu je do tada bilo njezino odredjenje, naime da oživotvorava ideju liepoga? Ali tuj Černiševskij pokazuje vanredno neshvaćanje ciljeva i značenja umjetnosti, da u njega nema estetske žilice, s čega skreće na posve krivi put.

Tako, po njegovu mnienju, najbliža je svrha umjetnosti, da reproducira zbiljnost, ali ne za to, da ju nadkrili ili da ju barem dostigne, već da nam donekle napominje o njoj, da pripomaže našem pamćenju. Svi se ljudi ne mogu svaki trenutak nasladjivati morem: medjutim fantazija je slaba, njoj je potrebna podpora, napominjanje, i — da oživi svoje uspomene na more, da si ga što jasnije mogu predočiti u mašti, ljudi gledaju sliku, koja predočuje more.

Ali ovakovo označivanje umjetnosti ne samo da nam ne razjašnjuje stvaralačkih procesa umjetnika, nego nam ne razjašnjuje ni estetskoga nasladjivanja jednostavnih šmrtnika. Zar Ajvazovskij slika morske krajeve s istom hladnom utilitarnom svrhom, da nas upoznava s morem, te nam o njemu napominje, s kakovom nam učenjak pokazuje svoje maglene slike predpotopne flore i geoloških formacija? Zar u galeriju slika idemo kao u kakav muzej, u jedinjoj nakani, da se upoznamo sa stvarima, kojih ne poznamo, ili da se podsjetimo na one, kojih davno već ne vidjesmo? Kakvu ulogu imade ona stvaralačka ekstaza, koja nagoni umjetnika da stvara i ono silno ganuće, koje pokadšto izazivlje drhtanje živaca i suze, i koje i mi ćutimo, kad se nasladjujemo predočivanjem zbiljnosti, mimo koje smo možda često prolazili sasvim ravnodušno?

Malo zatim izlazi Černiševskij opet na široki put, kad ovako razmiče područje umjetnosti:

„Obično govore, da je sadržaj umjetnosti liepo; ali time se previše sauzuje područje umjetnosti. Ako pače pristanemo, da su uzvišeno i komično — momenti liepoga, ipak mnoga djela umjetnosti ne mogu se po sadržaju svojem strpati u te tri rubrike: liepo, uzvišeno, komično. U slikarstvu ne mogu se razvrstavati u te vrsti slike iz domaćega života, u kojima nema ni jednoga liepoga ili smiešnoga lica, predočenje starca ili starice, koji se ne iztiču osobitom staračkom ljepotom itd. U glasbi je

još teže provesti obično razvrstavanje : ako koračnice, patetičke skladbe itd. uvrstimo u razred veličanstvenoga, ako skladbe, koje odišu ljubavlju ili veseljem, ubrojimo u liepo ; ako pronadjemo mnogo komičnih popievaka, to će nam preostati još ogromna množina skladbi, kojih po njihovu sadržaju ne možemo, bez natezanja, uvrstiti u koji od ta tri razreda : kamo da uvrstimo tužne melodije ? Zar u uzvišeno, kao stradanje ? ili u liepo, kao nježne mašte ? Ali izmedju svih vrsti umjetnosti najvećma se pjesništvo protivi razvrstavanju svoga sadržaja u tiesne okvire rubrikâ liepoga i njegovih momenata. Njezino je područje čitav život i priroda; gledišta pjesnikova na život u raznoličnim njegovim pojavima isto su tako različna, kao pojmovi misli o tim raznovrstnim pojavima; a mislilac nahodi u zbiljnosti vrlo mnogo osim liepoga, uzvišenoga i komičnoga. Svaka bol ili tuga ne prelazi u tragično, a svaka radost ne mora biti dražestna ili komična. Da se sadržaj poezije ne iscrpljuje ovim trim izvjestnim elementima, razabiremo spoljašnim načinom iz toga, što je prestalo razvrstavanje njezinih proizvoda u okvire starih razreda. Da dramska poezija ne predočuje samo tragično ili komično, dokazuje i to, što se je osim komedije i tragedije morala pojaviti i drama. Mjesto eposa, koji je pretežno uzvišen, pojavio se je roman sa bezbrojnim svojim vrstima. Za veći dio sadašnjih liričkih proizvoda ne nalazimo u starim razdjelbama naslova, kojima bi mogli označiti karakter sadržaja : nije dovoljno stotinu rubrika, a bez sumnje još manje mogu same ove tri rubrike obuhvatiti sve (govorimo o karakteru sadržaja, nipošto o obliku, koji uvijek mora biti liep)“.

Sve je to podpuno opravdano. Ali malo za tim ostavlja Černiševskij opet pravilni put. Kako se vidi, on se u svojem dalnjem i konačnom označivanju umjetnosti u velike približuje Valerijanu Majkovu. Područje umjetnosti, po njegovim riečima, ne ograničujući se na samo liepo, obuhvata sve, što u zbiljnosti (prirodi i životu) zanima čovjeka, ne kao učenjaka, već naprosto kao čovjeka; obćenito zanimivo u životu — to je sadržaj umjetnosti.

Ali Majkov je oštro dielio područje zanimivoga, i to, prvo, u ono, što nas zanima i privlači, a drugo, u ono, što nam je simpatično, t. j. ono, što se nas iz bliza tiče te u nama budi

razna ganuća (emocije), pa je na tom temelju osnivao bitnu razliku između nauke i umjetnosti. A Černiševskij nije činio te razlike, već je z a n i m i v o upotrebljavao u obćem i neodređenom smislu, i jer nije činio te razlike, nastao je dojam, kao da poistovjećuje umjetnost sa znanošću. Umjetnost, po mnijenju Černiševskoga, imade još i drugo značenje — da razjašnjuje život, a u tom smislu ne razlikuje se ni u čemu od učene razprave o kojoj stvari; razlika je samo u tome, što umjetnost sigurnije postizava svoj cilj, nego učena razprava: pod oblikom života laglje se upoznajemo s predmetom, nego kad nalazimo suhoparno označivanje predmeta. Cooperovi romani bolje su, nego etnografska pripoviedanja i umovanja o važnosti proučavanja života divljaka, upoznali društvo sa životom divljaka.

Ali, ako je umjetnost istovjetna sa znanošću te naprama ovoj imade ulogu da ilustruje ono, što se proučava, tad koja uloga pripada u tom slučaju tako zvanom stvaralačkoj fantaziji? Iz dugačkoga opredjeljivanja te uloge vidimo, da ju Černiševskij ni u čemu ne razlikuje od sposobnosti pogađanja, navadjanja kombinovanja činjenica te osamljivanja predmeta, koji se imade prikazati, od svega suvišnoga i nepotrebnoga, a te sposobnosti imade u svakoga darovitoga učenjaka, koji kadšto po jednoj nadjenoj čeljusti određuje ciele kostur životinje. Ali, ako i dopuštamo, da je ovakova sposobnost neobhodna kod umjetničkoga stvaranja, tad možemo li ipak reći, da je u samoj toj sposobnosti sva stvaralačka snaga? No Černiševskij kao da osjeća, da je stao na nestalno tlo, koje se pod njim trese, pa se žurno izvinja, da je predmet njegovoga iztraživanja — umjetnost, kao objektivni proizvod, nipošto subjektivno djelovanje pjesnika, a za to da bi bilo neumjestno upuštati se u izbrajanje raznih odnosa pjesnikovih prema gradivu njegovih djela.

Ovo poistovjećivanje umjetnosti sa znanošću i mišljenje, da umjetnost imade ilustrovati znanstvena, filozofska i publicistička iztraživanja, odvelo je kritiku od uloge, da ocjenjuje umjetnička djela, kako je to činila u doba Bjelinskoga. Po teoriji Černiševskoga zahtieva se od kritike nešto sasvim drugo. Ovdje kritičar, nazrievajući u umjetničkom proizvodu zvaničnu ilustraciju života, prije svega ustanovljuje, je li ta ilustracija

vjerna. Ako je vjerna, tad kritičar odmah prema njoj počinje analizovati same činjenice života, tako, da napokon kritika nije ništa drugo, nego niz moralnih, etičnih i publicističnih traktata, proučavanje života po proizvodima umjetnosti, posve slično kako neki proučavaju anatomiju i zemljopis po atlasima.

Pošto je odmah zatim nastupilo burno doba reformâ, pa se zapodievahu mnogovrstna pitanja, to je slična kritika došla da ne može bolje u horu, pa ju je sjajnim načinom oživotvorivalo djelovanje Dobroljubova.

Što se tiče Černiševskoga, on je prvi stvorio primjer publicističke kritike, koja je proizvod njegove teorije. Ali u istinu, njegove kritike daleko zaostaju za kritikama Dobroljubova. Prije svega ponestaje Černiševskijevim kritikama onoga, što manjka i njegovoj disertaciji, t. j. estetskoga počuta, a taj nedostatak doveo ga je do mnogih očitih pogrešaka. Tako je Černiševskij vrlo nehajno i neprijatno ocienio dramu Ostrovskoga „Siromaštvo nije zloća“ iz skroz stranačkoga neprijateljstva, nazrievajući u Ostrovskome slavenofila, dočim je istodobno oduševljeno pozdravio pripoviesti Nikolaja Uspenskoga, jer je u njima opažao konac sentimentalne idealizacije puka te početak realnoga i trieznoga predočivanja naroda, a nije primjećivao svih surovih pretjerivanja N. Uspenskoga.

Uspjelije su mu kritičke radnje historijsko-književnoga sadržaja, kao o Lessingu, „Crtice gogoljevskoga razdoblja“, karakteristike Puškina i Gogolja, ili pako one, u kojima, vjeran svojoj teoriji, nije toliko kritičar, koliko publicista. Takova mu je kritika „O Ščedrinovim gubernijskim crticama“ („Sovremenik“ 1857. god.), u kojoj je provodio misao, da čudorednost čovjeka stoji do javnih uredaba. Najbolja razprava u tom pravcu bez dvojbe mu je: „Rusna ljubavnom sastanku“, napisana u povodu Turgenjevljeve pripoviesti „Asja“ (Ateneum 1858.). Ovo je upravo sjajna razprava; ali to nije bila toliko kritika, koliko alegorija, u kojoj se je pod izlikom kritizovanja Turgenjevljeve pripoviesti pozivalo, da se što prije dokine kmetstvo.

Černiševskij je prema tome pravi predšastnik Dobroljubova. Ne samo da je potonjega zadahnuo svojim estetskim nazorima, nego je i praktično započeo ono, što je Dobroljubov sjajno završio.

POGLAVLJE PETO.

I. Djetinjstvo i mladost N. A. Dobroljubova u sjemeništu. — II. Njegov boravak u pedagožkom zavodu i ostali život. — III. Filozofski i moralni nazori Dobroljubova. — IV. Estetske teorije Dobroljubova. Početak negacije umjetnosti. — V. Publicistički značaj njegove kritike. — VI. Dvie vrste njegovih nazora. — VII. Protuslovlja Dobroljubovljeva uslied dvojakosti epoke. Raznostranost književnoga rada njegovoga.

I.

Nikoji od književnih trudenika šestdesetih godina nije bio tako podpun, tako cjelovit i, može se reći, tako idealan predstavnik mladoga ruskoga naraštaja koncem petdesetih i početkom šestdesetih godina, kao što je bio Nikolaj Aleksandrović Dobroljubov. U njemu se je doista, može se reći, utjelovljivalo njegovo znamenito doba.

N. A. Dobroljubov rodio se je 24. siečnja 1836. u Nižnem Novgorodu. Otac mu je bio svećenikom Nikolajevske crkve. Imućtvno je, sudeći po svemu, slabo stajao, a obitelj mu je bila velika, imao je naime pet kćeri i tri sina. Morao je vrlo skromno živjeti, u svemu se ograničivati, a to se je naravno odrazilo na životu porodice. Prema tomu je slika Dobroljubovljeva djetinjstva dosta mračna: jednolično živovanje iz dana u dan, u podpunoj zabiti, tjeskobna dosada, osobito po blagdanima. Kod kuće nije ništa drugo slušao, nego vječne tužaljke na nedostatak novaca, gledao je obću podlost, spletkarenje i uvrjede; grdnje i prikori surovoga otca, koji je na članovima porodice izkaljivao svoje nesgode, a van porodice čuvstvo uvrjedljivoga odtudjivanja i naduvenoga prezira od strane svjetskoga pokrajinskoga društva. Sve to je već u ranoj mladosti u budućem kritičaru izazvalo surovi i mračni pogled na život.

Prema ocu je Dobroljubov bio hladan i čutio je neko nehوتيčno odtudjenje spram njega radi njegove tvrdoglavosti,

no za to je majci bio odan svom dušom. „Od nje sam, — pisao je Dobroljubov 1854. godine poslie njezine smrti, — primio svoja najbolja svojstva, njoj sam se priljubljivao od prvih dana svoga djetinjstva, k njoj je letjelo srce moje, nalazio se gdje mu drago, a sve, što god sam činio, bilo je za nju“.

Majci je Dobroljubov imao zahvaljivati i prve korake svoga razvitka. Već u trećoj godini dobe naučio je po materinom kazivanju na izust neke Krylovljeve basne, te ih je prekrasno govorio pred domaćim i stranim slušačima. Mati ga je naučila čitati i pisati. Kad mu je bilo osam godina, prizvali su sjemenišne djake, da ga dalje podučavaju, najprije Sadovskij, a kašnje Kostrov, a posljednji ga je tri godine tako valjano i uspješno podučavao, da su Dobroljubova u jedanaestoj godini dobe dali u duhovno učilište, a godinu dana kasnije ušao je on u četvrti i posljednji tečaj te škole.

Tu je odmah u početku privukao na se obću pažnju. Plahi, bojažljivi dječak, nježan, gospodske spoljašnosti, s mekanim rukama, iznenadjivao je u isti mah živahnošću i domišljatošću odgovora i načitanošću, koja je bila neobična u dječaka od 12 godina. Godine 1848. prešao je u sjemenište i tuj se je, odtudjujući se drugovima, posvema dao na čitanje ruskih spisatelja, učenih knjiga, žurnale je uvijek čitao i kod kuće i u školi. U njegovim školskim zadaćama i vježbanjima u poetici uvijek se opazalo poznavanje najboljih ruskih književnika, što je učitelj književnosti vazda i izticao. U nekim zadaćama iz obće povjesti vidjelo se je takodjer, da je Dobroljubov bio silno načitan. U srednjem odjelu sjemeništa Dobroljubov je iznenadjivao veličinom zadaća po 30, 40 do 160 pisanih araka o filozofskim zadatcima, osobito o naukama crkvenih otaca te o ruskoj crkvenoj povjesti. Jednako je već u 14. godini dobe počeo pjevati pjesme, a među inim, prevoditi i Horaca.

Nutarnji život Dobroljubovljev bio je protkan dojmovima njegovoga života i dojmovima svega, što je čitao. Tako je, po vlastitom priznanju, pod dojmom ruskih klasika „hotio da bude nalik Pečorinu ili Tamarinu, a zatim da umuje kao Čackij“, u isti par je, promatrajući s prezirom i mržnjom gubernijski život, što ga je okruživao, klicao u svojem dnevniku, u romantičkoj zanesenosti: „sve je rdjavo, glupo, sićušno, ništa ne udovoljava

zanosa visokog uma, ni srcu, koje duboko čuvstvuje . . .“ Ujedno je pod utjecajem težkih uslova domaćega života i prevladjivanjem vjerskoga sadržaja u duhovnoj školi i društvenim strujama, koje su mladež one dobe priljubljuivale mističnim pretjerivanjima, i Dobroljubov zapao u misticizam i pietizam, što se je odrazilo u nemilosrdnim ćudorednim samobičevanjima. Danomice je u svojem dnevniku bilježio svoje griehе, prekoraо je sama sebe radi njih, obećavaо je, da će strogo bdjeti nad samim sobom te se popraviti, a ta je pokajanja završivaо rječima: „Gospodi, spasi me, ne ostavi mene, koji pogibam“.

Pod konac sjemeništnoga tečaja nestalo je malo po malo ovih romantičnih zanosa. Mladić je gledao oko sebe trieznim okom ; hladnom i razboritom pozitivnošću uvidio je, da samo neumornim naporom, računajući sa svakim časkom, može nešto postići, ma da je jezgra njegovoga značaja ostajala uvijek ista, jer joj osnovkom bijaše uvijek onaj surovi asketizam, ali prenesen samo s romantičke vjerske na pozitivnu i praktičnu bazu. Tako je mladić još više zaronio u znanstveni rad. Kad je izišao iz sjemeništa dvie godine prije završetka tečaja, u kolovozu g. 1853. pošao je Dobroljubov u Petrograd, da položi prijamni izpit za petrogradsku duhovnu akademiju, jer sveučilište, uza svu svoju želju, nije mogao polaziti, pošto ga roditelji nisu mogli uzdržavati. No u Petrogradu je doznaо, da bi mogao polaziti pedagoško učilište na državne troškove, i time se je okoristio, udovoljivši na taj način donekle svojoj želji, da prodje tečaj višega svjetskoga zavoda.

II.

U pedagožkom zavodu opet je zaronio u knjige. „Čitao je, čitao uvijek i svagdje, te bi od vremena do vremena unašao sadržaj onoga, što je čitao (ma da je u njega bilo vrlo dobro pamćenje) u krupnu abecedno udešenu bibliografsku bilježnicu“, — piše neki drug Dobroljubovljević u svojim uspomenama o godinama, što ih je proveo u pedagožkom zavodu, — „u njegovom stolu bilo je toliko raznovrstnih bilježaka, riedkih rukopisa, pisanki, korektura, kojima se bavio, da u prvo vrieme što god zasluži, u ormaru je imao toliko knjiga, kao i nad stolom, da su se police u ormaru pod težinom njihovom svijale“.

Ali nije se samo u tom zadubljivanju u knjige očitovao asketizam Dobroljubovljev. U isti par pokazivao je u pismima na prijatelje podpuni nehaj prema krasotama prijestolnice, te ih nije htio opisivati, a za to su ga drugovi prekoravali, da je ponosan, nepažljiv, da se prikazuje vrlo umnim čovjekom, na kojega ne djeluje spoljašnost. Jednako je, ma da mu je bilo istom 18 godina, odganjao od sebe i proganjao u drugima sve radostno, svietlo pa i najmanje očitovanje iskrenoga, bezbrižnoga mladenačkoga veselja. „Čudna stvar, — piše Dobroljubov u svojem dnevniku, — prije nekoliko dana oćutio sam na sebi, da bi se mogao zaljubiti, a jućer, a da ni sam ne znam kako, spopala me želja, da ućim igrati. Bies bi znao, što je to! Bilo što mu drago, no to je u meni početak nagnuća, da se izmirim s drućtvom. Ali ja se nadam, da se ne ću podati toj dispoziciji : hoću li da štoćod ućinim, ja se ne smijem uspavljavati, ne smijem popušćtati drućtvu, već, naprotiv, drućtati se podalje od njega, hraniti žuć svoju . . .“

Iz ovih redaka iz dnevnika ne prosieva samo asketizam, nego i neka oćorćenost, a ta je rasla u mladiću, kad se je na nj srućilo nekoliko tećkih udaraca sudbine. Nije minula ni godina dana, što je stupio u pedagoćki zavod, kadno mu umre mati. Joć se nije bio ni oporavio od toga udarca, zadanoga nenadoknadivim gubitkom mile majke, kadno mu ne dugo zatim umre i otac, ostavivći porodicu u skrajnjem siromaćtvu i obtrećenu dugovima. Dobroljubovu je ostala porodica : pet sestara i dvoje braće. Oćajavajući, već je bio voljan napućtiti pedagoćki zavod, pa zatraćiti mjesto okrućznoga ućitelja u svojem zavićaju, te su ga prijatelji tećkom mukom odvrćtali od toga nauma, razlaćući mu, da sa neznatnom plaćom seoskoga ućitelja i onako ne bi mogao uzdrćavati porodicu, a da mu se sestre i braća mogu medjutim sklonuti roćjacima i nekim parokijanima, koji su njegovali njegovoga oćta. No Dobroljubov je bio previće ponosit i nije mogao dopućtiti, da njegova roćbina živi od tućje milosti, pa je povrh svojih posala u zavodu stao podućavati, priugotavljavati prievode, i na taj je naćin sticao novac za uzdrćavanje sestara i braće. Ovaj prekomjerni rad vrlo je štetno djelovao na tjelesno i dućevno zdravlje mladića. Njime je ovladalo uzprećano, hladno, ali tim mraćnije oćorćenje.

Tako je prijatelju, koji ga je sreo na željeznici i zapitao: šta je nova? — odgovorio: „Otac mi je umro“, i po prijateljevim riečima, u hladnom tonu odgovora, što ga je Dobroljubov izrekao s ujedljivim posmjehom, ozvanjalo je prokletstvo na sudbinu. On se je smijao, saobćujući tu žalostnu novost, ali se je tako smijao, da je od toga smieha njegovoga druga zazeblu u srcu.

Takav je bio Dobroljubov na početku svojega književnoga nastupa; takav je ostao i tečajem svega kratkoga života. Isti idealizam, koji nije dopuštao ni najmanjih popuštanja i primirenja, ista surova strogost, koja je zabacivala svaku nasladu bez cilja i svrhe te je tražila, da sve pomisli čovjekove budu posvećene obćenitoj koristi, ista hladna, ujedljiva i nemilosrdna ironija — proniču svekoliko djelovanje Dobroljubovljevo do posljednjega njegovoga sastavka. Sazdan obstojnostima ličnoga života i duhom vremena, on se u jedan mah pojavljuje u čitavoj svojoj prilici, rek bi sakovan i takav je sišao u grob, bez najmanje promjene uvjerenja, nazora i zahtjeva.

Već početkom 1855. godine upoznao se je i došao u dodir s N. G. Černiševskim, kojemu je bio pošao s tendencioznom pripoviesti, u kojoj je proveo prispodobu uzgoja i života promaženoga gospodičića sa životom i uzgojem siromaha, kojega je bieda očeličila. Černiševskij je izravno i pozitivno rekao Dobroljubovu, da se ne pača u beletristiku, jerbo da nije napisao pripoviest, već kritiku prizora, što ih je sam zamislio. Ovaj prigovor konačno je potisnuo Dobroljubova putem kritike i godine 1856., godinu dana prije, nego je svršio tečaj u pedagožkom zavodu, bile su u „Sovremeniku“ priobćene prve njegove razprave o „Razgovorniku ljubitelja ruske književnosti“ i ocjena „Akta glavnog pedagožkog zavoda“. Ove razprave svratile su odmah na sebe pažnju načitanošću piščevom i time, što je usvojio duh i sve rezultate pokreta četrdesetih godina i napokon umjerenom, hladnom ironijom, koju je teško bilo očekivati od 19-godišnjega mladića. Ali ime njegovo ostalo je nepoznato, da pisac ne bude imao kakovih neugodnosti u zavodu. On je morao dapače svoje saradništvo u „Sovremeniku“ odgoditi, dok ne svrši tečaj, pa se je u posljednjoj godini svoga boravka u zavodu ograničio na to, da uvrsti nekoliko pedagoških članaka u žurnal Čumikova i Paulsona. Tekar, kad je svršio tečaj, sredinom 1857.

godine, počeo je stalno saradživati u „Sovremeniku“, a koncem 1858. godine počeo je uredjivati u tom žurnalu odjel kritike i bibliografije.

Daljnji život Dobroljubovljeva, koji je trajao samo tri godine, bijaše neumorni rad, prekidan samo sa nekoliko sati neobhodnoga odmora, pa se o Dobroljubovu može doslovno reći, da nije ostavljao pisaćega stola. Treba samo pogledati, koliko je Dobroljubov napisao u te tri godine, na ona četiri omašna svezka njegovih djela, pa će svatko shvatiti, kakav je to bio vanredan rad. Nije s toga nikakvo čudo, što su sile mladjahnoga pisca dotjecale samo na tri godine, pri čemu je u posljednjoj godini svoga života bio često prisiljen, da prekine rad, jer ga je mučila teška bolest, pa je morao putovati i u inozemstvo. Na taj način još se skraćuje ono vrijeme, u kojemu je napisao četiri svezka svojih djela. Na 17. studenoga 1861. godine preminuo je. Nepokolebivo strogi suborioc onoga znamenitoga vremena brzo je izgorio, prinesavši mladi svoj život i sve svoje sile na oltar svoje otačbine, a da iz svojega kratkoga života nije iznio ni jedne žive radosti ni najmanjega prosjeva sreće.

III.

Što se tiče Dobroljubovljeva naziranja o svijetu, njegovih obćih filozofskih nazora, to, na žalost, ne možemo navesti ni jedno mjesto iz njegovih djela, u kojem bi ti nazori bili podpuno i jasno izraženi. Živuci u takovo doba, kad je svekolika pažnja ljudi bila zaokupljena javnim pitanjima, Dobroljubov se je riedko kad upuštao u obćenita i abstraktna filozofska umovanja, te možemo navesti samo malo članaka, koji nas bar približno mogu upoznati s njegovim shvaćanjem svijeta. Takovi su: „Život Mahometa“, djelo Washingtona Irvinga; „Buddizam i njegove dogme, povjest i književnost“, djelo Vasiljeva. Obje ove razprave upoznavaju nas s vjerskim nazorima Dobroljubova. Još jasnije izraženo je njegovo realno naziranje o svijetu u razpravi: „Organički razvitak čovjeka u savezu sa njegovim umnim i ćudorednim djelovanjem“. Što se tiče individualno ćudorednih pitanja, kojima se je Dobro-

ljubov mnogo bavio, to se u njegovim moralnim nazorima opažaju sva ona protuslovlja, što su bila prema duhu vremena i u uvjetima njegovoga uzgoja. Tako se je s jedne strane očito strogo držao one čudoredne teorije, koja zahtieva, da postupanje čovjekovo ne bude tek pasivno pokoravanje moralnim pravilima, nego da ono izhodi iz samoga duha čovjekova, da pravila morala prodahnjuju svega čovjeka, da budu drugom njegovom prirodom, pa da vršenje tih pravila stvara čovjeku nasladu, a ne da mu je tek tegotno izpunjivanje dužnosti. Tako u razpravi o Stankeviću govori ovako :

„U nas vrlo često precjenjuju kriepostnoga čovjeka, i to tim više, što se on više napinje, da bude kriepostan. Ali, po našem mnienju, hladni pristaše krieposti, koji samo za to izpunjavaju propise dužnosti, što je to propisano, a ne za to, što bi osjećali ljubav prema dobru, nisu nipošto zaslužili žarkih pohvala. Takvi su ljudi kukavni po sebi. Njihova čuvstva predočuju im uvijek, da sreća nije u vršenju dužnosti, već u povrjedi istih ; ali oni žrtvuju svoju sreću, kako ju oni shvaćaju, abstraktnomu načelu, koje primaju bez nutarnjega sudjelovanja srca. Zato su uvijek nesretni od svoje krieposti, tuže se na svoja naporna djela i često svršavaju time, da se ogorčuju na sve na svijetu.

„Čini se, da se istinito čudorednim ne može smatrati onaj, koji nad sobom trpi zapovjedi dužnosti, kao kakovo teško igo, kao „čudoredne okove“, već onaj, koji nastoji, da zahtjeve dužnosti stopi s potrebama svoga nutarnjega bića, koji hoće da ih preradi u svoju krv i put nutarnjim procesom samosviesti i samorazvitka, tako, da one ne budu samo silno potrebne, nego da sačinjavaju i nutarnju slast . . .

„Reći će, da se u takovom smjeru vrlo jako očituje vlastita sebičnost čovjeka i da se toj sebičnosti rek bi podčinjavaju sva druga viša čuvstvovanja. Ali pitamo : tko se je ikada mogao osloboditi od djelovanja sebičnosti i kojemu našem činu nije glavnim začetnikom sebičnost? Svi mi tražimo za se ono, što je bolje, gledamo udovoljiti svojim željama i potrebama, staramo se postići sreću. Razlika je samo u tome, kako tko shvaća sreću. Ima, dakako, surovih sebičnjaka, čiji je pogled vanredno uzak, te koji svoju sreću nalaze u surovim nasladama putenosti, u tome, da ponizuju druge itd. Ali imade sebičnosti druge vrsti.

Otac, koji se raduje uspjesima svoje djece takodjer je sebičnjak; građanin, koji se od svega srдца raduje blagostanju svojih zemljaka, takodjer je sebičnjak; ta o n, baš o n osjeća pri tome zadovoljstvo; eto, on se je odrekao sebe i veseli se radosti drugih. Pače ni onda, kad čovjek žrtvuje nešto svoga za druge, ni tada ga ne ostavlja sebičnost. On daje prosjaku novac, što ga je bio pripremio za svoju zabavu; to znači, da se je on tako razvio, te mu pomaganje siromaka pruža daleko više zadovoljstva, nego udovoljivanje svojim mušicama. Ali ako on to čini ne s toga, što bi ga na to nukao nagon srca, već za to, što izvršuje propis dužnosti? U tom slučaju krije se sebičnost dublje, jer tuj već nema slobodnoga čina, već je prinužden, ali i tu je ipak sebičnost. Nešto ima, radi čega čovjek voli izpunjavanje dnžnosti, nego svoje nagnuće. Nema li u njemu ljubavi, tad ima straha. On se boji, da bi nevršenje dužnosti povuklo za sobom kaznu ili druge kakve neugodnosti, a za izvršenje očekuje nagradu, slavu itd. Ako pozorno sve razmotrimo, ukazat će se, da kod formalno kriepostnoga čovjeka nuka na djela vrlo sitna sebičnost, koja se jednostavnije nazivlje taštinom, malodušjem itd. I doista, za to sve ne treba nikoga hvaliti“.

Ali redom uz te zahtjeve, da ćudorednost prirodno i neprisljeno potječe iz dubine samog čovjekovog duha, opažaju se kod samoga Dobroljubova nemali tragovi onomu istomu doktrinarskomu ćudoredju, protiv kojega je sam tako žarko vojevao. Tako u njegovom dnevniku čitamo i ove redke :

„Ja ne volim činiti ono, što mi je odvratno. Ako me i razum uvjerava, da je ono, prema čemu ćutim odvratnost, plemenito i nužдно, i tada se najprije nastojim priučiti, da za to probudim u sebi više zanimanja, — u kratko, gledam razviti sama sebe dotle, da moji čini, jer su u skladu s absolutnom pravednosti, ne budu protivni i mojemu ličnomu čuvstvu. Inače, ako se prihvatim djela, za koje se nisam još dovoljno razvio, pa s toga za nj nisam, to prije svega od toga „ne će biti koristi, nego muke“, a zatim, nikad u svojem abstraktnom razumu ne ćeš naći toliko snage, da do kraja žrtvuješ svoju ličnost abstraktnomu pojmu, za koji se boriš“.

I po ovim riečima čini se, da Dobroljubov sveudilj vojuje protiv doktrinarske ćudorednosti; ali to se samo čini ; težnja,

da sebe razvijemo dotle, da naši čini, koji su suglasni s absolutnom pravednošću, ne budu odvratni i ličnomu čuvstvu, ako čovjek osjeća odvratnost prema onome, što je plemenito i nužno, čini nam se barem nečim takovim, što je zaista doktrinarsko. Plemenito i potrebno mora instinktivno i neposredno potjecati iz dubine čovječje prirode, a ne smije biti proizvodom nekakvog umjetnog razvitka. A osim toga, gdje ćete dići granicu izmedju razvijanja sebe da činimo, što je plemenito i nužno, te prisiljenoga vršenja onoga, što je plemenito i nužno?“

Na drugome mjestu dnevnika opaža se već jasno skroz doktrinarska struja :

„Život, — piše Dobroljubov, — privlači me k sebi, privlači neodoljivo : nesreća će biti, susretne li sada liepu djevojku, te se s njom sprijateljim, — sad ću se svakako zaljubiti i na neko vrieme sići posve s uma ! . . I nut, započinje život . . . Eto doba za razveseljivanje i vlast strasti . . . A ja sam, druže, u svojoj pedagožkoj i metafizičkoj abstraktnosti, u svojoj usredotočenosti oko knjigâ mislio već, da sam preživio svoje želje i prestao ljubiti svoje mašte. Ja sam mislio, da ću na poprište javnoga djelovanja izaći bez strasti, kano Cato ili stoik Zeno. Ali, zacielo, život će uzeti svoje“.

Potjecao iz ma kako liepih ideala, taj asketski bieo od života iz straha, da život ne učini svoje, ipak sva gore navedena tirada iznenadjuje nas svojom doktrinarnošću. Što se pako tiče razvijanja sama sebe do plemenitih i visokih težnja, tad to nije tek rečeno bez temelja. Tim riečima podmirivao je Dobroljubov posebni danak svoje dobe. Ali o tome niže.

IV.

Dobroljubovljevi estetski nazori nisu osobito originalni. Ponajviše podudaraju se s nazorima Bjelinskoga; donekle se je Dobroljubov prilagodjivao i nazorima Černiševskoga. On je, kao i Bjelinskij, zagovarao teoriju umjetnosti za život, te je poricao estetsku kritiku, govoreći u svojoj razpravi o pripoviesti I. S. Turgenjeva : „U p r e d v e č e r j e“, da je estetska kritika

postala zabavom čuvstvenih gospodična, pa da malome poznavstvu s čuvstvenim gospodičnima imade zahvaliti, što ne umije pisati tako ugodnih, bezazlenih kritika; ali je, baš kao i Bjelinskij, istodobno zabacivao i tendenciozno i izmišljeno stvaranje, zahtievajući, da ono bude podpuno naravno, a ne samovoljno. Tako u svojem članku „Svjetla zraka u tamnom carstvu“ piše medju inim :

„Ne mislimo nipošto, da svaki pisac mora stvarati svoje proizvode pod utjecajem izvjestne teorije : može on imati kakva mu drago mnienja, samo da njegov talenat osjeća istinu života. Umjetnički proizvod može biti izražajem izvjestne ideje, ali ne s toga, što se je pisac pri stvaranju toga proizvoda držao te ideje, već s toga, što su ga prenerazile takove činjenice zbiljnosti, iz kojih ta ideja proiztiče sama po sebi. Na taj su način primjerice, Sokratova filozofija, i Aristofanove komedije prema vjerskomu naučanju Grkâ izrazivale jednu te istu ideju, naime rušenje starih vjerovanja; ali ne valja nipošto misliti, da je Aristofanes izabrao baš taj cilj za svoje komedije : taj cilj sliedio je naprosto iz slikanja moralnih navika one dobe. Iz njegovih komedija uvjeravamo se podpuno, da je u ono doba, kad je Aristofanes pisao svoje komedije, bilo već prošlo carstvo grčke mitologije; t. j. on nas je praktično navodio na ono, što su Sokrat i Platon filozofskim načinom dokazivali.“

Na to se ograničuje istovjetnost nazora Dobroljubovljevih i Bjelinskijevih o umjetnosti. Dalje vidimo utjecaj Černiševskoga. Tako Dobroljubov, baš kao i Černiševskij, vidi izmedju umjetnika i mislioca samo tu razliku, što jedan misli konkretnim slikama, ne gubeći pri tome s vida pojedinih pojava, dočim drugi teži, da sve svede u obćeno, da pojedine pojave stopi u obćenitu formulu. Po mnienju Dobroljubova ne može biti bitne razlike izmedju istinitoga znanja i istinite poezije. Odatle i Dobroljubov, baš kao i Černiševskij, izvodi, da umjetnost imade drugotno, službovno značenje. Tako u svojoj već spomenutoj razpravi : „Svjetla zraka u mračnom carstvu“ veli :

„Po svojoj bitnosti, književnost nema djelotvornoga značevanjanja, ona ili samo predlaže, što se ima činiti, ili samo predočuje ono, što se čini i što je učinjeno. U prvom slučaju uzimlje svoje gradivo i počela iz čiste znanosti; u drugom slučaju -- iz

samih činjenica života. Tim načinom, govoreći obćenito, književnost predstavlja službovnu silu, kojoj je važnost u propagandi, a vrijednost joj se određuje time, što i kako ona propovijeda.“

Dobroljubov luči nekoliko ženijalnih pjesnika, kao što su Shakespeare, Dante, Goethe, Byron, koji su se, bivši podpuni predstavnici višeg stupnja čovječanske spoznaje u izvjestno doba, pa razmatrajući s toga gledišta život ljudi i prirode i oertavajući nam taj život, — uzvisivali nad službovnu ulogu književnosti te svrstavali među historijske trudbenike, koji su čovječanstvu pomagali, da što jasnije upozna svoje žive sile i prirodna nagnuća, a zatim kaže :

„Što se tiče običnih talenata, to njima baš preostaje ona službovna uloga, o kojoj smo govorili. Ne pružajući svietu ništa nova i nepoznata, ne označujući novih puteva u razvitku čovječanstva, ni ne pomičući ga pače na započetom putu, oni se moraju ograničiti na djelomičnije stručno služenje : oni provode u sviestnost masa ono, što su otkrili prvenstveni trudbenici čovječanstva, otkrivaju i razjašnjuju ljudima ono, što u njima živi još maglovito i neopredjeljeno . . . “

Provodeći dalje svjedjer istu poznatu nam paralelu izmedju znanosti i umjetnosti, Dobroljubov nadodaje :

„Posljedak je isti, i značenje dvojice trudbenika bilo bi jedno te isto; no povjest književnosti pokazuje nam, da osim nekolikih iznimaka književnici obično zakašnjuju, opažaju i oertavaju nastajući pokret tek onda, kad je on već dosta jasan i silan. Za to su oni, u ostalom, bliži shvaćanju masa te imaju u njoj više uspjeha; oni nalikuju tlakomjeru, s kojim se svatko može koristiti, dočim malo tko shvaća meteorološko-astronomska proračunavanja. Na taj način, — zaključuje Dobroljubov, — priznavajući književnosti glavno značenje u tome, da propovijeda, tražimo od nje jedno svojstvo, bez kojega u njoj ne može biti nikakove vrijednosti, a to je „istina“.“

U ovim oznakama uloge i značenja književnosti vidite već početke one podpune negacije umjetnosti, kao i savjet pripovijedačima i pjesnicima, da se posvete popularizaciji prirodnih nauka, kako je to kašnje činio Pisarev.

Na čvršćem i samostalnijem temelju stoji Dobroljubov, kad u svojim besjedama o neznatnom utjecaju književnosti

ne polazi sa obćih estetskih temelja, već s društvenih uvjeta ruskoga života, pokazujući, kako je siromašno i neprosvietljeno mnoštvo. Tu je on bio u svoje doba podpunim reformatorom, izrekavši u svojoj razpravi: „Koliko sudjeluje narodnost u razvitku književnosti“ ove rieči:

„Uzalud kod nas i gromki naziv narodnih pisaca: narodu, na žalost, nije ni najmanje stalo do umjetničkoga stvaranja Puškinova, do oćaravajuće sladkoće Źukovskijevih stihova, do uzvišenoga lebdenja DerŹavinovoga itd. Reći ćemo još više: ni humor Gogoljev, ni lukava jednostavnost Krylovljeva nije doprla do naroda. Nije njemu do toga, da proućava naše knjige, makar se je tu i tamo naućio ćitati i pisati; on se mora brinuti za to, kako da namakne sredstva za pol milijuna ljudi, koji ćitaju, da nahrani i sebe i još tisuću ljudi, koji pišu, da zabavljaju one, koji ćitaju. To nije malena briga! Ta je briga i uzrok pojavu, što književnost imade do sele tako ogranićeni krug djelovanja . . . Masi naroda nisu poznati naši interesi, ona ne razumije naših stradanja, ne zabavljaju ju naša uzhićenja. Mi djelujemo i pišemo, osim malih iznimaka, u interesu više ili manje neznatnoga kruga ljudi: za to je naš pogled obićno uzak, naše su teŹnje sićušne, a svi pojmovi i sve sućuti imaju djelomićni znaćaj. Ako se i pretresuju stvari, koje se izravno tiću naroda te su za nj zanimive, tad se ne pretresuju s obće pravednoga, ćovjećanskoga stanovišta, već s obzirom na djelomićne probitke ove ili one stranke, ovoga ili onoga stališa . . .“

U tim riećima ozvanja glas vieka s njegovom neodoljivom privlaćivošću k narodu; u njima je izraćena prvi put nastavša gorka spoznaja u istinu kukavnoga znaćenja književnosti, koja postoji za neznatnu skupinu inteligencije, izćezavajuću u nebrojenom mnoštvu prostoga puka, koji se bori s biedom i neznanjem. Iz te velike spoznaje nastala je naravno misao, da se ni Puškin ne moće za pravo nazvati narodnim ruskim piscem.

„Narodnost, — veli Dobroljubov, — ne shvaćamo tek vještinom, da prikaćemo prirodne ljepote kojega mjesta, da upotriebimo sgodan, vjeran izraz, što smo ga ćuli u narodu, da vjerno prikaćemo obrede, obićaje itd. Svega toga ima u Puškina, a najboljim je tomu dokazom njegova „Rusalka“. Ali da budeš pravim narodnim pjesnikom, hoće se

više toga: moraš se proniknuti narodnim duhom, poživjeti njegovim životom, stati ravno uza nj, odbaciti sve predrasude stališke, sve naučeno iz knjiga i dr., počutjeti onim jednostavnim čuvstvom, kakvo je u narodu, — a toga nije bilo ni u Puškina“.

Ova oznaka narodnoga pisca jest upravo proročanska i velika objava one slavne epoke, kakvom je bio konac petdesetih godina, i takvoga najboljega predstavnika te epoke, kakvim je bio Dobroljubov.

V.

Iz svih ovih estetskih nazora Dobroljubov je izvodio kriterij svoje kritike, koju je nazivao *realnom*, ali koja je za pravo bila čisto publicistička, jer nije analizovala same proizvode, već one činjenice života, koje su u tim proizvodima bile prikazane. Realna kritika, po mnijenju Dobroljubova, mora se prema proizvodima umjetnika tako odnositi kao i prema pojavima zbiljnoga života: ona ih proučava i gleda opredieliti njihovu normu, sabrati njihove bitne, značajne crte; pred njenim sudom stoje lica, što ih je pisac stvorio i djela ovih lica; ona mora kazati, kako je se doimlju ta lica, te može pisca okriviti samo za to, ako je taj dojam nepodpun, nejasan, dvoličan. Čim se spisatelju umjetniku prizna talenat, t. j. vještina čutjeti i prikazivati životnu istinu pojavâ, tad već uslied samoga toga priznanja njegova djela pružaju zakoniti povod, da se prosudjuje ono doba, koje je u piscu izazvalo ovo ili ono djelo. A mjerilom pišćeva dara biti će ovdje to, kako je u svojem djelu široko zahvatio život, u koliko su čvrsti i mnogostrani oni likovi, što ih je stvorio. Za kritiku su, po mnijenju Dobroljubova, samo ona djela važna, u kojima se je život očitovao sam po sebi, a ne po osnovi, što ju je pisac prije zamislio. Tako Dobroljubov nije ništa pisao o „T i s u ć i d u š a“ Pisemskoga, jer je, po njegovu mnijenju, sav društveni sadržaj toga romana silovito utisnut u okvire ideje, što ju je pisac unapried zamislio, pa se s toga nije moći pouzdati u istinitost i životnu zbiljnost činjenica, jer se pisac prema činjenicama života nije držao istinito i jednostavno.

Ovakovi kriteriji stezali su zadaće kritičara, jer su mu prepuštali, da se ne osvrće na znatnu većinu djelâ, što su godimice izlazila, pa da se ograniči na razmatranje samo nekih proizvoda, i to na one, u kojima se može osloniti na vjernost predložena života; no zato je publicisti omogućeno široko polje da analizuje život, te provadja svoje političke ideje na osnovu proizvoda prvih umjetnika, a takovih je u ono doba bilo dosta.

Dobroljubov je tako i činio, pa se najboljim njegovim kritičnim studijama mogu smatrati: „Mračno carstvo“, „Svietla zraka u mračnom carstvu“, „Što je oblomovština?“ i „Kadli će doći pravi dan?“ Ove kritike sadržavaju u sebi duboku i svestranu analizu bitnih značajki ruskoga života.

Nazore, što ih je Dobroljubov provodio, možemo razvrstati u dvie kategorije. Jedni potječu iz analize onih patriarkalnih odnošaja, što su prešli na nas kao baština iz predpetrovske starine te se očuvali u mnogim pojavima i obiteljskoga i društvenoga života. Analizujući razne stupnjeve i oblike javne demoralizacije, Dobroljubov je suprotstavljao starim odživjelim već načelima nova načela.

U tom pogledu njegove najuspjelije razprave nisu samo analiza umjetničkih prilika, činjenica i nazora, što ih pisac nalazi u djelima, koja pretresuje. Sadržaj ovakovih studija premašuje posvema okvire kritike u tiesnom smislu te rieči.

Što se tiče samih pisaca i njihovih djela, to se oni i djela njihova razmatraju vanredno jednostrano: mnogo toga, što Dobroljubovu nije trebalo s njegovih publicističkih pogleda, on je smiono propuštao, drugo je opet umjetno prigrtao k idejama, što ih je sam provodio. Sve to su mu opetovano spočitavali i radi toga su ga prekoravali, i posve opravdano, ako gledamo na Dobroljubova kao kritičara. Ali u tome i jest stvar, što on nije bio kritičar, već publicista.

VI.

Dok je u prvoj kategoriji nazora Dobroljubov stajao na kulturno-historijskom tlu, u drugoj je kategoriji analizovao život još dublje, stavljajući se na ekonomsko stanovište, raz-

matrajući život sa gledišta odnosa rada prema glavnici, odnosa ljudi, očeličenih težkom borbom za obstanak, prema ljudima, koji su omlohavili i propali zbog lenosti i nerada, napokon s gledišta odnosa inteligencije prema narodu.

Najizrazitije iztiču se ti nazori u studiju: „Što je oblomovština?“ Analizirajući u tom studiju heroja Gončarovljeva romana, kao tip ruskoga vlastelina, što je nastao na osnovici kmetškoga prava, Dobroljubov je odmah za tim, sa smionošću, koja je sve iznenadila, proveo analogiju između Oblomova i cijeloga reda junaka svoga doba — Onjegina, Pečorina, Beltova i Rudjina. Dakako, ako sve te heroje razmotrimo kao umjetničke tipove, koji su pripadali raznim epokama, opazit ćemo među njima više razlike, nego sličnosti. Ali, pošto oni pripadaju jednoj okolini, što se je razvila na osnovici kmetstva, demoralizovanoj tim kmetstvom, tad je shvatljivo, što oni nekim crtama moraju međusobno nalikovati, i to onim crtama, koje sačinjavaju karakterističnu osobitost te okoline. „Oblomovka, — veli Dobroljubov, — naša je izravna otačbina, njezini posjednici naši su uzgojitelji, njezinih tri sto Zahara uvijek je spremno na naše usluge. U svakom od nas jest znatan dio Oblomova, i još je rano, da pišemo nadgrobno slovo (Oblomovki)“. Uspoređujući tako svu rusku inteligenciju Oblomovskom tipu, Dobroljubov nastavlja:

„Vidim li sad vlastelina, koji razpravlja o čovječjim pravima i o neobhodnosti razvitka ličnosti, — ja već po prvim riečima znam, da je to Oblomov.

„Sretнем li činovnika, koji se tuži, da je njegov posao zamršen i da je poslom opterećen, znam da je — Oblomov.

„Čujem li, kako se častnik tuži na to, da vojničke parade umaraju i da je tiho stupanje nekoristno itd., ja ne sumnjam, to je — Oblomov.

„Kad u žurnalima čitam liberalne navale protiv zloporaba i radost o tome, što je ipak na posljedku učinjeno ono, čemu smo se davno nadali i što smo željeli, — tad mislim, da sve to pišu iz Oblomovke.

„Kad boravim u krugu obrazovanih ljudi, koji osjećaju živu sućut s nevoljâ čovječanstva i koji su godine i godine s nesmanjenim žarom pripoviedali svedjer jedne te iste anekdote (kao što

i nove) o podmitljivcima, o ugnjetavanjima, o svakojakim bezzakonjima, — ja nehotice ćutim, da sam prenesen u staru Oblomovku. . . .

„Ostavite te ljude u njihovim bučnim razgovorima i recite : „Vi velite, da to i to nije dobro; što da se čini dakle?“ Oni ne znadu . . . Predložite im najjednostavnije sredstvo, — oni će vam reći : „da, kako ćemo to tako nenadano“. Svakako će vam reći, jer Oblomovi ne mogu drugačije . . . Nastavljajte s njima razgovor i zapitajte ih : „a šta vi kanite činiti?“ — Oni će vam odgovoriti ono, što je Rudin odgovorio Nataliji : „što da činim? Naravno, pokorit ću se sudbini! Što da se čini? Odveć dobro znadem, da je to gorko, teško, nesnosno, ali promislite sami . . .“ i t. d. Od njih ne ćete ništa više dočekati, jer su svi oni žigosani oblomovštinom“.

Ovo mjesto Dobroljubovljeva studija daje nam ključ k onomu skrajnje skeptičnomu i negativnomu nazoru, što ga je neprestano provodio za svega svoga književnoga djelovanja, gledom na sveobću uzbudjenost i radostnu dispoziciju, što ju je opažao u društvu. On je sveudilj upozorivao na nesolidnost i efemernost pokreta, što je nastao u okolini, koja je po svojem bistvu inertna i nesposobna i za ikoliko ozbiljno promatranje života.

„Zavirite, — piše on, — u značaj razkrinkavanja, — pa ćete bez osobitoga truda opaziti u njima nečuvenu nježnost, koja dohodi do odvratnosti, i ravnu možda samo onoj nježnosti, što se je pokazala u zamjenitim odnosima onih vriednih prijatelja, što ih je opisao Gogolj i od kojih jedan snatri o tome, „kako je viša oblast, doznavši za njihovo prijateljstvo, obojicu imenovala generalima“. „Naravno, to je rdjavo, gadno, bezumno, odvratno“, — govore svi razkrinkavatelji, ne škrtareći snažnim epitetima, — i vi mislite : evo, ovo su junaci, ovo su energični trudbenici! . . . Pričekajte malo : to u njima govori Sobakević, ali Manilov će bez oklievanja stupiti u svoja prava, i oni će odmah imati i mostić preko rieke i golemi dom sa tako visokim kioskom, da će se s njega moći vidjeti čak Moskva.“

Kao oprjeku ovim negativnim svojstvima inteligencije Dobroljubov je uztrajno izticao narod, u kojem je jedino gledao utjelovljenje svih svojih viših ćudorednih ideala te vidio jedinu

nadu za preporod društva. Tako u razpravi: „Crte za oznaku ruskoga puka“ čitamo i ovo veoma važno mjesto:

„Obća mlitavost, boležljivost, nesposobnost za duboku, snažnu strast karakteriše ako ne svu, to većinu naše „civilizovane“ braće. Za to se neprestano i bacaju sad simo, sad tamo, ne znajući ni sami, šta im je potrebno i za čim žale. Žele tako, da bez toga ne mogu živjeti, pa ipak ne čine ništa, da oživotvore svoje želje; stradaju tako, te im se čini, da je bolje umrijeti, ali oni ipak žive i dalje i samo melankolično zure u sviet. Nije tako u priprostoga Rusa: on ili odnema ruje, pa ne posvećuje pažnje stvari ni ne naklapa o svojim željama, ili, ako je zavolio i odlučio, tad voli i odlučuje energično, trajno, neoslabljenom snagom. Strast mu je duboka i trajna, ni zapreke ga ne plaše, ako ih valja savladjivati, hoće li postići ono, za čim strastveno čezne i što je duboko zamislio. Ako se već ne da postići, priprosti čovjek ne ostaje skrštenih ruku; on će barem promieniti sav svoj položaj, sav način svoga života, pobjeći će kamo, dati će se uvrstiti medju vojnike, poći će u samostan; često on naprosto ne proživljuje prirodnim načinom neuspjehe, što ga zadesiše, kad je htio postići cilj, koji je već proniknuo njegovo biće, te postao neobhodnim u njegovom životu; ako je tjelesno odveć jak te može pretrpjeti više, nego li je nuždno, da do skrajnosti razdraži živce i maštu, on se ne žaca nasilno učiniti sebi kraj. I ovo nam već svjedoči, kako je priprostomu, zdravomu čovjeku, koji je jednoč osjetio svoju ličnost i njezina prava, nesnosno, neplodno živjeti automatično, bez načela i težnja, bez smisla i istine, živjeti onako, kako, primjerice, žive gospoda kartaši i mnogi drugi . . .“

No nije Dobroljubov u svakoj mogućoj prigodi uzvisivao samo individualnu čudorednost naroda, i nije samo cjelovitost i jakost prirode priprostoga čovjeka suprotstavljao mlohavosti i razpuštenosti inteligencije. Prelazeći od pojedinih ličnosti na narodne mase, on je u potonjima vazda gledao jedinstvenu, moguću, elementarnu silu, na koju se uvijek može osloniti nemoćna i sama po sebi ništetna inteligencija. On je vjerovao, da se ta neobuhvatljiva sila može prenuti samim iskustvom života i kad se čaša njezinoga stradanja prenapuni. Tako u razpravi „N a r o d n a s t v a r“ govori medju inim :

„Govoreći o narodu, kod nas obično žale to, što da u narod gotovo ne prodiru zrake prosvjete, pa da s toga narod ne može da se čudoredno uzvisi, da upozna prava ličnosti i da se pripravi za građansku djelatnost i t. d. Ova sažaljevanja veoma su plemenita, pače i temeljita, ali ona nam nipošto ne davaju pravo, da mahnemo rukom na narodne mase, pa da očajavamo s daljnjega njihovoga udesa. Ne vodi narod k čudorednomu razvitku i samostalnomu poboljšivanju materijalnoga života skromno učenje pod ravnanjem izkusnih nastavnika, ni sama književnost, koja je vazda više manje frazerska. Ima drugi put — put činjenica života, koje nikada ne propadaju bez traga, već vazda izazivlju događaj za događajem, neminovno, neodoljivo. Činjenice života ne puštaju nikoga mimo sebe; one djeluju i na nepismenoga seljačkoga momka i na onoga, koji je otupio od ploštimičnih udaraca kozačke sablje, kako djeluju i na sveučilišnoga djaka . . . Životna činjenica, što se je odrazila u praktičnom životu radinoga trudenika, porodit će takodjer životnu činjenicu, dočim će knjižne teorije i slutnje obrazovanih ljudi možda za uvijek ostati tek teoretskim naslućivanjima“.

Nije nužno, da se taj posebice iztakne, kako je Dobroljubov u svim sličnim umovanjima najснаžniji predstavnik demokratskih težnja svoje dobe.

VII.

No bila logika Dobroljubovljeva koliko mu drago silna, odlikovali se njegovi nazori ma kako strogom dosljednošću, i njemu se je ipak kadšto dešavalo, da nehotice zapane u protuslovlje, jer se je svagda pokoravao duhu svoga vieka. Već je u predjašnjem poglavlju iztaknuto, da je pokret šestdesetih godina imao dvojaki značaj, da je uz politički pokret tekao i filozofski, pošto su misli prvih ljudi te dobe prelazile s metafizičke osnovke na realnu, a inteligencija je težila za umnim razvitkom i nastojala se obogatiti znanjem. U umnom razvitku, u prosvietljenju nazrievali su istodobno kano i u reformama zaštitu od svih društvenih i čudorednih bolesti inteligencije. Proživljivala se je ona malo ne ista bezkrajna vjera u carstvo razuma, kojom je bio protkan XVIII. viek, i Dobroljubov, uza sve skeptično

držanje prema inteligenciji, s njezinom abstraktnom i površnom naobrazbom i uza svu vjeru u neposredne sile naroda, nehotice se je pokoravao obćemu uzvisivanju razuma.

I gle, dok je Dobroljubov svu inteligenciju prilagodjivao tipu Oblomova, dok je uvjerenio dokazivao, da tip Insarova nije do sele moguć u ruskom životu, jer „naša društvena okolina potlačuje razvitak ličnosti, kakva je Insarov“, opažamo u njegovoj razpravi „Književne sitnice prošle godine“, kako prvi put stavlja mladi naraštaj prema staromu, kao novi društveni tip realnih ljudi s krepkim živcima i zdravom maštom. Pojav toga novoga tipa ne razjašnjuje Dobroljubov u svezi sa poboljšanjem društvenoga poredka, kako bi se to moglo očekivati prema njegovim osnovnim nazorima, da ćudorednost ljudi stoji do uvjeta života, već ga razjašnjuje pukom promjenom filozofskih ideja. Tako se, po njegovu mnijenju, mladi ljudi krepkih živaca i zdrave mašte za to odlikuju spokojstvom i tihom stalnošću, što su se iz bezkrajnih sfera absolutne misli spustili na zemlju, te došli u najbliži doticaj sa zbiljnim životom. Abstraktne pojmove zamieniše žive predočbe, potankosti pojedinačnih činjenica ocrtase se jasnije i oduzeše mnogo snage obćenitim oznakama. Ljudi novoga vremena ne samo pojmiše nego i oćutješe, da u svijetu nema ništa absolutna, nego da sve imade samo relativno znamenovanje. Zato se oni ne mogu uznašati za tendencije, kao što su, primjerice, ove: „preat mundus, fiat justitia“; „bolje je umrieti, no jedan put samo slagati u životu“; „bolje je ubiti srce svoje, nego se ma jednom iznevjeriti supružkoj, sinovljjoj ili građanskoj dužnosti“ i t. d. Sve je to za novo pokoljenje odviše abstraktno, te premalo znači. Ljudi novoga naraštaja imaju nada sve pred očima ćovjeka i njegovu izravnu tvarnu sreću; to se stanoviše odrazuje u svim njihovim postupcima i sudjenjima. Spoznaja svojega krvnoga, živoga srodstva s ćovječanstvom, podpuna spoznaja zamjenite solidarnosti svih ćovječanskih odnošaja — eto, to su oni nutarnji poticatelji, koji u njima nadomještaju načela. Njihov je konaćni ćilj, da što više koriste ćovječanstvu, a ne savršena, plaha vjernost abstraktnim višim idejama . . .

U sferi teorije sve je to, naravno, bilo umjestno ; ali, je li bilo moguće pomisliti, da će istodobno i u praksi posliediti slične promjene tako, da mladi naraštaj epoke Dobroljubovljeve „nije umio blistati ni šumjeti“, da „u njegovu glasu nije bilo kričljivih nota, no da su samo zamnievali snažni i tvrdi zvuci“?

„Sadašnji mladi ljudi, — govori Dobroljubov, — hoće da pravilno, ozbiljno igraju, pa stoga ne smatraju nuždnom, da odmah izvode konja i tekliće, kako bi na trećem potezu najavili kralju šah i mat. Oni sigurno računaju, da će to samo škoditi njihovoj igri i zato napreduju po malo, razmislivši prije osnovu navale i neprestano prateći svako gibanje protivnika. Oni će tako doći do šaha i mata ; ali njihovo je postupanje sigurnije, makar igra u početku nije sjajna ni smiona.“

Zbiljnost je u najskorijem vremenu posve opovrgla te rieči Dobroljubova, a njegov naraštaj iztaknuo se je baš time, što je naumio svršiti igru ne na trećem, već odmah na prvom potezu. I doista, ma koliko se nepremostivim činio jaz izmedju staroga i mladoga naraštaja u sferi filozofskoga naziranja o svietu, to nije bilo baš nikakvoga razloga, da takav jaz bude i u praktičnom životu, prema teorijama Dobroljubova i prema poslovice — jabuka ne pada daleko od stabla. Uza sve to čitava ta tirada Dobroljubovljeva vrlo je značajna, jer je bila prototip za uzveličavanje tipa Bazarova, što je posliedilo nekoliko godina kasnije.

Takova protuslovlja naći ćete i na nekim drugim mjestima Dobroljubovljevih djela. Tako u četvrtom poglavju razprave : „M r a č n o c a r s t v o“ piše medju inim :

„Glupost i naobrazba — stvari su po sebi protuslovne, i zato sukob medju njima mora svršiti tako, da se jedna podčini drugoj : ili se glupan pronikne načelima naobrazbe i tada prestane biti glupanom, ili on naobrazbu učini slugom svojih hira, pri čemu će, naravno, ostati prijašnjim nezalicom“.

Ali, ako već jednom priznamo, da je glupost posljedica izvjestnoga poredka u životu, kako to proizlazi iz Dobroljubovljeve razprave, tad nije opravdano misliti, da bi se glupost dala skršiti pukom naobrazbm, te da bi glupan mogao prestati biti glupanom samo zato, što se je proniknuo načelima naobrazbe. Naobrazba, ublažujući ćud, može glupana providjeti nešto fi-

nijim oblicima vladanja, kako to vidimo u inteligentnim ruskim staležima, pače i na evropskom zapadu, ali se glupost može uništiti samo tako, da se ta biljka izčupa s korenjem, a zatim da se brižno preore zemlja, na kojoj je biljka izrasla.

Isto takvo protuslovlje nahodimo i u prvom poglavlju spomenute razprave, gdje Dobroljubov sumnja, da bi Borodkin mogao veledušno oprostiti ljubljenoj djevojci nevjeru, pa u tome nazrieva sa strane Ostrovskoga neko natezanje, i to stoga, što se „Borodkin u cijeloj komediji prikazuje plemenitim i dobrim čovjekom na starinsku, a potonje postupanje da nije nipošto prema duhu takovih ljudi, kojih je predstavnikom Borodkin“. Ovdje se očito opet uvijek misli na „razvitak“ i „naobrazbu“, što je jedino, kako su onda mislili, moglo ljude činiti sposobnima za tako velikodušne čine, kao što je ženitba sa zavedenom djevojkom. Ali kakvo značenje imaju u tom slučaju sve rieči Dobroljubova o prednosti naroda pred inteligencijom, gledom na snagu, čistoću i obzirnost čuvstava priprostih ljudi, koji da su vrstni i ljubiti, i mrziti, i opraštati snažnije i bezbrižnije nego inteligentni ljudi?

Nakon svega toga moramo posvema pojmiti više navedeno mjesto iz Dobroljubovljeva dnevnika, gdje on govori o razvitku sama sebe za plemenite i uzvišene težnje. Tim riečima platio je Dobroljubov danak svomu vieku, umišljajući si, da su plemenite i uzvišene težnje izključivi proizvod umnoga razvitka, naobrazbe, a neuki ljudi, da su kao niemo blago, bez uzvišenih i nesebično čestitih težnja.

Ali ovakovi odstupi od prevladajućih nazora tako su mimogredni, da ih jedva opažamo, pa ih ne valja ni u obzir uzimati, kad se odredjuje značenje i značaj Dobroljubovljeva djelovanja, koje uza sve to ostaje pretežno publicističko, te u svim njegovim razpravama stoji u prvom redu analiza upliva društvene okoline na ličnost. Istodobno, ako razmotrimo raznoličnost Dobroljubovljeva djelovanja, tad možemo pitati, je li njegova uloga u ruskoj književnosti pravilno označena, ako ga nazovemo kritičarom? Treba samo pročitati nadpise njegovih razprava, pa ćemo se odmah osvjedočiti, da je to bio najsvestraniji pisac. Uz kritičke razprave pisao je i pedagozijske (Značenje autoriteta u uzgoju. — Sabrane književne

razprave N. J. Pirogova. — Govori i izvještaji, čitani na svečanoj skupštini moskovske praktične akademije trgovačkih nauka. — Sveruske iluzije, što ih razpršiše šibe. — S dažda u vodu.) zatim razprave o nutarnjoj politici (Književnesitnice prošle godine. — Narodna stvar. — Zanimiv prelaz u povjesti ruske književnosti.), nadalje razprave o vanjskoj politici (U povodu jedne vrlo obične sgođe. Nepojmljiva čudnovitost. — Iz Turina. — Otac Aleksander Gavazzi i njegove propovjedi.), napokon razprave polemičke, pjesme: elegične, humoristične, narodne, pače i pripoviesti (n. pr. njegova pripoviest „Djelec“ u „Sovremeniku“ 1858. godine).

Kao satirik, osobito u satir. odjelu „Sovremenika“ i „Svistku“, bio je nemilosrdni razkrinkavatelj te strava svakoga književnoga mediokriteta, frazerstva, hinjenoga liberalizma, koji je pod sjajnom vanjštinom krio surovo azijatsko barbarstvo i drzko neznanje. Njegov bič jednako je udario po žrcima čiste umjetnosti, kakovi su bili Fet (Šenšin) i Tjutčev, kao i po tendencioznim pjesnicima, kao što je bio Rozenheim, koji su s patosom tobožnje građanske tuge obtuživali nizke činovnike radi dvadesetak kopejka, što bi ih uzeli od kojega molitelja. Strogi privrženik naravnosti, iskrenosti i jednostavnosti u svim sferama života, duboko i strastveno proniknut težnjama za obće dobro, Dobroljubov je i od književnosti zahtievao ista svojstva. Ovakav je eto bio najtipičniji i najjači predstavnik razdoblja konca petdesetih godina.

POGLAVLJE ŠESTO.

I. Individualno-čudoredni značaj pokreta u drugoj periodi šestdesetih godina. Dva stožera toga pokreta. — II. Značenje žurnala „*Ruskoe Slovo*“ i značaj njegovih saradnika. — III. Dmitrij Ivanović Pisarev. Karakteristika njegove ličnosti. Djetinjstvo. — IV. Pisarev kao gimnazijalac i sveučilišni djak. — Posljednje razdoblje njegovoga života.

I.

Već je u predjašnjim poglavljima rečeno, da se epoka šestdesetih godina dieli u dvie periode, koje oštro luči onaj preznameniiti dogadjaj, oslobodjenje kmetova, na 19. veljače 1861. U prvoj periodi bio je karakter pokreta izključivo politički, a zatim taj pokret prima značaj individualno-čudoredni i filozofski. Uzporado sa rušenjem posljednjih ostanaka metafizičkoga naziranja o svietu i uvadjanjem novoga realnoga mišljenja, koraca obradba novih čudorednih ideala. Inteligentno društvo počinje se dieliti u stranke i ne samo radi ovih ili onih političkih nazora i društvenih težnja, nego i sbog filozofskih i etičnih nazora. Tako nastaje glasovita nesuglasica izmedju staroga i mladoga naraštaja, izmedju otaca i djece, pri čemu biste uzalud tražili porietlo te nesuglasice u kakvim političkim razlikama, primjerice, da bi mladi naraštaj tražio reforme, a stari bi se opirao reformama, naprotiv, sve one reforme, što se oživotvoriše u šestdesetim godinama, bijahu i po zamisli i po oživotvorenju djelo ljudi četrdesetih godina, — djelo otaca, koji su o tim reformama maštali u svojoj mladosti, te su živo učestvovali u njihovu oživotvorenju. Spor izmedju naraštaja vodio se je o idealizmu i realizmu, o starom porodičnom sustavu i ličnoj čudorednosti, koja se je oslanjala na predaje, i o novoj, koja je proiztjecala iz novoga realnoga shvaćanja svieta i potrebâ dobe. Zbog toga dobivali su novatori ne političke, već čisto filozofske nazive. Sami su se nazivali realistima, a protivnici su ih nazivali nihilistima.

Ovaj čudoredno-filozofski karakter pokreta druge periode šestdesetih godina imade dva uzroka. Prvi je uzrok taj, što se je mnoštvo inteligencije, koja je do tada uporno uztrajala u sferi tradicionalnih nazora, metafizičko-idealističkih zanosa i asketskih ideala, sada, pod konac petdesetih godina, hvala prievodnoj književnosti, na jednoč upoznalo s celim nizom prvih evropskih mislilaca novoga, realnoga naziranja o svietu, kakovi bijahu Aug. Comte, Mill, Buckle, Luys, Büchner, Moleschott i mnogi drugi. Svaki od tih stupova evropske nauke i misli bijaše dovoljan, da stvori prevrat u umovima onoga vremena. I gle, započelo je silno burkanje u obliku preradbe svih filozofskih i čudorednih nazora, pristajanja uz realizam, zanimanja za prirodne znanosti i takova etična pitanja, kao što su pedagoško, obiteljsko, žensko itd.

Drugi je bio uzrok društveno-gospodarski. Oslobodjenje kmetova sasvim je promienilo navike inteligencije. Dok je brzim razprostiranjem naobrazbe ušlo u redove inteligencije mnogo neplemića, gradjana i u obće ljudi bez posjeda, sami plemići, osobito mali vlastelini, koji su oslobodjenjem kmetova bili uništeni, nadjoše se u strašnom položaju, daleko gorem, nego li je bio položaj neplemića, koji su bili vični radu i oskudievanju. Na taj način nastala je do onda nepostojeća obsežna okolina inteligentnoga proletarijata, koja je, skupljajući u svojim njed, rima umni pokret svoga vremena, po samim uslovima svoga živovanja morala iztaći posve nove individualno-čudoredne ideale, kao što je slavljenje rada temeljem čudoredja, protivno naduveno-prieziromu nazoru o radu, koji se je bio učvrstio na osnovu kmetskoga prava; nadalje osnivanje porodice na načelima ljubavi, solidarnosti, ravnopravnosti članova — mjesto načela vlasti i bezuvjetnoga pokoravanja, koje je sačinjavalo temelj prijašnje patrijarkalne porodice.

Znamenito je, što ovdje, t. j. na tlu obradivanja novih individualno-čudorednih ideala, vidimo dva skroz oprječna stožera, koja su bila u vječnoj zamjenitoj borbi. Tako, s jedne strane, iz okoline neplemića čujemo, kako zamnieva prosvjed proti razvrćenosti čudoredja na temelju kmetskoga prava, a taj prosvjed vodi do strogoga obuzdavanja ličnosti u svim njezinim niskim pohotama i hirima. Ta težnja, kojoj smo početak

zamietili već u nekim nazorima Dobroľjubova, porodila je novi asketizam pod nadimkom „rigorizma“, pa zalazeći u skrajnost, poricala je i najprirodnije potrebe čovječe naravi, baš kao i sredovječni asketizam.

S druge strane, naprotiv, vidimo razvitak senzualizma, koji je težio, da ličnost u čudorednim pitanjima oprosti svih sredovječnih tradicija, zato je propoviedao podpunu slobodu čuvstava i strasti te ličnost podlagao samo razumnim zahtjevima osobne i javne koristi.

Je li nužno pripominjati, da je u onaj par, kad je asketska struja izlazila iz neplemičke i građanske okoline ljudi, koji su pritiskom oskudnoga života bili vični, da se na sve načine obuzdavaju, — propovied slobode čuvstava i strasti bila svojstvenija ljudima, koji su bili uzgojeni u sferi kmetskoga prava, te su s materinjim mliekom usisali sklonost lakomu i slobodnomu vladanju, a nisu bili vični, da si ma što uzkraćuju.

II.

Naravno je, da razvraćenost, što je nastala na osnovu kmetskoga prava, nije mogla u jedan mah izčeznuti zajedno sa dokinućem kmetstva, već je dugo još morala napominjati o sebi ljudima, što su izašli iz vlastelinskih zaselaka, te bili promaženi starinskim gospodskim uzgojem, a nevični trpjeti nuždu. Ovi ljudi vrlo su lako našli opravdanje svoje razvraćenosti u novim teorijama, što su opraštale nečudorednost, te bile u protimbi s tradicionalnim čudoredjem, koje da je potlačivalo čovjekovu narav. Tako je nastao senzualizam, veoma sličan senzualizmu osamnaestoga stoljeća. Slično, kako su se u Francezkoj versailleski kicoši, markezi i grofovi za regencije natjecali međjusobno u prihvaćanju novih ideja, čitali Voltairea i enciklopediste te u njihovim djelima nahodili podpuno opravdanje svoga lakoumnoga ponašanja, koje ih je upropašćivalo, a kašnje i na guillotinu dovodilo, nalazimo nešto slična i u Rusiji u šesćdesetim godinama, samo s tom razlikom, što su Voltairea nadomještali Feuerbach i Büchner, a enciklopediste Buckle, Luyis, Vogt, Moleschott i dr. Isto je tako mnoštvo gospodske djece, koja su se izdavala za nove ljude, izpoviedalo

svoje novotarstvo navodima iz omiljenih pisaca, efektivnim poricanjem tako zvanih „autoriteta”, omalovažavanjem svjetskih običaja i pristojnosti te potpunom razuzdanosti svih mogućih strasti i hira. Stariji ljudi, odgojeni u duhu starih shvaćanja i predaja, slušali su s užasom te tobožnje nove ljude i nazrievali u njima opasne poricatelje, ne opažajući, da su oni — put od puti, kost od kosti njihove, da oni ne čine ništa drugo, već se prpoše svojim smionim besjedama, ali da u isti par ne imaju baš nikakvih opredjeljenih i odredjenih političkih težnja i društvenih ciljeva, već naprotiv, iz načela zabacuju svaku službu društvu i aktivno držanje prema njegovim zahtjevima i potrebama, osamljujući ličnost i zatvarajući ju u sama sebe, u ime bezuvjetne slobode svakoga čovjeka, koji da ima pravo, da sledi svoje osobne težnje.

Etò, na tome je tlu izrastao novi ideal prosvietljenoga realiste, od kojega se nije tražilo ništa drugo nego to, da slobodno sledi prišapćivanja razuma i srca, da si lični život i sreću udešava na temelju najnovijih racionalnih podataka, najnovijih rieči znanosti, te da i druge navadja, da bi sledili njegov primjer.

U književnosti je ovaj smjer iztaknuo niz vanredno lakomnih i plitkih pisaca, koji se odlikovahu oštrinom efektivnih fraza i smionošću dvojbenih i površnih izvoda i paradoksa, dočim im je sasvim nedostojalo ozbiljnoga i savjestnoga mara za stvar.

Svi ovakovi spisatelji okupiše se početkom šestdesetih godina oko žurnala „Russkoe Slovo”, a sam pojav toga žurnala bijaše vanredno znamenit i značajan. Utemeljitelj žurnala grof Kušelev - Bezborodko, posljednji odvjetak znamenite boljarske porodice, bijaše pravi tip prosvietljenoga mecene, nalik onim markezima, koji se priključiše filozofskom pokretu osamnaestoga stoljeća. Ne imajući izvjestnoga nazora o svietu i ne prianjajući ni uz koju stranku, primao je na svojim gostbama književnike svih tabora i smjerova, što su tada postojali : kod njega se sastajahu pisci, koji nisu imali ništa zajedničkoga, kao što su bili A. Grigorjev, G. Ev. Blagosvjetlov, Vs. Kostomarov, Vas. i Nik. Kuročkini, Vs. Krestovskij i dr. Ovakov kaleidoskop bilo je i „Russkoe Slovo”, što ga je za-

mislio grof Kušev, u prvoj godini izdavanja, naime 1860. Nije to bio toliko žurnal opredjeljenoga i strogoga političko književnoga smjera, koliko povremeno izlazeći almanak raznovrstnih spisatelja. Tek druge godine, kad je žurnal došao u ruke Gregorija Evlampijeviča Blagosvjetlova, „*Rus. Slovo*” je dobilo boju i značaj od novoga urednika, koji je oko žurnala okupio mlade spisatelje, i to upravo onoga senzualističkoga smjera, o kojem je ovdje rieč.

Najjačim sljedbenikom i podpunim predstavnikom senzualne struje bio je Dmitrij Ivanović P i s a r e v, koji je u sebi odrazivao epoku šestdesetih godina, kao što je Dobroљubov odrazivao epoku druge polovice petdesetih godina.

III.

Ljudi, koji si Pisareva pomišljaju kao nekakvoga Marka Volohova, rutavoga nihilistu, nespretnoga poput pitomca duhovničke škole, koji govori poletnim, nehajnim, surovo drzkim sarkazmom, kruto se varaju. To je bio getleman od pete do glave, finoga ponašanja, odjeven kicoški i bez prigovora te je savršeno poznao strane jezike. U svakom salonu smatrali bi ga čovjekom *comme il faut* u svakom pogledu . . .

Vanredno učtiv po uzgoju, on je i po naravi bio mekanog, krotkoga značaja, nježnoga srca, u kojem je bilo puno ljubavi, jednostavan, taktičan te se ne bi nikad prenavljao, družeci se s ljudima. U isti mah, ma da se je činio vanredno susdržljiv, što ne bijaše drugo nego svjetska ugladjenost, on je bio takove prozirne iskrenosti, da su ga već u djetinjstvu nazivali kristalnom košaricom, u kojoj je teško ma što sakriti. U kratko, izmedju dva tipa Turgenevljeva romana „*Otci i djeca*”, Pisarev je više nalikovao Arkadiju nego Bazarovu, a jedino, čim se razlikovao od Arkadija, bijaše onaj golemi umni aparat, što je bio u Pisareva, a kojemu je glavna snaga bila u bezobzirnoj analizi, kojom je susretao sve, što bi ga okruživalo, pa i sama sebe.

Po okolnostima i životu D. I. Pisarev bijaše podpuna oprjeka Dobroљubovu i ostalim spisateljima iz neplemičkog okoliša. Dok su ovi svaki korak života osvajali težkom borbom

a sve, što ih je okruživalo, od djetinjstva, ogorčivalo ih je, to je djetinjstvo Pisareva, baš obratno, proteklo tiho, mirno i radostno ; sve, što ga je okruživalo, promicalo je bez zapreke podpunu razvoj njegovih umnih sila.

Rodio se je 1841. godine na imanju Znamenskoe, na medji orlovske i voronežke gubernije, 30 kilometara od prilike od Elca, a 10 kilometara od Zadonska, gdje je sproveo prvih pet godina života. Daljnje godine djetinjstva proživljavao je u tulskoj guberniji, na dobaru Gruncu, kamo se preseliše njegovi roditelji. Bili su to ljudi iz stare i imućne plemićke porodice. Porodica je bila velika, sačinjavalo ju je mnoštvo striceva i tetaka s očeve strane. Pisarevljevi imali su troje djece: sina Dmitrija i dvie kćeri Vjeru i Jekaterinu. Kuća im je bila kao puna čaša ; ni na čemu nisu oskudievali ; gosti je bilo bez prestanka, pa je život u njihovoj kući tekao bučno, veselo i bezbrižno kao i u drugim imućnim plemićkim domovima onoga vremena. Pa je baš kako i u drugim sličnim domovima i u ovom domu bila divna smjesa evropljanstva i azijačtva : u konjušnjacama su znali šibati kmetove, u djevojačkim komorama ozvanjale su pljuske, ali zato je u salonima vladao bezprikorni svjetski ton i afektirana urednost. U ostalom, valja priznati, da su Pisarevljevi bili ljudi blagi i dobroćudni te D. I. Pisarev nije gledao kakva vanredna zvjerstva. Uzgoj je rukovodila mati, Varvara Dmitrijevna, obrazovana, načitana žena, koja je bila već previše pofrancežena. U kući je barem vladao francezki jezik, a i knjigâ je bilo najviše na francezkom jeziku. Djeca su pod ravnanjem matere i inozemnih odgojiteljica i guvernanta odmah progovarala u trim jezicima : ruskom, francezkom i njemačkom i tako usvojiše te jezike, da su i si-grajući se, medjusobno govorila francezki i njemački.

Kad su mu bile četiri godine, Pisarev je već čitao u tri jezika ; istodobno je mati upotrebljavala sve slobodne trenutke, primjerice šetnje i večernje razgovore za zornu obuku, te se je u obće pospješeno bavila umnim razvitkom djece tako, da je Dmitrij već kao šestgodišnji dječarac o svemu umovao kao odrastao čovjek, te svakoga udivljavao svojim umovanjem. Osim toga ne bijaše u njega ni najmanjega nagnuća za trčanje, penjanje i u obće za igre, s kojima je bilo skopčano gibanje,

bio je nesgrapan, trom, apatičan, po čitave je ure sjedio za knjigom ili je bojadisao slikarije.

Kao jedinac u obitelji i radi rano razvijenih bogatih umnih sposobnosti, koje su iznenadjivale svakoga, Pisarev je odigravao u kući ulogu kumira : sve su njegove želje s mjesta bile izpunjavane, svi su ga milovali, svi su se bavili s njime, svi su s njega bili uzhićeni : u kratko, bio je promaženo diete.

U prvoj poduci Pisareva sudjelovao je osim matere i njegov ujak, koji je bio gostom na imanju, pa je dječaka podučavao u povjestnici, zemljopisu, računu i ruskoj slovnici ; sin paroka pripravljaio ga je u klasičnim jezicima, a seoski pisar podučavao ga je u krasnopisu, te si je Pisarev od njega usvojio liepo pismo.

Pamćenje je u dječaka bilo čuderno, on je brzo i lako učio te je u jedanaestoj godini dobe bio već pripravljen za treći gimnazijski razred. Jedan od njegovih striceva, koji je živio u Petrogradu, čovjek imućan i s velikim svezama, uzeo ga je u svoju obitelj i plaćao za nj naukovinu, pa su dječaka u prosincu 1851. god. dovezli u Petrograd, smjestili u stričevoj kući te ga upisali u treći razred jedine za onda klasične gimnazije u Petrogradu.

U gimnaziji je Pisarev bio uvijek jednim od prvih učenika, svršio je zavod sa zlatnom medaljom te je drugove iznenadjivao otmjenom vanjštinom : uvijek je bio brižno, neprikorno i čisto obučen, rumena lica, gladko počešljan te je činio dojam kerubina ili preobučene djevojke, a takav je bio i svim svojim navikama : krotak, tih, solidan, nije sudjelovao ni u kakvim vragolijama, držao se uvijek na strani od svih, knjige su njegove uvijek bile uzorno čiste, svaka pisanka u liepom ovoju bila je vazda providjena bugaćicom na ružičnoj vrpci. I sam on u svojem studiju : „N a š a s v e u č i l i š t n a z n a n o s t” govori o svojim godinama na gimnaziji ovo : „u gimnaziji sam pripadao skupini ovaca, nisam se ni srdio niti izticao kao umnica, lekcije sam čvrsto učio, na izpitima odgovarao sam krasnorječivo i smjerno, a za nagradu za sve te nesumnjive prednosti priznaše me „napredujućim”.“

IV.

Gimnazijske nauke svršio je Pisarev god. 1856., kad mu nije bilo još ni šestnaest godina. O tome, da li ga imadu primiti u sveučilište, potaknuto bi pitanje u ministarstvu, jer Pisarev nije još navršio propisano doba, da bi mogao stupiti u sveučilište, a međjutim bilo bi čudnovato odbiti mladića, koji je gimnazijske nauke svršio sa medaljom; stoga su ga primili na filološki fakultet, kao iznimku od ustanovljenoga pravila.

U prvoj godini Pisarev je na sveučilištu sveudilj bio ono diete: jednako je bio čisto odjeven, štono rieč kao s iglice, napomadisan, prigladijen, a predavanja je zapisivao u isto onakve modrikaste i crvenkaste pisanke sa bugačicom. U isti par prenerazivao je svoje drugove poznavanjem klasičnih jezika, jer je iz latinskoga i grčkoga prevodio à livre ouvert bez najmanjih potežkoća.

Sveučilište brzo je preobrazilo tu djevičansku netaknjivost i mladenačstvo, što ga je pokazivao Pisarev u prvoj godini svojega boravka na sveučilištu. Pod utjecajem sveučilištne nauke, sbližavanjem s novim drugovima, a istodobno zanesen javnim pokretom, što je u to doba bio započeo, Pisarev se je za godinu dana promienio do nespoznaje. Omuževnio je, razvio se je; s jedne strane bacio se je u sveučilištnu nauku, pa je uz vodstvo jednoga profesora filološkoga fakulteta stao čitati Steinhala i Heima u nakani, da priredi razpravu o Wilhelmu Humboldt u za „Djački sbornik“; s druge je strane opet bućio na djačkim sastancima i sgodama te je živo sudjelovao u sporovima drugova, naravno, o važnim stvarima, probdjevši čitave noći.

Pisarevu budne teško živjeti u otmjenom velikosvjetskom, domu svoga strica, pa se je u zimi godine 1857, preselio k svomu prijatelju N. A. Treskinu, s kojim se je nedugo prije toga sprijateljio. Ali Pisareva je mnogo stajao podpunni umni i moralni prevrat, što ga je imao proživjeti od djačkih vremena, od 1857. do 1861. god. Toj potežkoći bio je uzrok u tome, što je u onom krugu, u koji je Pisarev ušao, vladao duh, koji nije odgovarao njegovomu značaju. Provodeći djetinjstvo u slikovitoj prirodi, u podpunom zadovoljstvu i maženju, bio je vičan, da se slobodno podaje svojim sklonostima i da mu svaka želja bude s mjesta

izpunjena. I gle, sad na jednoč nekoje od njegovih najvručih želja ne bijahu izpunjene ; on je susretao ljude, koji ga ni iz daleka nisu obasipali takovim klanjanjem i ugadjanjem, kakvo ga je neprestano okruživalo u roditeljskoj kući ; svaki njegov čin podlagali su najstrožoj kritici. Već od djetinjstva bio je zaljubljen u neku rođakinju, koju su uzgajali u njihovom domu i s kojom je odrastao ; sada je ta strast bila u njemu konačno dozrela, ali u djevojke ne nadje on odziva, već mu je ona nudjala tek hladno, rodbinsko prijateljstvo. Nekoji od njegovih drugova, skloni asketskoj strogosti, prekoraivali su ga s toga, što se je podavao izpraznim zabavama, kao što je igranje na bilardu, kartanje itd.

Ne manje zadavao je Pisarevu jada otac onoga prijatelja, u čijoj se je kući nastanio, stari Treskin. Snažan duhom, stekavši u životu surovu spartansku odrješitost, starac, koji je nekoć prošao pješke svu Rusiju od Petrograda do Kavkaza iz ljubavi prema putovanju i iz znatiželjnosti, koji se je tudjio svjetlu i ljudima, s priezirom gledao na ljudske slabocē te nije mogao trpjeti lakoga svjetskoga bljeska, što ga je Pisarev donesao iz prijašnjega svojega življenja. Starcu se je svaki korak Pisarevljev činio lakoumnim, svaka rieč površnom i nepromišljenom, pa je mladić često morao slušati pravu tuču sarkazama, kadšto vrlo sgodnih i zlobnih, jer je u starca bilo riedkog duha.

Ali najviše je Pisarev imao trpjeti od svojih drugova u tečaju na sveučilištu, strogih stručnjaka i marnika čiste znanosti. To su bili okorjeli pedanti, kakvih je bilo puno na filoložkom fakultetu, mračni pustinjaci, koji nisu priznavali ništa do svoje znanosti, na sve su gledali s visoka i s priezirom susretali svukoliku onodobnu žurnalistiku, publicistiku i belestristiku, kao lakoumni diletantizam.

Pisarev se zadobavio mnogih ironičkih prigovora i prikora već i tada, kad je, želeći, da se uzporedi svojim drugovima u razaranju, uzalud tražio struku te prebjegavao od jedne filološke znanosti k drugoj. No ti prigovori pretvoriše se gotovo u proklinjanje, kad je Pisarev, početkom zime 1858., našao književnog posla u žurnalu za djevojke, što ga je izdavao Krempin pod nadpisom „R a z s v j è t (Osvit). Pisarevu je bilo povjerenno, da u žurnalu uredjuje bibliografski odsjek, pa su mu za

člančice plaćali po 30 rubalja, zbog čega je zasluživao po 70 rubalja mjesečno. Pisarev se je veoma revno latio toga posla i do mala se osvjedočio, da je u tom radu glavni njegov poziv.

„Pisao sam — veli u svojoj razpravi: „N a š a s v e u č i l i š t n a z n a n o s t”, — svoje površne razpravice takvim zanosom, s kakvim nikad nisam radio oko životopisa Humboldtova. Bilo mi je ugodno zadubljivati se u čitanje knjiga i razpravica u žurnalima, jer sam vidio pred sobom blizku i posve dostupnu svrhu toga udubljivanja. Bilo mi je ugodno razvijati na papiru svoje misli i nazore, jer su to zbilja bile moje misli i moji nazori te sam podpunoma shvaćao, što pišem ; svom sam dušom simpatizovao s onim, što sam nastojao razjasniti ili dokazati”.

Uz to je radi posla kod žurnala morao pročitati mnogo raznih knjiga i razprava (primjerice „Fregat Palada” Gončarova, Po Americi Lackiera ; po Africi Liwingstonea) nekoliko knjiga o prirodnim naukama, na primjer: „Lučba za svagdanji život” od Johnstownea, „Poviest zemne kore” od Kutorge, „Fizikalni zemljopis” od Gyauta, „Grom i munja” od Araga itd.

Drugovi su digli na njega čitavu križarsku vojnu i dokazivali mu, da nije dobro baviti se žurnalnim radom, jer da takav rad odvraća od nauke te baca u pustoječje i opasni diletantizam. Po riečima pak samoga Pisareva jedna godina rada kod žurnala više je koristila njegovomu umnomu razvitku, nego dvie godine revnoga rada na sveučilištu i u knjižnici. U ljetu god. 1859. proživio je Pisarev umnu krizu. Svi pojmovi, štono ostadoše u pameti njegovoj od djetinjstva, svi gotovo sudovi, sve hipoteze, štono izvršivahu tiranski upliv na misli i čine ljudi, sve se je to ujedared uzljuljalo te se stalo pokazivati kao neosnovano. „Porušivši u svojem umu — govori on sam — kojekakve Montblance, učinio sam se samomu sebi nekakvim Titanom, Prometejem, koji je oteo posvećenu vatru; očekivao sam, da ću na području misli stvoriti čudesa“.

U tom zanosu, u tom „olimpijskom sjaju“, kako su u ono doba drugovi nazivali Pisarevljevu uzhićenost, zamislio je on iztražiti mitos o starogrčkoj Moiri, odlučiv unapried, da grčki usud, kojemu su bili podčinjeni i viši olimpski bogovi, ne bijaše po svoj prilici ništa drugo, već poznata sila zakona

prirode. Dva mjeseca radio je neumorno; pročitao je u izvor-
niku osam pjevanja „Ilijade“, prikupio je mnoštvo citata iz
njemačkih knjiga, koje su se bavile Homerovim mitološkim poj-
movima. Ali iza paroksizma zanesene i kipuće radinosti sledio
je paroksizam umornosti, apatije, koji je završio podpunim um-
nim neskladom, što je poprimio značaj manije proganjanja.

„Dospio sam do skrajnosti rugobe, — priča Pisarev o svojoj
bolesti,— stao sam si utvarati, da će me mučiti, ubiti i živa u
zemlju zakopati. Moj skepticizam prešao je granice te stao po-
ricati obstanak dana i noći. Sve, što su mi govorili, sve, što sam
vidio, pače i sve, što sam jeo, nailazilo je u meni nepobjedivo
nepovjerenje. Sve sam držao umjetnim i navlaš priugotov-
ljenim, da mene zavara i upropasti, pače svjetlost i tama,
mjesec i sunce na nebu činjahu mi se tek dekoracijama te mi
izgledahu kao sastavni delovi obće, goleme mistifikacije.“

Pisareva smjestiše u lječilište dra. Steinera, gdje je sproveo
četiri mjeseca. Kad je ozdravio, pošao je 1860. god. na ljetovanje
na selo i nakupivši novih sila, vratio se u jesen u prijestolnicu,
da dovrši sveučilišne nauke. Te godine zadana bi slušačima
filološkoga fakulteta zadaća za postignuće medalje: „O A p o l o-
n i j u T i a n s k o m“. Pisarev je odlučio pisati o tome.
Mjesec dana upotriebio je na čitanje i skupljanje gradiva; u
studenom započeo je pisati, a već početkom siečnja završio
je svoje djelo, koje je naraslo na 15 tiskanih tabaka. Djelo je
zadivilo profesora povjesti Kastorskoga, kad je doznao, da je
Pisarev počeo disertaciju odmah u čisto pisati i da ju je na-
pisao bez znatnih izpravaka.

Pisarevu je za njegovu radnju bila dosudjena srebrena me-
dalja. On je osim toga dao svoju disertaciju priobćiti u „Rus.
Slovu“, u ljetu 1861. i dobio je za nju honorar od 600 rubalja. To
je bio njegov prvi nastup u krupnom žurnalu. Iza toga napustio
je saradnjivanje u Krempinovom žurnalu i prešao medju stalne
suradnike „Rus. Slova“.

V.

Već u posljednjem tečaju na sveučilištu, kad se je u Pisa-
revu obavio podpuní čudoredni i umni prevrat, promienilo se
je i njegovo vanjsko živovanje. On se je razkrstio sa svim pri-

jašnjim drugovima. Već tada je stao propovijedati svoju omiljelu teoriju egoizma, pa je dokazivao, da se čovjek mora slobodno i bez računa podavati svim prirodnim sklonostima ; s toga se je i Pisarev sasvim posvetio radu u žurnalima, nahodeći u tome svoj poziv i cilj svoga života. Drugovi su u njegovoj teoriji sebičnosti nazrievali opravdavanje svakakvih zločina i osvjedočivši se, da je on za uvijek ostavio svetu znanost, anatemisase ga i odvrnuše se od njega.

On sad nije više stanovao kod Treskina, već sa nekoliko djaka u stanu, za koji su skupno plaćali. U tom stanu vladale su danju i noću prave orgije, praćene pjevanjem u zboru, kartaskim sporovima i sablaznima od pijanstva. I posred te buke pisao je Pisarev svoje prve razprave za žurnal „Rus. Slovo“, pjevajući uz to s drugovima i dieleći im savjete kod kartanja. Danju i noću, ne odmarajući se, sjedio je on, pišući kritike ; ali ova neumorna radinost, praćena jednako silnim pijančevanjem, nije dugo potrajala. Nadošla je godina 1862, mračna za sve, kobna za mnoge, u kojoj se je i nad Pisarevim iztresla neočekivana oluja.

Valja primietiti, da je prije nastupa te oluje duh Pisareva bio iznova vanredno omračen. Djevojka, koju je on sveudilj ljubio, stala je popuštati njegovim molbama i podavati mu takove nade, te je Pisarev mislio, da se opravdano može smatrati njenim zaručnikom, ali, najednoč, ona opet ohladni prema njemu i odkaže mu svoju ruku. Kad je te godine bilo ustavljeno „Rus. Slovo“ i „Sovremenik“, Pisarev je ostao bez posla i novaca. Sve to bacilo ga je u očajanje, u kojemu čovjek traži ma kakovih silnih osjećaja te je spreman na sve. Ni po svojim nazorima, ni po svojoj blagoj i krotkoj ćudi, Pisarev, koga su nazivali kristalnom kutijicom, jer nije mogao ništa zatajiti, nije nikada bio sklon urotničkim činima. To je bio do dna duše spisatelj, koji je podučavao društvo, ali koji se nije od njega tudjio niti mu navieštao rata. On je često govorio o sebi i spisateljima svoga tabora : „Mi smo bezumni drvvari, koji podpiljujemo onu granu, na kojoj sami sjedimo. Pa naravno, kad dovršimo svoj posao, prvi ćemo se strmoglaviti skupa s njim“.

U travnju god. 1862. izašla je brošura Šedo-Ferotijeva, u kojoj je bilo razjašnjenje Hercenova pisma na ruskoga poslanika u Londonu. Brošura je bila propuštena cenzurom na

prodaju, pošto je bila vanredno miroljubiva, Pisarev je, kao kritičar „Rus. Slova“, napisao recenziju o toj brošuri, ali tu recenziju nije cenzura dopustila štampati, s toga je rukopis njezin ostao Pisarevu na pisaćem stolu. Jednoć je k Pisarevu došao njegov drug sa sveučilišta, Baldov, koga je Pisarev slabo poznao. Baldov, razgovarajući s Pisarevom, opazi recenziju i zainteresovao se za nju. Doznajući, da cenzura nije propustila te recenzije, Baldov je kazao Pisarevu, da imade tajnu tiskaru, pa da bi želio u njoj otisnuti njegov članak. Drugda bi Pisarev možda bio i odbio ovakovu ponudu slabo poznata čovjeka, te se ne bi htio izložiti radi takve trice. Ali, kako je gore rečeno, on je bio u takvom duševnom stanju, da mu nije bio drag ni život, ni sadašnjost, ni budućnost, pa je trebao ma kakvoga snažnoga živčanoga potresa. I on obeća Baldovu, da će mu napisati drugu ocjenu te brošure, koja će više odgovarati tajnoj tiskari, a to je i učinio. Recenzija bi štampana, no skoro zatim bio je Baldov uhapšen a njegova tiskara zaplijenjena ; na 3. srpnja bio je uhapšen i Pisarev.

Posljedice toga uhapšenja poznate su. Pisareva odsudiše na petgodišnje zatočenje u tvrđavi, ali je kašnje taj rok bio ponešto skraćen te je Pisarev izašao iz tvrđave god. 1865. Četiri godine, provedene u zatočenju, bijahu godine najvažnije za njegovo književno djelovanje. Do zatočenja on se jedva bio pojavio na književnom poprištu ; poslie zatočenja opet živio je samo dvie godine, u kojima je malo pisao, a što je napisao, nije bilo osobito važno ; tako se može kazati, da je Pisarev napisao u Petropavlovskoj tvrđavi sve ono, čime se je proslavio i u čemu je značenje njegovo u ruskoj književnosti.

Izišavši iz zatočenja, Pisarev se je doskora razkrstio sa Blagosvjetlovim, koji je poslie, kad je „Rus. Slovo“ bilo obustavljeno, pokrenuo žurnal „D j e l o“, pa je stao saradživati u „Otečestven. Zapiscima“, što ih je Nekrasov obnovio bio od početka god. 1868. Ali dnevni Pisareva bijahu izbrojeni. Ljeti god. 1868. nastanio se je sa svojom rođakinjom, Marjom Aleksandrovnom Marković (Marko Vovčok), u ljetovniku u Dubelni u svrhu, da oporavi živce morskim kupanjem. Ali 4. srpnja, kad se je kupao, nenadano je utonuo iz nepoznata uzroka, makar je bio izvrstan plivač. Truplo njegovo dovedoše kašnje u Petrograd i sahraniše na Volkovom groblju.

POGLAVLJE SEDMO.

I. Četiri strane književnoga djelovanja Pisareva. Njegovi estetski nazori. — II. Poricanje Puškina. — III. Čudoredni ideal Pisareva u tipu Bazarova. — IV. Prirodne nauke su pravo sredstvo društvenoga napredka. — V. Maksim Aleksejević Antonovič. Polemika „Sovremennika“ s „Russkim Slovom“. — VI. Žurnali sedamdesetih godina. Znamenitiji kritičari sedamdesetih i osamdesetih godina. Nikolaj Konstantinovič Mihajlovskij. Aleksander Nikolajevič Pypin. Marja Konstantinovna Cebrikova. Konstantin Konstantinovič Arsenjev. Petar Nikitić Tkačev i Mihajlo Aleksejevič Protopopov. Semen Afanasjevič Vengerov.

I.

Književno djelovanje Pisarevljevo ne ograničuje se kakvim opredjeljenim i jedinstvenim značajem. Ono je tako raznovrstno, da ga moramo promotriti s ove četiri strane. Prvo, Pisarev jest predstavnik onih paradoksalnih skrajnosti, do kojih su dosljedno došli ljudi šestdesetih godina u svojim estetskim nazorima, polemizujući s metafizičkim estetičarima i oportunistima pedesetih godina. Drugo, taj isti Pisarev, uzvisujući tip Bazarova, bude propovjednikom novoga ideala naprednih realista, kakav je niknuo na tlu senzualističke struje. Treće, Pisarev, utjelovljujući u sebi taj tip postaje sjajni popularizator prirodnih nauka i svakoga realnoga znanja. Napokon četvrto, Pisarev se odlikuje vanredno dubokom, i nepoštedno ujedljivom analizom djela, koja prosudjuje, naročito zbiljnosti, što je u tim djelima prikazana.

Što se tiče estetskih nazora Pisareva, to se istinito mora reći, da su one skrajnosti, kojima ga potvaraju, nešto pretjerali njegovi dušmani. Prije svega treba, da se radi tih skrajnosti skine s njega polovica krivnje, kad se uzme na um, da smo već u njegovih predšastnika u kritici, u Černiševskoga i Dobroljubova, zamietili poricanje umjetnosti. Ti kritičari, pod

čijim se je neposrednim utjecajem Pisarev razvijao, nisu se ograničivali zahtjevom, da se spisatelji proniknu društvenim interesima te u svojim djelima provodjaju ideje vieka ; po njihovu mnienju, umjetnosti po samom njezinom biću pripada uloga drugoga stupnja, niža, ona ima tek služiti kao pomagalo pamćenju, pa joj je značenje prema publicistici, psihologiji ili filozofiji tek značenje ilustracija kakvog anatomskeg ili zemljopisnog atlasa.

Od takvoga shvaćanja umjetnosti samo je jedan korak do posvemašnjega poricanja umjetnosti, što je Pisarev logično i proveo u svojoj razpravi: „C v i e t o v i n e v i n o g a h u m o r a“, u kojoj je dokazivao, da Ščedrin nije ništa drugo, no veseli i oštroumni šalivdjija, dakle pjesnik čiste umjetnosti, pak mu s toga Pisarev preporučuje, da se stane baviti prirodnim naukama: „neka, veli, čita, razmišlja, prevodi, kompilira, i tada će zbilja postati korisnim spisateljem. Uz njegovu vještinu, da vlada ruskim jezikom i piše živo i veselo, on bi mogao biti vrlo dobrim popularizatorom, a Glupov je već davno trebao da zabaci“.

„Ne znam, kako drugi misle, --- piše Pisarev u istoj svojoj razpravi -- ali ja se radujem, što naša beletristika veħne, te vidim u njoj vrlo liepe znakove boljeg udesa našeg umnog razvitka. Poezija, kao stihotvorstvo, počela je propadati od vremena Puškinovih ; za Gogolja zapremili su romanopisci ili u obće prozaiste ono više mjesto, koje su prije zapremali pjesnici ; od onda su stihotvorci postali neke ruke književni bašibozuci, slabo naoružani, nemoćni i nesposobni, da se ikoliko ozbiljno uzprotive redovitoj vojsci ; sad se stihotvorstvo nahodi kod posljednjega daha i naravno, tomu se moramo radovati, jer postoji nada, da više nijedan ozbiljan uman i darovit čovjek našega naraštaja ne će trošiti svoj život, da prebada čuvstvena srca ubojitim jambima i anapestima. A tko znade, kako je velika stvar štednja čovječanskih sila, taj će pojmiti, kako je važno po blagostanje svega društva, da se svi njegovi ljudi u cielosti sačuvaju te sve svoje prekrasne sposobnosti pridruže korisnomu radu. Ali pobjedivši stihotvorstvo, beletristika je sama počela gubiti svoje izključivo gospodstvo u književnosti : prvi udarac podao je tomu gospodstvu Bjelinskij ; gledajući u njega,

pravoslavna Rusija počela je shvaćati, da možeš biti značnim spisateljem, a da ne napišeš ni pjesme, ni romana, ni drame. To bijaše veliki korak napried, jer su se dobri naši zemljaci naučili čitati kritičke razprave, te se na taj način malo po malo pripraviše, da shvaćaju razsudjivanja o pitanjima znanosti i društvenoga života. Kad su takova prosudjivanja postala moguća, tada su Dobroljubov i Černiševskij počeli nastavljati djelo Bjelinskoga . . .“

„Sad je beletristika i umjetnost u obće potisnuta unatrag : posljednjih pet godina nije bilo baš ni jednoga čisto umjetničkoga uspjeha ; da ne pane, beletristika se je morala prikloniti tekućim interesima dana, ure i minute ; svi beletristički proizvodi, koji svraćaju na se pažnju društva, izazivali su razgovore samo zato, što su se ticali ma kakvih zanimivih pitanja zbiljnoga života. Evo na primjer : „P o d v o d n i k a m e n“, roman, koji po svojoj književnoj vrijednosti stoji izpod svake kritike, imade ogromni uspjeh, dočim se „D j e t i n j s t v o , d j e č a č t v o i m l a d o s t“ grofa L. N. Tolstoja, stvar vanredno krasna po finoći i vjernosti psihološke analize, čita hladno i prolazi gotovo nezamiećenom. Sad bi bilo doba, da se učini još jedan korak napried : ne bi bilo gorega, da se pojmi, da ozbiljno iztraživanje, napisano jasno i poletno, osvjetljuje svako zanimivo pitanje bolje i potpunije, nego pripoviest, zamišljena na taj tema te providjena suvišnim potankostima i neizbježivim nastranostima od glavnoga predmeta. U ostalom, taj će korak po sebi sliediti, a možda je već i na polak učinjen . . .“

Ali ovo skrajnje i odlučno u bitnosti nijekanje umjetnosti nalazimo u samoga Pisareva samo u gore spomenutoj razpravi, pa se i u toj samo na dva, tri mjesta susrećemo s takovom oštrinom. Ova razprava sačinjava kulminaciju poricanja umjetnosti ne samo u književnosti šestdesetih godina u obće, nego i u nazorima samoga Pisareva, jer je i njemu samome bilo teško, da se održi na toj točki, na oštrici bodeža, da tako reknemo, pa već u istoj svojoj razpravi počinje uzmicati, silaziti dolje i popuštati u korist umjetnosti :

„Razumije se, — piše on, — ovdje kao ni nigdje drugdje, ne valja se zanositi pedantičkom strogošću : ako doista imade takovih ljudskih stvorova, kojima je laglje i udobnije da svoje

misli izraze u slikama, ako u romanu i pjesmotvoru umiju izraziti novu ideju, koje ne bi umjeli razviti potrebnom podpunošću i jasnoćom u teoretskoj razpravi, tada neka čine, kako je njima udobnije, kritika će znati da nadje, a občinstvo će znati da primi i ocieni plodotvornu ideju, bila ona izražena u kakvoj mu drago formi. Ako Nekrasov može da samo u stihovima izkaže svoje misli, neka piše stihove ; ako Turgenjev umije Bazarova samo prikazati, ali ne i razjasniti ga, tad neka ga prikaže ; ako se Černiševskomu uzhtije pisati roman, a ne razpravu o fiziologiji društva, neka piše roman, ti ljudi imaju što da reknu, i za to ih društvo s pažnjom sluša i ne ostaje na gubitku. Liepo je to pače, kad takovi ljudi izlažu svoje ideje u pripovjedalačkom obliku, jer konačni korak još uvijek nije učinjen, te umjetnost još uvijek kod nekih čitatelja, a osobito čitateljica, pridržava gdjejkoju bledu zraku svoje lažne aureole . . .“

U svojem pak članku „Nerješeno pitanje“ ili „Realisti“ (kako se razprava nazivlje u posebnom izdanju Pisarevljevih djela) čini on još jedan korak natrag, ali već ne uvjetno, kako to čini u netom navedenoj stavci, nego se upravo uzteže da posvema porekne umjetnost:

„Dosljedni realizam, — piše on, — bezuvjetno prezire sve, što ne donosi bitne koristi ; ali rieč „korist“ ne uzimamo nipošto u onom uzkom smislu, u kakovom nam ju podmiću naši književni suparnici. Ne govorimo mi nipošto pjesniku : „pravi postole“, ili povjestničaru : „peci kolače“, ali mi svakako zahtievamo, da pjesnik kao pjesnik, a povjestničar kao povjestničar, svaki u svojoj struci, doista koriste društvu. Mi tražimo, da nam tvorevine pjesnikove jasno i jarko crtaju one strane čovječjega života, koje nam je nužno poznavati stoga, da razmišljamo i radimo. Mi hoćemo, da nam iztraživanja povjestničara razodkrivaju prave uzroke procvata i pada prošlih civilizacija. Knjige čitamo jedino stoga, da čitanjem razširimo granice svojega ličnoga izkustva. Ako nam knjiga u tom pravcu ne daje upravo ničega, nijedne nove činjenice, nijednog originalnog pogleda, nijedne samostalne misli, ako ona nikako ne kreće ni ne oživljuje naše misli, tad takvu knjigu nazivljemo praznom i i nevaljanom, ne gledajući na to, je li ona pisana prozom ili stihovima ; a piscu takove knjige uvijek smo voljni, uz

najbolje želje, posavjetovati, da radje pravi postole ili peče kolače . . .“

I dalje u istoj razpravi nalazimo ovu oznaku istinito koristnoga pjesnika, kojega ne valja bezuvjetno odricati onako, kako je to učinio Pisarev u svojoj razpravi : „Cvietovi nevine šale“, gdje je sve pjesnike bez iznimke odsudio.

„Pravi koristni pjesnik mora da zna shvaćati sve, što u danom trenutku zanima najbolje, najumnije i najprosvjetljenije predstavnike njegovog doba i njegovog naroda. Shvaćajući podpuno duboki smisao svakog treptaja javnoga života, pjesnik, kao čovjek strastven i čutljiv, mora neizbježno svim silama svoje duše ljubiti ono, što mu se čini dobro, istinito i liepo, a mrziti svetom i velikom mržnjom ono ogromno mnoštvo sitnih i ništetnih gluposti, koje priče, da se ideje istine, dobra i krasote pretvore u put i krv i postanu živom zbiljnošću. Ta ljubav, nerazdruživo svezana s tom mržnjom, mora svakako sačinjavati u pravom pjesniku dušu njegove duše, jedini i najsvetiji smisao svega njegovoga bitisanja i svega njegovoga djelovanja. „Ja ne pišem crnilom, kako drugi, — veli — Boerne, — ja pišem krvlju svoga srca i sokom svojih živaca“. Tako i samo tako mora pisati svaki spisatelj. Tko drugačije piše, tomu bi trebalo da pravi postole i peče kolače“.

Prikazujući dalje značajke Goethea i Heinea, da pokaže, što su istinito koristni pjesnici, Pisarev zatim posve naravno osjeća potrebu, da izglati i zamete svoj uzmak, pa primiri te oznake s predjašnjim bezuvjetnim nijekanjem umjetnosti, i eto kako on to primirenje izvodi :

„Književni protivnici našega realizma, — piše on, — prostodušno su uvjereni o tome, da smo mi upamtili nekoliko filantropskih fraza i da u ime tih aforizama zabacujemo sve ono, od čega se ne može priugotoviti objed, sašiti odielo ili sagraditi boravište za gladne i prozeble ljude. Shvaćajući nas tako, morali su, naravno, očekivati, da će moja razmatranja o znanosti i umjetnosti sadržavati samo bezkrajne prikore Shakespeareu, Goetheu, Heineu i drugim sličnim nevaljancima, jer troše dragocieno vrijeme u neproizvodnom zanimanju. Oni su očekivali, da ću ja bez razbora obarati : Shakespeare nije Shakespeare, Goethe nije Goethe, djavo mi nije brat, svi su

glupani i ja nikoga ne priznajem. Ovomu smjeru umovanja oni bi se neizrecivo radovali, jer, to se razumije, takva mudrost ne bi u umovima čitatelja uzdrimala a ma baš ni jednoga slova iz staroga pravilnika estetike. Sada, kad uvide, da se ja nisam latio posla ovim nespretnim načinom, — biti će zlovoljni, pa će stati zvoniti po svojim žurnalima, da su se realisti nalagali kao vražići, pa sad iz nužde okreću natrag.

A sve to će biti njihova izmišljotina. Sve misli, što sam ih u ovoj razpravi nanizao, sliede posve doslejdno iz onoga, što sam pisao u svim mojim prvašnjim razpravama. Nisam ja ni najmanje okrenuo i meni nije nužno da se kajem ma samo za jednu rieč, što sam ju prije napisao. Savjetovao sam g. Ščedrinu, da se pozabavi kompilovanjem iz prirodnih nauka i rekoh tim povodom, da me raduje, što naša beletristika vehne, jer da je to znak rastuće zrelosti našega uma. I sad ja provadjam isto, a iz toga suda o našim domaćim stvarima ne sliedi nikako, da ja moram ustati protiv Shakespearea, Goethea, Heinea, i drugih sličnih nevaljanaca. Ti nevaljanci bili su prije svega vanredno umni ljudi, a *ja sam i sada, a bio sam i prije i svagda duboko uvjeren o tome, da misao, samo misao može preobraziti i obnoviti ustrojstvo čovječjega života; sve je ono bezuvjetno koristno, što nas sili, da se zamišljamo i što nam pomaže, da mislimo . . .*“

II.

Posljednje rieči gore navedenog odlomka štampane su kurzivom za to, što je u njima ključ Pisarevljevu sudu o savremenim i predjašnjim ruskim spisateljima. Taj ključ jest u onoj bitnoj zadaći, koja stvara razliku nove periode ruske književnosti od stare. Zadaća je ta u tome, da se ruska umjetnost, dakle i poezija, digne na istu visinu, na kojoj je zapadno-evropska, ali ne samo po svojoj umjetničkoj snazi, nego i po misaonom sadržaju. O tom je maštao Bjelinskij, o tome je nastojao Dobroljubov, a to isto u prvom redu hoće i Pisarev, karakterizujući kao istinite, koristne pjesnike Goethea i Heinea, — spisatelje, koji su doista ponajbogatiji mislima u sadržaju svojih djela.

Odatle izravno i dosljedno proiztječe Pisarevljevo tajenje Puškina. Taj pogled ležao je sasvim u duhu vremena i u onim

zahtjevima, da umjetnost obiluje ozbiljnim idejama, a tim zahtjevima nije mogao Puškin udovoljiti, jer je bio predstavnik stare epohe ruske književnosti, — epohe obradbe oblika i čiste umjetnosti. Već kod Bjelinskoga vidimo početke odnemarijanja Puškina, a Bjelinskij je prvi navjestnik nove periode ruske književnosti. Tako u početku svojih članaka o Puškinu Bjelinskij piše :

„Prema tome, kako su se u društvu radjale nove potrebe, kako se je mienjao značaj samoga društva, te su njegovim umom ovladljivale nove misli, a srce mu uzrujavale nove pečali i nove nade, što su nastale ukupnošću svih činjenica njegovoga života, koji se je stao živahnije kretati, — počeli su ljudi osjećati, da je Puškin, koji ne gubi svojega znamenovanja u sadašnjosti ni u budućnosti, kao veliki pjesnik, bio i pjesnikom svoje dobe, svoje epohe, i da je to doba već prošlo, da je onu epoku zamienila druga, koja imade već druge težnje, misli i potrebe. Toga radi prikazuje se Puškin u očima potomstva, koje sledi iza njega, već u dvojakom svjetlu : to već nije pjesnik, bezuvjetno velik i u sadašnjosti i za budućnost, kakovim je bio za prošlost, već pjesnik, u kojega imade bezuvjetnih prednosti i prednosti časovitih, koji imade artističko i historijsko značenje, u kratko — pjesnik, koji samo jednom stranom pripada sadašnjosti i budućnosti, koje su više manje zadovoljne, te će se i unapried zadovoljivati s njime, a drugom, većom i znamenitijom stranom, kojom je posve udovoljio svojoj sadašnjosti, jer ju je podpuno odrazio, no koja je za nas već prošlost“ . . .”

Još oštrij sud, da je Puškin izgubio značenje za doba, koje je njega preteklo, tražeći od umjetnosti nove zahtjeve, nalazimo u petom članku Bjelinskoga o Puškinu u ovim riečima :

„Bilo, kako mu drago, no Puškin, po svojem shvaćanju, spada u onu školu umjetnosti, kojoj je doba već posve minulo u Evropi, te koja ne može više ni kod nas proizvesti ni jednog velikog pjesnika. Duh analize, neukrotiva težnja za iztraživanjem, strastveno, puno ljubavi i mržnje mišljenje postade sada životom svake prave poezije. Evo u čemu je vrieme preteklo Puškinovu poeziju te veći dio njegovih djela lišilo onoga životnoga interesa, koji je moguć samo kao odgovor, koji udovoljava zabrinutim, boležljivim pitanjima sadašnjosti”.

Lako je moguće, da ni Pisarev ne bi išao dalje od sličnih relativnih pogleda na značenje Puškina, koje je on tu i tamo i izricao, pristajući uz Bjelinskoga, da je naime Puškin imao historijsko znamenovanje, jer je usavršio ruski stih te se usudio, da u svojim stihovima progovara i o vrču piva i o dabrovljem ovratniku, dočim su njegovi predšastnici govorili samo o lju bicama i hlamidama. Ali tu se je primiešala jedna okolnost, koja je Pisareva upravo daleko odvela sa područja historijske nepristranosti. Ta je okolnost, što oportuniste petdesetih godina i teoretičari čiste umjetnosti nikako nisu mogli da budu objektivni i nepristrani prema nazorima o znamenovanju Puškinove poezije. Oni se nisu držali prema Puškinu kao prema pjesnicima predjašnjega vremena, oni su ga stavljali izvan svake historijske ocjene, te su mu podavali bezuvjetno znamenovanje kao svoje vrsti božanstvu poezije. Njemu su se klanjali i njega su izklicavali kao zastavu stranke, pri čemu su najviše slavili one strane Puškinove poezije, koje su bile ponajmanje simpatične i radi kojih je baš i Bjelinskij smatrao Puškina pjesnikom, koji se je preživio. Te strane preporučivale su se svim piscima kašnje nastale nove prirodne škole.

Et o upravo ovaj kult Puškina, pristrani kult, koji je premašio sve granice zdravoga smisla, pa okolnost, što su velikoga pjesnika iztakli kao bojni poklič u borbi s novim književnim smjerovima, izazvaše tako skrajnju i slipeu opoziciju. Još davno prije Pisarevljeve razprave „Puškin i Bjelinskij”, koja je proizvela takovu senzaciju, opažalo se je, da je mlađji naraštaj ohladnio prema Puškinu, što se je vidjelo po tome, što su voljeli Lermontova. Pisarev je sa svojim vršnjacima bio isto tako ohladnio prema Puškinovoj poeziji, pa je po svojoj zanošljivoj čudi prevršio mjeru u svojem članku. Glavna pogreška te razprave bijaše u podpunom pomanjkanju historijske perspektive, kako u razglabanju raznih pjesmotvora Puškinovih, osobito „Evgenija Onjegina“, tako i pri ocjeni obćega znamenovanja Puškinove poezije. Djela velikoga pjesnika bijahu pretresana, kao da su tek jučer nastala i kao da je kritika imala pravo stavljati na te proizvode savremene zahtjeve. Ali, ponavljamo još jednom, ta je pogreška bila u tome, što su i protivnici takodjer razpravljali o značenju Puškinovu ne u historijskom za

njega vremenu, već gledom na tadanju savremenost, ponizujući i bacajući u blato u ime Puškina s njegovom čuvenom umjetničkom objektivnošću i pomazanjem, svu savremenu književnost.

III.

Kao moralista i propovjednik novih ideala, Pisarev, kako je već rečeno prije, bijaše predstavnik senzualističke struje šesdesetih godina. Od prvih svojih razpravica ostao je individualistom čiste krvi, jer je u prvom redu zagovarao napredak ličnosti putem usavršavanja samoga sebe, no taj napredak spajao je s ovim dvama uvjetima: prvo, neka ličnost bude neograničeno slobodna u težnjama i strastima, pokoravajući se samo nagnućima uma i srca, drugo, neka se razvija u duhu realnoga mišljenja putem proučavanja prirodnih nauka i time stiče pozitivno znanje.

Vidjeli smo, da su i Dobroljubov i Černiševskij izvodili čudorednost iz sebičnosti, te se borili proti tomu, da se čovjek prisilno podčinja čudorednim dužnostima. Uza sve to, višim čudorednim idealom smatrali su i oni samopožrtvovnost ličnosti za obću korist, tražeći samo, da ta samopožrtvovnost iztiče iz slobodne težnje čovjekove, a da ga na nju nitko ne sili.

Kod Pisareva, kao senzualiste, gospoduje težnja za nasladom, za time, da se život provede po mogućnosti što ugodnije, u čemu nazrieva on svoju teoriju sebičnosti. Tako u jednoj izmedju prvih svojih razprava „U s t o j a l a v o d a” opredjeljuje ovako sebičnost:

„Sebičnost, t. j. ljubav vlastite ličnosti, označuje nasladjivanje ciljem života, ali ne ograničuje izbor naslade ovim ili onim krugom predmetâ. Nasladjujem se onime, što mi je ugodno, a što je ugodno — to već svakomu pokazuju njegova nagnuća, njegov lični ukus. To će reći, u nutrinji pojma s e b i č n j a k otvara se neobuhvativi prostor ličnim vlastitostima i težnjama. Sebičnjaci mogu biti i dobri i zli ljudi; sebičnjak — slobodan je čovjek u najširem smislu te rieči, on čini samo ono, što mu je ugodno: ugodno mu je ono, što hoće, prema tomu on čini samo ono, što mu se hoće, ili drugim riečima, ostaje sam sobom u svakom danom trenutku, te sama sebe ne sili ni na što, niti radi

toga, da ugadja društvu, koje ga okružuje, niti radi toga, što bi se klanjao fantomu ćudoredne dužnosti. Što je njemu ugodno, u tome je ćitavo pitanje i tuj poćinje bezkrajna raznolićnost, te nitko ne ima prava, da tu prirodnu i živu raznolićnost skućuje pod kakve bilo norme, koje ili je sam zamislio, ili ih je odkud bilo nasliedio. Odsuće ćudorednoga nasilja — to je jedini bitni znak egoizma . . .”

Skupa s oslobodjenjem od nutarnjega, nasilnoga pokoravanja ćudorednim dužnostima, lićnost mora da se pobrine za to, kako bi se oslobodila i vanjskih nasilja od strane društvva. Nasilje društvva, po mnienju Pisareva, nad lićnošću isto je tako štetno kao i nasilje lićnosti nad ćitavim društvom ; kad bi svatko umio biti slobodan, a da pri tome ne stješnjuje slobode svojih susjeda i ćlanova svoje obitelji, tada bi, naravno, bili odstranjeni uzroci mnogih nesreća i stradanja.

I Dobroljubov i Ćerņiševskij propoviedali su oslobodjenje lićnosti izpod vanjskoga pritiska, ali su taj pritisak nazrievali u rdjavim društvvenim uslovima, pa su držali, da se lićnost može osloboditi, ako se ti uslovi prerade obćim složnim nastojanjem. Pisarev je pako pod pritiskom razumievao razne predrasude, sastarjele svjetske obićaje i navike ; a da se oslobodi od njih, to je prepuštao izkljućivo samoj energiji i volji pojedine lićnosti.

„Uvjeti, — piše Pisarev u spomenutoj već razpravi, — u kojima živi množtvo našega društvva, tako su nenaravni i rdjavi, da se onaj ćovjek, koji hoće da svoj život proživi koristno i ugodno, mora posve otrći od njih, ne dopustiti im, da vrše na nj ma kakav upliv, ne smije im ni u ćemu popuštati. Ćim vi kušate, da se s nećim izmirite, tim već gubite svoju slobodu ; društvvo se ne će zadovoljiti sa koncesijama ; ono će se uplesti u vaše poslove, u vaš obiteljski život, propisivat će vam zakone, nalagat će vam ogranićenja, prosudjivati će vaše ćine, pogadjati vaše misli i pobude. Svaki vaš korak opredjeljivati će se ne vašom dobrom voljom, već raznim, društvvenim uslovima i odnosima ; narušaj tih uslova neprestano će buditi govorkanje, a to, dopirući do vas, dosadjivati će vam kao mušice i komarci, što neprestano zuje. Ali ako se jednom za uvijek odvažite, da ne marite za ćuveno javno mnienje, koje se u nas stvara iz vrlo nećastne gradje, tad će vas doista brzo ostaviti na miru ; najprije će se

načavrljati, nadiviti će vam se ili će se sablažnjivati, ali kašnje, videći, da vi na to ne gledate i da vaše ekscentričnosti idu svojim redom, prestat će društvo da se za vas zanima, smatrat će vas izgubljenim čovjekom, ostavit će vas ovako ili onako na miru, te će svoju milostivu pažnju prenieti na koga drugoga . . .”

Dakle eto osnovke ćudorednoga ideala, što no ga postavlja Pisarev : to je — ličnost, koja se je sama oslobodila svih ćudorednih zakona i načela, te se slobodno podala svojim strastima i pohotama u svrhu, da iz života nakupi takovu količinu razumnih naslada, koliko ih čovječja priroda može obuhvatiti. Baš taj ideal nazrieva Pisarev u Turgenjevljevu Bazarovu, te ga za to i slavi.

„I nut, — razlaže Pisarev u svojoj razpravi „R e a l i s t i’’, — Bazarov svagdje i u svemu postupa tako, kako hoće ili kako mu se čini koristno i udobno. Njime ravnaju samo lične pobude ili lični računi. Ni nad sobom, ni van sebe ne priznaje on nikakvoga regulatora, nikakvoga ćudorednoga zakona, nikakvoga načela. Pred sobom — nikakvoga uzvišenoga cilja ; u umu — nikakve uzvišene zamisli, a uza sve to — ogromne sile. „Ta to je nemoralan čovjek, zločinac, odrod !” — slušam sa svih strana poklike ogorčenih čitatelja. Pa dobro, zločinac, odrod ! grдите ga jače, proganjajte ga satirama i epigramima, brukom negodovanja i uzbunjenim javnim mnijenjem, lomačama inkvizicije i mačem krvnika, vi ipak ne ćete prognati, ne ćete ubiti toga odroda, ne ćete ga staviti u žestu, da mu se divi poštovano občinstvo. Ako je bazarovština bolest, tad je to bolest našega doba, pa ju treba preboljeti, ne gledeći ni na kakva paliativna sredstva i amputacije. Gledajte na bazarovštinu kako vam drago, — to je vaša stvar ; ali ustavit ju — to je uzaludan napor ; to je — ista kolera . . .”

Kao pravomu senzualisti, Pisarevu se samo jedno ne sviđa u Bazarovu : za što on niječe bajnost krasote prirode i time umanjuje količinu naslada u čovječjem životu? U tome nazrieva Pisarev neke ruke idealizam i asketizam.

„Naoružavši se protiv idejalizma, — piše on, — i rušeći njegove zlatne kule, Bazarov pokadšto postaje i sam idealistom, t. j. počinje propisivati čovjeku zakone, kako i čime da se nasladjuje i pod koju mjeru da priganja svoje lične osje-

ćaje. Reći čovjeku: ne nasladjui se prirodom — isto je da mu rečeš: ubijaj svoju put. Što će u životu biti više neškodljivih izvora naslade, to će se laglje živjeti na svijetu i sva zadaća našega doba i jest upravo u tome, da smanjimo svotu stradanja i umnožimo količinu uživanja”.

IV.

Ali pukim oslobodjenjem od svih nutarnjih i spoljnih stega nije iscrpljen još ideal Pisarevljev. Drugim uvjetom ličnoga samousavršenja postavlja Pisarev, kako je više rečeno, umni razvitak u duhu realizma, putem usvajanja prirodno-naučnoga pozitivnoga znanja. U tom je pitanju Pisarev strogo dosljedan do kraja, smatrajući jedinim spasom svijeta u tome, da se razširi bazarovski tip slobodoumnih i prosvietljenih realista i zabacujući sve, što se ne približuje tomu tipu. U toj dosljednosti dolazi on do takve smionosti, da se ne žaca zatajiti moralne i umne vlastitosti onoga naroda, kojemu su se u ono doba klanjali svi bez iznimke:

„Realista — misleći je radnik, koji se s ljubavlju bavi poslom, piše Pisarev u svojoj glasovitoj studiji „Realisti”. — Iz ove oznake vidi čitatelj jasno, da realisti u sadašnjosti mogu jedino biti predstavnici umnoga rada. Uz sadašnje uredjenje materijalnoga rada, uz sadašnje stanje nižega radničkoga stališa u svem kulturnom svijetu, ti ljudi nisu ništa drugo nego makine, koje se od drvenih i željeznih makina razlikuju neprobitačnim svojstvima, da osjećaju umornost, glad i boli. U sadašnje doba ti ljudi posve opravdano mrze svoj rad te se ne bave razmišljanjem. Oni sačinjavaju pasivno gradivo, nad kojim će prijatelji čovječanstva imati još mnogo da rade, ali koje im samo vrlo malo pomaže te dosele ne poprima nikakve odredjene forme. To je — maglena mrlja, iz koje se izradjuju novi svietovi, ali o kojima se dosele zbilja ne može ništa reći. Baviti se, u sadašnje doba, s ljubavlju, materijalnim radom, na to se gotovo ni misliti ne može, a u Rusiji, uz naše predpotopne načine i orudje rada, još se manje može na to misliti, nego u ma kojoj drugoj prosvietljenoj državi.

„Na taj način najrealniji rad, koji donosi najstvarniju i nepriepornu korist, ostaje van područja realizma, van područja praktičnoga razuma, u onim podrumima društvenoga zdanja, u koje ne prodire ni jedna zraka obće čovječanske misli. Što da činimo s tim podrumima? Za sad ih valja ostaviti na miru, te se obratiti pojavima umnoga rada, koji se samo u tom slučaju može smatrati dozvoljenim i korisnim, kad se izravno ili neizravno primiče stvaranju novih svietova iz prvobitne magle, koja izpunja blatne podrume”.

Uz ovakovo prezirno, gospodsko naziranje o narodu, po kojemu narod nije no gromada živih makina, tuđjih svakomu umnomu i moralnomu životu, pojmljivo je, da je Pisarev zabacio Dobroljubovljevu razpravu „Tračák svjetla u mračnom carstvu”. Pisarevu se je moralo učiniti neopravdanim, što je Dobroljubov uzveličavao Katerinu. Kakva se je zraka svjetlosti u mračnom carstvu mogla nazrievati u neobrazovanoj, praznovjernoj junakinji „Bure”, koja je drhtala pred svakim iole slobodnim i samostalnim korakom, te koja nije mogla naći nikakvoga izlaza iz svojega sužanjstva, van da izčezne u valovima Volge? Zar su to prave „luči”?

„Umna i razvijena ličnost, — govori Pisarev, — a da toga ni sama ne opaža, djeluje na sve, što se njoj približuje; njezine misli, njezino zanimanje, njezino čovječno vladanje, njezina mirna stalnost, — sve to uzburkava oko nje ustojalu vodu ljudske rutine; tko više nema snage, da se sam razvija, taj će barem u umnoj i razvijenoj ličnosti uvažavati dobra čovjeka, a za ljude je veoma korisno, da ciene ono, što zaista zaslužuje, da bude uvažavano; ali tko je mlad, tko je vrstan da ljubi ideju, tko traži mogućnost, da razvije sile svoga svježega uma, taj, zblizivši se s razvijenom i umnom ličnošću, možda će otpočeti novi život, pun čarobnoga djelovanja i neizcrpive naslade. Ako predmnievana svietla ličnost dade na taj način društvu dva tri mlada radnika, ako ovi zadahnu dva tri starca nehomičnim uvažanjem prema onome, što su prije izsmijavali i ugnjetavali, — zar ćete reći, da takova ličnost nije baš ništa učinila za to, da se olakša prielaz k boljim idejama te k snošljivijim uvjetima života? Meni se čini, da je takova ličnost u malome učinila ono, što čine u najvećem razmjeru najveće hi-

storijske ličnosti. Razlika među njima samo je u njihovoj količini, pa se s toga njihovo djelovanje može i mora ocjenjivati pomoću jednakih pomagala. Evo kakve mora da budu „luči svjetlosti” — a u takve ne spada Katarina.“

Napokon opažamo u Pisareva karakterističnu crtu, koja se nalazi kod svih moralista-individualista: naime, dok u prvi red stavljaju samousavršavanje ličnosti, oni zatim i društveni napredak izvode ravno iz toga ličnoga samousavršenja, te napredak društva nije ništa drugo, nego jednostavno brojno umnažanje nosilaca njihovoga ideala. Slično tomu, kako je Gogolj mislio, da će se kmetstvo samo po sebi paralizovati u onom razmjerju, po kojem će se sva vlastela proniknuti duhom čestitosti, kako je on to propoviedao, slično tomu, kako grof L. N. Tolstoj snatri o tome, da će carstvo nebesko zavladati na zemlji, čim svaki čovjek pronikne u evangeosku istinu, tako je i Pisarev bio uvjeren, da će na zemlji zacielo zavladati raj, čim svi ljudi postanu triezni realiste poput Bazarova.

„Ako prirodne nauke obogate naše društvo ljudima, koji misle, — piše Pisarev na koncu razprave: „C v i e t o v i n e v i n e š a l e”, — ako se naši poljodjelci, tvorničari i raznovrstni glavničari nauče misliti, to će ti ljudi ujedno naučiti da shvaćaju ne samo svoju korist, nego i potrebe onoga svieta, što ih okružuje. Tada će oni pojmiti, da će se ta korist i te potrebe posvema splinuti međjusobno; pojmiti će, da je korisnije i ugodnije umnažati obće bogatstvo zemlje, nego izmanljivati ili otimati posljednje groše iz mršavih žepova proizvođačitelja i trošača. Tada naše glavnice ne će odilaziti u inozemstvo, ne će se tratiti na bezumnu razkoš, ne će se gubiti za suviše gradjevine, već će se upotrebljivati uprav za one grane narodne industrije, koje traže sudjelovanje tih glavnica. To će se činiti za to, što će glavničari prije svega pravilno shvaćati svoju korist, a drugo, nalaziti će nasladu u koristnom radu. Ovo mišljenje može se gdjekomu učiniti idiličkim, ali tvrditi, da se ne da obistiniti, znači tvrditi, da glavničar nije čovjek, pače da nikada čovjekom ne može postati. Što se mene tiče, to ja nikako ne vidim razloga, zašto sin glavničarev ne bi mogao postati Bazarov ili Lopuhov, baš kako je sin bogatoga vlastelina postao Rahmetov. Da ovakove preobrazbe budu mo-

guće, da postanu nečim običnim, nužno je samo to, da se u našem društvu neprestano podržava ona svježja struja žive misli, koju donosi k nama prirodna znanost, što se i kod nas razvija. Ako se sve naše glavnice, ako se sve umne sile naših obrazovanih ljudi posvete onim strukama priradnje, što su korisne za obću stvar, tada će se, naravno, djelovanje našega naroda vanredno uvećati, bogatstvo će njegovo neprestano rasti, a vrstnoća njegovoga mozga poboljšavati će se od desetgodišta do desetgodišta. A bude li narod radin, bogat i uman, tad što mu može priečiti, da postane sretnim u svim pogledima . . .”

U ovim idiličkim maštanjima, kako sam Pisarev veli, nije on bio osamljen, već je bio odraz tisuće ljudi njegovoga tipa, koji su samo na izliku bili takovi strašni rušigradi, a u istinu nisu ni za čim drugim težili, nego za mirnim napredkom, pomoću širenja prirodnih nauka.

Zanoseći se za prirodne nauke i gledajući u razprostranjanju prirodnoga znanja spasonosno sredstvo od svih društvenih zala, Pisarev je posve naravno između svih književnih i žurnalnih struka najviše cijenio popularizovanje znanosti. Vidjeli smo, kako je samoga Ščedrina savjetovao, da napusti pisanje satira, pa da postane popularizatorom nauke. I držimo, da to ne bijaše sa strane Pisareva tek ironija i polemička doškočica. Nema sumnje, da je Pisarev popularizovanje prirodnoznanstva posve ozbiljno stavljao daleko više nad ma kakova beletristička djela, te je iskreno vjerovao, da će umjetnost sama u budućnosti postati popularizovanje znanosti. Tako pod konac svoje razprave „Realisti”, pišući o velikom znamenovanju popularizovanja znanja, izravno veli :

„Onaj, koji hoće da popularizuje znanstvena djela, mora biti vješt pisac, a najuzvišenija, najčovječnija zadaća umjetnosti upravo je u tome, da se spleine sa znanošću te putem toga splinuća dade znanosti onu praktičnu moć, koje ona ne bi mogla steći samim svojim sredstvima. Znanost pruža gradivo umjetničkomu djelu, u kojem je sve — istina i sve — ljepota ; ni najsmionija mašta ne može ništa slična zamisliti. Takova umjetnička djela stvorit će čovjek tek kasnije, kad bude još silno pametniji te još mnogo toga nauči ; ali plahi pokušaji te vrsti, izvrsni za naše doba, postoje već i sada . . .”

Zatim je dalje točku po točku izlagao pravila, kojih se mora držati valjani popularizator, ako želi svojim popularnim razpravama u istinu koristiti ljudima. Ta su pravila toli zanimiva, da i sad još moraju služiti uputom za svakoga, tko se bavi popularizovanjem ma kakvoga znanja.

Ne ograničujući se na samo uzvisivanje popularizovanja znanja i propisivanja pravila za takovo djelovanje, Pisarev je, kako je poznato, i sam veoma revno služio tomu nastojanju, te je za čitavoga svojega književnog djelovanja sačinio čitav niz sjajnih popularnih članaka iz prirodnih znanosti i povjesti, koje i sada još ruska mladež čita s velikim zanimanjem.

Ali s time, što je gore rečeno, nije iscrpljeno znamenovanje Pisareva u ruskoj književnosti. Svojim zabacivanjem estetike, propoviedanjem bazarovskoga tipa i popularizovanjem prirodnih znanosti izražavao je samo onaj historijski momenat, u kojem se je razvilo njegovo književno djelovanje. Sve to bijahu mladenački i prielazni zanos, pa kad bi samo to bilo djelovanje Pisarevljevo, tad bi njegova djela, izuzevši nekoliko popularnih kompilovanih razprava, već davno bila zaboravljena. Ali u njegovim kritičkim razpravama naći će čitatelj nešto, što je daleko uzvišenije od njegovih mladenačkih zanesenosti te što nikad ne će izgubiti svoje vrijednosti. To je pak upravo sjajni i pronicavi kritički talenat, oboružan silnom, smionom i bezobzirnom analizom. Ta analiza ravna je po svojoj snazi onoj Dobroljubovljevoj te sačinjava glavno svojstvo Pisarevljevih razprava i kritika. On budi mladi um, sili, da se taj um pozorno i upitljivo razgleda oko sebe, u jedan mah otkriva pred neiskusnim očima mnoštvo laži, prenavljanja i sablažnjivoga zla u takvim pojavima života, što zatreperiše pred nama te ne samo da nas ne odbijaju od sebe, već nam se čine pače nečim pohvalnim i kriepostnim, pa ipak kritičar na posljedku razbija sasvim sve naše djetinjske, dugi slične iluzije. Takove su njegove razprave: **U stojala voda**; **Pisemskij**, **Turgenjev** i **Gončarov**; **Ženski tipovi** u romanima i pripoviedkama **Pisemskoga**, **Turgenjeva** i **Gončarova**; **Roman gospodične** u **muselinovoj opravi**; **Humanost**, **što dozrieva**; **Realisti**; **Oni koji uginuše** i **koji pogibaju**; **Borba**

za život; Staro gospodstvo i mn. dr. Te razprave čitaju se i danas s velikim interesom i nevarljivom korišću, te dugo još ne će biti zaboravljene.

V.

Poslie smrti Dobroljubova i prognanstva Černiševskoga postao je glavnim kritičarem „Sovremennika” Maksim Aleksejević Antonović. M. A. Antonović rodio se je 27. travnja 1835. u Bjelopolju, u harkovskoj guberniji. Bio je sin djakonov. Učio je u harkovskom sjemeništu, gdje je svršio tečaj god. 1855., a zatim je stupio u petrogradsku duhovnu akademiju, iz koje je godine 1859. izišao kao kandidat bogoslovlja. Iz saobćenih po Antonoviću autobiografskih podataka, priobćenih u leksikonu S. A. Vengerova, razabiremo, da se je duševni život djaka poglavito stvarao utjecajem onodobne žurnalistike. Novi smjerovi, štono su kao široki val zahvatili svekoliko rusko djačtvo u obće, nisu mogli a da ne djeluju i na sjemeništno djačtvo. Budući bogoslovi ne samo da su čitali „Sovremennik”, nego su krišom prodirali u javnu knjižnicu, pa ondje posudjivali Büchnerovo djelo „Kraft und Stoff”, pače i „Život Isukrstov” od Davida Straussa. Onaj tečaj bogoslovije, s kojim je Antonović god. 1859. svršio, nije dao ni jednoga kalugjera.

Kad je bio u četvrtom tečaju bogoslovije, Antonović je odnio u redakciju „Sovr.” članak, u kojem je pribrao zbirku savremenih propovjedi, u kojima nisi mogao naći nego poklike: „zaplačimo, braćo”, „plačite dan i noć”, „ridajte, griešnici” itd. Članak je bio povjeren Dobroljubovu, da ga ocieni; Dobroljubovu se sadržaj učinio slabo zanimljivim, ali mu se je svidjao način pisanja, pa je pozvao Antonovića, da napiše nešto drugo, makar iz poznate mu crkvene sfere, ali zanimivo i za drugo obćinstvo. Posljedkom toga poziva bijaše nepodpisana razprava o knjizi Ščapova „Razkol staroobredstva” („Sovr.” 1859. X.), kojoj je početak napisao Dobroljubov. Od toga vremena postao je Antonović stalnim saradnikom „Sovremenika”; izprva je pisao razprave o knjigama filozofijskoga sadržaja, a poslie smrti Dobroljubova god. 1861., prešao je u odjel za kritiku, te mu je god. 1863., poslie uhapšenja Černiševskoga, bilo povjereno uređivanje toga odjela žurnala.

Već početkom šestdesetih godina za Dobroľjubova i Černiševszkoga svratio je Antonović na sebe pažnju filozofskim razpravama, kao što su: „Savremena filozofija”; „Dva tipa savremenih filozofa”; „O Hegelovoj filozofiji”; „Savremena fiziologija i filozofija”. Najveći dojam učinio je sa svojom kritikom Turgenjevljeva romana „Otc i djeca” u br. 3. „Sovremennika” 1862., pod nadpisom: „Asmodej našega vremena”. Ova kritika ne udovoljuje nas ni iz daleka, ako ćemo ju ocjenjivati sa gledišta ideala prave umjetničke kritike te u njoj tražiti svestrano razglabanje Turgenjevljeva romana. Ta razprava imala je značaj polemike, pa usporedjivanje Turgenjevljeva romana sa Asmodejem Askočenskoga ne valja uzeti ozbiljno, već je to tek drastično polemičko pomagalo, kojemu je bila svrha, da dušmanina obori jednim udarcem. No razprava Antonovićeva nije bila napisana za to, da iztražuje snagu Turgenjevljeva talenta, da bude uputom učiteljima književnosti i njihovim učenicima, napokon ni za potomstvo; to bijaše bojna razprava, koju su iziskivale okolnosti vremena i ona je svoj cilj postigla. Treba ovdje uzeti obzir na onu štetnu senzaciju, što ju je uzbudio roman Turgenjevljev u ruskom društvu, uzhit natražnjaka, koji su digli glave odmah iza toga, što je roman ugledao svjetlo, jer je u njemu bilo prikazano mlado pokoljenje, što je čeznulo za svjetlom i dobrobiti, kao nihilisti, koji zabacuju sve i sva, koji si na svakom koraku protuslove i zbog toga dolaze u glupe škripce. Najuvredljivije od svega bijaše to, što velik dio mladoga naraštaja nije shvatio pljuske, dane mu po Turgenjevu, pa je stao u tipu Bazarova tražiti svoj ideal, a među onima, što nisu shvatili uvrede, bijaše i luč mlade kritike, Pisarev, koji je stao uzvisivati tip Bazarova. Razprava Antonovićeva bijaše gledom na sve te obstojnosti neobhodni uztuk protiv zanosnih ovacija natražnjačtva, kojemu su bila porasla krila. Razgloбивši sve nesgrapnosti Turgenjevljeva romana i dokazavši, da je Bazarov kleвета na mladi naraštaj, Antonović je stišao zanos protivnika, te otvorio oči onima od svojih istomišljenika, koji su htjeli da vide.

Ujedno je Antonovićeva razprava prvi put jasno opredielila onaj antagonizam, što se je tajio usred naprednjačkoga logora između frakcije narodnjaka oko „Sovr.” i naravoslo-

vaca oko „Rus. Slova”. Madju obim žurnalima nastala je od toga ogorčena polemika, koja se nije vodila tek iz neprijateljstva dvaju žurnala, što su se natjecali, i ne bijaše tek boj Antonovića s Pisarevom i Zajcevom za prvenstveno mjesto u kritici, već to bijaše borba dviju frakcija; sva mladež onoga doba bijaše pocijepana u dva tabora, i to u privrženike „Sovr.” i „Rus. Slova”. Polemički feljtoni Antonovićeви, podpisani sa „Postrani Satirik”, čitali su se isto tako na jagmu, kao i odgovori na iste od suradnikâ „Rus. Slova”. U toj žestokoj borbi bijaše rečeno mnogo suvišnoga s jedne i druge strane; protivnici znali su se na toliko zaboraviti, da su načelnu polemiku zamienili uličnim pogrđama, ne baš pristojne vrsti. Ali privrženici obaju tabora opraštali su sve žestine, jer su dobro shvaćali, da u njima nije bitnost.

Svakako je borba između „Sovr.” i „Rus. Slova” imala dosta veliko značenje u ruskoj književnosti: ona karakteriše konac šestdesetih godina, kaotično stanje u duhovima prvenstvenih ljudi ruskoga društva, uztalasanih onim, što se je prije sbivalo. Svekoliko starinsko nāžiranje o svijetu, počevši od patriarkalnih nazora predaka o svijetu, pa do metafizičkoga mudrovanja u četrdesetim godinama, bijaše razklimano i obojeno, a prijatelji starih predaja nisu se otresali više naučnim ili filozofskim argumentima, već samo blatnim osvadama kažnjivoga soja: budući da nisu mogli odgovarati, oni su samo dozivali redarstvo, trpajući u jedan koš s mladim, zdravim, svježim mladicama kojekakve zablude, što su nastale na tlu umne nezrelosti i ćudoredne razvraćenosti ruskoga društva. Is ami privrženici novoga shvaćanja o svijetu bezrazlično su nagomilavali na istu gromadu sve, u čem se je opažala makar sjenka prosvjedovanja proti truležu i onome, što se je preživjelo, ako je taj prosvjed bio bezsmislen. U kratko, to bijaše epoka podpune anarkije umova. Nove realne ideje propoviedale su se i primale većim dielom kao prekrasni, no ulomični aforizmi, bez ikakve sustavne sveze i filozofske obradbe. Svaki takav aforizam primali su jedni s poklicima oduševljenja, a drugi sa poklicima užasa, što je bio drastičniji i smioniji takav aforizam, to je budio veću buku, a napokon je došlo do toga, da se u tom kaosu nije moglo ništa razabrati, da se nije raz-

biralo istinito napredno od lažnoga, pšenica od kukolja, te je i u najnaprednijem taboru započela vlast surove sile, kako biva u pravoj anarkiji, gdje u takvim slučajevima svoj svoga ne pozna, već bje. Polemika „Sovr.” s „Rus. Slovom”, Antonovića s Pisarevom, Zajcevom i Blagosvjetlovim — bijaše jedan od najizrazitijih pojava toga prava surove sile.

VI.

U ruskoj književnosti bijaše više krat takovih momenata, kada se je u jedan mah promienio sav njezin sastav i značaj, baš kao što se mienjaju kazališne dekoracije po nalogu nevidljivoga redatelja. Takovim je momentom medju inim bila i godina 1866. Ovu godinu možemo označiti oštrom granicom izmedju šesdesetih i nastajućih sedamdesetih godina. I doista, iza te nesretne godine nisu samo jedni organi štampe zamienili druge, nego su i na čelo novih žurnala došli novi radnici, koji su netom stupili na književno proprište.

Tako je poslie zabrane „Sovremennika” (god. 1866.), Nekrasov god. 1867. uzeo od Krajevskoga u zakup žurnal „Oteč. Zap.”, koji je jedva jedvice životario pod uredničtvom Zarina i Strahova, pa se je taj žurnal od 1868. prepородio pod novom redakcijom. Ali, bilo bi krivo, kad bi tko mislio, da je u novim „Oteč. Zap.” bio obnovljen „Sovr.” Ponajprije su iz redakcije „Sovr.” odstupila tri njegova stupa, kao što su Antonović, J. Žukovskij i Pypin, koji nisu htjeli raditi u žurnalu, makar ga je Nekrasov uzeo u podpuni zakup, no koji je ipak bio vlastništvo Krajevskoga, s kojim je „Sovremennik“ neprestano vodio načelnu polemiku. Redakcija „Oteč. Zap.” bila je prvih deset godina njegove obnove ovako sastavljena: na čelu su stajali Nekrasov, Saltykov, Gr. Z. Jelisjejev, N. K. Mihajlovskij. Zatim su glavnim suradnicima bili N. S. Kuročkin, N. A. Demmetr, Pisarev, koji se je prije toga posvadio s Blagosvjetlovim te pristupio k „O t e č. Z a p.”, i drugi neki.

Promjenom uredničkoga osoblja promienio se je karakter i ton žurnala naprama „Sovr.” One iste socijalne ideje, što ih je provodio „Sovremennik” u abstraktnom obliku na obće-evropskom tlu, prema tomu, kako su se razvijale u djelima

Fouriera, Prudhona, Louis Blanca i dr., — stale su se provadjeti u „Otečestv. Zap.” uz istodobno primjenjivanje ruskomu životu, što je i podalo žurnalu onaj narodnjački značaj, što ga „Oteč. Zap.” očuvaše sve dotle, dok žurnal nije bio ustavljen. (To se je dogodilo u svibnju 1884. godine.) Poslije smrti Nekrasova promienilo se donekle uredničko osoblje: na čelu je žurnala bio M. J. Saltykov (kao zakupnik žurnala), zatim Jelisjejev i Mihajlovskij, ali nije više bilo Kuročkina, koji je radi bolesti i prije malo radio, ni Demmetra, koji je umro, te kojega je zamienio C. N. Krivenko u vodjenju „nutarnjega priegleda”.

Na mjesto „Rus. Slova” došao je žurnal „Djelo”, što ga je osnovao Grig. Evl. Blagosvjetlov. Ovaj je žurnal nastojao da podržava tradicije „Ruskoga Slova”, jer je propoviedao popularizovanje prirodnih znanosti, kao sredstvo u borbi sa svim društvenim bolestima. Ali je i uredničko osoblje „Djela” bilo sasvim ino, nego „Rus. Slova”. Više nije bilo ni Pisareva, ni Zajceva, ni Sokolova. Njihova mjesta zauzeše A. K. Šeller-Mihajlov, N. V. Šelgunov, P. N. Tkačev (P. Nikitin), S. S. Šaškov i dr.

Postepenjake i domaćince (počvennike) šestdesetih godina zamieniše umjereni liberalci, koji se okupljahu oko „Vjestnik a Evrop y”. Ovaj žurnal osnovao je M. M. Stasjulevič god. 1866. te je prve dvie godine izlazio samo četiri puta na godinu uz stalno suradništvo N. I. Kostomarova i P. V. Annenkova. Od 1868. počeo je „Vjestn. Evr.” izlaziti svaki mjesec uz trajno suradnikovanje A. N. Pypina, K. K. Arsenjeva, L. Z. Slonimskoga i dr.

U žurnalistici je predstavljao konservativni pravac kao i prije „Ruski Vjestnik”, nu pošto je izdavatelj njegov M. N. Katkov, posvećivao svu svoju pomnju „Moskovskim Vjedomostima”, to je „Rus. Vjestn.” bio u velike zanemaren; u njemu gotovo nije bilo ni kritike ni publicistike, te su mu čitav sadržaj sačinjavale suhoparne, bezbojne kompilacije i tendenciozni romani, koji su predočivali kojekakve pobune.

Suvišno je ovdje izbrajati strukovne listove, novine i one žurnale raznih smjerova, koji su samo kratko vrieme obstojali, jer nisu mogli steći mnogobrojnih čitatelja, kao što su primjerice: „Slovo”, „Ustoi” i dr.

Poslie smrti Pisareva i nakon toga, što je prestao raditi Antonović, koji je obustavom „Sovremennika” riedko što objelodanjivao u žurnalima, preuzeo je mjesto prvoga kritičara u „O t e č. Z a p.” Nikolaj Konstantinovič Mihajlovskij.

Mihajlovskij se je rodio 15. studenoga 1842. god. u Meščovsku, u kalužkoj guberniji, u siromašnoj plemićkoj obitelji. Naobrazivao se je u kostromskoj gimnaziji, zatim u Gornom institutu. I u gimnaziji i u institutu odlikovao se je izradbom zadanih i samostalnih zadaća, koje je sgotavljao za sebe i za druge. Godine 1860. štampana je prva njegova kritika u Krempinovom žurnalu „R a z s v j e t” o odlomku Gončarovljeva romana „O d r o n”: „S o f i j a N i k o l a j e v n a B j e l o v o d o v a”.

Godine 1861. morao je Mihajlovskij ostaviti institut povodom neke sgode u školi. Snatreći o odvjjetničkoj karijeri, Mihajlovskij je stao posjećivati predavanja prvoga tečaja pravnčkoga fakulteta na petrogradskom sveučilištu, ali je domala zabacio svoje mašte o odvjjetničtvu te je odlučio, da će proživjeti bez diploma.

Do godine 1865. Mihajlovskij je u književnosti sudjelovao riedko kad i slučajno. Kadšto bi što napisao za „S o v r e m e n n o e S l o v o”, što ga je izdavao Pisarevskij, ili za „J a k o r”, što ga je izdavao Šulgin. Od godine 1865. posvetio se je sasvim književnosti, te je stalno saradjivao u „K n i ž n o m V j e s t n i k u”, što ga je uređivao N. St. Kuročkin. Kad je taj žurnal prestao, trpio je Mihajlovskij nuždu, uzaludno nastojeći, da stupi u redakciju Blagosvjetlovljeva „D j e l a”, „G l a s n o g a S u d a” Artobolevskoga, „S o v r e m e n n o g a O b o z r e n i j a” Tiblena i „N e v s k o g a S b o r n i k a” Vl. Kuročkina. Godine 1868. suradjivao je Mihajlovskij u „N e d j e l i”, koju je uređivao P. K. Konradi, ali se je njegov položaj učvrstio tek god. 1869., kad je počeo saradjivati u „O t e č e s t v e n . Z a p i s k a h”, a osobito nakon smrti Nekrasova god. 1877., kad je uz Jelisjejeva i Saltykova postao suzakupnikom „O t e č . Z a p i s a k a”.

U tom žurnalu započeo je svoje djelovanje razpravama: „Š t o j e n a p r e d a k” (u povodu sabranih djela Herberta Spencera) „R u s k e k a r n e p a r n i c e”, „A n a l o g i č k a m e t o d a u p o l i t i č k o j n a u c i”. Znamenite su mu radnje

filozofsko-publicističkoga značaja: „Teorija Darwinova i društvena znanost“, „Organ, nedjeljivo društvo“, „Opazke o darwinizmu“, „Što je sreća?“, „Borba za individualnost“, sociološke crtice, „Heroji i mnoštvo“. Od književno kritičkih razprava ponajuspjelije su mu: „Suzdalcy i Suzdalskaja kritika“, „Desnica i šuica gr. L. Tolstoja“, „Okrutni talenat“ (o F. M. Dostojevskom), „O Turgenjevu“, „O Gljebu Uspenskom“ i uvodna razprava sabranim djelima Gl. Uspenskoga (izdanje F. Pavlenkova), „O Ščedrinu“, „Nik. Vas. Šelgunov“ (uvodna razprava djelima Šelgunova) i mn. dr. Osim toga napisao je N. K. Mihajlovskij niz kritičko književnih podlistaka u „Oteč. Zap.“ i u „Sjev. Vjestn.“, a suradjivao je i za nekoje novine, poimence ugledne „Rus. Vjed.“. Neke svoje radnje podpisivao je sa pseudonimima: Profan, Ivan Nepomnjaščij i Temkin.

Gore smo napomenuli već o kaotičnom stanju umova, koje je vladalo u drugoj polovici šestdesetih godina. Naravno je, da se polemičkim grdnjama nije mogao razriešiti čvor zamjenitih nesporazumaka. Tu je prije svega bilo potrebno svjetlo znanja filozofski razvijene misli, bilo je nužno, da se pojavi takav publicista, u kojega će biti silan um, svietao, filozofski razvijen i snabdjeven bogatom erudicijom, koji bi uz to preuzeo na se težku i nezahvalnu ulogu, da pročisti kaotičnu hrpu od svega smeća, što se je u njoj nakupilo, da pribere sve, što je u njoj dragocjenoga te to dragocjeno svede u valjan filozofski sustav.

Taj rad preuzeo je na se N. K. Mihajlovskij, te se je već svojim prvim razpravama pokazao čovjekom sposobnim, da taj rad obavi, kako po svojim umnim tako i po svojim ćudorednim svojstvima.

Glavna snaga talenta Mihajlovskoga bijaše baš u filozofski uzgojenom umu, koji je uz bogatu erudiciju posjedovao i ne savladivu dialektiku, analizu, koja sve izlaže, te posebno oštromlje, koje se nije odlikovalo lažnim sjajem kakvih doskočica i kalambura, osnovanih na vanjskoj igri rieči, nego sposobnošću, da iztakne rugobe i nesgrapnosti u podpunoj njihovoj

absurdnosti. Smirtonosna vatra kritičkih i polemičkih članaka Mihajlovskoga postala je ne dugo iza toga, što se je poštovani kritičar pojavio na javnom poprištu, strašnom ne samo za zaklete dušmane njegovoga tabora, nego i za mnoge tobožnje prijatelje, koji su, po mnijenju Mihajlovskoga, bili škodljiviji od samih dušmana radi toga, jer su kvarili stvar, zavadjali umove, koji i onako nisu bili dosta čvrsti u mišljenju, pa su pod zastavom naprednih ideja i prvenstvenih zapadnih autoriteta ruskomu občinstvu prinostili svaki gnjilež. Želeći očistiti tabor od tih tobožnjih prijatelja-dušmanina (kako se je izrazio Mihajlovskij u jednoj svojoj razpravi), on je, ne ograničujući se na ove, podvrgavao dubokoj analizi i zapadno evropske autoritete, kako bi i kod njih razstavio pšenicu od pljeve i naučio rusko občinstvo, da se prema njima drži kritično te da ne vjeruje svakoj njihovoj rieči. Njegove razprave o Spenceru, o Darwinu i u obće sa područja sociologije, sačinjavaju dragocjeni prinos znanosti i da budu prevedene u koji zapadnoevropski jezik, pribavile bi N. K. Mihajlovskomu obći evropski glas.

Osim N. K. Mihajlovskoga na polju književne kritike iztakle su se u šestdesetim, sedamdesetim i osamdesetim godinama i kašnje ove ličnosti :

Aleksander Nikolajevič Pypin. Rodio se je 1833. god. u Saratovu, u plemićkoj obitelji. U Saratovu je svršio gimnazijske nauke. Zatim je god. 1853. svršio na petrogradskom sveučilištu tečaj historijsko filološkoga fakulteta kao kandidat. Karijera učenjaka nije mu pošla za rukom. Poslie no što je branio svoju disertaciju za magistra god. 1857., bio je poslan na dvie godine u inozemstvo ; nakon povratka imenovan bi izvanrednim profesorom za katedru povjesti evropskih književnosti, ali je god. 1861. napustio profesuru skupa sa Kavelinom, Spasovičem i drugima radi djačkih nemira. Početkom sedamdesetih godina izabrala ga je carska ruska akademija znanosti svojim članom u odsjeku ruske povjestnice, no kašnje se je, zbog protivštine ministra D. Tolstoja, morao odreći izbora te ga je tekar god. 1897., nakon 26 godina, akademija ponovno izabrala svojim članom.

Prvom razpravom Pypinovom bijaše iztraživanje o dramaturgu XVIII. vieka Lukinu („Oteč. Zap.“ 1853.). Od toga

je doba živo saradjivao u „Oteč. Zap.“, pišući recenzije i članke iz povjesti književnosti. God. 1863. prešao je k „Sovr.“, bio je član uredništva, a od god. 1865. odgovornim urednikom, sve dok cenzura nije god. 1866. „Sovr.“ obustavila. Zatim je od god. 1867. stupio u redakciju „Vjestn. Evr.“, kao suurednik i stalni suradnik žurnala, kakovim je ostao sve do svoje smrti god. 1905. Kao najuspjelije povjestno-književne radnje njegove spominjemo: „Društveni pokret u Rusiji za cara Aleksandra I.“; „Karakteristike književnih nazora od 1820. do petdesetih godina“; „Bjelinskij, njegov život i dopisivanje“; „Povjest ruske etnografije“, „Povjest ruske književnosti“ itd. Sa prijateljem Spasovićem napisao je djelo: „Povjest slavenskih književnosti“ i mn. dr. članke i razprave.

Marja Konstantinovna Cebrikova — rodila se je 1835. god. u Kronštadtu, u porodici pomorca i uzgajana bijaše pod ravnanje strica si, dekabrista N. P. Cebrikova. Prvi članak, što ga je spisateljica objelodanila tiskom i koji je svratio umah na se i pažnju občinstva, bijaše „Naše babuške“, napisan povodom ženskih tipova u djelima L. N. Tolstoja, a priobćen u „Oteč. Zap.“ 1868. god. Zatim je počela pisati članke i studije u svim liberalnim i radikalnim žurnalima. Ne ograničujući se na same kritike, pisala je mnogo o ženskom pitanju, o uzgoju, napisala je razne uspomene i više pripoviesti. Piše još i sada pod pseudonimom N. Nikolajeva.

Konstantin Konstantinovič Arsenjev, sin poznatoga povjestničara, rodio se je 1837. god. u Petrogradu. Godine 1849. stupio je u učilište pravoznanstva i svršivši tečaj stupio je god. 1855. u službu. Književno djelovanje započeo je povjestničkim razpravama, koje su se štampale u „Rus. Vjestn.“ 1857. do 1861. Od god. 1862. posvema se je posvetio književnomu djelovanju: najprije je sudjelovao u „Oteč. Zap.“, a zatim u „St. Peterb. Vjed.“, — u obim izdanjima kao pisac inostranoga priegleda. Zatim, kad je stupio u službu, kad se je bavio odvjetničtvom te postao i predsjednikom društva odvjetnika petrogradskoga okružja, on je ipak neprestano saradjivao u „Vjest. Evr.“, od osnutka toga žurnala kao

publicista te posmatrač nutarnjega života u Rusiji. U istom je žurnalu počeo pisati i kritike te napisao u osamdesetim i devetdesetim godinama niz kritičkih studija o Ščedrinu, Gl. Uspenskom, Dostojevskom, Ap. Majkovu, o mladim pripoviedačima i pjesnicima i dr. Velik dio tih članaka izišao je u posebnom izdanju pod naslovom „Kritičke studije iz ruske književnosti“.

Petar Nikitić Tkachev rodio se je god. 1844. u pskovskoj guberniji, u siromašnoj plemićkoj porodici. Stupio je na pravnički fakultet petrogradskoga sveučilišta, gdje je svršio nauke sa stupnjem kandidata, nakon što je odsjedio nekoliko mjeseci u kronštadskoj tvrdjavi radi sveučilištnih nemira. Rano je stao pisati. Prva njegova razprava: „Sudovanje radi prestupaka proti zakonu o štampi“ bijaše štampana u žurnalu „Vremje“ od god. 1862. Zatim je napisao niz članaka o sudbenim reformama u „Vremenu“ i „Epohi“ i „Biblioteki dlja Čtenija“. Godine 1865. sblizio se s Blagovsvjetlovim i stao pisati u „Rus. Slovu“ i „Djelu“. U potonjem je žurnalu napisao mnoštvo publicističkih sastavaka i statističkih članaka, a zatim je stao pisati i kritike te objelodanio mnoštvo članaka o tadašnjoj književnosti, ponajviše pod pseudonimom P. Nikitina. U tim člancima i razpravama, napisanim vrlo darovito, ostao je vjeran predajama „Rus. Slova“ i težnjama razpravâ Pisareva i Zajceva, pa su mnoge njegove članke rado i sa zanosom čitali mladi ljudi šesdesetih i sedamdesetih godina. Posljednjih godina svoga života pisao je malo, putujući po inozemstvu, kamo je emigrovao god. 1872. Godine 1883. duševno je obolio, a god. 1885. umro je u Parizu.

Mihajlo Aleksejević Protopov rodio je je god. 1848. u Čuhlomi, u porodici tamošnjega činovnika. Nauke je slušao u moskovskoj konstatinovskoj mjerničkoj školi, te je neko vrijeme bio častnik topograf. Na književnom polju pojavio se god. 1877. pod pseudonimom Morozov sa člankom „Književna dnevna zloba“ („Oteč. Zap.“). U žurnalu „Oteč. Zap.“ nastavljao je od tada saradnjivanje, pišući u odsjeku sitnih recenzija člančice o novim knjigama, sve dok cenzura nije žurnala obustavila. Zatim je saradnjivao u svim žurnalima

radikalnoga tabora. God. 1894. izišle su u posebnom izdanju njegove probrane kritičke studije pod naslovom: „Književno-kritičke karakteristike” u dva izdanja. U svojim studijama držao se je Protopopov uztrajno političkih i estetskih nazora Dobroljubova i Pisareva. Ne sjaju doduše izvornošću, ali se za to njegove razprave odlikuju prekrasnim jezikom i veoma riedkom oštroomnošću, koja ga je činila nezamjenjivim polemičarom.

Semen Afanasjević Vengerov rodio se je u Lubnama i polazio je petu petrogradsku gimnaziju, zatim liečničko-ranarsku akademiju i petrogradsko sveučilište, na kojem je god. 1879. postigao stepen kandidata prava, a godine 1890. kandidata historijsko-filologijskoga fakulteta. Na književnom polju pojavio se je 1875. godine sa knjigom, koju je sam izdao pod nadpisom: „Ruska književnost u njenim savremenim predstavnicima. I. S. Turgenjev”. Godine 1876. pisao je književne podlistke u „Nov. Vr.” pod pseudonimom „Faust čigrovskoga ujezda”; zatim je saradjivao u „Nedjeli”, „Ruskom miru”, „Slovu”, „Ruskoj Mysli”, „Vestn. Evr.”, „Rus. Bogatstvu” i dr. God. 1882. uređivao je mjesečnik „Ustoi”. Od posljednjih radnja njegovih zaslužuje najveću pažnju: „Kritičko-bibliografski rječnik ruskih pisaca i učenjaka”; od god. 1893. uređuje književni zbornik „Ruskaja poezija” (izašlo 6 svezaka, koji se odnose na XIII. stoljeće). Od godine 1896. Vengerov uređuje književni odjel u „Encikloped. slovaru Brockhausa i Jefrona”; god. 1900. počeo je uređivati novo kritičko izdanje djela Bjelinskoga te je od toga izdanja izišlo dosele nekoliko svezaka s obširnim komentarima, prilozima, ilustracijama itd. Ne blista ni Vengerov novim nazorima i pogledima, ali prenerazuje golemošću svojih podhvata te savjestnim izpunjivanjem svoga rada, u čemu je u Rusiji bez premca. U tom pogledu podsjeća S. A. Vengerov više na tip zapadno-evropskoga učenoga radnika, nego li na ruskoga.

POGLAVLJE OSMO.

I. Obća karakteristika škole pripoviedača četrdesetih godina; njezin odnos prema dobi i značenje joj. — II. Ivan Sergejevič Turgenjev, kao glava te škole; porietlo Turgenjeva; njegovi roditelji. — Djetinjstvo, sveučilištna naobrazba, putovanje u inozemstvo nakon svršenih sveučilištnih nauka. — IV. Prvi koraci na književnom polju. Pjesme i prve proturomantične pripoviesti. — V. Lovčevi zapisci. Daljnje sgode iz života Turgenjeva do njegove smrti. — VI. Karakteristika najbujnijega razdoblja Turgenjevljeva djelovanja. — VII. Roman „Otci i djeca“ te karakteristika četvrtoga i posljednjega razdoblja Turgenjevljeva djelovanja. — VIII. Obće znamenovanje Turgenjeva kao umjetnika. Njegovi politički i estetski nazori.

I.

Najkrupnijim pojavom liepe knjige u epoki, koju razmatramo, bez sumnje je škola ruskih beletrista četrdesetih godina. Ta škola obuhvata čitavu skupinu silnih talenata, koji obogatiše rusku književnost svom silom djela prvoga reda, pak je zacielo najznamenitiji pojav ne samo u ruskom životu, već i u obćem životu Evrope. Nije čudo, što Evropa danas u sav mah prevodi u sve svoje jezike djela te škole, pa što ih više prevodi, to se više divi njihovoj umjetničkoj snazi, zadaja se njihovom misaonom sadržinom, iznenadjena je s njih, te ih obćenito uvrštava u više prosjeve evropske umjetnosti. U tim djelima nije Evropa zamietila tek djetinje tepanje genija, što se je netom prenuo, tek više manje darovit odraz svojih (evropskih) misli, čuvstava i slika, već nešto zrela, samostalno proživljena, što je organski poraslo na vlastitom tlu, a uz to je duboko proniknuto onim uzvišenim i čovječnim idejama, što su zavjetna svetinja svega čovječanstva.

Te svoje odlične vlastitosti zahvaljuje škola pripoviedača četrdesetih godina, kao i sve veliko, okolnosti, što je samo ta škola po sebi pojav zamršen, naime ujedinjaše u sebi nekoliko

struja, koje su do onda tekle zasebice, ali je svaka o sebi bila jednostrana.

Tako je u prvom redu ta škola organski i sretno, da se ljepše ne može ni pomisliti, ujedinila dva smjera one dobe: s jedne strane Puškinovu objektivnost, umjetničko promatranje svega, što je u ruskom životu poetičnoga, s druge strane satiričku struju naravne škole Gogoljeve, koja je sve poricala i koja je glavnu pažnju posvećivala nesavršenstvu i nedostacima ruskoga života. Treba li tek spominjati, da je svaki od tih smjerova stradao skranjom jednostranošću. Puškinovo umjetničko promatranje, što je tako oduševljavalo ruske opurtuniste, moglo je obogatiti rusku književnost nizom djela u duhu čiste umjetnosti, umjetničkih i poetičnih, ali im nedostajашe ono živo društveno značenje, što ga imaju djela pripovjedača četrdesetih godina. S druge opet strane, poričući satirički smjer naravne škole, lišio bi djela tih pripovjedača njihovne čarobne umjetničke krasote, podao bi im onaj odviše suhoparni tvrdi značaj, što no je svojstven obtužbenoj književnosti konca pedesetih godina. Ujedinjenje pak obaju smjerova u djelima pripovjedača četrdesetih godina urodilo je tim prekrasnim plodom, što se ruski život u njima iztiče svestranije, kako sa svojim tamnim, negativnim pojavama, tako i s liepim i poetičnim. Uza svu razliku individualnih svojstava i značaja ovoga ili onoga pripovjedača te škole, njihova djela imaju ipak nešto slična medju sobom i to u tome, što iz većine tih djela u jednakoj mjeri odiše po selu, odiše miomirisom prostranih livada, pašnjaka i sjenovitih perivoja, štoono okružuju starinske plemićke usadbe (dvorce) ; u svim tim djelima naći ćete svu silu opisa predjela, seoske prirode i čitavu galeriju ženskih tipova, jedan od drugoga čarobniji i dražestniji ; većina tih djela obiluje ujedno i humorom, pokadšto sarkastično gorkim, većinom pako skroz dobrodušno-veselim, čistim ruskim narodnim humorom.

Na ovo ujedinjenje dvaju smjerova ruske poezije nije se ograničila škola beletrista četrdesetih godina. U njoj se je nabrzo odrazio i onaj socijalno čudoredni pokret, ono lutanje misli, što ga zamietismo u prvim inteligentnim slojevima ruskoga društva u četrdesetim i petdesetim godinama. I jer je taj pokret nastao pod utjecajem francezke književnosti tridesetih i četrdesetih go-

dina, a u potonjoj se provodne misli vieka odrazivahu najljepše u školi romantikâ, kojima su na čelu stajali Victor Hugo i George Sandova, zato su ta dva francezka pisca najviše djelovala na ruske pripoviedače četrdesetih godina. Valja ipak iztaći, da je taj upliv bio skroz umne i čudoredne naravi, nipošto umjetnički ; pripoviedači četrdesetih godina zadojiše se samo onim humanim i demokratskim idejama, što su ih propoviedali omiljeli njihovi pripoviedači ; ali su u isti mah ostali sačuvani od onoga oduševljenoga idealizma, kojim su proniknuta djela francezkih romantika, i uklanjaju se utjelovljenju novih ideala u razne fantastične prilike, kakvih nalazimo u djelima Victora Hugona i George Sandove. Tu je uplivalo s jedne strane prirodjeno sjevernim narodima triezno mišljenje te nagnuće k naturalizmu ; s druge strane — onaj naturalistički smjer, kojim je odlučno i nepovratno pošla ruska književnost pod uplivom Puškina i Gogolja. Uz takove prilike odrazivao se je upliv francezkih romantika na ruskim pripoviedačima četrdesetih godina u toliko, što su ovi, zadojivši se njihovim idealima, stali na temelju tih ideala analizovati ruski život, a ta analiza i jest glavna sila, glavna vrlina pripoviedača četrdesetih godina.

Analiza temelja savremenih društava, koja sačinjava poglaviti pojav XIX. vieka po svoj Evropi, morala je u ruskoj književnosti nužno poprimiti najodlučniji, najintenzivniji karakter, jer Rusi nisu imali što da žale, nisu imali što bi sačuvali, niti je bilo razloga, da prezaju od čega bilo ; zbiljnost je bila tako mračna, da je silesijom najružnijih pojava i previše dražila oči. K tomu dolazi još i reakcija petdesetih godina, kad su se ti ružni pojavi umnožali ne samo brojem već i kakvoćom, a u isto vrijeme pala je na svu Evropu neprozirna magla, kojoj nitko nije slutio kraja.

Uz takve prilike poprimila je analiza negativnih strana ruskoga života u djelima pripoviedača četrdesetih godina još mračniji, ujedljiviji karakter. Spisatelji izgubiše onu bodrost duha i radost života, kojom odišu nekoja prva njihova djela, što su napisana prije 1848., pa se zadojiše skeptičnim pogledom na život i ljude pokadšto skroz pesimističkoga značaja.

Navika, da se analizuju i raztvoraju pojavi života, da se glavna pažnja posvećuje njihovim negativnim stranama, dosegla

je na posljedku to toga, da su pripoviedači četrdesetih godina, poput Gogolja, izgubili sposobnost, da crtaju i prikazuju idealne tipove. Mi barem vidimo, da svi njihovi pokusi u tom smjeru (Insarov, Štolc) izlaze jednako neuspjeli : idealni tipovi ne polaze im za rukom i nisu živi ljudi, već abstraktne figure, vanredno nategnute, bezživotne i neprirodne. Okolnost, što je kod pripoviedača četrdesetih godina preotimala maha skeptična analiza, što su se negativno odnosili prema životu, urodila je time, da su u šestdesetim godinama, kad je nastala epoka novih ljudi, novih misli i ideala, kad su oduševljeni privrženici toga pokreta očekivali od pripoviedača četrdesetih godina, da će oni i tomu pokretu stati na čelo, te nove ideale zaodjenuti u veličajne i sjajne oblike, ti pripoviedači obmanuše sveobće nade ; oni se i prema novome pokretu i prema novim ljudima ponieše s isto takovim skeptičnim odricanjem, s kakvim su se odnosili u obće prema svim pojavama života.

Zato su ih sve okrivljivali s izdaje i odmetništva, ali sasvim nepravilno, sasvim neosnovano. U istinu bilo se je promienilo vrijeme, promieniše se zahtjevi ; pripoviedači pak četrdesetih godina došli su upravo zato u opreku s pokretom, što se sami baš ništa ne promieniše, već ostadoše oni isti, kakvi su i prije bili. Tu se je pridesilo čudno *qui pro quo*, i to u toliko, što su nepopravljivi skeptici i odricatelji potvarali s odricanja i nihilizma žarke entuzijaste, koji su zahtievali, da sviet pozitivno i oduševljeno shvaća njihove ideje, težnje i djela.

Pripoviedači četrdesetih godina zaslužuju u tom pogledu to više obzira, što njihovo skeptično i negativno crtanje života nije imalo ni iz daleka abstraktni značaj bez ikakove svrhe, ne bijaše poricanje samo za to, da se poriče, već je naprotiv imalo duboki, građanski, demokratski smisao. Oni su se poglavito obarali na one mahne i slaboće ruske inteligencije, što se razviše u sferi kmetstva i nametničkoga života na račun seljačkoga rada. Pri tome nisu samo bičevali varvarske i zvierske zloporabe kmet-skoga prava, već su neprestano izvrgavali ruglu čudorednu razvraćenost u spodobi bezznačajnosti, živčane razpuštenosti, nesklada izmedju djela i rieči, taštine, izticanja — u najboljim prvacima i humanim predstavnicima vlastelinskoga društva. U tom pogledu njihova nemilosrdna analiza, imajući ogromno zna-

čenje u svem toku društvenoga pokreta šestdesetih godina, u isti vas mah prenerazuje dubokom i u historiji bezprimjernom iskrenošću samobičevanja. Može se reći, da se je celi sloj društva, prvenstveni i gospodujući, sa svojim najboljim predstavnicima, pripoviedačima četrdesetih godina, pred celim narodom pokajao za svoje pradjedovske grieh e i nasliedjene zloće, te se izložio podpunomu poricanju, ili, da ponovimo veoma zgodan izraz Pisareva, pripoviedači četrdesetih godina više su se nego ikoji od pisaca njihove dobe, mogli uzporediti drvarima, koji bez bojazni podpiljuju onu granu, na kojoj sami sjede.

Ovim svojim junačtvom nepriepono su zaslužili onu svjetsku slavu, koju i sada uživaju.

II.

Na čelo škole pripoviedača četrdesetih godina valja po svim pravima postaviti Ivana Sergejevića Turgenjeva i to radi njegovoga obsežnoga talenta, radi visine filozofske naobrazbe, radi svestranoga shvaćanja ruskoga života, radi raznoličnosti sadržaja njegovih djela, radi njihovoga javnoga znamenovanja, napokon i radi snage umjetnosti njegove, kojom je tako oćaravao.

Ivan Sergejević Turgenjev pripadao je staroj plemićkoj porodici, koja vuće lozu iz zlatne Orde te se često spominje u poviesti od šestnaestoga vieka. Otac Turgenjevljev, Sergej Nikolajevič, služio je u jelisavetgradskoj kirasirskoj pukovniji, a oženio se je u Orlu s kćerju bogatoga vlastelina, Varvarom Petrovnom Lutovinovom. Prvim plodom toga braka bio je stariji brat Turgenjevljev, Nikolaj; drugi se je rodio Ivan, i to dvie godine iza Nikolaja, naime 28. listopada 1818. u Orlu, gdje je bila pukovnja njegovoga oća.

Malo iza Ivanova poroda dao je otac ostavku kao pukovnik i nastanio se je na ženinu imanju, selu Spasskom-Lutovinovom, deset vrsta od Mcenska, u orlovskoj guberniji. Tamo je Turgenjev sproveo prve godine svoga djetinjstva. Ali je malo svetlih uspomena iznesao iz doba djetinjstva. Porodica Turgenjevljevih bijaše oštro izraženi tip starinskih vlastelinskih navika i ćudi. Ni jedna baš nježna, srdaćna crta nije ublaživala surovosti

tih navika, osnovanih podpuno na strogom i nemilosrdnom despotizmu, koji je teško tlačio ne samo podaničke sluge, nego i mladje članove obitelji. Svi su vazda u kući drhtali i svaki su dan, svaku uru očekivali kakvu okrutnu razpravu. Dodajte k tomu, da je i u samom krilu porodice vladao nesklad, koji se nije dao izgladiti: Turgenjevlev otac, čiji je tip prikazan u noveli „P r v a l j u b a v”, nije ljubio svoje žene, jer je bio znatno mlađi od nje, pa se je oženio iz koristoljublja. „Moja majka, — pripovieda Turgenjev u toj pripoviesti, — provodila je turoban život: neprestano se je uzrujavala, bila je ljubomorna, srdila se je, ali nikad, kad je otac bio prisutan; ona se je njega jako bojala, a on se je držao strogo, hladno i nepristupno. Nisam nikad vidio čovjeka, koji bi bio otmjeno miran, koji bi više bio uvjeren o samomu sebi, te bi se znao jače svladavati. K tomu se je odlikovao atletskom prilikom i medvjedjom jakošću”.

Što se pak Turgenjevleve majke tiče, to je njezin portret prikazan u pripoviesti „P u n i n i B a b u r i n“. Ona je bila vrlo nesretna u djetinjstvu i mladosti. Izprva ju je u materinjem domu proganjao poočim, koji ju je mrzio i silio, da se pokorava njegovim mušicama, tukao ju je, i na njoj izkaljivao svoje strastveno pijanstvo. A kad je Varvari Petrovnoj minulo 16 godina, te ju je poočim stao inače progoniti, prieteći joj, da će ju strašno mučiti, ne bude li se pokorila, pobjegla je od straha pred sramotom iz majčina doma, te se sklonula u dom svoga ujaka. No ni ovdje joj nije bilo laglje: ujak joj je bio surov i škrt čovjek, držao ju je u najvećoj strogosti i oskudici i ona je živjela gotovo kano u tamnici na dobru Spasskom. Po ujakovoj smrti udala se je, navršiv već više nego trideset godina, ali u svoga muža ne nadje ni ljubavi, ni nježnosti; on joj je zadavao samo strah, a mučila se je vječnom ljubomornošću zbog njegove česte nevjere.

No za to, kad joj je muž umro, te je ostala jedinom baštinicom ogromnoga imetka, oćutjela je i ona, kako to često biva s ljudima, što su dugo bili pod tuđim pritiskom, želju za vlašću, stala ju je pokazivati u najvećoj mjeri i postala je neukrotivom despotkom razpuštenih živaca s vječnim hirima i fantastičnim mušicama. Svi su u njezinoj blizini hodali na

prstima i drhtali pred njom. Zveka noževa i ključeva u susjednoj sobi znala ju je vanredno uznemiriti, a kad bi se tko usudio protusloviti, spopao bi ju histerički gnjev. Njezino silničtvo bilo je takovo, da je jednoč zabranila domarima svetkovati Uzkrš, a u crkvi je zabranila zvoniti. Treba li tek da kažemo, koliko su od nje trpjeli sluge i kmetovi, kad je svojim despotizmom bunila protiv sebe i same svoje sinove. Tek kad su sinovi postali punoljetni, oslobodiše se njezinoga jarma, osoviše se na vlastite noge i zahtievahu, da budu posve oslobodjeni od njezinoga skrbništva ne samo moralnoga već i materijalnoga. Ali i sad, želeći po što po to održati nad njima vlast, utekla se je grubojo prevari, darovala je svakomu sinu po jedno imanje, ali je krišom odstranila s dobra sve žito i tako je imanjima svoje djece silno obalila vriednost. I stvar je došla do toga, da se je njezin ljubimac, s kojim se je najviše ponosila, koga je mazila i nada sve ljubila, Ivan Sergejević, obratio na nju s ovim riečima, punim strašnoga prikora : „Koga ti ne mučiš? Sve! — govorio joj je Ivan Sergejević. — Tko u tvojoj blizini slobodno diše? Tko je sretan uza te? Sjeti se samo Poljakova, Agafje . . . svih, koje si progonila i prognala; a svi bi te bili mogli ljubiti, svi su bili gotovi i život svoj dati za te, kad bi ti htjela . . . a ti sve unesrećuješ! . . .”

Eto kakve je dojmove ponio Turgenjev iz svoga djetinjstva! Ti ga dojmovi učiniše nepomirljivim protivnikom kmetskoga prava. Crtajuć u („Lovčevim zapiscima”) razna despotska nedjela vlastelina protiv njihovih nezaštićenih kmetova, Turgenjev je mogao pisati po svojim uspomenama i o ljudima, koje je sam poznavao; tako je u pripoviesti „Mumu” ocrtao epizodu, što se je sbila u njegovoj roditeljskoj kući.

III.

Turgenjev je bio odgojivan, po običaju onoga vremena, uz pazku guvernera i učitelja, koji su se neprestance mienjali — sad Švicara, sad Niemca, pa uz sudjelovanje tetaka i kumica. U odgoju se je glavna briga posvećivala izučavanju jezika i to francezkoga i njemačkoga, koje je Turgenjev naučio u djetinjstvu. Na ruski jezik se je malo pazilo. Učitelj, koji je prvi

zainteresovao dječaka za proizvode ruske književnosti, bio je kmet, komornik njegove matere, koji je dječaku znao pokadšto krišom, negdje u vrtu ili u kojoj udaljenoj sobici, čitati Rossiadu od Heraskova. A čitao je dječaku te stihove onako, kako je Turgenjev to opisao u „Puninu“, pročitao je naime prvi put svaki stih brzo, a zatim ga je ponovio glasno, s neobičnom svečanošću.

Početkom godine 1827. preseliše se Turgenjevljevi radi odgoja djece u Moskvu, gdje su si kupili kuću na Samoteki. Izprva su I. S. Turgenjeva dali u penzionat Weidenhamerov, a zatim ga premjestiše k ravnatelju Lazarevskoga instituta, nekome Krauseu, koji je Turgenjeva podučavao u englezkom jeziku. Kašnje ga je pripravljaio za sveučilište poznati pjesnik Ivan Petrović Kljušnikov, za onda još mladi djak.

Godine 1833., kad je Ivanu Sergejeviću bilo 15 godina, stupio je na književni fakultet moskovskoga sveučilišta. Tu je ostao samo godinu dana. Njegov stariji brat stupio je u vojničku službu i to u gardijsko topništvo u Petrogradu; onamo se je preselila i čitava obitelj, pa je i Ivan Sergejević morao prieći na petrogradsko sveučilište godine 1834.; iste godine umro mu je otac.

U Petrogradu nije Turgenjev baš mnogo naučio, jer se na tamošnjem sveučilištu za onda smatrao najboljim profesorom M. S. Kutorga, a za njim su kao ponajbolji bili P. A. Pletnev, A. V. Nikitenko i A. A. Fišer. Boraveći u Petrogradu i polazeći predavanja na sveučilištu, Turgenjev je u isto doba posjećivao privatna predavanja iz klasičnih jezika. što ih je na petropavlovskom učilištu držao profesor Walter; s ovim je Turgenjev kroz dvie godine čitao Horacija, Tacita, Tukidida, Sofokla i druge stare klasične pisce. Kako svjedoči Walter, mladi Turgenjev bijaše vrlo marljiv učenik. On je revno izradjivao zadavane mu zadace, te je radio uztrajnošću pravoga njemačkoga djaka. Lektije su se davale neobično točno, a prekidaio bi ih samo lov, za koji je Turgenjev od mladosti čutio silnu strast, te mu je lov tečajem mnogih decenija života bio omiljelom zabavom.

Godine 1836. svršio je Turgenjev sveučilišni tečaj kao pravi djak (tada je tečaj trajao tri godine), a sljedeće godine položio je izpit kao kandidat. Već u trećem godištu stao je Turgenjev pisati svoje prve književne pokušaje, u početku, da-

kako, u stihovima. Tako je napisao fantastičnu dramu u jambima pod naslovom „Stenio“, stvar po samom sudu Turgenjeva, neuspjelu, u kojoj se je s djetinjском naivnošću odrazivalo robsko oponašanje Byronovoga Manfreda. Turgenjev je uručio svoje djelce Pletnevu, da ga progleda ; ovaj je očinski ukorio svoga djaka, što se bavi takvim tricama; ipak je primietio, da u mladjahnoga pisca ima „nešto“, polaskao mu je i pozvao ga na svoje književne večeri. Obradovani mladić uručio je Pletnevu nekoliko svojih pjesmica, između kojih je Pletnev odabrao dvie, te ih je godinu dana kasnije (1838.) dao odtisnuti u Puškinovom „Sovremeniku“ bez potpisa autora imena. U prvoj je pjesmici opjevao stari hrast : „to je moja prva stvarca, što je objelodanjena tiskom“, — veli Turgenjev u svojim uspomjenama.

Kad je dovršio nauke na petrogradskom sveučilištu, krenuo je Turgenjev u proljeće u Berlin, da svoje znanje upotpuni. Putovao je, kako su u ono doba svi Rusi putovali, po moru u Stetin, na parobrodu „Nikolaj I.“, koji je izgorio u blizini Travemüdena te je Ivan Sergejević bio u pogibelji za život. Evo što u svojim uspomjenama piše o boravku u Berlinu :

„Kad sam godine 1837. dovršio tečaj na filoložkom fakultetu petrogradskoga sveučilišta, odputovao sam u proljeće 1838. god. u Berlin, da se doučim. Bilo mi je 19 godina ; ob ovom putovanju davno sam snatrio. Bio sam uvjeren, da se u Rusiji može pribрати tek nešto pripravnoga znanja, a pravo vrelo znanja, da je u inozemstvu. Među tadanjim petrogradskim profesorima nije bilo ni jednoga, koji bi mogao bio da uzdrma to moje uvjerenje ; u ostalom, bili su i sami o tom uvjereni ; toga se je uvjerenja držalo i ministarstvo prosvjete, kojemu je za onda bio na čelu grof Uvarov, jer je i ministarstvo slalo na državne troškove mlade ljude na njemačka sveučilišta. U Berlinu sam (u dva maha) proboravio od prilike dvie godine. Od Rusa, koji su tamo slušali sveučilišna predavanja, spominjem se u prvoj godini — N. Stankevića, Granovskoga, Frolova ; u drugoj pak godini M. Bakunina, koji je kasnije postao tako čuven. Bavio sam se filozofijom, klasičnim jezicima, povjestnicom, te sam osobitim marom proučavao Hegelovu filozofiju pod ravnanjem Werdera. Za dokaz, kako je naobrazba u našim

višim učilištima bila za onda nedostatna, navodim ovu činjenicu : u Berlinu sam kod Zulenta slušao predavanja o latinskim starinama, a povjest grčke književnosti kod Bocka, a kod kuće sam morao bubati latinsku i grčku slovnici, jer sam ih slabo znao. A ja nisam bio izmedju nevaljanih kandidata“.

U to doba stvorio si je Turgenjev svoje shvaćanje o svijetu i usvojio si je političke ideje. Silesija novih, živih dojmova, ponešenih s puta po inozemstvu, njemačka znanost pa drugovanje s ljudima, kao što bijahu Bakunin, Stankević i Granovskij — sve to moralo je svakako pospješiti onaj duševni prevrat, koji je od mladoga vlastelinčića, odanoga svim tradicijama djetinjstva, učinio borca za slobodu. Evo kako Turgenjev sam karakterizuje taj veoma znameniti preokret :

„Onaj život, ona okolina, a osobito onaj krug te okoline, u koji sam ja spadao, krug vlastelinski, kmetovski, nije imao u sebi ništa takova, što bi me moglo zadržati uza nj. Naprotiv, gotovo sve, što sam gledao oko sebe, uzbudjivalo je u meni smetnju, negodovanje, napokon i odvratnosti. Nisam dakle mogao da dugo oklievam. Bilo je nužno ili se pokoriti i mirno poći obćom kolotečinom utrvenoga puta, ili naglo skrenuti, odrinuti od sebe „svakoga i sve“, pače staviti na kocku mnogo toga, što mi je bilo milo i drago. To sam i učinio. Sunovratih se naglavce u „njemačko more“, koje me je imalo očistiti i preporučiti, pa kad sam na posljedku izronio iz njegovih valova, oćutio sam se uza sve to „zapadnjakom“ i ostao sam takovim za uvijek.

„Ne pada mi ni na kraj pameti, da odsudjujem one izmedju mojih vršnjaka, koji su drugim negativnijim putem došli do iste slobode, iste spoznaje, za kojima sam i ja težio. Hoću samo da reknem, kako pred sobom nisam vidio drugoga puta. Nisam mogao udisati isti zrak, nisam mogao stajati uz ono, što sam zamrzio ; za to po svoj prilici nisam imao dosta strpljivosti ni stalnosti znaćaja. Nužno je bilo, da se udaljim od svoga dušmanima, kako bi ga iz daljine mogao tim snažnije napasti. U mojim očima taj je dušmanin imao izvjestnu priliku : taj dušmanin bijaše kmetstvo. — U tom sam imenu skupio i pribrao sve, proti ćemu sam se odlučio boriti do konca, s ćime se ne htjedoh nikada izmiriti, kako sam se zakleo. To je bila moja

Hanibalska prisega ; no nisam ja jedini izrekao tada tu prisegu. Na zapad sam odputovao samo za to, kako bih ju to laglje izvršio.

IV.

God. 1841., kad se je vratio iz inozemstva, pošao je Turgenjev u Moskvu, da položi izpit za magistra filozofije, ali to je bilo nemoguće, jer u Moskvi nije bilo katedre za filozofiju. Ne napuštajući misli na učenjačku karijeru, Turgenjev je odputovao u Petrograd, gdje mu je bilo dano, da mahne rukom na sve svoje mašte, pa je (g. 1842.) stupio u službu kao činovnik za posebne naloge kod ministra nutarnjih posala, L. A. Perovskoga. To se je zbililo zbog zavadnje s materom, koja mu je jako stegnula sredstva za život.

U uredu nije se Turgenjev toliko bavio zvaničnim poslovima, koliko čitanjem romana od George Sandove te slaganjem pjesama. To je bilo romantično razdoblje Turgenjevljeva života: sileći se, da bude u neku ruku junak Byronove škole, za što mu je Hercen dobio prišvarak „poseura“, on je udivljavao petrogradsko društvo preuveličanim drzostima i neobuzdano smionim govorima. U to doba počele su u „Oteč. Zap.“ izlaziti njegove sitne pjesme, a početkom 1843. godine Turgenjev je odštampao u posebnoj knjižici pjesmotvor „P a r a š a“, podpisan slovima T. L. (Turgenjev Lutovinov.)

Paraša svratila je na sebe pažnju občinstva, a Bjelinskij joj je posvetio oveću ocjenu, u kojoj je Turgenjevu priznao neobičan pjesnički talenat, vjerno promatranje, duboko mišljenje, otmjenu i finu ironiju, napokon, što je najvažnije — priznao je u njemu „sina svoje dobe, koji u svojim grudima nosi sva pitanja i sve boli vremena.“

I zbilja, ne gledajući na to, što se je pisac zanosio romantičkim idealima, u P a r a š i nas iznenadjuje realni osjećaj ruskoga života i pjesmotvor nije no razvjenčavanje onih romantičnih ideala, kojima se je Turgenjev klanjao. Sudeći po pjesničkomu početku pjesmotvora, osobito čarobnoj slici junakinje, o kojoj sam pisac veli, da je njoj, kako se je njemu učinilo, „b i l o s u d j e n o p r e t r p j e t i d o s t a u ž i v o t u“, moglo se je misliti, da će pisac predočiti čitav niz strašnih romantičkih muka.

Ta su se očekivanja još većma utvrdjivala susretom Paraše s junakom, uz neobične romantičke prilike, a sam junak poradjao je u čitatelju slutnju, e će biti sličan Pečorinu ili Onjeginu. A baš protivno tomu, pjesmotvor završuje najprozaičnijom uprošnjom i udajom za vlastelina, pa kad je pisac četiri godine kašnje sreo junake svojega pjesmotvora, pronašao je, da je romantični junak „nekako silno okrupnio”, dočim je ope idealna Paraša postala najprozaičnijom Praskovjom Nikolajevnom, te joj je život odticao kao „vijugavi i brzi potocić”, tako da razočarani pjesnik ironično kliče :

Но — Боже! То-ли думалъ я, когда,
 Исполненный нѣмого обожанья,
 Ея душѣ я предрекалъ года
 Святого, благороднаго страданья!
 Съ надеждами разставшись навсегда,
 Свыкался я съ суровымъ отчужденьемъ
 Но въ ней ласкалъ послѣдную мечту
 И на нее съ таинственнымъ волненьемъ
 Глядѣлъ, какъ на любимую звѣзду . . .
 И что-жь? Я былъ обманутъ такъ невинно,
 Такъ просто, такъ естественно, такъ чинно,
 Что въ истинѣ своихъ желаній я
 Сталъ сомнѣваться, милые друзья . . .

Eto baš u ovoj ironiji, u tome što je poetično-romantične slike sveo na rdjavu prozu plemićkoga životarenja i debljanja uz darovanu hranu, i bijaše ono novo, što je Turgenjeva činilo „sinom svoje dobe, koji je u usvojim grudima nosio sve njezine boli i sva njezina pitanja”.

Jednakim novim strujama bijahu proniknuta i sva ostala djela Turgenjevljeva iz one dobe. Tako je u pjesmotvoru „R a z g o v o r“ (1845.) Turgenjev prikazivao svoj naraštaj, ljude četrdesetih godina, uspoređujući ih s ljudima pokoljenja dvadesetih godina. Ovdje već vidimo onu podjelbu ljudi u Don-Kihote i Hamlete, koja se provlači po svim Turgenjevljevim djelima te koju je kašnje sam formulovao u javnom predavanju, što ga je čitao u Petrogradu 1860. godine. Naraštaj dvadesetih godina, sa svojom čežnjom za kipućim djelovanjem te iskreno se žrtvujući strastima i težnjama, ukazuje se pred nama u pod-

punoj opreci prema ljudima četrdesetih godina, koje su mučile gorke refleksije, prepune sumnjâ i hladnoga očajavanja.

Napokon u pjesmotvoru „A n d r e j“ (1845.), koji se samo stihovima razlikuje od sitnih pripoviesti Turgenjevlevih, kao što su, na primjer, „F a u s t“, pisac prvi put dira u tema odnošaja slobodne ljubavi prema porodičnim dužnostima, o kojoj su toli često pisali pripoviedači četrdesetih godina.

Što se tiče sitnih pjesmica, što su se pojavile četrdesetih godina, to nam većina njih predočuje one slike prirode, kojima se je Turgenjev proslavljivao tečajem čitavoga svojega djelovanja. U stihovima su ove slike imale još veću snagu, dražest i slikovitost.

Ne dugo poslie toga, što se je pojavila „P a r a š a“ Turgenjev se je sprijateljio s Bjelinskim, koga je Turgenjev iznenadio originalnošću i nezavisnošću svojih nazora, te mu u velike pomagao kod razjašnjenja Hegelove filozofije; s druge strane utjecaj Bjelinskoga, koga se je Turgenjev pobožno sjećao do svoje smrti, konačno je opredielilo daljnji pravac Turgenjevleva djelovanja. U to doba sblizio se je Turgenjev i s mladim književnicima, što su se okupljali oko Bjelinskoga, — s K. D. Kavelinom, N. A. Nekrasovom, I. A. Gončarovom, D. V. Grigorovićem, I. I. Panajevim, P. V. Annenkovim i drugima.

Prvo djelce Turgenjevlevo, što ga je napisao prozom, bijaše dramska crtica u jednom činu iz španjolskoga života, pod naslovom „N e o p r e z n o s t“ (Oteč. Zap. 1843. br. 10). Sljedeće godine bila je u istom žurnalu priobćena prva njegova pripoviest „A n d r e j K o l o s o v“. U „P e t r o g r a d s k o m z b o r n i k u“, što ga je izdavao Nekrasov (1846.), osim šaljivog pjesmotvora „P o m j e š č i k“ (vlastelin), bijaše tiskana i pripoviest „T r i p o r t r e t a“; u prvoj pako svezci „Oteč. Zap.“ 1847. izašla je pripoviest „P r k o s n i k“.

U uspjeljoj pripoviesti „A n d r e j K o l o s o v“ Turgenjev je znatno pokročio pred svoj viek, prikazavši u svojem „neobičnom junaku“ neplemića, koji se je iskreno i slobodno podao strasti, što je gotovo više odgovaralo duhu šestdesetih, nego četrdesetih godina. Zato je možda ta pripoviest ostala u svoje doba gotovo neopaženom.

U ostalim dvjema pripoviestima vidimo onu istu težnju, da se izpod šikovane prevlake romantičnoga tipa razodkrije

turobna i kukavna ruska zbiljnost. Primjerice, kako da Lučinov nije junak u duhu Byronovom, kad ga je pisac providio neobičnom snagom volje, strastvenošću i promišljenošću, nestrpljivošću i smionošću, kad ga je prikazao vanredno suzdržljivim te čarobno, bajnovito ljubeznim? Ali uza sve te efektne vrline, vi na jednoč vidite tvrdnu sebičnost i takvu duševnu nizost, kakva nipošto ne dolikuje romantičnomu junaku. I zbilja, zar je vlastitost takvoga junaka, da krade svomu ocu novce, te na svoga bližnjega svaljuje svoj grieh zavedenja sirote, da zatim ubije u dvoboju gotovo nenaoružana čovjeka, da sakrije porodičnu sramotu? Kroz romantičku prevlaku prosieva ovdje nizki čudoredni niveau ruske plemićke okoline XVII. vieka.

O „Prkosniku” što da se i kaže. Prolievajući krv radi sitnica u svojim bezkrajnim dvobojima, grabežljivi junak te pripoviesti otkriva od prve do posljednje stranice sitno samoljubivu, surovo ciničnu i gadnu dušu vojničkoga razbijača.

V.

Ti prvi pokusi nisu zadovoljili Turgenjeva i on je bio voljan napustiti spisateljstvo, pače otići iz Rusije, kadno je iznenada obću pažnju občinstva svratila na se mala pripoviest „Hori Kali nič”, što je bila priobćena u prvoj knjizi po Nekrasovu obnovljenoga „Sovremenik”, god. 1847., u vrlo skromnom odjelu: Smjesa. Sve je govorilo o darovito napisanoj pripoviesti, proniknutoj dubokom simpatijom za seljake, a od nepoznatoga pisca; svatko se je trsio, da sazna ime piščevo, koje se je krilo pod tajinstvenim početnim slovima T. L.

Ovaj neočekivani uspjeh vratio je Turgenjeva književnosti i potaknuo ga, da nastavi „Lovčeve zapiske”, pa je počevši od 1847. godine do 1851. u „Sovrem.” slijedio niz pripoviesti, poznatih pod gornjim naslovom. Godine 1852. izašle su ove pripoviesti u posebnom izdanju. „Lovčeve zapiske” pisao je Turgenjev u inozemstvu, kamo je odputovao god. 1848., poslie smrti Bjelinskoga, s nakanom, da se nikad više ne vrati u otačbinu, — tako je mračni dojam činila na Turgenjeva tadašnja ruska zbiljnost.

U „L o v č. Z a p.” krenuo je Turgenjev novim putem te je stao izvršivati svoju hannibalsku prisegu. Da ne spominjemo umjetničkoga značenja „L o v. Z a p.” — ove pripoviesti predstavljaju znameniti historijski spomenik svoje dobe, kao prosvjed proti kmetstvu. Naravno, u „L o v. Z a p.” ne valja tražiti ni oštroga ni strastvenoga političkoga pamfleta, kakvim se ukazuje „P u t o v a n j e” od Radiščeva, ni satiričkoga tona, što ne vlada u satirama Ščedrinovim. To ne bi ni pošto odgovaralo značaju Turgenjevljeva stvaranja, u kojem su vazda prevladjivali mekani, krotki, nježni tonovi, a osim toga je i najmanje oštar ili glasan prosvjed bio nemoguć uz onu strogost, kakva je vladala u ruskoj cenzuri poslie 1848. godine. „L o v Z a p.” u neku su ruku nastavak „M r t v i h d u š a” Gogoljevih ; to je epopeja, koja očito nije imala druge zadaće, nego da razastre pred čitateljima široku sliku ruskoga pokrajinskoga života, pretežno vlastele i seljaka, s jedne strane u mnoštvu sitnih, svagdanjih, običnih pojava toga života, s druge — u pjesničkim motivima i slikama. Tu ćete na svakom koraku naći one čarobne opise ruske prirode, kojima se je Turgenjev vazda proslavljivao, kao i niz epizoda, koje ne stoje ni u kakvom odnošaju prema kmetstvu, kao što su primjerice : „O k r u ž n i l i e č n i k”, M o j s u s j e d R a d m i l o v”, H a m l e t š č i g r o v s k o g a k o t a r a” i dr.

Ipak je iz „L o v. Z a p.” zastrujao na čitatelje sasvim novi duh, kojim je to djelo proniknuto od prve do posljednje stranice. — To je lih duh čovječnosti i iskrene ljubavi za ugnjetavanoga seljaka. Dok kod većine vlastele, prikazane u „L o v č e v i m z a p i s c i m a”, prevladjuju negativne crte, seljaci predstavljaju niz veoma simpatičnih tipova. Izvodeći takve ličnosti, kao što su H o r i K a l i n i ć, J e r m o l a j i m l i n a r i c a, K a s j a n, M r k o n j a, J a k o v u „P j e v a č i m a”, napokon uzmimo seljačku djecu u „B j e ž i n o v o j l i v a d i”, — pisac je time već prosvjedovao proti kmetstvu, što je zavirujući u dušu sve te djece naroda, nahodio u njoj iste boli, radosti, što ne vesele ili muče i sve ostale ljude, a ujedno ih je prikazivao kud i kamo simpatičnijima i cjelovitijima nego li su bila vlastela, koja su redom uz njih živjela. U tom pogledu i „Bježinova livada“, ta čisto umjetnička slika noćnoga razgovora seljačke djece uz konje na

paši, budi u čitatelja isti dojam poricanja kmetstva : pročitavši tu sliku, čitatelj se svom dušom privezao k djeci, prikazanoj u njoj, te mu bude gorko pri pomisli, da u toj simpatičnoj seljačkoj djeci podrastavaju budući robovi, kojih će sav život moći kvariti mušice istom kakvoga Pjenočkina. U kratko, čitajući „L o v č. Z a p.“, ruski su čitatelji prvi put uvidjeli u seljacima ne dvonožno radno blago, već žive ljude, svoju braću po čovječtvu, te su privikivali, da tu braću ljube i žarko simpatišu s njihovim teškim udesom.

Nije uzalud nastalo silno nezadovoljstvo u službenim krugovima, kad su „Lovčevi zapisci“ izašli posebnim izdanjem, jer službeni krugovi bili su tad zauzeti za uzdržanje kmetstva. U književničkim krugovima pronosio se je za onda glas, da je moskovski cenzor, knez Ljvov, bio samo zato skinut sa službe, što je dopustio posebno izdanje „L o v č. Z a p.“. Vlada se je već ljutila na Turgenjeva, što je toli dugo boravio u inozemstvu, osobito u Parizu, pak baš godine 1848., kao i zato, što se je družio s ljudima, koji su bili u crnoj knjizi. „Lovčevi zapisci“ podlijali su ulja u vatru i neznatni slučaj bijaše kapljom, koja je prenapunila čašu. U ožujku 1852. izašlo je u „Mosk. Vjed.“ pismo Turgenjevljevo povodom Gogoljeve smrti, koje prije toga nije propustila petrogradska cenzura, i eto, na tužbu Musin-Puškina, Turgenjev je bio strpan na mjesec dana u skupnu tamnicu. Turgenjevu je prietilo vrlo tužno zatočenje, da mu sudbina nije poslala dvie spasiteljice u licu dvijuh kćeri pristava, koji je imao paziti na Turgenjeva ; te su djevojke bile štovateljice Turgenjevljeva talenta. One su se obradovale, što im je slučaj omogućio, da se s njime lično upoznadu, te su zamolile otca, da Turgenjevu dade utočište u njihovom stanu. Tu je Turgenjev proveo doba svoga zatvora i napisao u dokolici „M u m u“, pa je tako ta pripoviest, koja bijaše najoštriji prosvjed protiv kmetstva, napisana baš u zatvoru.

Kad je izašao iz zatvora, odpraviše Turgenjeva administrativnim putem, da boravi u selu Spaskom, od kud nije smio odlaziti. Na selu je napisao između znamenitijih pripovijesti : „D v a p r i j a t e l j a“ i „T i h o m j e s t a n c e“.

Godine 1854. Turgenjev je bio oslobođen svoga prognanstva uz sudjelovanje A. K. Tolstoja i A. O. Smirnovе, a godine

1855. odputovao je u inozemstvo. Još godine 1845. upoznao se je u Petrogradu sa znamenitom tada umjetnicom Paulinom Garcia-Viardot, te je od onda do svoje smrti ostao u najpriateljskijim odnosima s njezinom porodicom. Iza dvie godine razstanka, zbog prognanstva, on se je požurio k njima. Da se izrazimo vlastitim Turgenjevljevim riečima, on se je „priliepjo” uz te ljude, pak, ostavši za uvijek neženjom, proživio je s njima polovicu svoga života.

Ne ćemo u potanje zalaziti u vanjske potankosti života Turgenjevljeva, jer se je od toga doba njegov život podpuno ujednostavio, te ne pruža vanrednih činjenica. Zimu je obično provodio u Parizu, a ljetovanje djelomično u orlovskoj guberniji, na svojem dobru, djelomično u Baden-Badenu, gdje su Viardotovi imali ljetnikovac u Tiergartenu i gdje je Turgenjev god. 1865. sagradio vlastitu vilu, u kojoj je obitavao do sredine 1870. godine. Pod konac svoga života sprovodio je ljeto u Bougivalu, blizu Pariza, u vlastitom ljetnikovcu, nuz ljetnikovac Viardotovih. Od njegovih posjeta u Rusiji, koji su pod konac života bivali sve rjedji, najznamenitiji je njegov posjet koncem veljače 1879. godine, kojemu je bila svrha, kako je sam Turgenjev u šali znao govoriti : „da se izmiri s ruskim občinstvom i ruskom mladošću”. Tada bijaše Turgenjevu priredjeno više oduševljenih ovacija u Moskvi i Petrogradu sa strane občinstva prigodom niza javnih čitanja, na kojima je i Turgenjev sudjelovao, čitajući pretežno „Lovč. zap.”. Drugi znameniti njegov dolazak bijaše u lipnju 1880. k otkriću Puškinova spomenika u Moskvi. Tom je prigodom Turgenjev doživio takove ovacije i počasti, koje su daleko nadkrilile slavlje 1879. godine. Moskovsko sveučilište izabralo je u svojoj svečanoj sjednici, obdržavanoj prigodom otkrića spomenika Puškinu, Turgenjeva svojim začastnim članom ; na skupštinama Društva ljubitelja ruske književnosti i na književnim čitanjima susretali su Turgenjeva burnim, dugotrajnim pljeskanjem. Jednako je uzhićeno bio primljen i pozdravljen njegov govor o Puškinu, izrečen na dan otkrića spomenika velikomu ruskomu pjesniku. Bez sumnje su bili to najljepši dnevi u životu Ivana Sergejevića. To je on i sam priznavao, odabirajući za čitanje na književničkoj večeri pjesmice : „O pet u otačbini” i „Posljednji oblak razpršene oluje”.

Godine 1881. došao je Turgenjev posljednji krat u svom životu u Rusiju. Već te godine stadoše se pojavljivati prvi bolni znaci mukotrpane bolesti, koja ga je srušila u grob. Kako se je kasnije izpostavilo, ta bolest bijaše rak u hrbtenjači; prvi parizki liečnici nisu mogli ustanoviti tu bolest i ona se je pologano ali neprestano razvijala, te je Turgenjevu zadavala takove boli, koje je mogao izdržati samo svojom atletskom jakošću i pomoću narkotičkih sredstava. Upravo se moraš diviti onoj muževnosti, kojom je Turgenjev, prikovan na smrtnu postelju, trpio paklene muke pa u trenutcima olakšanja nije prestao pisati posljednja predsmrtna djela. U ponedjeljak 22. kolovoza 1883. u dva sata poslie podne, izdahnuo je svoju plemenitu dušu..

Dva dana poslie smrti bili su Turgenjevljevi ostanci preveženi iz Bougivala u Pariz, gdje su na 24. kolovoza bili opojani u ruskoj crkvi. Kod opojanja prisustvovalo je mnogo Rusa, koji su tada boravili u Parizu, poslanik knez N. V. Orlov, članovi poslaničtva, književnici, umjetnici, ne samo ruski nego i strani, kao i mladost, koja je u Parizu bila na naukama. Na 19. rujna 1883. Turgenjevljevi ostanci bijahu odpremljeni u Rusiju, a stigli su u Petrograd 27. rujna. Odmah čim su ostanci velikoga spisatelja stigli, bijahu ukopani o trošku grada Petrograda na Volkovom groblju. Sprovod taj po svojoj ogromnosti bijaše tako veličanstven, da je osamljen u ljetopisima prijestolnice Rusije.

VI.

Razmatrajući književno djelovanje Turgenjeva, ustavili smo se kod 1855. godine, kad je iza prognanstva odputovao u inozemstvo. Od toga doba počinje, kako je poznato, preporodjanje ruskoga života, epoka reformi i liberalnoga preokreta. Od te se godine može uzeti i epoka podpunoga razcvata književnoga djelovanja Turgenjevljeva. Talenat Turgenjevljev došao je u to doba do vrhunca, te je u tim godinama stvorio najznamenitija svoja djela, koja su mu ujedno pribavila i najveću slavu. Tako se je godine 1855. pojavila njegova pripoviest „Jakob Pasinkov“ god. 1856. — „Rudin“ i „Faust“, 1858. „Asja“, 1859., — „Plemićko gnjezdo“, god. 1860. — „U predvečerje“ i „Prva ljubav“. Iste 1860.

godine priobćena je u prvoj knjizi „S o v r e m e n n i k a” znamenita njegova razprava „H a m l e t i D o n K i h o t”, koja je bacila jarko svjetlo na značaj svih njegovih tipova, te na nutarnje pružine fabula njegovih pripoviesti i romana. Napokon je početkom god. 1862. u „R u s k o m V j e s t n i k u” bio uvršten glasoviti njegov roman: „O t c i i d j e c a”.

Napomenuvši ova djela, označili smo sve, čime je Turgenjev najvećma proslavio svoje književno djelovanje. Sama ova djela bila bi dovoljna za onu slavu, što ju je uživao za života, i uspomenu, što je ostala iza njega. Svako to djelo bijaše objavom osnova tadanjega ruskoga života. Razlika ovih djela od proizvoda iz prvoga razdoblja Turgenjevljeva djelovanja („Lovč. zap.”) bijaše u tom, što je on prije posvećivao glavnu pažnju narodu, a u pogledu inteligencije ograničivao se je na to, da razvjenčava romantične tipove ili da opisuje odnose između vlastelina i kmetova; sada se je pako stao baviti prikazivanjem čudorednih nedostataka inteligencije, nastaviš utjecajem kmetskoga prava. Ključ za shvaćanje nutarnjih pružina tih djela, kako smo više rekli, krije se u razmatranjima Turgenjevljevim o Hamletu i Don Kihotu. U toj razpravi Turgenjev izrično veli, „da su u tim dvama tipovima utjelovljene dvie temeljne oprečne vlastitosti čovjekove prirode”, — oba konca one osi, o kojoj se kreće ta priroda čovjekova, da „svi ljudi više ili manje pripadaju jednomu od tih tipova, te da svaki od nas naliči više manje bilo don Kihotu, bilo Hamletu”. „Istina je, — dodaje Turgenjev, — u naše doba imade daleko više Hamleta, nego li don Kihota, ali ni potonjih nije posve nestalo”.

Razlika je pako tih dvaju tipova, — kako se razabire iz razprave, — u tome, što Don Kihot izrazuje vjeru, odanost idealu, zanos samopožrtvovnosti, dok je Hamlet — predstavnik analize: a analiza je, po mnienju Turgenjevljevu, prije svega sebičnost, a zatim — bezvjerje. Sumnjajući o svemu, Hamlet ne štedi ni sebe; saznava svoju slabost, ali svaka spoznaja jest sila, — odtuda potječe njegova ironija, protivno oduševljenju Don Kihota, — odtuda njegov slabi značaj, neodlučnost u djelima, nesposobnost, da se bezbrižno podaje svojim zanosima.

Epoka četrdesetih godina, pretežno epoka analize, bijaše po svojoj bitnosti epoka Hamletâ, da ni ne spominjemo raz-

tvorni utjecaj kmetstva. Nije Turgenjev uzalud govorio : da je u naše doba Hamleta daleko više, nego Don Kihota. I doista, u djelima Turgenjevljevih prelazi izpred nas niz Hamleta, počevši s mladićem, koji uobličuje u sebi epoku četrdesetih godina u pjesmotvoru „R a z g o v o r”, pak s „H a m l e t o m š č i g r o v s k o g a k o t a r a” te Veretejeva u „T i h o m m j e s t a n c u”, — toj darovitoj prirodi, koja je pogubila svoju mladost i život u pijanstvu i pustom razvratnom lutanju. Takav je Rudin, taj središnji tip četrdesetih godina, — čovjek, kojemu je sav poziv, da sije prosvjetne ideje, ali koji u isti par odrazuje posvemašnju nesposobnost u svim pokušajima, da djelotvorno provede te ideje i sramotnu kukavštinu pred svakim iole odlučnim korakom, — čovjek samo uman, ali nesposoban da išto sam učini, jer u njemu nije bilo prirode, nije bilo krvi. — Takav je Lavreckij — taj takodjer središnji tip ne samo najboljega čovjeka iz plemićke vlastelinske okoline, nego u obće inteligentnoga Slavena, čovjek vanredno simpatičan, pun krotkosti, nježne čovječnosti i dobroćudnosti, ali opet ne unosi u život ni najmanje aktivnosti, već se pasivno podaje obstojnostima, kao trieska, koju bujica nosi.

Takova je i većina kašnjih Turgenjevljevih junaka, počevši od heroja Asje pak sve do Sanina u „Proljetnim vodama” i Litvinova u „Dimu”. Ne kliče uzalud u „Predvečerj” Šubin : „nema u nas još nikoga, nema ljudi, okreni se kud ti drago. Sve su — bilo cjepidlačari, ujedljivci, Hamletići, samojedi, bilo tama i zabit podzemna, bilo ugnjetavači, ili oni, što prelievaju iz pustoga u prazno, bilo moljice za bubanj ! Ili gle kakvih još ima : sami su sebe proučili do sramotne sitnice, neprestano napipavaju bilo svakomu svojemu osjećaju te sami sebi izvješćuju : gle, ja ti to čuvstvujem, ja to mislim. Koristno, praktično zanimanje !”

„Ali ni Don Kihota nije ponestalo“ — govori Turgenjev u spomenutoj svojoj razpravi. U njegovim djelima susrećete i nekoliko Don Kihota, makar ih je vrlo malo. — Turgenjevljeve Don Kihote možete podieliti u dva razreda : jedni su od njih uzeti neposredno iz ruskoga života ; — to su takovi Don Kihoti, kakvih je mogla samo stvoriti ruska zbiljnost, takovi su : Andrej Kolosov, Jakov Pasyнков, Puuin i nekoliko tipova, što su nepo-

sredno izrasli na ruskom tlu te se s njime tiesno slievaju, — „crnozemne sile”, kako ih nazivlje Turgenjev ; takovi su Volincev i Uvar Ivanović (u „P r e d v e č e r j u“).

U drugu vrst Don Kihota spadaju tipovi, što ih je Turgenjev sačinio a priori, iz stanovitih razloga, s naročitom nakanom, da prikaže Don Kihote u opreci s Hamletima, a slični tipovi trpe od umjetne sačinjenosti, neprirodnosti, neki su da pače odveć abstraktni. O Insarovu u „P r e d v e č e r j u”, kad se čitatelj upoznaje s njim, mora vjerovati piscu, kad veli, da je to čovjek čina ; međjutim čitavo njegovo junačstvo u romanu očituje se u gruboj tragikomičnoj sceni s Niemcem, makar Turgenjev u svojim autobiografskim bilješkama uvjerava, da je sadržaj za roman „U P r e d v e č e r j e” uzeo iz života, navadja pače činjenicu, kako se je domogao bilježnice nekoga Karatjejeva, u kojoj da je bio opisan istiniti događaj, sasvim sličan onomu, što ga je on izpripoviedao u romanu „U p r e d v e č e r j e”, pri čemu je ulogu Insarova odigravao Bugarin Katranov. Ali to nam još bolje potvrđuje apriorno stvaranje tipa Insarova, jer on i sam veli, da je u bilježnici bilo tek sitnim potezima natuknuto ono, što je kašnje sačinjavalo sadržaj pripoviesti „U p r e d v e č e r j e“, i da je događaj u bilježnici bio prikazan iskreno, makar nevješto.

Isto je tako umjetan i neprirodan i Solomin u „N o v u” sa svojim praktično oportunističkim naprednjačtvom.

VII.

Približili smo se kobnoj krizi Turgenjevljeva književnoga djelovanja, što se pojavila god, 1862., kad je izišao njegov roman „O t c i i d j e c a“. Tu valja opaziti, da se je Turgenjev već 1860. odielio od Nekrasova i onoga kruga književnika, što su se okupljali oko „S o v r.“, jer su mu se načela tih ljudi činila odveć radikalna, a uredništvo „S o v r.“ smatralo je za potrebno, da u knjizi 6. svoga žurnala uvrsti ovo očitovanje : „Naš način mišljenja postao je u toliko jasan Turgenjevu, da ga je prestao odobravati. Nama se počelo činiti, da posljednje pripoviesti Turgenjevljeve ne odgovaraju više tako skladno našem shvaćanju stvari, kako je to prije bivalo, kad njegov

pravac nije bio posve jasan nama, kako ni naš nije bio jasan njemu. Mi smo se razkrstili. Je li tako? — pozivamo se na samoga g. Turgenjeva”.

Zbog ovoga prieloma bio je roman „U predvečerje” priobćen već u „Ruskom Vjestniku”, u kojem se je mjeseca veljače 1862. pojavio i roman „Otc i djeca”.

U svojim uspomენama kako i u svojim pismima tvrdio je Turgenjev postojano, da on u tipu Bazarova nije naumio napisati karikaturu mladoga naraštaja, niti da je taj mladi naraštaj odsudio. Tako u pismu na Slučevskoga od 14. travnja 1862. god. izrično veli :

„Bazarov ipak potiskava sva ostala lica u romanu (Katkov misli, da sam ja u Bazarovu napisao apoteozu S o v r e m e n n i k a). Svojsstva, što su njemu pripisana — nisu slučajna. Htio sam od njega učiniti tragično lice — tu nije bilo do nježnosti. O n j e p o š t e n, i s t i n i t i d e m o k r a t d o m o z g a u k o s t i m a. A v i n e n a l a z i t e u n j e m u d o b r i h s t r a n a ! „S t o f f u n d K r a f t“ p r e p o r u č a o n k a o p o p u l a r n u t. j. p r a z n u k n j i g u ; d v o b o j s P. P. u v e d e n j e u p r a v o z a t o, d a s e z o r n o p r i k a ž e b e z u m l j e e l e g a n t n o g a p l e m i č k o g a v i t e ž t v a, k o j e j e m o ž d a p r i k a z a n o o d v e ć k o m i č n i m ; a k a d b i s e B a z a r o v k r a t i o p r i m i t i p o z i v, P. P-a b i o b i g a i z b i o. — P o m o j e m u, B a z a r o v n e p r e s t a n o t u ć e P. P., n e b i v a o b r a t n o, p a a k o s e o n n a z i v a n i h i l i s t o m, t a d t o v a l j a č i t a t i — r e v o l u c i o n a r c e m. O n o, š t o j e r e č e n o o A r k a d i j u, o r e h a b i l i t o v a n j u o t a c a i t. d. p o k a z u j e s a m o — ž a o m i j e ! — d a m e n e n i s u s h v a t i l i. Č i t a v m o j r o m a n n a p e r e n j e p r o t i v p l e m s t v a, k a o p r v e n s t v e n o g a s t a l i š a. Z a g l e d a j t e d u b l j e u l i c a N. I., P. P. i A r k a d i j a. S l a b o s t, t r o m o s t i o g r a n i č e n o s t. E s t e t s k o č u v s t v o p o n u k a l o m e j e, d a n a v l a š o d a b e r e m d o b r e p r e d s t a v n i k e p l e m s t v a, d a t i m s i g u r n i j e d o k a ž e m s v o j t e m a : a k o j e s k o r u p n e v a l j a n, š t o d a v r i e d i m l i e k o ?”

I zaista se ne može tvrditi, da u Bazarova nema pozitivnih svojstava, koja su i zaniela Pisareva, da je u Bazarovu pronašao podpuno utjelovljenje mladoga naraštaja. Uza sve to Turgenjev se nipošto ne drži prema Bazarovu tako, kako bi to očekivali i zahtievali ljudi, koji su bili zaneseni pokretom šestdesetih godina ; samo stvorivši idealnu ličnost poput Insarova, Turgenjev je mogao zadovoljiti tim zahtjevima ; roman je bio

prepun ironije i skepticizma, s kojima je Turgenjev predočivao i prije svoje junake, počevši od Rudina. U tome je glavna njegova krivnja pred epokom, kako je on to i sam priznao u svojem članku, napisanom povodom „O t a c a i d j e e“ :

„Sav uzrok nesporazumaka, — piše on, — sva je, kako se ono kaže, „bieda” bila u tome, što bazarovski tip, što sam ga prikazao, nije prošao postepene faze, koje obično prolaze književni tipovi. Njemu nije u dio pala, kao što je pala Onjeginu i Pečorinu — epoka idealizacije, sućutnoga uzhićenja. U samom trenutku, čim se je pojavio novi čovjek — Bazarov, — pisac ga je motrio kritičkim okom i objektivno. To je mnoge i mnoge smelo — i, tko bi znao, — u tome je možda bila nepravda, ako nije bila pogreška. Bazarovljev tip imao je barem toliko prava na idealizovanje, kako su na to imali pravo i prijašnji tipovi”.

Ujedno je Turgenjevljeva pogreška bila i u tome, što on novim ljudima, prikazanim u licu Bazarova, nije priznavao oduševljenja ni preimućta nedostataka oduševljenih ljudi ; protivno, ti su mu se ljudi činili skepticima i negatorima svega, pa ih je i prozvao *nihilistama*, zbog čega je i planula čitava borba, kako o tome govori i sam Turgenjev u jur spomenutom članku :

„Riečju „nihilizam”, što sam ju ja upotrebio, okoristiše se mnogi, koji su samo čekali na slučaj ili izliku, da ustave pokret, koji je bio ovladao ruskim društvom. Nisam ja tu rieč upotrebio, da koga prekorig, nije mi bila nakana, da koga uvriedim, već sam ju upotrebio kao točan i umjestan izražaj historijske činjenice, što se je bila pojavila : ta rieč bijaše pretvorena u orudje denuncijacije, nemilosrdne osude, malo ne kao žig sramote”.

Glavni razlog toj kobnoj pogreški bijaše to, što je Turgenjev od god. 1855. najvećim dielom živio u inozemstvu te je u Rusiju dolazio tek kadikad, i to samo na kratko vrieme. On je iz daleka pratio pokret šestdesetih godina, ali ga nije neposredno proživljivao u samoj njegovoj kolotečini i tako je malo po malo počeo gubiti svoj negdašnji osjećaj za rusku zbiljnost. Sva njegova najbolja djela prije romana „U P r e d v e č e r j e” predočuju Rusiju prije reformi, Rusiju četrdesetih godina, koju je on proučio još u mladosti. A tada se je rusko društvo pod

utjecajem reformi šestdesetih godina stalo brzo preobrazivati, a navike se posvema mienjati. Turgenjevu nije bilo moguće da te promjene pažljivo prati, jer je živio u inozemstvu i mjesto da stvara, crpeći svoje ljude neposredno iz zbiljnoga života, on se je morao često oslanjati na abstraktne obzire i nagađjati. Glavni nedostatak „O t a c a i d j e c e“ jest u tome, što se većina mladosti nije mogla upoznati u Bazarovu, izuzevši možda jedinoga Pisareva, a i taj, uzevši Turgenjevljevoga Bazarova izhodištem svojeg razmatranja, stvorio je svoga vlastitoga Bazarova.

Ovu okolnost valja uzeti na um, kad se razmatra kasnije Turgenjevljevo djelovanje, koje je iza toga, od godine do godine, sve više i više gubilo neposredni savez s tokom ruskoga života, kakav je imalo tečajem četrdesetih i petdesetih godina. Pod živim dojmom neuspjeha, što je snašao roman „O t c i i d j e c a“, Turgenjev je napisao god. 1864. studij „D o s t a j e“, u kojem je izrazio, da je uvrijeđen i ožalošćen, što je došao u nesklad s ruskim društvom. Ali se u tom djelcu ne razabire tek hir uvrijeđenoga umjetnika. Ono je prepunjeno razočaranja životom u obćem njegovom smislu, te se u njemu razabiru počeci onoga pesimističkoga mišljenja, što se je sve više i više razvijalo u Turgenjevu prema koncu njegovoga života.

Ova pesimistička dispozicija još se je s većom snagom odrazila u romanu „D i m“ (1867.), u kojem Turgenjev promatra sav ruski život sa svim njegovim kretanjem, strankama i udruženjima kao dim i utvaru; osobito su u tom romanu dobili ruski emigranti u Londonu, koje Turgenjev tako otvoreno obtužuje, da je, primjerice, Ogarev prikazan pod skroz prozirnim pseudonimom Gubareva.

Kasnije, u posljednjem razdoblju Turgenjevljeva književnoga djelovanja najbolje mu je uspjela pripoviest „P r o l j e t n e v o d e“ (1871), u kojoj se je ponovno vratio staroj temi iz cvatuće dobe svoga pisanja, — prikazivanju beznakačjnoga vlastelina, i roman „N o v“ (1876.) — posljednji pokušaj, da bude, što ne rieč, au courant s ruskim životom, u kojem je prikazao pokret sedamdesetih godina; ali taj pokušaj pokazao je još jednom svu nemogućnost, da predoči nove tipove i pojave ruskoga života, živeći u inozemstvu, da ih

ne proučava na njihovom vrelu. Kao veliki umjetnik, Turgenjev je stvorio nešto, što je u velike nalikovalo istini te bilo i živo, a uz to je i u tom romanu opet proveo svoju omiljelu tendenciju hamletstva i don kihotstva. Ali mladi ljudi sedamdesetih godina još su se manje prepoznavali u tipovima „N o v a”, nego li mladi naraštaj šestdesetih godina u tipu — Bazarova. Neuspjeh „N o v o g a t l a” (Nov) zbog mnoštva negativnih kritičkih ocjena, dojmio se je Turgenjeva opet veoma bolno, te je još više omračio njegovu dušu.

U razmacima medju spomenutim većim djelima toga razdoblja Turgenjev je napisao svu silu sitnih pripoviesti: Prikaze (1863.), Pseto (1866.), S goda poručnika Jergunova (1866.), Brigadir (1866), Nesretnica (1868.), Čudna s goda (1869.), Kralj Lear u stepi (1870.), Kuc-kuc-kuc (1870.), Pegaz (1871.), Konac Čertophanova (1872.), Punin i Baburin (1874.), Žive moći (1875.), Ura (1875.), Kuca (1875.), San (1876.), Pripoviest otca Alekseja (1877.). Napokon je u smrtnoj bolesti napisao Pjesan slavodobitne ljubavi (1881.), Klaru Milić (1882.), Pjesme u prozi (1882.) i Požar na moru (1883.). Sva su ova djela u umjetničkom pogledu više manje savršena te u mnogome napominju prijašnjega Turgenjeva, ali ni iz daleka ne imadu one važnosti, koju imadu djela iz prvih triju perioda njegovoga djelovanja. U ovim djelima Turgenjev je živio prošlošću, onom zalihom dojmova, koju je pribrao u najboljim godinama svoga života.

VIII.

Kao umjetnik Turgenjev je bez dvojbe prva veličina medju pripoviedačima četrdesetih godina, te se ukazuje dostojnim nasljednikom Puškina, čijim se je učenikom vazda smatrao. Ali je učenik uza sav utjecaj učiteljev umio da obradi svoj samostalni turgenjevski slog, te je i sam stvorio svu silu učenika, ostavivši iza sebe duboki trag u ruskoj književnosti. Turgenjev je, može se reći, stvorio rusku umjetnu novelu, razvivši ju do vanrednoga savršenstva po ljepoti i harmoniji izlaganja i podjelbe dielova, po naravnoj jednostavnosti i realizmu.

Osobitost Turgenjevljeva sloga jest u neobičnoj mekoći i nježnosti tonova uz neku maglovitost kolorita, koja podsjeća na zrak i nebo srednje Rusije. U Turgenjeva ne ćete naći nijedne rezke i krupne crte, ni jedne jarke boje. Predmeti, što ih on prikazuje, ne ustaju na jednoč pred nama u svoj svojoj veličini, već se polagano obrisuju u mnoštvu sitnih potankosti sa svim najfinijim nuancama. Turgenjev se je u umjetničkom pogledu najviše proslavio svojim opisima krajeva, razasutim po svim njegovim djelima, no koji pretežno prikazuju prirodu njegova zavičaja — srednje Rusije.

Uz to vješto slikanje prirode Turgenjev se je odlikovao jednakom vještinom, da umjetničkom dražesti prikaže i analizuje razne faze nježne strasti, pa je u tom pogledu uživao glas poznavaoča ženskoga srca. Često su ga označivali posebnim epitetom „pjesnikom ljubavi”. Napokon, uz tipove mužkaraca, djela Turgenjevljeva sadržavaju čitavu galeriju ruskih žena četrdesetih i petdesetih godina, ocrtanih uprav genijalnom savršenošću. Tipovi, kao što su Nataša u Rudinu, Liza u Plemićkom gnjezdu, Jelena u Predvečerju, pak Asja i drugi, postadoše izvjesnim oznakama, kakono to bijaše Puškinova Olga i Tatjana. Osobito se opaža, kako u djelima Turgenjevljevim, tako i kod većine pripovjedača četrdesetih godina, da žene stoje neizmjerne više nad mužkarcima te one jedine sačinjavaju realne pozitivne tipove u Turgenjevljevim djelima. Vrlo se često, rek bi navlaš, predočuju ženske u svoj svojoj ćudorednoj visini, da zasjene ništetnost mužkih heroja, koji se uz njih prikazuju.

Ne samo u umjetničkom, nego i u umnom pogledu valja Turgenjeva staviti na čelo pripovjedača četrdesetih godina. Spremajući se, da se uzmogne baviti znanošću, on je umio da stane na čelo pokretu kao ponajnaobraženiji čovjek četrdesetih godina, koji je temeljito proučio Hegelovu filozofiju, koja se za onda smatrala vrhuncem evropske prosvjete. Pa ako si on nije kašnje usvojio novo pozitivno naziranje o svietu, ipak je za vazda ostao slobodni mislilac, koji se je otresao svih predrazsuda surovoga neznanja.

Pod konac života, od početka šestdesetih godina, počinju se u njegovim djelima pomaljati prvi začetci pesimizma. Tako

je već u romanu „U p r e d v e č e r j e” sve iznenadio pesimističkom frazom : imamo li mi pravo na život i nije li već to, što živimo, — zločinstvo, za koje moramo trpjeti kaznu u našem životu? Taj pesimizam konačno se je odrazio u djelcu „D o s t a j e”, a zatim u „P j e s m a m a u p r o z i”. Izvor toga pesimizma ima se tražiti u svoj prošlosti Turgenjevljevoj, počevši od djetinjskih dojmova, od raztvornoga utjecaja reakcije petdesetih godina, pak sve do mnoštva životnoga izkustva i onih književnih neuspjeha, što su snalazili Turgenjeva u drugoj polovici njegovoga života. Ne valja pri tome zaboraviti, da i sam oraj duh analize i skepticizma, što se proniče školu pripovjedača četrdesetih godina, vodi ravno k pesimizmu kao i svaki skepticizam.

Po političkim nazorima Turgenjev je uvijek bio i ostao slobodoumnim privrženikom mirnoga napredka s demokratskom težnjom k narodu, Jer je bio zapadnjak, to se je i on, kao i Hercen i mnogi drugi ljudi četrdesetih godina, zadojio i nekim idejama slavenofilstva, pri čemu je jednako prodirao u nedostatke i skrajnosti i zapadnjaka i slavenofila . . . „Ja sam — piše Turgenjev u svojem članku o Bazarovu, — koreniti nepopravljivi zapadnjak, pa toga nikad nisam tajio ni ne tajim ; pa ipak sam, uzprkos svemu tomu, sa osobitim zadovoljstvom ocrtao u Panšinu (P l e m i ć k o g n i e z d o) sve komične i rdjave strane zapadnjačtva te dopustio, da ga slavenofil Lavreckij u svim točkama potuče”. — I obratno, u „D i m u” naći ćete niz snažnih filipika protiv slavenofila.

Kao estetičar, Turgenjev je vazda bio strogi realista. Tako u članku, napisanu povodom „O t a c a i d j e e”, veli: Često sam čuo i čitao u kritičkim študijama, da ja u svojim djelima „polazim od ideje”, ili da „provodim ideju” ; neki su me sbog toga hvalili, drugi kudili ; no ja moram priznati, da nikad nisam pokušao „stvoriti lice”, nisam li izhodištem imao živo lice, nipošto ideju, lice, kojemu se postepeno pribirahu i prikupljahu potrebni elementi. Ne imajući velik dar slobodnoga iznalaženja, ja sam vazda trebao dano tlo, po kojemu bih mogao tvrdo koracati” . . . I dalje u istom članku, obraćajući se na mlade pisce svojim staračkim savjetima, on veli : „Nužno je, da neprestano obćimo u okolini, koju že-

limo predočiti, potrebna je istinoljubivost, neumorna istinoljubivost prema vlastitim osjećajima ; potrebna je sloboda, podpuna sloboda nazora i shvaćanja — i napokon, potrebna je naobrazba i znanje” . . .

Ovim estetskim nazorima objašnjuje se i to, što Turgenjev u šestdesetim godinama nije osobito volio francezku književnost V. Hugona, Dumasa i Balzaca ; ali deset godina kasnije sprijateljuje se već u Parizu s Flaubertom i Augierom, Daudetom, i Goncourtom, zaštićuje Zolu i Maupassanta te postavlja francezku beletristiku na prvo mjesto u savremenim zapadnoevropskim književnostima. Godine 1877. smogao je toliko volje i vremena, da prevede dvie pripoviesti Flaubertove. Ovaj okret u Turgenjevljevim nazorima o francezkoj književnosti, objašnjuje nam to, što je od konca šestdesetih godina zavladała u Francezkoj naravna škola, srodna Turgenjevu po njegovim tradicijama, pa je on mnogo činio i riečju i primjerom, da se ta škola razširi i učvrsti u Francezkoj. Sami spisatelji nove francezke škole priznavali su, da je Turgenjev vršio na njih silan utjecaj te su njegovi estetski nazori bili za njih u neku ruku prava objava. U razgovorima s predstavnicima novijega naturalizma dokazivao im je on, kako je neobhodno, da se okane zastarjelih romantičkih oblika, da napuste pisanje romana sa izmišljenim fantastičkim i zamršenim kombinacijama, spletkama i manequinima mjesto živih ljudi, i zahtievao je, da spisatelji predočuju život, ništa drugo nego život. Roman, veli on, najnoviji je oblik umjetničke književnosti, i sada, kad se književni ukus počinje očišćivati, valja odbaciti sva rdjava pomagala, uzvisiti i ujednostaviti onu umjetnost, koja mora da postane povjestnicom života. Laž, licumjernost, sentimentalnost i zvučna retorika imadjahu u Turgenjevu odlučnoga protivnika ; ali, propoviedajući naturalizam, on nije nikada prekoračio izvjestnih granica, odsudjujući strogo skrajnosti, u koje su padali francezki naturalisti.

POGLAVLJE DEVETO.

I. Roditelji i odgojitelji Ivana Aleksandroviča Gončarova i njegovo djetinjstvo — II. Školski i sveučilištni uzgoj. Službovanje. Prvi književni početci. Upoznavanje s književnicima. Roman „Običan događaj“. — III. Okolina, što je utjecala na umni razvitak Gončarova i njegov talenat. Razlika talenta Gončarovljeva od Turgenjevleva. — IV. Daljnje činjenice Gončarovljeva života. Put oko zemlje. „Fregata Pallada“. — V. „Oblomov“. — VI. „Odron“ i ostala djela.

I.

Ma koliko bile one vlastitosti, o kojima progovorismo na početku predjašnjega poglavlja, obće svim pripoviedačima četrdesetih godina tako, da ih vežu sve u jednu školu, ipak to nije smetalo, da svaki od tih pisaca imade svoju izvjestno odredjenu individualnost, svoje naziranje o svijetu, svoje ideale, svoj značaj i način stvaranja, u kratko, svoju spisateljsku fizionomiju, ne samo različnu od fizionomije drugova, nego u nekim odnosima i posve protivnu. Za to nam kod proučavanja pripoviedača četrdesetih godina može mnogo koristiti, ako ih međusobno uzporedimo, što će nam jasno iztaći osobine svakoga pojedinoga.

Tako prije svega opažamo oprečnost izmedju Turgenjeva i Gončarova. No prije nego pristupimo karakteristici književnoga djelovanja Ivana Aleksandroviča Gončarova, smatramo da je nužno nanizati važnije činjenice iz njegovoga života.

Otac I. A. Gončarova bio je izmedju bogatih trgovaca u Simbirsku. Obitelj Gončarevih stanovala je u Simbirsku u velikom kamenom domu, koji je imao pročelja u tri ulice.

„Naša je kuća bila, — piše Gončarov u svojim uspomenama, — štono rieč, puna čaša, kako je u ostalom bilo kod svih ljudi s porodicom u provinciji, koji su imali u blizini svoja sela.

Veliko dvorište, pače dva dvorišta s mnogim nuzsgradama : za služinčad, konjušnice, staje za rogato blago, suše, hambari, kokošinjac i kupalište. Naši konji, krave, pače koze, ovce, kokoši i patke, sve je to naseljavalo oba dvorišta. Hambari, podrumi, ledvenice sve je bilo prenapunjeno zalihama žita, brašna, raznoga povrća i drugoga živeža za naše uzdržavanje kao i za hranu mnogobrojne služinčadi. U kratko, to bijaše celo imanje, selo". —

Eto posred toga obilja rodio se je I. A. Gončarov 6. srpnja 1812. god. U djelima svakoga pisca, ako i ne nadjete izravnih životopisnih podataka, u svakom se slučaju donekle odrazuje duh, značaj kao i gdjejoja crta okoline i prilike djetinjstva spisateljeva. Tako nema dvojbe, da je u „S a n j i O b l o m o v a” prikazan život, što je nalikovao onomu, što ga je Gončarov promatrao u djetinjstvu u roditeljskoj kući. Medjutim i on sam govori u svojim uspomenama :

„Kad sam došao kući, nakon završetka sveučilištnih nauka, mene je zaokupila ona ista „oblomovština”, k a k v u s a m p r o m a t r a o u d j e t i n j s t v u. Sama vanjština rodnoga grada nije pružala ništa drugo, do li slike sna i zastoja. Isti većinom drveni, posivjeli od vremena domovi i kućice sa mezaninima, s vrtićima, kadšto sa stupovima, okruženim jamama, gusto obraštenim dračem i koprivom, bezkrajni obori ; isti drveni pločnici sa manjkajućim daskama, ista pustoš i tišina po ulicama, pokrivenima gustim slojevima prašine. Svom se ulicom čuje, kad vrstu daljine dolaze kola ili prolaznik lupka čizmama po drvenom pločniku. I samomu ti se hoće da zaspíš, gledajući tu tišinu, pospane prozore sa spuštenim zavjesama i zatvorenim kopcima, pospana lica ljudi, što sjede u kućama ili što ih sretáš na ulici. „Nemamo što bi činili !“ — kao da, zievajući, misli svako to čeljade, gledajući lieno u vas : „ne žurimo se, živimo, kruh žvačemo, i nebo zadimljujemo“.

Bilo bi dakako krivo, kad bismo uzeli, da je Gončarov svoju Oblomovku fotografskom točnošću ocrtao sa svoga roditeljskoga doma. Bilo je u tom domu i mnogo toga, što nije napominjalo oblomovštinu.

U Gončarovljevih bilo je četvero djece: dva sina i dvie kćeri. Gončarov je rano izgubio otca, bile su mu istom tri godine,

ali mu je otca podpuno nadomjestio kum, bivši pomorac, koji se je sasvim nastanio u domu Gončarovljevih, stopio se s njihovom porodicom. To je bio u svoje doba napredan čovjek, slobodni zidar, koji je podržavao prijateljske odnose sa dekabristima, uman, naobražen, živahan čovjek, on je u Simbirsku uživao sveobću ljubav i poštovanje, te se je oko njega sabiralo ponajbolje društvo toga grada

„Jabukov (kako ga Gončarov nazivlje u svojim uspomenama), bio je kum nas djece. Po smrti našega otca, on je sve više navikavao na našu obitelj, a zatim je sudjelovao kod našega uzgoja. To ga je zanimalo, to je izpunjavalo njegov život. Dobri pomorac skupio nas je oko sebe, uzeo nas je pod svoje okrilje, a mi prionusmo uza nj djetinjim srcima, zaboravivši na pravog otca. On je bio najbolji savjetnik naše majke i rukovodio je naš uzgoj. Jabukov je bio podpuno prosvietljeni čovjek. Njegova naobrazba ograničivala se je na tehničko znanje pomorstva, što ga je stekao u pomorskoj službi. To znanje upodpunjivao je neprestanim čitanjem iz svih struka znanosti, nije žalio novaca, da naručuje iz prijestolnice žurnale, knjige i brošure. Čim bi u novinama pročitao oglašenu koju knjigu, koja mu se po naslovu činila zanimivom, odmah je pisao u prijestolnicu po nju. Romana, i u obće beletristiku, nije čitao, te je sve krupnije predstavnike tadašnje književnosti poznavao većinom po čuvenju. Naručivao je knjige povjestničkoga sadržaja i novine.

„Naša majka, zahvalna mu, što je preuzeo na se teški dio briga o našem uzgoju, preuzela je skrb za njegov život i njegovo kućanstvo. Njegova služinčad, kuhari i kočijaši, sjedinila se s našom pod materinim ravnanjem i mi smo živjeli kao jedna obća obitelj. Sve materijalne brige pale su u dio materi, izvrstnoj, vještoj gospodarici. Intelektualne brige zapale su njega.

„Majka nas je ljubila, ali ne onom sentimentalnom, životinjskom ljubavi, koja se očituje u žarkom milovanju, koja podupire i ugadja djetinjim mušicama te kvari djecu. Ona nas je razumno ljubila, prateći neoslabljivom brižljivošću svaki naš korak, te je strogo i pravedno dielila svoje simpatije medju svoje četvero djece. Ona je mnogo zahtievala od djece i ne bi propustila bez kazni ili prigovora nikakvu obiest, osobito ako se je

u toj obiesti krila klica buduće zloće. Bila je neumoljiva. Zato je Petar Andrejevič Jabukov, koji nam je nadomještao otca, bio dobar te nas mazio . . . Znalose dogoditi, da je koje počinilo kakvu obiest : popelo se na krov ili na stablo, provalilo s uličnjacima u susjedni vrt, ili bi se ja i brat popeli na toranj, — a mati za to dozna i pošalje služinče, da toga obiestnika dovede k njoj. Eto u takvim prigodama bio bi naš spas odjel, u kojem je stanovao kum Jabukov. On bi odmah znao, o čemu se radi. Dodje sluga ili sobarica i zove kojega od nas : „Izvolite k mamići !” — „Nosi se !” ili „na polje !” — lakonično bi zapovjedio pomorac neželjenomu glasniku. Medjutim bi se majčin gnjev smirio i čitava bi se stvar ograničila ukorom, mjesto da majka poteže za uha ili zapovjedi klečati, što je za onda bilo veoma razprostranjeno sredstvo, da se obiestna i nevaljana djeca smire i obrate na pravi put . . .

„Što je više Jabukov stario, a ja rastao, izmedju mene i njega nastajahu čvršći odnosi, on je meni predavao, a ja sam živo prihvaćao njegovo ozbiljno tehničko znanje čiste i praktične matematike. Osobito su jasni i neocjenjivi bili za me njegovi razgovori o matematičkom i prirodnom zemljopisu, astronomiji, u obće kozmogoniji, zatim morskoj plovitbi. On me je upoznao sa kartom zvjezdanoga neba, razjasnio mi je gibanje planeta, kretanje zemlje, sve ono, čega nisu umjeli ili nisu htjeli činiti moji školski nastavnici. Vidio sam, da su ovi bili djeca naprama Jabukovu u tom tehničkom znanju, što sam ga primao od njega. Imao je i neke pomorske sprave : dalekozor, sekstant, kronometar. Medju njegovim knjigama bijaše putopisa svih plovaca, koji su plovili oko svijeta, počevši od Cooka do najnovijih vremena.

„Ja sam pohlepno gutao njegovo pripovijedanje i čitao putopise. „Ah, da je tebi učiniti barem četiri morske kampanje (morskom kampanjom smatra se svako polugodište, provedeno na moru), to bi mene razveselilo !” — govorio mi je Jabukov često, kad bi se svršavali naši razgovori. Mjesto da mu što odgovorim, ja bih se zamislio : tada me je nešto već mamilo na more ili barem k vodi. Da je on predvidio, da ću s vremenom učiniti pet kampanja — pak k tomu još oko svijeta ! Kad bi se podavao misticizmu, mogao bih još pomisliti, da

mi nije puki slučaj dao takvoga učitelja za buduće moje daleko putovanje. U ostalom, i mimo toga, mene su često široki razljevi Volge, s mnoštvom poput labudova bijelih jedrenjača mamilili nekud u daljinu. Još kao diete znao sam se često po čitave ure zagledavati u tu široku struju vode.

„I nakon moga dolazka u Petrograd u meni je živjela strast za vodom. Ne znam, da li je to bilo od pripoviedanja kumova i pročitanih putopisa ili od širokoga razdolja volžke vode, no strast prema moru živjela je u mojoj duši. Šetajući po Vasiljevskom ostrovu, s nasladom bih se zagledavao u inostrane brodove, te udisao miris smole i konopa. Čim sam došao u Petrograd, požurio sam se prije svega, da posjetim Kronštadt te da razgledam more i sve pomorsko”.

Uzimajući u obzir taj plemeniti utjecaj prosvietljenoga, čovječnoga i naprednoga čovjeka na kumče, koje je žarko ljubio, valja zabilježiti i tu veoma važnu okolnost iz djetinjih godina Gončarova, da makar su u kući njegovih roditelja vladali patrijarkalni odnošaji s podpunom njihovom, vjekovima posvećenom rutinom, ipak nisu ni iz daleka bili tako mračni i okrutni, kako su bili u porodici Turgenjeva.

Gončarev opisuje svoga kuma kao čovjeka nagla, ali koji nije nikad ovršio prietnja, što bi ih izrekao, kad bi u njemu uzplamtio trenutačni gnjev. A mati njegova, sudeći po svim podacima, bijaše uza svu svoju strogost žena mekana i dobroćudna. U kratko, Gončarov nije iz svoga djetinjstva ponesao takve teške ogorčene uspomene, kakve je ponesao Turgenjev, a to čini medju njima vrlo važnu i bitnu razliku.

II.

Početnu naobrazbu crpao je Gončarov u privatnim gradskim zavodima, medju inim kod nekoga svećenika, koji je boravio u susjedstvu, na imanju kneginje Hovanske. Ovaj svećenik držao je posebni penzionat za djecu tamošnjih plemića. Bio je to naobražen čovjek, koji je svršio tečaj u kazanskoj duhovnoj akademiji, otmjene vanjštine i liepoga ponašanja. Oženjen je bio s nekom Francezkinjom, koja je muževljeve pitomce podučavala u francezkom jeziku. U ovom originalnom penzio-

natu našao je Gončarov i malu raznoliku knjižnicu, u kojoj je otkrio putopise Cookove i Krašeninikovljeve, Mungo Parka i Pallasa, Karamzina i Golikova, Rollina i Milota, djela Nahimova i Racinea, Lomonosova, Deržavina, Fonvizina i Tassa, čudoredne pripoviesti za djecu Berkenja, Fenelonova „Telemaka“, mračne romane Ratclifove, Saksonskoga razbojnika, svezak djela: „Ključ k tajnostima prirode“ Eckerthausena, „Bora Korolevića i Jeruslana Lazarevića“. Sve je ovo dojmiljivi dječak na jagmu gutao, pa si je lako moći pomisliti, kakva je mješavina nastala od toga u glavi darovitoga dječaka.

God. 1882., kad je Ivanu Gončarovu bilo deset godina, odvezli su ga u Moskvu na daljnje nauke te ga smjestiše u neki srednji učevni zavod. Tako je Gončarov već od desete godine počeo provoditi život van porodičnoga kruga; kući bi od toga vremena dolazio samo ljeti, a ostalo je vrijeme provodio u Moskvi. Za naukâ u srednjem učilištu on je revno čitao sve, što bi mu dopalo ruku, te je već prije dolazka na sveučilište upoznao francezku beletrističku književnost, preveo je dapače na ruski jezik roman Eugena Suea: *Artagule*, kojega je odlomak bio odštampan u Teleskopu 1832. godine.

Godine 1830. bio je Gončarov pripravljen, da stupi na sveučilište, nu pošto su te godine radi kolere sveučilišta bila zatvorena, to je on prijamni izpit polagao tek godine 1831. Po njegovim riečima, on je u ono doba znao vrlo dobro francezki, njemački, donekle i englezki i latinski; prevodio je Cornelija Nepota s knjige. Ne dugo prije prijamnoga izpita došao je od ministarstva prosvjete propis, da se od onih, što žele stupiti na sveučilište, u književni fakultet, ima tražiti i znanje grčkoga jezika; to je u velike zbunilo Gončarova. „Ja i drugi, — piše Gončarov u svojim uspomename, — koji smo kanili stupiti u književni odjel, bacili smo se na šareno mikroskopično pismo grčko, najmismo si učitelja, pa odloživši sve ostalo, pozabavimo se slovnicom i sintaksom i s tim oskudnim, na brzu ruku stečenim znanjem, došli smo na prijamni izpit. Taj grčki jezik razhladio je u velike moje vruće nade. — Ali sve se je sretno svršilo... Kašnje sam dočuo, da oblasti nisu htjele otežčavati pristup na sveučilište radi grčkoga jezika te su prepuštale uči-

teljima, da obzirno pitaju iz grčkoga, jer grčki jezik bijaše odveć kasno uvršten u program prijamnog ispita . . .”¹⁴

Na sveučilištu sproveo je Gončarov sav tadašnji trogodišnji tečaj, dakle sve do god. 1834.; slušao je Nadeždina, Kačenovskoga, Ševireva i dr. Uz obći sastav profesora filologijskoga fakulteta na moskovskom sveučilištu one dobe, nije Gončarov mogao mnogo naučiti iz svršenoga tečaja, a osim toga nije se bio pridružio nijednomu djačkomu udruženju, kojih je baš u ono doba bilo više na moskovskom sveučilištu, ni k udruženju Stankevičevu, ni k Hercenovu. Uza sve to nije sveučilištni tečaj za Gončarova prošao bez traga, kako o tome sam bilježi u svojim uspomjenama: „Službeni sveučilištni tečaj svršio je, ali je utjecaj sveučilišta dalje trajao. Izgubivši s vida svoje drugove sa svoga fakulteta, nisam zaboravljao na profesore i njihove savjete. U Petrogradu, proučavajući brižno strane književnosti, ja sam svoje zanimanje udesio po svojoj metodi i prema onim uputama, što su nam ih davali na sveučilištu naši ljubljeni profesori”.

Kad je god. 1834. svršio sveučilištni tečaj, Gončarov je, naravno, bio najžarči i sentimentalni romantik. U to doba najviše se je razvio romanticizam među ruskom mladeži. Bje-linskij je baš te godine započeo svoje književno djelovanje i u Moskvi su štampali prve njegove sastavke, prepune zanosnoga idealizma. U to je doba došlo do vrhunca klanjanje Puškinovu talentu, a uz to je mladež njegovala ideale Schillerove, obožavala je Hofmana, ali je uza sve to čitala i Marliuskoga.

Kad je svršio sveučilištnu nauku, Gončarov je odputovao u svoj zavičaj, gdje ga je umah okružila rodna oblomovština. „Mene je, piše on, kao para zaokupila domaća udobnost. Mnogi su čitatelji naravno okusili nakon dugog odsuća sladost povratka k rodbini svojoj, pa će pojmiti, da sam se u prvim danima posvema podao sladkoj njezi ugadjanja i pomnje. Domaći nisu gotovo dopuštali, da što poželiš: sve je davno bilo gotovo, predvidjeno. Osim porodice i stari sluge s pestinjom na čelu, paze ti na oči, domišljaju se tvojim ukusima i navikama: gdje je stajao moj pisači stol, u kojem sam naslonjaču vazda sjedio, kako mi valja udesiti postelju. Kuhar se domišlja, što sam najvolio jesti, i sve me se ne mogu nagledati”.

Čitavu godinu dana proživio je Gončarov u zavičaju, ne doduše posve u plandovanju, jer je ne dugo iza dolazka svoga bio pozvan da bude tajnikom u gubernatorovoj pisarni, a jer je za godinu dana bio gubernator pozvan u Petrograd, to je i Gončarov s čitavom njegovom pisarnom pošao onamo (1835.).

Došavši u Petrograd, Gončarov je stupio u službu u ministarstvo financija, u odsjek za vanjsku trgovinu, izprva kao prevodilac, a kasnije kao predstojnik. Od toga doba počinje se u njegovom životu obrazovati njegov čudoredni i umni svijet, te razvijati talenat. Na žalost, o tom razdoblju Gončarovljeva života možemo saobćiti tek oskudne podatke tako, da je u dokolici prevodio štogodj iz Schillerovih ili Goetheovih djela (prozu), iz Winkelmana kao i iz englezkih romana. Ne zna se ništa, da li je tečajem prvih pet godina svoga boravka u Petrogradu pisao što izvorna, makar samo da razvija svoje sposobnosti. Ali početkom četrdesetih godina, po njegovim vlastitim riečima (u članku : B o l j e i k a s n o , n e g o n i k a d a), zamišljao je i pisao roman „O b i č a n d o g a d j a j”. Po sadržaju romana možemo suditi, da je početkom četrdesetih godina Petrograd učinio od Gončarova ono isto, što je učinio i od junaka njegovoga romana, Aleksandra Adujeva, t. j. odsjekao je krila bujnoj fantaziji te je uzbudjenoga, sentimentalnoga provincijalnoga romantičara pretvorio u previše triezna realistu, kako ćemo niže vidjeti. Sam Gončarov u svojem članku : „B o l j e i k a s n o , n e g o n i k a d a” ovako spaja prvi svoj roman sa svojom lienošću :

„Kad sam pisao „O b i č a n d o g a d j a j”, ja sam, naravno, i sebe imao pred očima, i mnoge meni slične, koji su učili kod kuće ili na sveučilištu, koji su živjeli po tihim mjestima, pod krilima matera, a kasnije se otrgnuše iz njege, iz domaćega gnjezda sa suzama i provodima (kako je to opisano u prvim poglavljima „O b i č n o g a d o g a d j a j a”), pa stigoše na glavno poprište djelovanja, u priestolni Petrograd.”

Kad je pisao roman „Običan događaj”, Gončarov se je već kretao u književnim krugovima. Sprijateljio se je sa porodicom Majkovljevih, pa je, po riečima I. P. Panajeva, mnogo doprinesao razvitku talenta A. Majkova, budućega pjesnika, za onda još nadobudnoga dječaka (podrostrka). U istoj porodici

bio je i neki Solonicyn, bogat i prekrasno obrazovan čovjek, koji je odgajao Majkovljeve iz iskrenoga prijateljstva, koje ga je spajalo s porodicom. Solonicyn strastveno je volio koje-kakve domaće proslave, podhvate i osnove, pak želeći, da svoje mlade gojence potakne na književno zanimanje, i videći, da u njima imade nagnuća prema tomu, on je zamislio, da se u domaćem krugu Majkovljevih izdaje mali žurnal, te preuze na sebe, da će pojedine brojeve toga žurnala sam prepisivati i uvezivati. U tom žurnaliću pojavise se i prvi književni pokušaji Gončarova, u obliku dviju malenih brižno obradjenih epizodnih pripoviesti humorističkoga sadržaja.

Godine 1846. upoznao se je Gončarov sa Bjelinskim i kolom mladih književnika, koji su se kupili oko Bjelinskoga te su sljedeće godine sačinjavali redakciju „S o v r e m e n n i k a”. I eto, 1847. godine, u prvim knjigama preporodjenoga „Sovremenika” bio je odštampan roman „O b i č a n d o g a d j a j”, koji je odmah svratio na se sveobću pažnju te pribavio mladomu spisatelju golem uspjeh medju čitateljstvom. Sljedeće 1848. godine bila je u „Sovremenniku” uvrštena manja crtica iz činovničkoga života „I v a n P o d ž a b r i n”.

III.

Kazali smo već, da se Gončarov, kad je bio na sveučilištu, nije približio ni jednomu tada postojećemu udruženju mladosti. Došavši u Petrograd gotovo ravno sa školske klupe, još zelen, pun krasnih misli romantičnoga obilježja, poput Adujeva, on se je baš kao i junak njegove pripoviesti, odmah bacio u činovnički sviet hladnih, tvrdih praktičnih birokrata u duhu strica Petra Ivanovića Adujeva. To bijaše ona ista okolina birokratskoga oportunitizma, o kojoj smo opetovano spominjali u ovoj knjizi, — okolina pristupna i liberalizmu u najumjerenijoj mjeri, koja se je borila proti kmetstvu te težila za evropskim napredkom na buržoaznom temelju i s englezkim uredbama. Herojem te okoline i njezinim utjelovljenjem bijaše upravo Petar Ivanović Adujev, u kojemu Gončarov vidi slabo treptanje spoznaje neobhodnosti pravoga rada, ne rutinovanoga, već ž i v o g a r a d a u borbi sa sveruskim zastojem. Taj

„živi rad” bijaše u tome, da je Adujev, postigavši već značajan položaj u službi, postavši ravnateljem, tajnim savjetnikom, postao još i tvorničarom. „Tada, — opaža Gončarov o toj okolnosti, — od dvadesetih do četrdesetih godina bijaše to smiona novotarija, mal ne p o n i ž e n j e (ne govorim o tvorničarima-vlastelinima, koji su tvornice imali već na rodnim dobrima, pa su to bili njihovi nuzgredni poslovi, s kojima se sami nisu bavili). Tajni savjetnici slabo su se na to odvaživali. Čin toga nije dopuštao, a zvanje trgovca ne bijaše častno”.

Ipak, takovi su bili rukovoditelji Gončarova. U onaj par, dok se je Turgenjev, koji se pridružio kolu Bjelinskoga, skupa s potonjim rješavao romanticizma putem filozofskoga mišljenja i usvajanjem širokih društvenih ideala, Gončarov je taj proces obavljao pod utjecajem tajnih savjetnika, koji su postali napokon tako smioni, da su postajali tvorničari.

To se je doskora odrazilo na Gončarovljevu shvaćanju svijeta, a i na značaju njegovoga umjetničkoga stvaranja. Po svojim nazorima o svijetu Gončarov se oštro razlikuje od ostalih pripovjedača četrdesetih godina, osobito od Turgenjeva, time, što u njemu nije bilo ni sjenke onoga skeptičnoga pogleda na život i ljude, ni onih filozofskih „refleksija”, kojima su izpunjena djela svih ostalih beletrista te škole. Pogledi Gončarova na život odlikuju se sredovječnom neposrednošću, pa se u tom pogledu on, po svojim nazorima o svijetu, ponajviše približuje Gogolju. On ne analizuje toliko život, ne trsi se, da zagleda u njegove dubine, koliko ga promatra u svoj njegovoj spoljašnjoj raznolikosti. Ovo neposredno promatranje uz podpuno pomanjkanje analize i bijaše povodom, da je Bjelinskij, kad se je pojavio roman „O bičan događaja” ovako označio talenat Gončarova: „pjesnik, umjetnik i ništa više”; „on ne osjeća ni ljubavi ni neprijateljstva prema licima, što ih predočuje, ona ga ne raduju ni ne srde, on ne daje nikakvih čudorednih pouka ni tim licima ni čitateljima ; on kano da misli : „tko je u zlu, taj za to i odgovara, a mene se to ne tiče”, — napokon rekao je Bjelinskij, da se Gončarov „jedini od svih sadašnjih (u četrdesetim godinama) spisatelja približuje idealu čiste umjetnosti, dočim su se svi drugi udaljili od njega na neizmjernu daljinu — i baš za to uspievaju . . .“

Iz ovoga neposrednoga promatranja života iztječu dva glavna svojstva Gončarovljeva stvaranja, kojima se razlikuje od Turgenjeva. Turgenjev se riedko kad upušta u potanko opisanje vanjskih nuzgrednosti života. Pače, prikazujući heroje svojih pripoviesti, on se obično ograničuje na najvažnije, na one crte, koje se najviše iztiču, pa nastoji, da što brže pronikne u dubinu života, da opredieli nutarnji filozofski smisao predmeta ili ličnosti, koju predočuje. Kod Gončarova naprotiv prevladjuje spoljna plastika, težnja, da predmete ocrta u svim njihovim raznolčnim i sitnim potankostima. Ovim svojim svojstvom opet se približuje najviše Gogolju, koji se je izticao baš svojom strašću, da pronikne u mulj sitnica i prepiraka svagdanjega života.

Uz ovu osobitost vidimo odmah i drugu, sasvim protivnu, koja je opet iztjecala iz pomanjkanja analize, te koju je Gončarov takodjer imao zajedno s Gogoljem : a to je strast za široke obćenitosti.

I zaista, analiza je već s toga nesklona širokomu poobćivanju, što teži za razčinjanjem života u njegove sastavne elemente. Za to su Turgenjevljeve osobe konkretne. Ne možete pokazati ni na jedan od tipova njegovih inteligentnih savremenika, što ih je stvorio, koji bi podpuno i svestrano obuhvaćao ljude četrdesetih godina. Hoćete li proučavati te ljude, morate uzeti čitav niz značajeva, što ih je Turgenjev iznio u djelima, napisanim u razno doba — i Rudina i Lavreckoga i Veretejeva i Litvinova, — pa se sami potruditi, da medju njima pronadjete ono, što je obćenito svim tim herojima. Gončarov je pak u ličnosti Rajsckoga prikazao ljude četrdesetih godina u njihovim najtipičnijim svojstvima i crtama te Rajsckij podpuno odrazuje pokoljenje svojega vieka.

U romanu „O b i č a n d o g a d j a j” već su se jarko iztaknula sva ta svojstva Gončarovljeva stvaranja. Ovdje ne smatramo suvišnim, da prije svega upozorimo na jednu okolnost, koja je do sele izmakla svima, koji su pisali o tom romanu, a ta je : — ne gledeći na očito posve organski pojav toga romana iz struja skroz ruskoga života, opaža se ipak neka daleka sličnost izmedju toga romana i H o r a c e - o m George Sandove. Tu valja uzeti u obzir ovu obstojnost, da je H o r a c e izišao godine 1841. te

bijaše književnom novošću baš u ono doba, kad je Gončarov zamislio svoj roman „O b i č a n d o g a d j a j”. Nije nevjerovatno, da je taj roman zamišljen bio pod silnim dojmom H o r a c e a i taj dojam se je u njemu donekle odrazio. Velika je, naravno, razlika između Horacea i Adujeva u tom pogledu, što oba junaka žive u skroz raznim okolinama : jedan u slobodnoj zemlji, u kojoj je ključao politički život, drugi u Rusiji nikolajevske opoke ; jedan se je zbog toga mogao oduševljavati za politiku i tući se na barikadama, dočim su drugoga zanimali tek nebitni znakovi nebitnih odnošaja. Uza sve to opažate među njima dosta srodnih crta. Roman George Sandove imao je u svoje doba u franczkom životu upravo takovo značenje, kakvo je imao i roman Gončarovljev u ruskom životu. On je prikazao u pravom svjetlu one glavobolne i slabokrvne mladiće, plemićke i gradjanske okoline, koji su iz pokrajine dolazili u prijestolnice, da si tuj stvore karijeru, sa gordim i uzvišenim pomislama, pod utjecajem romantičkih ideala tridesetih godina, pa su se stoga omatali Child-Haroldskim plaštem i umišljali si, da su odabranici, koji smiju prezirati sve, što ih okružuje, ali su se na posljedku pokazali posve nesposobnima u najjednostavnijim i prvotnim odnošajima prema ljudima, te se izmirivali s rdjavom zbiljnošću, sa svim njezinim kalom. Horace je sin nebogate gradjanske porodice i dolazi poput Aleksandra Adujeva iz pokrajine, da u Parizu uči za posljedne novce, što su ih njegovi roditelji prikupili od svojih suvišaka ; on stupa na pravnički fakultet, snatreći, da će se kašnje posvetiti politici, ali se slabo bavi naukom i u obće knjigama, smatrajući se prevelikim herojem, nego da se spusti do toga, da uči na pamet zakone te se vježba u rabulistici. Nakon čitavoga niza nevaljanština i gluposti, pokazavši se rdjavim ljubavnikom, on se smiruje u prozaičkoj ulozi običnoga pokrajinskoga odvjetnika te publiciste srednje ruke u redovima oporbe.

Stvorivši eru u Franczkoj, roman George Sandove morao je djelovati rek bi kao neki udarac, što budi i otrežnjuje, i na ruskoga žarkoga romantičara I. A. Gončarova. O b i č a n d o g a d j a j bijaše upravo izraz toga otrežnjenja. Skupa s drugim vlastitostima Gončarovljeva stvaranja, u tom romanu vidimo još jednu, koja se neizmjenjivo ponavlja u svim kasnijim dje-

lima njegovim. I ta vlastitost je arhaičnoga, sredovječnog obilježja. Baš kako sredovječni čovjek misli kontrastima, uz raj se njegovoj mašti prikazuje i pakao, uz svietli lik angjela, mračno lice Sotone, a taj se dualizam raznim načinom odrazuje u sredovječnoj umjetnosti, — tako i kod Gončareva susrećete u svakom romanu, u glavnom, usporedbu dvaju oprečnih tipova : uz negativni tip stoji pozitivni, koji nam prvi zasjenjuje te sačinjava opreku prema njemu. Tako je Gončarov u „O b i č n o m d o g a d j a j u”, izvedavši na pozorište u licu promaženoga romantičara Aleksandra Adujeva, ruskoga Horacea, postavio proti njemu trieznoga, umujućega realistu, ali uz neposrednost svoga naziranja o svietu nije si dugo razbijao glave, da smisli pozitivan tip, kako su se nad sličnim djelom mučili ostali pripoviedači četrdesetih godina, već je uzео izpod ruke istom kakvoga god tajnoga savjetnika, na kojega se je namjerio i u kojega je uz to bila građanska sklonost za sticanjem glavnica putem trgovačkih podhvata, pa je od njega skalupio pozitivan tip „trieznoga realiste”. Evo što sam Gončarov veli o prejednostavnoj filozofiji svojega romana :

„U borbi strica sa sinovcem odrazio se je tadašnji uprav započimajući prielom sa starim pojmovima i običajima — sentimentalnošću, karikaturnim uveličivanjem čuvstava prijateljstva i ljubavi, poezije, taštine, — ne manje porodična i domaća laž hinjenih, u bitnosti nepostojećih čuvstava (primjerice, ljubavi sa žutim cvietovima stare djevice tetke itd.), pusto ubijanje vremena na posjete, na suvišno gošćenje itd.

„U kratko, sva tašta, maštovna i hinjena strana starih navika, s običajnim zanosima mladosti prema uzvišenomu, velikomu, lepomu, prema efektima, sa hlepnom izreći to u bučnoj prozi, najradje u stihovima. Sve se je to preživljivalo, odlazilo : pojavise se prvi prosjevi nove zore, nečega trieznoga, stvarnoga, nuždnoga. Prvo, t. j. staro, iscrplo se je u prilici nećaka — i za to je on ocrtan vjernije, jasnije. Drugo, t. j. triezna spoznaja potrebe rada, znanja, izraženo je u prilici strica ; ali ta se je spoznaja tekar radjala, pokazali su se prvi simptomi, još je daleko bilo do podpunoga razvitka, pa je pojmljivo, što se je početak mogao odraziti slabo, nepodpuno, tek tu i tamo,

u pojedinim licima i malenim skupinama, pak je prilika strica obradjena bljedje, nego li prilika nećaka . . .“

„Adujev , — čitamo niže, svršio je kao i većina ljudi onoga doba : poslušao je praktičnu mudrost stričevu, počeo je raditi u službi, pisao je u žurnalima (samo ne više stihovima) pak, proživjevši epoku mladenačkoga uzrujavanja, domogao se je pozitivnih dobara, kao većina, zapremio je u službi čvrsti položaj i bogato se je oženio ; u kratko, uredio je svoje poslove. U tome i jest „običan događaj” . . .

IV.

Podmirivši svojim prvim romanom danak svojoj mladosti i nasmejivši se nad njenim romantičnim zanosima u liku Aleksandra Adujeva, Gončarov se je latio drugoga romana, koji ni z daleka nije više bio tako subjektivan, već u kojem se je njegova stvaralačka snaga očitovala u potpunom razcvatu. Valja međjutim opaziti, da su dva ostala Gončarovljeva romana „O b l o m o v” i „O d r o n”, makar je jedan iza drugoga izašao tek nakon deset godina, bila zamišljena gotovo u isto doba, te ih je autor i pisao uzporedno. Tako vidimo, da je u „I l l u s t r i r o v a n o m A l b u m u”, što se je izdavao uz „S o v r e m e n n i k” god. 1848.—49., bio već priobćen „S a n O b l o m o v a“. A sliedeće već godine 1849., bijaše zamišljen i „O d r o n” („Obryv”), kako se to može naslućivati po rečima u Gončarovljevim uspomename.

„Roman je bio, — piše on, — zamišljen god. 1849., kad sam ja, nakon 14 godišnje odsutnosti, došao da obidjem rodbinu na Volgi. Tu su me hrpimice zaokupila lica starih znanaca, vidio sam još nezastarjeli patrijarkalni život, ali uza nj i nove mladice, mješavinu staroga sa mladim. Vrtovi, Volga, odroni uz Volgu, zavičajni zrak, uspomene djetinjstva — sve mi je to napunilo glavu i gotovo mi priječilo, da dovršim „O b l o m o v a“, kojega je prvi dio bio napisan, dok su ostali bili još u mojoj glavi”.

Godine 1852., posredovanjem A. S. Norova, ponudjeno bi Gončarovu, po ministarstvu pomorstva, da poduzme plovitbu oko svieta, kao tajnik admirala Putjatina, koji je plovio

u svrhu, da sklopi trgovački ugovor s Japanom. Gončarov je pristao na predlog i oplovio je oko svijeta na fregati „Pallada”. Posljedak dugotrajne i teške plovidbe, izprva morima oko svijeta, zatim putovanje kopnom kroz svu Sibiriju, bijahu pisma s puta, što ih je Gončarov pisao svojim drugovima u službovanju N. F. Kozlovskomu i A. A. Sredinu. Ova pisma bijahu čitana u pomorskom odsjeku, bijahu označena brojevima, pa kad se je Gončarov vratio, uručiše mu ih, da ih obradi. Godine 1856.—1857. izašla su preradjena na svjetlo pod naslovom „F r e g a t P a l l a d a”.

Ova pisma sa putovanja nisu Gončarovu smetala, da se bavi i obim romanima, koje je sobom vozio oko svijeta, kako se je sam izrazio, „u glavi i rasporedu, nehajno napisanom na komadićima papira, — i govorio i pripoviedao i čitao na glas svakomu, s kim bi došao u doticaj, radujuć se svojoj zalih”.

Poslie izdanja „F r e g a t e P a l l a d e”, Gončarov je odputovao u inozemstvo, te je ondje u kupkama, u Marienbadu, godine 1857. svršio svoj roman „O b l o m o v”, a zatim je, po vlastitom pričanju, ravno iz Marienbada odputovao u Paris, gdje je našao dva tri prijatelja, ruske književnike, te im pročitao sva tri, netom u kupkama, u osamljenosti, napisana posljednja dela „O b l o m o v a”, osim posljednjih poglavlja, koja je dovršio u Petrogradu, gdje je opet i ta posljednja poglavlja pročitao istim prijateljima. Iza toga posvetio se je posvema „O d r o n u”, koji je tada bio poznat u Gončarovljevu kolu prijatelja naprosto pod imenom „U m j e t n i k”.

Prije svega reći nam je nekoliko rieči o djelu „F r e g a t P a l l a d a”. Opažamo ovdje mimogred, da uz onu strast, što su ju ljudi četrdesetih godina osjećali za svakovrstne umjetničke opise, osobito za opisivanje okolica i prizora iz života, nikad u Rusiji nije cvala u tolikoj mjeri putopisna književnost, na pr. pisma, crtice i dojmovi s puta, kao u četrdesetim i petdesetim godinama. Izmedju osobito uspjelih književnih spomenika takove vrsti spominjemo: „P i s m a i z Š p a n j o l s k e” V. Botkina; „P u t n a p i s m a i z I t a l i j e” P. Kovalevskoga, koja su štampana bila koncem petdesetih godina u „O t e č e s t v . Z a p.” Ali po umjetničkom znamenovanju valja svim sličnim proizvodima staviti na čelo „F r e g a t P a l-

l a d u". Ovdje se je u svoj svojoj snazi očitovao najljepše svojstvo Gončarovljeva talenta, vještina predočivanja, puna žive, osjetljive plastičnosti i detaljnosti. Opisi tropske prirode, afričkih i indijskih luka, u kojima je fregata pristajala, pa se pred očima pozornoga putnika i umjetnika razvijao jarki, šareni život, posve različan od svega, čemu su naviknuli bili njegovi pogledi, život, pun fantastično bajnoga značaja, — sve je to sačinjavalo nešto jedinstvena po svojem savršenstvu i po umjetničkoj visini tako, da je toj knjizi malo ravnih u bilo kojoj evropskoj književnosti. Ali, razvijao pred nama pisac koliko mu drago čarobne slike, on uza sve to žarko ljubi svoju otačbinu sa svom biedom i mračnosti njezine sjeverne prirode ; on ni na trenutak ne zaboravlja Rusije, te je njegova knjiga puna oštrotunnih i vjernih sravnjivanja i usporedjivanja, slika ili običaja tuđih zemalja s domaćim, ruskima. U isti par Gončarova ne ostavlja ni na čas njegova vesela ćud i dobroćudni humor ; divote tropskih zemalja ne priče njemu ni na trenutak, da promatra navike ruskih mornara, koji su ga okruživali te s njim plovili, počevši od viših častnika pa sve do mornara Faddejeva, koji mu je bio pridieljen za slugu ; predočivana ličnost čini vam se kao da živi i diše pred vama, ali je ujedno u višem stepenu tipična ; i svagdanji život na fregati uzkršnjuje pred vama sa svim svojim detaljnostima.

U knjizi nalazimo i takovih stranica, koje pokazuju, da Gončarov uza sve čudesne slike, što su ih njegove oči gledale, nije prestao misliti ni na „O b l o m o v a", koji je tako reći s njime putovao. Tako na primjer, već u prvom poglavlju putopisa „F r e g a t a P a l l a d a", nalazite u umjetničkom obziru zanimivu usporedbu Engleza i ruskoga gospodina, u kojoj se pred vama vanredno plastično crta makini slični energični John-Bull uz tip tromoga, bezbrižnoga ruskoga vlastelina, koji ne šteti ni vremenom ni novcem.

V.

Napokon godine 1858. bijaše O b l o m o v priobćen u „O t e č e s v e n . Z a p i s c i m a". Trebalo je živjeti u ono doba, da se uzmgne shvatiti, kakvu je senzaciju izazvao

taj roman u obćinstvu i kako se je potresno dojmio čitavoga ruskoga društva. On je kao praskavica pao usred inteligencije baš u trenutku, kad je društvo bilo vanredno uzbudjeno, tri godine prije oslobodjenja seljaka, kad je čitava književnost propovijedala križarsku vojnu proti snu, nehajnosti i zastoju. Društvo su književnici pozivali, da živo i odlučno teži napried, putem razvitka, a Gončarovljeve je roman svim svojim karakterima sokolio taj poziv. Ali iz toga je romana u jedan mah provirilo i nešto veće, nego li puko ugadjanje dnevnim strujama, nešto bitna, što je duboko prodiralo u skrovnost ruskoga života. Dosta je reći, da nitko nije mogao čitati roman tako, da bude objektivan prema tipu Oblomova, svaki je odmah primjenjivao taj tip sebi, te je nalazio u svojoj ličnosti sad ove, sad one oblomovske crte. To je bilo od toga, što je u ovom romanu dar piščeva poobćivanja postigao vrhunac. U Oblomovu ne bijaše odražen samo tip vlastelina, kako se je razvio uz kmetsko pravo, — već je to tip plemenski, koji je skupio u sebi crte, svojstvene ruskim ljudima, bez obzira na to, kojega su oni staleža i zvanja. Dobro-ljubov je imao podpuno pravo, kad je u svojem znamenitom studiju o Gončarovljevu romanu sravnjivao s Oblomovom sve junake romanâ one dobe, počevši od Onjegina i Pečorina pak do Beltova i Rudina. On bi bio mogao svoje sravnjivanje i dalje nastaviti te naći oblomovskih crta u svim karakterima, što su ma kadgod bili predočeni u ruskoj književnosti.

I doista : uz ličnost, koja je tako silna, da čovjek ne samo nema snage, da kakvo djelo čini, nego se ni ne nasladjuje, uz gospodsku promaženost, boležljivu plašljivost i nesposobnost na ikoliko odlučan korak, a sve te crte potjecahu iz raztvornoga gospodovanja nad robovima, — vi opažate u Oblomovu i takova svojstva, koja morate priznati u svim ruskim ljudima u obće, pa i takovima, koji nisu nikad gospodovali seljacima. Takovo je svojstvo, primjerice, svako pomanjkanje inicijative, spremnost slipeo, bez prigovora i pasivno se pokoriti prvomu energičnomu pozivu i pritisku, golubinja krotkoća i mekodušnost, koje izključuju svaki iole odlučni odpor proti pokušajima na ličnu našu slobodu, sreću i blagostanje. Tko se od nas nije oslanjao na rusko „možda“, tko nije pokazivao nehajnu bezbrižnost pred neminovnom biedom, tko nije propuštao sreću svoju, baveći

se tricama u onaj par, kad je valjalo kovati željezo, dok je bilo vruće ? U tom pogledu tip Oblomova, ponavljamo još jednoč, prelazi daleko okvire gospodskoga tipa, to je plemenski tip, pače može se reći, obćečovječanski, jedan od onih vječnih tipova, kakovi su primjerice Don Kihot, Don Juan, Hamlet it.d.

Ali, uzvisivši se bezsviestno, samom elementarnom snagom svojega stvaranja do takove visine, Gončarov je u isti par, kao mislilac, ostao onaj isti birokratski oportunist i sredovječni dualista. On je svakako morao, da kao protutežu Oblomovu predoči energičnoga i praktičnoga čovjeka. Umjetničko osjećanje prišaptulo mu je u isti par (kao i Turgenjevu u romanu „P r e d v e č e r j e”), da bi bilo uzaludno takovoga čovjeka tražiti u ruskom životu. Osim toga, ako je Oblomov predočivao obćenito sve ruske ljude, kako bi bilo moguće, da on u isti mah ujedinjuju u sebi i takove crte, koje su protivne oblomovskim crtama ; to bi bilo podpuno protuslovlje, a to je i sam Gončarov uvidjao. Za to u svojoj razpravi : „B o l j e i k a s n o , n e g o n i k a d a” izrično veli : „Prikazujući lienost, apatju u svoj njezinoj širini i ukočenosti, kao elementarnu crtu ruskoga značaja, i samo to jedino, ja bih, da sam uzporedo predočio Rusa, kao uzor odlučnosti, znanja i napora, u obće svake sile, upao bio u neko protuslovlje sa samim sobom, t. j. sa svojom zadaćom, da predočim zastoj, san, nepomičnost. Ja bih razbio cjelovitost jedne strane ruskoga značaja, koju sam odabrao za roman”.

I tako je odabrao Niemca, slieđeci pri tome ove razloge : „Uzeo sam Niemca, koji se je rodio u Rusiji, te se već i porusio, uzeo sam i njemački sustav bodroga i praktičnoga uzgoja, koji ne razmazuje ljude. Porušeni Niemci (primjerice baltički) sljubljuju se, makar teško i polagano, sa ruskim životom te će se bez dvojbe jednoč sasvim sliti. Tajiti korist toga pritanja stranoga življa k ruskomu životu i nepravedno je i nemoguće. Oni u sve vrsti i oblike djelovanja unose ponajprije svoju strpljivost, perséverance svoje pasmine, a zatim i mnogo drugih svojstava, i gdje bilo da bilo: u vojsci, u mornarici, u upravi, u znanosti, u kratko svuda — oni služe s Rusijom i Rusiji te većinom postaju njezinom djecom”.

Stvoren ovako ne putem elemenata stvaranja, koje je Gončarova vazda podizalo na nedostiživu visinu, već pomoću logičkih razloga, izišao je njegov Štolc nekako mrtav, umjetan, abstraktan, radi čega je kritika opetovano prigovorila Gončarovu. Ujedno je kritika opazila u romanu nedostatak čina i zbog toga njegovu razvučenost. Ali, zaista je teško zamisliti u romanu, u kojemu glavni junak ništa ne radi, nego leži na divanu pa sanjari, kakvo odlučno djelovanje, a za to drugomu, uza svu odlučnu njegovu narav, ne preostaje ništa drugo, nego da čeka, kad se junakinja razočara u Oblomovu, pa prione uza nj.

Ali od ove sporosti u razvitku čina važnije jest to, što se sadržaj romana čini neprirodnim. Stvar je u tome, što Oblomov svojom širokom i jarkom tipičnošću sasvim prelazi okvir romana, te razara svu iluziju sadržaja. Od prve stranice čini nam se junak odveć Oblomovom, nego da bi se takva idealna ruska djevojka, s dojmljivom dušom i strastvenim težnjama, kao što je Olga, mogla ma samo na trenutak za njega uznieti. Teško je dopustiti, da bi se ona i Štolc tako dugo zanimali za Oblomova, te ne bi odmah opazili, da je bez nade izgubljen. Jedina ženska, koja posvema odgovara Oblomovu, jest Agafja Matvejevna i s njom se je jedinom mogao Oblomov sdružiti. U tom slučaju ne bi bilo romana. Ali zar se u životu Oblomova može i pomisliti kakav roman? Poput neumrlih tipova, kao što su Pljuškin, Sobakevič i Nozdrev, Oblomov bi morao stajati pred čitateljima kao vječni portret. A Oblomov u svojstvu junaka romana takove djevojke, kao što je Olga, nikad nije se neprirodnom usiljenošću.

VI.

Vrativši se sa plovitbe oko svieta, Gončarov je opet stupio u državnu službu kao predstojnik odsjeka u odjelu vanjske trgovine, ali je ne dugo zatim, god. 1858., prešao u ministarstvo narodne prosvjete, u cenzurni odsjek. Godine 1862. bi mu povjereno uređivanje oficijelnoga lista „Sjevernaja Počta”. Godine 1873., dosluživši do generalskoga čina i podpune mirovine, dao je ostavku, i proživjevši ostatak života pretežno u Petrogradu, umro je 15. rujna 1891. od upale pluća, a 18. rujna bi sahranjen u Nevskoj lavri.

Godine 1868. pojavio se je napokon u „Vjestniku Evropy” posljednji roman Gončarovljev „Obryv” (Odrón). Sudeći po svemu, ovo je djelo bilo najmilija njegova tvorevina. Zasnovan malo ne u isto doba, kad i Oblomov, ovaj je roman bio dva put dulje pisan i preradjivan, nego Oblomov, t. j. skoro dvadeset godina. U svojoj razpravici: „Bolje i kasno nego nikada” posvećuje Gončarov i tomu romanu više stranica.

Ali „Obryv” se dogodilo to, što se često zbiva u životu: najmilije i najvećma maženo diete nije vazda i najbolje, s toga se roman ni iz daleka nije tako dojmio občinstva, kao što se ga je dojmio Oblomov; naprotiv, občinstvo ga je primilo hladno, a neki krugovi primili su ga i neprijateljski. Pošto je roman bio zamišljen pred dvadeset godina, te je između njegovoga početka i konca protekla čitava epoka podpunoga prevrata nazora i navika društva, to nije nikakvo čudo, što je roman došao kao anakronizam, te nikoga nije dirao u živce. Dosta je reći, da je pisac u tu svrhu, da svoje djelo bar kako tako uvede u savremenu struju, morao posve mienjati i preraditi jedan tip, ali time je samo izkvario roman. Da ne bijaše toga mienjanja, pred nama bi bio roman u duhu epoke četrdesetih godina, koji se je tek nešto samo okasno pojavio; preradjivanje je pak iznakazilo njegov sadržaj i čitavu fabulu.

Uza sve to naći ćete u romanu niz svojstava prvoga reda. Makar u njemu nema nijednoga tipa, koji bi se po svojoj snazi i obuhvatanju raznoličnih narodnih značajki mogao uporediti s Oblomovom, ipak nije ni u ovom romanu pisca ostavio dar uobćivanja te i u njegovom posljednjem romanu nalazimo niz znamenitih tipova. Takav je u prvom redu Rajskij, u kojemu su prikazani ljudi četrdesetih godina tako podpuno, svestrano i izrazito, kao nigdje u književnosti. Pisac je čutio i saznavao značenje toga tipa i zato je o njemu ponajviše pisao u svojoj studiji „Bolje i kasno nego nikada”. Rajskij je po njegovim riečima, — „junak sljedeće, t. j. prielazne epoke, to je — Oblomov, koji se je probudio . . . priroda umjetnička: on je pristupan dojmovima i čutljiv, u njega je puno dara, ali on je ipak sin Oblomovljev”:

„Rajskij je darovit — ali pripravna škola teška je za talenat, jer ona traži čitava čovjeka, a on, koji je još odrastao u periodi Oblomovskoga spavanja, ne može joj i nije imao kada da joj odoli ; nova epoka zatekla ga je već odraslim. On se posvećuje slikarstvu, od slikarstva prelazi k vajarstvu, piše roman, a da nije tehnički pripravljen ni za jednu ni za drugu umjetnost. U njemu ključaju nove ideje : on naslućuje nastajne reforme, uvidja opravdanost novoga i trsi se, da vojuje za sve one velike i manje slobode, kojih se je nadolazak ćutio već u zraku. Ali on se je trsio samo . . . On, ako ne spava kao Oblomov, to se je jedva tek prenuo — i makar znade, što bi se imalo činiti, i p a k n e č i n i . . .”

Jednako je tipična i babuška. Istina je, Gončarov je, stvarajući taj tip, imao velike pretenzije. Evo što o njima veli u spomenutoj već književnoj študiji :

„Crtao sam sa stare, dobre ruske žene ili sa starih ruskih žena dobrog vremena — kolektivno, ne misleći ni na kakvo uzporedjivanje, ali se je ono valjda motalo mojom glavom, pa kad sam već završio priliku, ogledao sam ju, — i meni se pod konac knjige oteše posljednje rieči, s kojima sam svršio roman. Evo tih rieči : „Za njim (Rajskim, kad je bio u Italiji) svi su stajali i žarko su k sebi dozivali tri njegove prilike : njegovu Vjeru, Marfinku i babušku, a za ovima je stajala i jače ih k sebi privlačila još jedna druga, orijaška prilika, druga velika babuška — Rusija !”

„Evo što se je odrazilo ili, ako sam ja siabi umjetnik, pak nisam mogao svladati ciele slike, tad eto što se je imalo odraziti u mojoj duši , kako se odrazuje sunce u kaplji vode : stari konzervativni ruski život !”

Ovako je, kako se vidi, pisac snatrio, da u licu babuške predoči malo ne čitavu Rusiju ili barem „stari konzervativni ruski život !” Ali ovo obsežno i svestrano uobćenje nije piscu pošlo za rukom, iz njegove babuške nije i tako ništa drugo nastalo, no obična babuška ; ali je ipak taj tip u svakom pogledu znamenit, kao utjelovljenje ponajbolje stare žene, kakva se je mogla samo pojaviti na tlu patrijarkalnoga života. U tom pogledu sačinjava ona pendant djedu Bagrovu u „O b i t e l j s k o j k r o n i c i” S. Aksakova.

Zatim su veoma uspješni tipovi Vjere i Marfinke, u kojima je Gončarov, oponašajući Puškina, koji je u „Evgeniju Onjeginu” prikazao dva osnovna tipa ruskih žena svoje dobe, Tatjanu i Olgu, i sa svoje strane ocrtao slična dva osnovna tipa, niknula na tlu patrijarkalnoga plemićkoga života. Marfinku s njenom pasivnom prirodom, koja se strogo pokorava svim starim predajama svoje okoline te živi izključivo vegetabilnim životom, i Vjeru — prirodu u višem stupnju aktivnu, strastvenu, nezavisnu, koja se svim silama svoje duše otima iz spona staroga patrijarkalnoga pritiska prema svjetlu, na put slobodnoga i samostalnoga života.

Što se tiče Sofije Bjelovodove, to sâm Gončarov priznaje, da mu ona nije uspjela.

„Ovdje, — piše on sam u svojoj već češće spominjanoj studiji „Bolje i kasno nego nikada”, — moram priznati, da mi nije nikako uspjelo, da prikazem priliku Sofije Bjelovodove. Za onda nisam još poznavao onaj krug, a ne poznam ga ni sada, u kojem je ona živjela, i tu je kritika imala podpuno pravo. Taj dosadni početak, iz kojega posve neumjetnički proviruje zamisao, pokazuje, kako se je odrazio razvitak novih ideja u zabitnom krugu velikoga svieta. Iz te zamisli nije ništa izašlo, nego neoživotvoreno htjenje”.

Ali još neuspjeliji je tip Marka Volohova, radi njegove surove karikaturnosti i sačinjenosti. Sam Gončarov priznaje, da je u njegovoj glavi, kad je pisao taj roman, mjesto Marka Volohova lebdjela sasvim druga prilika, koja je podpuno odgovarala onomu vremenu.

„Još moram reći, — piše on, — da sam u prvobitnoj osnovi „Obryva”, nabačenoj god. 1848. i 1850., mjesto toga neskladnoga tipa, kakav za onda još nije ni obstojao, pomišljao sasma drugčiji tip, da sam namjeravao prikazati mladića, koga su prognali, radi buntovništva, pod nadzor redarstva, odpuštenoga od službe činovnika ili liberalnoga djaka iz škole, koga su otjerali radi surovosti, radi nepokornosti oblastima, ili napokon radi toga, što je spjevao kakvu rusku marseljezu ili drzko nalagao oblasti. Takovih je pred tridesetak godina bivalo vrlo mnogo.”

„No kako se je roman razvijao s vremenom i s novim pojavama, to su lića naravno poprimala crte i duh vremena i doga-

djaja. Za to se je i namjeravani tip nepoznao, prema koncu romana pretvorio u rezku priliku Volohova, koja se je njegdje u društvu bila pojavila. Godine 1862., kad sam ponovno putovao po Volgi, proveo ljeto u zavičaju i zašao u Moskvu, meni se je već jasno ocrtalo u glavi to lice...”

I dalje izrazuje Gončarov svoje vanredno začudjenje, kako je mladi naraštaj mogao Volohova uzeti kao obtužbu proći sebi. „Volohov — kliče on, — da je predstavnik novoga naraštaja! Onoga naraštaja, koji je pošao u susret reformama — i u to uložio sve svoje sile! Daroviti marnici oko seljačkoga oslobodjenja, oko stvaranja zemstva, oko uvadjanja novih sudbenih uredaba, u čemu su uspjeli i stekli slavna imena, — to da su Volohovi!” Novi se naraštaj, po mnienju Gončarovljevu, odrazuje u romanu u ličnosti Tušina; Volohov pak predstavlja oživotvorenje nove laži”.

„Volohov, — veli Gončarov, — nije socijalista, nije doktrinac, nije demokrata. On je radikalac i kandidat za demagogiju: on je sa temelja puste teorije i bezuvjetne negacije gotov prići na čine — i prešao bi, kad bi u nas bilo moguće, da se demagogija jarče izobličiti te priedje na čine, t. j. kad bi kod nas bilo moguće, da se zapodjene široka propaganda komunizma, kad bi kod nas bio moguć potajni, međjunarodni rad i t. d. On bi zaista i pošao, da na tom polju radi — iskreno, jer ja nisam uzeo priliku pustolova, koji se baca u metež, ne bi li u mutnome ulovio koju ribu, već s njegovoga gledišta čestitoga, t. j. iskrenoga čovjeka, koji nije glup, te ima i neku snagu značaja. I u tome je uvjet uspjeha. Ne umišljena laž, već njegova vlastita, iskrena zabluda mogla je u bludnju zavesti i Vjeru i druge. Varalicu upoznali bi svi u jedan mah i odvrnuli bi se od njega”...

Ali ako dopustimo, da u prilici Marka Volohova nije prikazan sav mladi naraštaj, već tek samo pojedinci, kako se izrazuje Gončarov „demokrati i demagozi”, to i ti ljudi, bludili oni, koliko im drago, po mnienju piščevu, bilo njihovo naučanje kako mu drago lažno, ne bijahu ni iz daleka takvi karikaturni Quasimodi, kakav je Mark Volohov u Gončarovljevu romanu, pa zato glavni corpus delicti ostaje u podpunoj snazi: kako se je mogla u njega zaljubiti Vjera, ponosna, oprezna, otmjena?

Na ovo odgovara sam Gončarov :

„Meni se je prigovaralo baš u ono doba, kad je taj pojav, kao kolera, kao pošalina otimao iz naših rodjenih i poznatih porodica žrtvu za žrtvom te gotovo čitavo društvo držao u strahu i trepetu. Ukoravaju me radi toga, što sam opisao pojav, što se je na očigled sviju sbivao, jer da toga nikad nije bilo ! Zar su se ženske žacale sblizavati s tim surovim junacima „nove sile“, „novoga djela“, „ideala nekakve goleme budućnosti“, koji su izstupili iz redovitoga poredka, koji su se odstranili od društva, od porodice ? Zar premnoge otmjene ljepotice nisu išle za njima, u njihove čardake, u njihove podrume, bacivši jedne roditelje, druge muževe, a što je još gore — i djecu ? Koliko se je govorilo o nekakvim falansterijama, u koje su odlazile razne Vjere ? Kakve su to ženske ? — reći će mi tko. — Svakakve ! — odvracam ja. Nisu se samo one, koje su pale bile i koje su gotove bile, da padnu, bacale u taj metež, — nipošto. Tko od nas ne može da spomene po koji primjer takovih emigracija iz čestitih porodica, iz okoline obrazovanih ljudi na traženje novoga rada, nove sreće, žrtvujući ponajbolja ženska svojstva, stečena prirodom, uzgojem ; tko ne zna za takove bjegove od iskrenoga, skromnoga djelovanja, od napornih porodičnih dužnosti ?” . . .

Sve je to vrlo liepo. Ali, bili koliko mu drago surovi junaci, koji su odmamljivali Vjere na svoje čardake, izmedju surovosti Bazarova i surove karikaturnosti Marka Volohova velika je razlika. A glavna je stvar u tome, što su vlastitim riečima Gončarova, pravi heroji odmamljivali razne Vjere na svoje čardake, i nisu ih odmamljivali tek snagom frivoliteta, već i svojim teorijama, koje, činile se, koliko mu drago lažne spisateljima četrdesetih godina, a medju ovima i Gončarovu, ipak su čarobno djelovale na mlada srca i prije, nego je Vjera pala u naručaj Volohova, u njoj su se morali od temelja promieniti nazori i na život sam i na odnose prema ljudima, koji su ju okruživali. Tako se je upravo vazda zbivalo u pojavima, o kojima govori Gončarov. Medjutim, u romanu nema svega toga, a u tome je najveća pogreška piščeva. Mark Volohov nije gledom na Vjeru drugo, nego prosti zavodnik, njemu nije ni na kraj pameti bilo, da nju odvadja na kakve čardake, i u

tom pogledu podpuno je vjeran prvobitnoj zamisli romana, kad je na njegovom mjestu morao biti prikazan kakav „sumnjivi“ čovjek četrdesetih godina, ali dakako s pečorinskim manirama, t. j. neke ruke Don Juan, koji zavadja, pa onda napušta gospodične po pokrajini, a da u njihove glave ne unaša nikakvoga novoga sadržaja. Ali zar su takovi bili ljudi šestdesetih godina, pače i oni, koje Gončarov nazivlje „predstavnicima nove laži“ ?

Nego ni o Tušinu, koji je imao u romanu predočivati najbolji dio mladoga naraštaja, te je prikazan kao nosilac novih istina, ne može se reći, da je uspješno obradjen. I on je nekako izdjelan, sačinjen i mrtav, kako je i Štolc u „Oblomovu“, te ni on ne odigrava u romanu druge uloge, nego da sačinjava uzporednu opreku.

U kratko, kako filozofija romana, tako i svi u njemu predočeni novi pojavi ruskoga života iz dobe poslie provedenja reformi, ne podnose kritike, te se roman cieni samo radi slika iz staroga plemićkoga života prije provedenja reformi, a u tome bijaše Gončarov sveudilj onaj silni umjetnik — stvarajući s jedne strane široke obćenitosti, s druge žanrista, pun karakterističnog ruskog dobroćudnog humora.

Karakteristikom „O b r y v a“ možemo završiti razgled književnoga djelovanja I. A. Gončarova. Ono malo, što je kašnje izašlo štampom u posljednjim godinama njegovoga života kao: *Književna večer* (1877.), *Milijun muka* (1881.), *Bilješke o Bjelinskom* (1884.), *Bolje i kasno nego nikada*, *Uspomene i Sluge* — odlikuje se više manje prednostima, što su bile svojstvene Gončarovljevu talentu, ali ne dodaje ništa slavi njegovoj, jer nije odigralo nikakve uloge u ruskoj književnosti, niti je u njoj ostavilo silnoga traga.

Značenje Gončarovljevo osniva se u ruskoj književnosti samo na njegovim trim velikim romanima. Nada sve biti će Gončarov slavljn i spominjan u ruskoj književnosti kao tvorac *O b l o m o v a*.

POGLAVLJE DESETO.

I. Grof Lav Nikolajević Tolstoj i u čemu se razlikuje od ostalih pripoviedača četrdesetih godina. Djetinjstvo i mladenačтво sve do sevastopoljskog bojevanja. — II. Karakteristika radova njegovih iz te dobe života. — III. Zanesenost za naprednjačтво konca petdesetih godina, prve dvojbe o tom naprednjačtvu i o evropskoj civilizaciji u obće. Djela petrogradske periode njegova života. — IV. Grof Tolstoj na selu. Njegovo pedagoško djelovanje; pedagoške razprave i početak podpunoga odricanja te skepticizma prema svemu, što ga okružuje. — V. Petnaest godina života poslie ženitbe. Razdvoj Roman Vojna i mir. — VI. Duševni prevrat u petdesetoj godini njegovoga života. Sveza toga prevrata s prijašnjim smjerom misli grofa Tolstoja. Posljedci prevrata. — VII. Roman Ana Karenina. Bogoslovno-ćudoredna djela grofa Tolstoja i ostala djela iz posljednjih godina njegovoga života.

I.

Dok u Turgenjevu gledamo zapadnjaka i liberala s nešto radikalnom nuancom, u Gončarovu predstavnika gradjanskih i oportunističkih ideala petrogradskih političara i birokrata, grof L. N. Tolstoj iztiče se time, što se je u njegovim djelima dublje i snažnije, nego kod svih ostalih pripoviedača četrdesetih godina, odrazio duh vremena, jer ni kod kojega od pisaca te škole nisu analiza i skepticizam, ta neodjeljiva svojstva te škole, prelazila u takvu nemilosrdnu dosljednost, dubinu i radikalizam, i nijedan se od njih nije približio toli jako demokratiskim i narodnim idealima. Turgenjev je riedkom nepristranošću i pronicavošću stavljao grofa Tolstoja za cielu glavu nad sve ostale svoje drugove i nazivao ga slavom i velikim spisateljem ruske zemlje. I doista, grof Tolstoj pripada medju one genijalne prirode, kojima svaki dojam života ostavlja u dušama duboki i neizgladivi trag. I najmanji nesklad i protuslovlje, mimo kojih prelazimo ravnodušno, odrazuje se u njima boležljivom mukom. Njihov prodirni um, koji ni na trenutak ne miruje, neprestance teži, da pronikne u bivstvo stvari. Zbog toga u dnu njihove

duše vječno počiva teška tjeskoba, a u isti par njihova misao nesuzdržljivo naginje, da se zadubi u mistična otajstva. Oni kao da su baš za to stvoreni, da na sebi nose boli svojega vieka, te budu žrtve odkupljenja svojih savremenika, makar samo u tom pravcu, što sa svojom vječno trpećom dušom trpe boli i radi njih.

No uza svu genijalnost, grof L. N. Tolstoj nije mogao da se daleko odmakne od svoga vieka, svoje okoline i svojih vršnjaka. Velika dosljednost u skepticizmu i poricanju dovela ga je samo do toga, da se ni s čim nije mogao izmiriti, što ga je okruživalo u životu, nigdje i ni s čim uspokojiti, kako se smiriše nekoji od njegovih vršnjaka. Ali istodobno nije se mogao popeti na onu visinu razvitka, s koje bi ugledao pred sobom obećanu zemlju. I gle, jer nije mogao na dugo ostati u Torricelijevoj praznini skepticizma i negacije, ne naslućujući ništa boljega u budućnosti, on se je bacio natrag — stao je tražiti ideale i umirenje u vjervanjima drevnoga iztoka. Tamo, posve naravno, nije mogao ničega naći, do li jedino ličnih ideala samousavršivanja. On nije svratio pažnje na to, da čovječanstvo poslie toga nije uzalud proživjelo dvie tisuće godina, pa da je, makar samo po nekolicini prvenstvenih ljudi, došlo do ideje kolektivizma, koji nije bio poznat mudracima staroga iztoka. Za grofa L. Tolstoja bilo je tim naravnije, da se zanosi starinskim idealima ličnoga usavršivanja, što je mladost njegova prolazila u takovoj epoki, u kojoj su ideali ličnoga savršenstva stajali u prvom redu, te su sačinjavali bivstvo ruskoga napredka. U tome i jest Akilova peta grofa Tolstoja, zbog čega je dospio do svih onih zabluda posljednjih godina svoga književnoga djelovanja.

Grof Lav Nikolajević Tolstoj rodio se je 28. kolovoza 1828. u selu Jasnoj Poljani, u tulskoj guberniji, krapivenskom kotaru, Majku svoju, rođenu knjeginju Marju Nikolajevnu Volkonsku, izgubio je, kad mu još nisu bile ni dvie godine, pa su prve uzgojiteljice i nastavnice njegove bile T. A. Jergolska, dalja rođakinja, i grofica A. I. Osten-Saken, teta mu po otcu. Godine 1837., kad je Tolstoju bilo devet godina, preselila se je u Moskvu čitava obitelj, a malo zatim umro je i otac Tolstojev, Nikolaj Iljič. Poslie otčeve smrti preselio se je Lav Nikolajević s bratom Dmitrijem i sestrom Marijom opet na selo, a brat Nikolaj ostao

je pri grofici Osten-Saken, te je polazio sveučilište u Moskvi. Za tri godine, nakon smrti grofičine, preuzela je skrbništvo nad djecom tetka po ocu Lava Nikolajevića, P. I. Juškova, koja je obitavala u Kazani, kamo se je preselio i mladi Lav Nikolajević. Godine 1843. stupio je na sveučilište u Kazani, i to na filologijijski fakultet, ali je samo godinu dana posjećivao taj fakultet, jer ga je na koncu prvoga tečaja bacio profesor ruske povjestnice, koji se je baš u to vrijeme bio zavadio s njegovom rodbinom, a povrh toga mu je dao zlu bilješku iz njemačkoga jezika, makar je grof Tolstoj znao njemački bolje od svih svojih drugova u tečaju. Tada je bio prinudjen, da priedje na juridički fakultet, gdje je proboravio dvie godine. Tek godine 1848. polagao je na petrogradskom sveučilištu izpit za kandidata. „Upravo ništa nisam znao, — piše on u svojem sastavku „U z g o j i n a o b r a z b a”, — i upravo tjedan dana prije izpita počeo sam kandidatski izpit iz gradjanskoga i kaznenoga prava, a da se nisam za svaki predmet pripravljaio ni nedjelju dana”.

Poslie izpita preselio se je grof Tolstoj u Jasnu Poljanu, gdje je živio do 1851. godine. Te je godine stupio kao juncker u 44. bateriju 20. topničke brigade. Ta je baterija bila na Tereku, na stanici Stara-Medovka. Tu je grof Tolstoj proboravio četiri godine, dok nije započeo rat s Turskom.

Iz ovih podataka razabire se, da je grof Tolstoj bio skroz seoskim žiteljem. Barem u prve dvadeset i tri godine života nije sproveo više od pet godina u gradu, ali i te nepodpuno. Zatim, stupivši kao mladić od 23 godine u vojničku službu, otišao je u krilo razkošne prirode na Kavkazu, gdje je proživljavao sve brige i silne dojmove vojničkoga i ratnoga života. Mora se uzeti, da su kavkaška priroda i vojeni život, pun pustolovina i raznočnih sukoba s ljudima, djelovali na maštu mladićevu te dosta promicali razvitak njegovoga talenta. Barem se vidi, da su četiri godine Tolstojeva boravka na Kavkazu bile godine, u kojima se je probudilo njegovo stvaranje, te je napisao prve pokuse, koji su svratili na nj pažnju štampe i občinstva. Tako je u to doba napisao: *D j e t i n j s t v o*, *D j e č a č t v o*, *N a v a l a*, *V l a s t e l i n o v o j u t r o*, *K o z a c i*.

Za turskoga rata grofa su Tolstoja dodielili štopu kneza M. D. Gorčakova kod dunavske vojske. Godine 1855. dobio je

zapovjedništvo gorske baterije, sudjelovao je u bitci kod Černe 4. kolovoza kod navale i osvojenja Sevastopola na 27. kolovoza. Plodom te vojne bijahu vojene pripoviesti: Sevastopol u prosincu; Sevastopol u svibnju; Sječa šume i Sevastopol u kolovozu (1855.—1856.). Tada su se pojavile i šaljive legende u stihovima o Sevastopolu, pa se te legende obćenito pripisivahu grofu Tolstoju.

II.

Već u prvim djelima grofa Tolstoja vidimo začetke one svestrane analize, kojom se odlikuju njegova kasnija djela. Tako uzmite primjerice „Djetinjstvo i Dječastvo“ („Mladost“ sačinjava nastavak prvih djela, ali je napisana pod konac petdesetih godina.) Kakvom mladenačkom svježosti struji od tih djela; koliko ima u njima bajne, očaravajuće poezije, osobito u opisima ljepota prirode, djetinjih dojmova, igara, simpatija i antipatija djeteta! Pa ipak, u tim djelima krije se nemilosrdna ironija. Čitajući ih, vi razabirete, kako se od djeteta, koje je puno prekrasnih klica, malo po malo, korak po korak, stvara rdjavi, tašti dosadnik i sasvim pusti badavadžija. Prenerazuje vas podpuna osamljenost djeteta od života odraslih, podpuno odtudjenje djeteta od probitaka porodice. Ono ne sudjeljuje ni u kakvom radu svojih srodnika, ni u njihovim radostima ni u njihovim žalostima. Ono gleda, kako se mati utapa u suzama, gledajući lakoumnost muža, koji upropašćuje porodicu, te pada u grob razočarana, ponižena, uvrijeđena, gotovo bačena u seosku zabit; sve to diete ni ne opaža, ne prosvjeduje proti tomu, niti pita, što li se to sgadja oko njega.

Osamljeno t'm načinom od života, diete je prepušteno podpunoj umnoj i čudorednoj pustoši. Na svakom koraku niču živa pitanja povodom svega, što ga okružuje, ali se nitko ne stara, da djetetu na ta pitanja odgovori; mjesto toga ubijaju diete rutinovanom školskom dresurom, učenjem francezkoga i njemačkoga čitanja, nabranjem rieka, gradova te historijskih činjenica s dosadnom kronologijom. Ne nalazeći hrane ni sadržaja iz vana, djetinji um počinje sama sebe proždirati, udubljavati se

u niz najabstraktnijih pitanja pak stvara hipoteze i teorije u duhu stoicizma i epikureizma, ili se zapliće u bezizlaznom skepticizmu. U čudorednom svijetu heroja vidite isti abstraktni, fantastični sadržaj zbog nedostatka stvarnoga. Nevičan nikakvom radu, kojega bi uspješno obavljanje udovoljivalo njegovu samoljublju, dječak traži to udovoljenje, utvarajući si, da je utjelovljenje raznih veličanstvenih ideala ; ali zbiljnost ruši na svakom koraku njegove iluzije i dječak se na jednoč počinje osjećati kukavnim i neznatnim, pa se stidi svake rieči i svake kretnje.

Posljedkom ovakvoga nenaravnoga uzgoja, kakav dobiva najveći dio dječaka otmjenih staleža, jest redovito podpuno pomanjkanje ikakvoga nutarnjega sadržaja, nesavladiva težnja za vanjskim sjajem, a mjesto ma kakvih čudorednih načela i pravila, pazi se samo na izpunjavanje tek svjetske pristojnosti i ponašanja uz naduveno preziranje i mržnju svega, što nije prema svjetskomu *comme il faut*. Ironija grofa Tolstoja otkriva se osobitom snagom, kad nam pokazuje, da se ni takav religiozni čin, kao što je pobožnost prije pričesti, u ljudima takve vrsti ne ograničuje na samo iskreno čuvstvo pobožnosti, nego se sjedinjuje s izticanjem i sa nasladjivanjem sa samim sobom i ovdje nas grof Tolstoj prvi put zapanjuje u prizoru sa izvozcikom, gdje uspoređuje umno i čudoredno izvraćeno gospodstvo, kòje se je do sita nalagalo, sa iskrenošću i cjelovitošću te zdravim mišljenjem naroda. U pokliku izvozcikovu: „A što, gospodine, to je vaš gospodski posao ! .“ vi već vidite pred sobom onoga grofa Tolstoja, čija je veličina u kašnjim djelima bila poglavito u sličnim uspoređivanjima.

Ostala djela grofa Tolstoja iz toga razdoblja predočuju nam daljnju sudbinu toga umno i čudoredno izvraćenoga heroja, čiji je uzgoj predočen u djelima „*Djetinjstvo*“, „*Dječakstvo*“ i „*Mladost*“. Tako u prvom redu valja spomenuti pripoviest „*Jutro vlastelinovo*“, koja nije no odlomak nedovršenoga romana „*Ruski vlastelin*“. U ovoj pripoviesti ukazuje nam se po prvi put razlika grofa Tolstoja od ostalih pripoviedača četrdesetih godina. Kako Turgenjev, tako je i Gončarov obično predočivao bezznačajnost heroja iz vlastelinskoga kruga, poglavito u njihovim odnosima prema ljubljenim ženama, dočim su o ostalim činjenicama njihovoga

života napominjali tek površno i kanoti mimogred. U isti mah mislili su ti pisci, da sve te ljude iz vlastelinskoga kruga ne kvari samo njihova okolina, jer da se u njoj nalazi i veoma mnogo čestitih i koristnih ljudi, kakovi su Volyncev, Ležnjev, a moguće je u njoj naći i takovih idealnih heroja, kao što su Štolc i Tušin. Grof Tolstoj u svojim prvim pripoviestima ne obrađuje nikako ljubav, već nam crta svoje heroje u njihovim sukobima s raznim slojevima društva, pretežno s narodom, te ih predočuje, kako vrše djelo svoga života. Ujedno ne crta samo mahne i nedostatke, koji su vlastitost ljudi plemićke okoline, već svraća pažnju na sam njihov lažni položaj u društvu i pokazuje, da su, uza sva moralna savršenstva, uza svu energičnu težnju za dobrim i obćom koristi, uslovi njihovoga života i odnošaji njihovi prema ljudima tako abnormalni, da se paralizuju i najčestitija i najenergičnija nastojanja, ili se pak, što je još gore, pretvaraju u gaženje čovječanskih prava, te mjesto dobra i koristi nastaje od njihovoga nastojanja samo zlo i šteta.

Mora se uzeti, da i ostale pripoviesti ovoga razdoblja: „Vlastelinovo jutro“, „Kozaci“, kao i kasnije napisane pripoviesti „Albert“ i „Luzern“, ako i ne sadržavaju u potpunom smislu rieči autobiografskih činjenica, ipak nisu proizvod samoga objektivnoga promatranja, nego i gorkoga ličnoga izkustva; pisac je sve to proživio i pretrpio.

Nehotice nazrievamo samoga grofa Tolstoja u knezu Nehljudovu, koji je došao sa sveučilišta na ljetne praznike u selo, pak u pismu svojoj tetci izlaže svoje ružičaste fantazije o svetim dužnostima, da se stara za dobrobit i sreću sedam stotina ljudi, za koje će morati Bogu odgovarati. Morao je sam proživjeti, da uzmogne u čitavoj užasnoj istini prikazati razočaranje kneza Nehljudova, koji se je osvjedočio, da ne samo što ne može nikako koristiti svojim seljacima, nego da se sva njegova nastojanja pretvaraju u ništa, ili seljacima zadavaju samo štetu. Zar ne razabirete duševne uzdisaje samoga pisca, koji vam napominju „Izповied“, što ju je napisao već mnogo godina kasnije, kad čitate ovo razmišljanje Nehljudovljevo:

„Gdje li su moje sanje! Eto već je više od godine dana, što tražim sreće na ovom putu, pak, što sam našao? Istina je, pokadšto ćutim, da mogu biti zadovoljan sa samim sobom;

ali to je nekakvo suhoparno, razumno zadovoljstvo. Ali ne, ja sam naprosto nezadovoljan sa samim sobom! Nisam zadovoljan za to, što ja ovdje ne poznám sreće, već želim, strastveno želim sreću. Ne okusivši ugodnosti, ja sam već sve ono udaljio od sebe, što ih pruža. Zašto? U koju svrhu? Komu je od toga odlahnulo? Istinu je pisala tetka, kako je laglje, da sam nadješ sreću, nego da ju dadeš drugima. Zar su moji seljaci postali imućniji? Jesu li se naobrazili ili čudoredno razvili? Ni najmanje. Njima nije bolje, a meni je svakim danom teže. Kad bih barem vidio uspjeha u svojem podhvatú, kad bih vidio zahvalnosti . . . ali ne, ja vidim lažnu rutinu, grieh, nepovjerenje, neznanje da si pomognu! U tutanj tratim najbolje godine života . . .”

Veoma je moguće, da je odlazak na Kavkaz, pa službovanje tamo bilo izravni posljedak ovakvoga razočaranja samoga pisca. Ali i ovdje ga je čekao niz novih razočaranja, prikazanih u pripoviesti „K o z a c i“. Junak te pripoviesti, Olenin, oćutio je ćitav niz neplodnih zanosa, pri ćemu se je, kako Tolstoj piše, podavao svjetskomu životu i službi i gospodarstvu i glasbi samo u toliko, u koliko ga sve to nije vezalo, pa se je žurio, da se što brže svega toga otrese, ćim je stao naslućivati približenje rada i silne borbe sa životom. I nut, potrativši polovicu imetka i ponaćinivši dugova, nekoga je liepoga dana došao do uvjerenja, da je sav život, što ga okružuje, pa i njegov lićni život umjetan, ružan, pun prividnosti i laži, pa da je nužno odmah prekinuti s tim životom, te započeti novi život, priprosti, naravni život u krilu prirode, posred djece, iskreno prostodušne, cjelovite djece, koju civilizacija još nije razvrtila. U tu svrhu pošao je kao junker u kavkažku vojsku.

„Odlazeći iz Moskve, — ćitamo u toj pripoviesti, — on je bio u onoj sretnoj duševnoj dispoziciji, kad mladić, upoznavši prijašnje pogreške, u jedared rekne samomu sebi, da sve ono nije bilo ono pravo, da je sve prijašnje bilo tek slučajno i ništetno, da on prije nije htio da liepo živi, ali da sada, kad ostavlja Moskvu, zapoćinje novi život, u kojemu ne će više biti onih pogrešaka, ne će biti kajanja, nego će zacielo biti samo sreća . . .

„Što je Olenin dalje odlazio od središta Rusije, — ćitamo niže, — to su se dalje od njega ćinile sve njegove uspomene, i što se više približavao Kavkazu, to mu je veselije bilo pri duši.

Pokadšto bi mu sunulo u glavu : otići sasvim i nikad se više ne vratiti, ne zalaziti u društvo. „A ti ljudi, što ih ovdje gledam, — n i s u l j u d i ; nitko me od njih ne pozna i nitko ne može dospjeti u Moskvu, u ono društvo, u kojem sam ja živio, te saznati što o mojoj prošlosti”. I za njega posve novo čuvstvo oslobodjenja od sve prošlosti obuhvaćalo ga je medju ovim surovim bićima, koja je sretao putem te koja nije priznavao ljudima, ravnim njegovim moskovskim znancima. Što je suroviji bio narod, to je manje bilo znakova civilizacije, to se je slobodnijim osjećao”.

Odstranivši se konačno od civilizacije, Olenin se je nastanio u krilu razkošne djevičanske prirode, na kozačkoj postaji, posred pučanstva, koje je u isti mah bilo i poljodjelsko i surovo ratoborno. To su bili potomci razkolnika, što su nekoč bježali izpred progonstva na obale Tereka ; sačuvali su vjeru i jezik predja, ali običajima, pojmovima i navikama nisu se ništa razlikovali od Abreka, s kojima su se neprestano tukli, no što im ipak nije smetalo, da se putem ženitaba križaju s dušmanima. Olenin je čitave dane tratio po lovu, razgovarajući sa starim kozakom Jeroškom i na jednoč mu se nešto značajna prene u duši, i to molimo, da čitatelji pomno prošiju od prvoga redka do posljednjega :

„I njemu bude jasno, da on nije ruski plemić, član moskovskoga društva, prijatelj i srodnik toga i onoga, već naprosto takav komarac, takav gnietao ili jelen, kao što su i ovi, što živu sad okolo njega „Baš kao i oni, kao i stric Jeroška, živjet ću i ja i umrieti. I pravo on govori : samo će trava narasti”.

„A što je, ako trava naraste? — mislio je on dalje : — i tako se mora živjeti, treba biti sretnim ; jer ja samo jedno želim — sreću. Bio ja što mu drago : takva zvier, kao što su i sve, na kojoj će, po smrti, trava izrasti, i ništa više, ili okvir, u koji se je postavila čestica jedinoga Božanstva : i tako valja živjeti najboljim načinom. Ali kako valja živjeti, da budem sretan, i za što ja prije nisam bio sretan?” I on je stao pripominjati svoj prošli život, i on se sgadio od sama sebe. On se je sam sebi pričinjao takovim sebičnjakom, koji mnogo zahtieva, dok njemu u bitnosti ništa nije bilo potrebno. I svedjer je gledao oko sebe na zelen, što je zasjavala, na sunce, što je zapadalo i na jasno nebo i

osjećao se tako sretnim, kako i prije. „Zašto sam ja sretan i u koju sam svrhu prije živio?” — pomislio je Olenin. — „Kako li sam mnogo trebao za sebe, kako li sam sve smišljao i ništa si nisam pribavio do li sramote i tuge! A eto, kako meni za sreću ništa ne treba!” I u jedared, kao da se pred njim razodkrio novi svijet. „Evo što je sreća! — govorio je samomu sebi; — sreća je u tome, da živiš za druge. I to je jasno. U čovjeka je usadjena potreba sreće; bit će dakle, da je težnja za srećom zakonita. Udovoljujući joj sebično, t. j. tražeći za sebe bogatstvo, slavu, udobnost života, ljubav, može se pridesiti, da se obstojnosti tako slože, da ne će biti moguće, te se udovolji tim željama. Dakle, te želje nisu zakonite, ali potreba sreće je zakonita. Kakove se želje pak mogu svagda udovoljiti, ne gledajući na vanjske uslove? Kakove? Ljubav, samozataja!” On se je tako obradovao i uzrujao, otkrivši tu, kako se je njemu činilo, novu istinu, da je skočio, pa nestrpljivo stao tražiti, za koga bi se što prije žrtvovao, komu da učini dobro, koga da uzljubi. „Gle, za mene sama nije ništa nužno, — svedjer je mislio Olenin, — zašto da ne živim za druge?”

Zar nije istina, da su sva ta razmišljanja doslovno istovjetna s onim „prosjevima”, s onim novim svjetlom, što ga je obasjalo, kakove susretamo u djelima grofa Tolstoja posljednjih godina? Na taj način, glavom grofa Tolstoja vrzle su se već 1852. godine one iste misli, kojih je nastanak pripisivao kašnjenju razdoblju svoga života. U ostalom, ovdje opažamo i veoma bitnu razliku. Godine 1852. nije on mislio, da treba samo doći na takove misli i proniknuti se njima, pa da se doista već i preporodiš za novi život. On je tada još dobro shvaćao, da je od liepih misli i rieči vrlo daleko do čina, te da nemoć ljudi, poput Olenina, nije potjecala od toga, što imadu o životu ovo ili ono mnijenje, već iz same njihove prirode, iznakažene uvjetima života, pa stoga Olenin, uzprkos svim svojim „odkrićima”, ostaje jednako onaj nemoćni čovjek, kakav je u samom sebi, te dolazi do gorkoga izkustva, da svi njegovi pokušaji, da se preporodi, da se spoji s iskrenom, prostodušnom djecom naroda, s ljudima truda i borbe, da živi za druge — ništa ne koriste tim ljudima, već im zadavaju samo boli i štete, on uza svu svoju obširnu naobrazbu uzmiče pred njima, te mu ne preostaje ino, nego da koraca

svojim naravnim putem, t. j. da se dade premjestiti k štopu, što on na kraju pripoviesti i čini.

Isto takvu mračnu i beznadnu usporedbu izmedju ljudi iz povlaštenih staleža i djece prirode provodi grof Tolstoj i u svojim pripoviestima iz vojničkoga života. Ovdje vas isto tako uz hinjeno prenavljanje blistavoga junačtva, kojemu se pod vanjskom napravom krije često najkukavnija strašljivost, uz tašto hvastanje, s kakovim tobožnji junaci pričaju o svojim junačtvima, kojih nikada nije bilo, iznenadjuje jednostavno, nehinjeno, mirno, a u isti par otmjeno ozbiljno opisivanje djelovanja momčadi. Ne čeznući za junačtvom i ne pomišljajući o njemu, priprosti vojnici i jesu pravi junaci : od njih zavisi završetak svake bitke, oni se uvijek nalaze bliže smrti, njih više pada, pa ipak su oni vazda mirniji od najočajnijih nebojša, te spokojnije od ovih dočekuju smrt, a pri tome im ne pada ni na kraj pameti, da se hvastaju i hvališu svojim junačtvom.

Crtice o sevastopolskom ratu imadu i drugu znamenitu prednost : one sačinjavaju prvo, skroz realno posmatranje vojnih posala sa gledišta umjetnosti ; vojevanje se ovdje predočuje u svoj svojoj prozaičnosti, upravo onako, kako se ono u istinu vodi, to je vojevanje lišeno aureole ratnih užasa i junačkih prenavljanja, u kojemu vojene čine prikazuju pričanja hvastavih očevidaca, te djela ruskih književnika iz epoke romanticizma. Da shvatimo, kako je golem korak u tom pogledu učinila umjetnost, treba sa Tolstojevim pripoviestima sravniti makar opis bitke pod P o l t a v o m od Puškina ili Lermontovljeve B o r o d i n o. Kod Tolstoja ne ćete naći ni traga takovim užasnim ratnim slikama, kao da su se ruke bojovnika izmorile u klanju, a da gomile krvavih trupova prieče prolietanje tanetima. U tom pogledu punim je pravom rekao grof Tolstoj na koncu prvih svojih crtica o sevastopolskom ratu :

„Gdje je izraženo zlo, kojemu se moramo uklanjati? Gdje je izraženo dobro, koje moramo sliediti, u toj pripoviesti? Tko je u njoj zločinac, a tko junak? Svi su dobri i svi nevaljani . . . A junak moje pripoviesti, koga ljubim svim silama moje duše, koga sam htio predočiti u svoj njegovoj krasoti, jer je vazda bio, jest i biti će prekrasan — jest istina”.

III.

God. 1856., poslije dovršena rata, grof Tolstoj dao je ostavku i došao u Petrograd. Te godine upravo je u Petrogradu započelo ono probudjenje i oživljenje u društvu, što je bilo predtečom epoke reformi. Sa svih strana Rusije skupiše se u to doba književnici u prijestolnici, baš kao ptice, koje su prijašnje bure razpršile. Oduševljeni govori, puni svetlih nada, neprestance su ozvanjali. U taj vrtlog sveobće radosti umiešao se i grof Tolstoj. On je u prijestolnicu došao sa dvojakom aureolom i kao književnička veličina i kao junak sevastopolskoga rata. U brzo se je upoznao i sprijateljio s prvenstvenim silama ruske književnosti onoga vremena — s Turgenjevom, Gončarovom, Nekrasovom, Ostrovskim, Grigorovićem, Družininom i ostalima. Ovi su ga dočekali kao svoga, laskali su mu, uznoseći njegova djela. Tolstoj je u to doba, kako sam veli (u romanu („D e k a b r i s t i“), „osobno izkusio, kako Rusija umije nagradjivati prave zasluge. Svi mogućnici toga svieta tražili su, da se upoznadu s njime, stiskali su mu ruke, pozivali su ga na objede uporno su ga pozivali k sebi, da od njega saznadu za potankosti rata, saobćivali su mu svoja čuvstva”.

Uz ovakove dojmove i grof Tolstoj brzo se je pridružio obćoj radosti i podao ružičnim nadama.

„Svi smo tada bili uvjereni, — piše u svojoj „I z p o v j e d i” — da moramo govoriti, neprestano govoriti, pisati i štampati što je moguće brže i što je moguće više, da je sve to nužno za dobro čovječanstva. I nas tisuća, pobijajući i grdeći jedan drugoga, svi smo pisali, svi dali štampati, da poučimo jedni druge. I ne opažajući, da ništa ne znamo, da ne znamo, što bi odgovorili na najjednostavnije pitanje života: što je dobro, što ružno, — mi smo ipak svi, ne slušajući jedan drugoga, u jedan mah govorili, kadšto bi si međjusobno povladjivali i hvalili jedan drugoga, no u nakani, da i nama drugi povladjuju te nas hvale, a kadšto smo opet bili jedni na druge razdraženi, baš kao da smo u zavodu za umobolne.

„Tisuće radnika radilo je, naprežući sve svoje sile, danju i noću, slagalo i štamvalo milijune slova, a pošta ih je raznašala po svoj Rusiji i mi smo još sve revnije poučavali i nikako nismo

mogli naučiti nikoga, već smo se sveudilj srdili, što nas malo slušaju.

„Strašno čudnovato, ali sad mi je pojmljivo. Pravo, skrovno naše nastojanje išlo je za tim, da dobijemo po mogućnosti što više novaca i pohvala. Da tu svrhu postignemo, mi nismo znali ništa drugo činiti, nego pisati knjige i novine. Pa to smo i činili. Ali u svrhu, da uzmogremo takvo nekorisno djelovanje provoditi, te uz to imati uvjerenje, da smo mi veoma važni ljudi, bijaše nam potreban još jedan razlog, koji bi opravdao naše djelovanje. I eto, mi smislismo ovo : sve, što postoji, razumno je. A sve što postoji, sveudilj se razvija. Razvija se pako putem prosvjete. A prosvjeta se mjeri po razprostranjivanju knjiga i novina. Nama pak plaćaju novcem i uvažuju nas radi toga, što pišemo knjige i novine i za to smo mi — najkorisniji, najbolji ljudi”.

Istina je, književnost su onda u velike cijenili, spisateljima su svagdje odredjivali prva mjesta, samo da ih nisu nosili na rukama, a vjera u prosvjetu i napredak bijaše neograničena ; te su rieči neprestano lebdjele svima na ustnama. Umjetničko stvaranje dizalo se je nada sve, umjetnike su smatrali u neku ruku prorocima, a svaka njihova proročanska rieč podlagala se bezbrojnim kritičkim tumačenjima u svim žurnalima. Da je grof L. N. Tolstoj i sam gojio isto uvjerenje, o tome možemo suditi po njegovom nastupnom govoru, što ga je izrekao na 4. veljače 1859. god. u sjednici *D r u ž t v a l j u b i t e l j a r u s k e k n j i ž e v n o s t i*, kad su ga primili kao člana društva ; u tom je govoru branio uzvišenost, čistoću i nepovredivost umjetnosti naprama svim prelaznim dnevnim sporovima, pa je, kako smo to već u ovoj knjizi razložili, izazvao gromki prosvjed sa strane Homjakova.

No po svoj prilici, da je grof Tolstoj u ono doba živio razdvojenim životom. Makar se je, kao i ostalo društvo, opajao vjerom u napredak i oduševljavao se za književni pokret, on je u dnu duše ipak ostao sveudilj prijašnji skeptičar i pesimista. U svojoj „*I z p o v j e d i*” veli, da je „već druge, a osobito treće godine stao dvojiti o nepogrješivosti svojega vjerovanja u napredak, te ga je stao iztraživati”. „Osim toga, — piše on niže, — posumnjavši o istinitosti same spisateljske vjere, stao

sam pozornije promatrati njezine svećenike i uvjerio sam se, da su gotovo svi svećenici te vjere, spisatelji, bili nećudoredni ljudi i većinom rdjavi ljudi, ništetni po značajevima, — da su stajali mnogo niže od onih ljudi, s kojima sam se susretao prije u svojem burnom i vojničkom životu, ali bijahu samosvjestni i zadovoljni sa sobom, kako mogu biti zadovoljni samo veoma sveti ljudi, ili takovi, koji i ne znadu pravo, što je svetost. Ljudi mi omrznuše, a ja sam i samomu sebi bio mrzak, te sam pojmio, da je ta vjera — obsjena”.

U djelima pak grofa Tolstoja iz one dobe ne nalazimo ni traga toj vjeri. Tako je nastavljao, da odsudjuje sveudilj istoga svojega, ćudoredno propaloga heroja, kneza Nehljudova, pa je god. 1856. napisao mračne „Bilješke konobara”, u kojima svoga junaka doslovno odsudjuje na smrt. Iste godine napisao je i pripoviest „Dva husara”, isto tako mračnu svojom sadržinom, jer sadržava uzporedjivanje dvaju naraštaja grofovskoga roda, te u njoj gledate strašno ćudoredno izradjanje plemstva, kako se je to osobito silno pojavilo u tri-desetim i četrdesetim godinama prošloga vieka.

God. 1857. putovao je grof Tolstoj u inozemstvo i promatrajući evropski napredak, ne samo da nije s njega bio oduševljen, već se je, obratno, njegov duh još više smračio. On se je požurio, da i taj napredak podvrgne svojoj svestranoj analizi, te njegovomu pronicavomu oku nisu umakla ona strašna protuslovlja, što ih je bilo u krilu evropske prosvjete, te koja su zabrinjivala sve misaone ljude : uz uspjehe znanja i industrije, uz vanjski sjaj, koji je zablštavao, mnoštvo siromaštva, neznanja, barbarstva i surove nečovječnosti. Dojmove, što ih je pribrao na tom svojem prvom putovanju po inozemstvu, ocrtao je u djelima, što su napisana bila te godine, i to : „Iz bilježaka knjaza D. Nehljudova“ i „Luzern“. Kneza Nehljudova silno je iznenadila činjenica, što je na 7. srpnja 1857. u Luzernu, pred svratištem Schweizerhof, u kojem su odsjedali sami bogati ljudi, putujući prosjak pjevao pol ure razne pjesme uz pratnju gitare. Do stotine ljudi slušalo ga je. Pjevač je tri puta molio, da mu što dadu. Nitko mu nije ništa dao i mnogi su mu se dapače izrugivali.

„Evo događaja, — kliče on, — koji povjestničari našega vremena moraju zapisati ognjenim i neizbrisivim slovima. To je važan i ozbiljan događaj, te se u njemu krije najdublji smisao; važnija je to činjenica od onih, što ih pišu u novinama i kronikama. Da su Englezi poubijali još tisuću Kitajaca zato, što Kinezi ne kupuju ništa za novce, a njihova zemlja proždire žutake; da su Francezi poubijali još tisuću Kabila zato, što je u Africi žito dobro urodilo, i što turski poslanik u Napulju ne može da bude židov, i da se car Napoleon šeće pješke Plombieresom i u štampi uvjerava narod, da caruje samo po volji svoga naroda, — sve su to rieči, koje kriju ili pokazuju nešto, što je odavna poznato; ali događaj, što se je sbio na 7. srpnja 1857. u Luzernu, meni se čini, sasvim je nešto nova, čudnovata, te se ne tiče vječno rdjavih strana čovječje prirode, niti zvrjestne epoke razvitka društva. To je činjenica, koja ne vriedi za povjest ljudskoga djelovanja, već za povjest napredka i prosvjete.

„Zašto je ta nečovječna činjenica, koja ne bi bila moguća ni u kojem njemačkom, francezkom ili talijanskom selu, moguća ovdje, gdje su civilizacija, sloboda i jednakost usavršene do višega stupnja, gdje se sabiru putnici i najprosvjetljeniji ljudi iz najprosvjetljenijih zemalja i naroda? Zašto ovi razvijeni, čovječni ljudi, sposobni obćenito na svako pošteno, čudoredno djelo, ne imaju srdačnoga čovječnoga čuvstva za lično dobro djelo? Kako je to, da ovi ljudi, koji se u svojim parlamentima, skupštinama i društvima žarko staraju za položaj neoženjenih Kitajaca u Indiji, za širenje kršćanstva i naobrazbe u Africi, koji nastoje o stvaranju društava za popravljavanje svega čovječanstva, ne nalaze u svojim dušama jednostavnoga, prvobitnoga čuvstva, što bi ga morao osjećati čovjek prema čovjeku? Zar toga čuvstva nema, pa njegovo mjesto zapremiše taština i sebičnost, koje ravnaju tim ljudima u njihovim parlamentima, skupštinama i društvima? Zar razprostiranje razumne sebične asocijacije ljudi, koju nazivaju civilizacijom, uništava i protuslovi potrebi instinktivne i ljubavne asocijacije? I zar je to ona jednakost, za koju je bilo proliveno toliko nevine krvi, za koju je učinjeno toliko zločina? Zar narode kao i djecu može usrećiti sam zvuk rieči jednakost? . . .“

Ovako se je eto već tada u grofu Tolstoju stala silno kolebati vjera u napredak i civilizaciju, a u isti par u pitanju: „zašto ovi razvijeni, čovječni ljudi, sposobni obćenito na svako pošteno, čudoredno djelo, ne imaju srdačnoga čovječjega čuvstva za lično dobro djelo?” — opaža se već okret na put ličnoga usavršivanja, kojim je grof Tolstoj kasnije konačno stupao. Istodobno razočarao se grof L. N. Tolstoj i s čitavoga bučnoga društvenoga pokreta, kojega je ruski život bio prepun prije reformi, pa se je osamio u Jasnoj Poljani i stao se tamo baviti ličnim usavršivanjem, njegujući ideal prosvietljenoga i čovječnoga plemića-gospodara, koji se uklanja svjetskoj žurbi i svakoj društvenoj struji, te živi na selu u neumornom gospodarskom radu, obćeći s narodom. Taj ideal, koji izvire iz ličnoga društvenoga položaja, kao i svih njegovih ukusa i nagnuća, nastojao je oživotvoriti tečajem čitave srednje periode svoga života, utjelovljujući ga kašnje u tipovima Petra Bezuhova i Levina. Prvo utjelovljenje vidimo u romanu „Porođična sreća”, napisanom god. 1859., u heroju toga romana Sergeju Mihajloviću, koji, priznavajući ljubav junakinji svoga srca, kategorično izražuje taj ideal u ovim riečima:

„Proživio sam mnogo, i meni se čini, da sam našao ono, što je potrebno, da budem sretan. Tihi, osamljeni život u našoj seoskoj zabiti, a uz to da je moguće činiti dobro ljudima, kojima je tako lako činiti dobro, na koje još nisu naviknuli, zatim rad, rad, koji se čini da donosi korist, zatim odmor, priroda, knjige, glasba, ljubav blizkoga bića — eto to je moja sreća, nad kojom ništa većega nisam željkovao. A tu je još vrhu svega toga prijatelj, možda porodica, i sve, što čovjek može samo da poželi.”.

Što se tiče djela grofa Tolstoja iz toga doba njegovoga života, to osim spomenutih gore možemo navesti još njevoja. God. 1856. napisao je malu pripoviest „Mećava“, god. 1857. „Albert“. God. 1858. nije grof Tolstoj ništa umjetničkoga napisao, ali je zato god. 1859. osim pripoviesti „Tris mrti“, napisao i roman „Porođična sreća“. Godine 1860. napisao je pripoviest iz narodnoga života, pod naslovom „Polikuška“, kojom je i grof Tolstoj doprinio svoje oslobođenju seljaka te pridonio svoj prinos u beletrističku riznicu

iz narodnoga života, koja je tada bila u modi. Napokon je god. 1861. napisao pripoviest „Holstomer” (Mjerilac platna).

IV.

Valja ovdje opaziti, da grof L. N. Tolstoj, motrio ma koliko negativno pokret svoje dobe, odstranjivao se od njega koliko mu drago u svoju seosku tišinu, uza svu svoju ćutljivu, dojmljivu narav nije nikako mogao, da odoli strujama vremena, pa se je svakoj odazvao. Tako je u onaj par, kad se je sva pomnja društva posvetila narodu, stao i on izučavati narod, sblžavati se s njime ; a jer je učiti narod postalo krvnom dužnosti svih i svakoga i pretvorilo se u obćenitu zarazu, pa su svuda stale nicati nedjeljne i seoske škole, to se je i grof Tolstoj takodjer poveo za tim pokretom društva. Odputovao je dapače još jedan put u inozemstvo u nakani, da prouči školstvo, pa kad se je vratio u Jasnu Poljanu, ustrojio je tuj seosku školu, te stao izdavati pedagoški žurnal „Jasnaja Poljana”. Kako metoda predavanja, tako su i sve školske uredbe u Jasnoj Poljani bile skroz originalne, te nisu nalikovale na uredbe u drugim školama ; to je potaklo živahnu polemiku u pedagoškim listovima, koju je grof Tolstoj podržavao svojim jasnopoljanskim žurnalom, razvijajući u njemu svoje nazore o podučavanju djece i naroda u čitavom nizu pedagoških članaka, kao što su : O narodnom naobrazivanju ; Kako se podučava u čitanju i pisanju ; Nacrt za ustrojstvo narodnih učilišta ; Tko da se od koga učiti pisati : seoska djeca od nas ili mi od seoske djece ? U svim ovim člancima naći ćete uz paradoksalne misli i niz ideja, koje vas iznenadjuju svojom dubinom i samoniklošću.

Godine 1862. oženio se je grof L. N. Tolstoj sa kćerkom moskovskoga liečnika Bersa, Sofjom Andrejevnom.

Ali ono razdvojenje, o kojem smo govorili već gore, nije ostavljalo grofa Tolstoja ni u jasno-poljanskoj osamljenosti poslie ženitbe. S jedne strane vidimo, kako se živo zanima za struje vremena, što se je očitovalo u njegovoj težnji, da se sblži s narodom, zatim u ustrajanju jasnopoljanske škole i u članku

U z g o j i n a o b r a z b a, izazvanu djačkim nemirima god. 1861. U tom članku zauzeo je grof Tolstoj u svojim pedagogijskim nazorima najradikalnije stanovište ; nazirući u čudorednom uzgoju tek nasilje jedne ličnosti nad drugom, on zabacuje sve postojeće naučne zavode od najnižih do najviših, kao i sve njihove uredbe i naučne osnove te zahtieva podpunu slobodu predavanja u formi škola, u kojima bi svatko, tko bi htio, predavao ono, što znade, ili u formi javnih predavanja.

„Govore, — čitamo u tom članku, — da nauka u sebi nosi elemenat uzgoja (erziehendes Element) — to je pravo i nije ; u toj tezi leži osnovna pogreška vladajućega paradoksnoga nazora o uzgoju. Nauka je nauka, i ništa u sebi ne nosi. Uzgojni pak elemenat leži u predavanju nauka, u ljubavi učitelja prema svojoj nauci, te u onoj ljubavi, kojom ju predaje, u odnosu učitelja prema učeniku. Hoćeš li naukom uzgajati učenika, tada ljubi svoju nauku i poznavaj ju dobro, a učenici će zavoljeti i tebe i tvoju nauku i ti ćeš ih uzgojiti; ali, ako sam ne ljubiš svoje nauke, tad silio ti koliko ti drago, da ju uče djeca, nauka ne će uzgojno djelovati. I tu je opet jedno mjerilo, jedan spas, opet ona sloboda učenika, da slušaju ili da ne slušaju učitelja, da upijaju ili ne njegov uzgojni utjecaj, to jest oni sami imadu odlučiti, znade li on i ljubi li svoju nauku”.

Propovijedajući ovako podpuni prevrat u svem školstvu i ne ostavljajući u njemu kamena na kamenu, moglo bi se već po tome uzeti, da je grof Tolstoj nadkrilio sve najrevnije naprednjake. I na jednoč, sam grof Tolstoj, u polemici s Evgenijem Markovom : „N a p r e d a k i o z n a k a n a o b r a z b e”, na stranicama „R u s k o g a V j e s t n i k a” (1864.) zabacuje sav napredak, ostavljajući daleko iza sebe one ideje, što ih je izrekao u svojoj pripoviesti „L u z e r n“. Po njegovu mnienju, nema obćega zakona, po kojem bi se čovječanstvo razvijalo napredujući, kako nam to dokazuju iztočni narodi, koji ne napreduju ; devet desetina onoga istoga evropskoga pučanstva, koje da se nalazi u procesu napredovanja, sviestno mrzi napredak te svim sredstvima nastoji, da mu stane na put. Kod nas vjeruju u napredak: obrazovano plemstvo, obrazovani trgovački i činovnički staleži, koji ne rade, kako veli Buckle; u napredak ne vjeruju, te su njegovi protivnici, tvornički rad-

nici, seljaci, poljodjelci, obrtnici, ljudi, koji se bave naročito fizičkim radom — staleži, koji rade.

Tvrdeći dalje, da sve stečevine napredka, stvorene znanošću, kao munjina i dr., koriste samo maloj šaki povlaštenih ljudi, dočim devetim desetinama čovječanstva ne samo ništa ne koriste, nego su im upravo na štetu, Tolstoj i književnost stavlja u istu kategoriju.

„Književnost, — piše grof L. N. Tolstoj, — kao i zakupi, samo je vješto izrabljivanje, koristna samo njezinim učesnicima i štetna po narod. Postoji „S o v r e m e n n i k”, postoji „S o v r e m e n n o e s l o v o”, postoji „S o v r e m e n n a j a L j e t o p i s”, postoji „R u s s k o e S l o v o”, „R u s s k i j m i r”, „R u s k i j V ê s t n i k”, postoji „V r e m j a” i „N a š e V r e m j a”, postoji „O r e l”, „Z v ê z d o č k a”, „G i r l a n d a”, postoji „G r a m o t e j”, „N a r o d n o e Č t e n i e” i „Č t e n i e d l j a n a r o d a”, postoje stanovite rieči u stanovitim poredanjima i premještenjima kao nadpisi žurnala ili novina i svi ti žurnali tvrdo vjeruju, da oni provadaju kakve misli i smjerove. Imade djela Puškina, Gogolja, Turgenjeva Deržavina. I svi ti žurnali i sva ta djela, makar već davno postoje, niti su poznati narodu, niti mu trebaju, niti mu donose kakovu probit. Već sam govorio o pokusima, što sam ih činio, da uciepm našu javnu književnost narodu. Ja sam se uvjerio, o čemu se može uvjeriti svatko, da za to, da čovjek iz ruskoga naroda zavoli čitanje Borisa Godunova od Puškina ili povjest Solovljeva, mora taj čovjek prestati da bude ono što jest, to jest nezavisan čovjek, koji udovoljuje svim svojim čovječnim potrebama. Naša se književnost ne prima naroda i neće ga se primiti; nadam se, da ljudi, koji poznavaju narod i književnost neće o tome posumnjati. Ta kakvu korist dobiva narod od književnosti? Do sele još neima narod jeftinih biblija i svetaca. Druge knjige, koje dopiru do njega, odkrivaju u očima puka, samo glupost i ništavilo sastavljača tih knjiga; novac i rad se njegov troši, a koristi od tiskanja knjiga, — a koliko je već vremena prošlo, — ne vidimo za narod nikakve. Iz knjiga ne može se narod naučiti ni orati, ni praviti kvas, ni praviti postola od liča, ni sjeći trupce, ni pjevati pjesme, pače ni moliti se. Svaki savjestni sudija, koji nije zaražen vjerom u na-

predak, priznaje, da od tiskanja knjiga nije bilo koristi za narod" ... i t. d.

U ovoj tvrdnji, da je napredak uzaludan, da on postoji u korist nekolicine, a na štetu većine, grof Tolstoj podudara se sa socijalistima, ali samo na oko. Bitna je razlika u tome, što socijalisti nisu zabacivali sam napredak, već su, protivno, upozorivali na činjenicu, kako je napredak nejednako razdieljen, pa su zahtievali, da se blagodati napredka jednako dadu svim razredima ljudskoga društva. Grof Tolstoj pak izveo je iz te činjenice podpunu negaciju svakoga kolektivnoga napredka, te je priznao mogućnost tek ličnoga usavršivanja. „Obći vječni zakon, — veli on : — napisan je u duši svakoga čovjeka i samo se radi bludnje prenaša u historiju. Dok ostaje ličnim, taj je zakon plodonosan i potreban svakomu ; prenesen u historiju, on postaje izpraznim pustim ćeretanjem, koje vodi do opravdanja svake bezsmislice i fatalizma”.

Kako vidimo, grof Tolstoj je već godine 1862. sa svojom negacijom dospio do Herkulovih stupova, kod kojih je i danas. Samih pozitivnih ideala u duhu starih iztočnih mudraca nije bilo dosta.

V.

Pita se sada, kako je grof Tolstoj mogao da nastavlja pisati, kad je u svojem umovanju dospio do zaključaka, da ruska književnost ne samo nije koristna, nego da je dapače štetna ? To se može objasniti samo onom razdvojenošću, u kojoj se je on tada nalazio. Evo što o tome govori u svojoj „I z p o v j e d i”:

„Novi uvjeti sretnoga porodičnoga života posvema su me odvratili, da tražim obći smisao života. Sav moj život bijaše tada usredotočen u porodici, oko žene i djece, i prema tomu u brigama za umnoženje sredstava za život. Težnja za ličnim usavršenjem bijaše već prije zamienjena težnjom za usavršenjem u obće, težnjom za napredkom, a sada se zamjenjuje ravno težnjom, da meni i mojoj porodici bude po mogućnosti što bolje. Tako je minulo još petnaest godina. Ne gledeći na to, što sam kroz tih petnaest godina smatrao spisateljsko zanimanje glu-pošću i tricom, ipak sam nastavljaao pisati. Ja sam naime već oćutio napast spisateljstva, napast ogromne novćane nagrade

i pljeskanja za neznatan napor, te sam mu se podao kao sredstvu za poboljšanje moga materijalnoga stanja, a to je sredstvo zatomljivalo u duši svaka pitanja o smislu života u obće, a moga napose”.

Ipak je Rusija, hvala toj nedosljednosti grofa Tolstoja, bila njemu zahvalna, što je u tih petnaest godina napisao svoja naj-savršenija i najbolja djela.

Tako je nedugo poslie svoje ženitbe grof Tolstoj zamislio roman „D e k a b r i s t i”, ali je napisao samo tri poglavlja toga romana. Starajući se, da prikaže epoku dekabrista, on je svojim mislima nehotice zalazio u ona vremena, u prošlost svojih heroja. Malo po malo razkrivahu se pred piscem sve dublje i dublje vrela onih događajaja, koje je namislio bio opisati, — porodica, uzgoj, društvene okolnosti licâ, koja je odabrao bio za svoje djelo; napokon je se ustavio na epoki bojeva s Napoleonom te ju je prikazao u romanu „V o j n a i m i r”; pod konac te epoike pomaljahu se već znaci one uzbudjenosti, koja se je odrazila u događajajima 14. prosinca 1825. godine.

Roman „V o j n a i m i r” počeo je grof Tolstoj pisati godine 1864.; od 1865. stao je izlaziti u „Russkom Vêstniku”, a godine 1869. izišao je na sviet sasvim dovršen i posebice izdan. U tom djelu dostiglo je umjetničko stvaranje grofa Tolstoja svoj vrhunac. „V o j n a i m i r” — nije toliko roman, koliko golema epopeja, koja je obuhvatila ruski život od početka sadašnjega stoljeća u svim njezinim pojavima, počevši od tako krupnih povjestničkih događajaja, kao što je bila bitka kod Lipskoga i požar Moskve, pak do sitnih svagdanjih činjenica javnoga, posebnoga i porodičnoga života. Na žalost, ta epopeja nema one stroge cjelovitosti, koja bi ju mogla staviti u isti red s najvećim produktima umjetnosti. Razpada se u tri elementa, koji si ni iz daleka nisu ravni po vrijednosti. Prvi je elemenat najuzvišeniji i neprikoran, — a to je neposredno — umjetnički. Svuda, gdje grof Tolstoj u svojem neumrlom djelu samo slika, ne provodeći nikakvih filozofskih ili čudorednih ideja, postizava mjestimice veličanstvo genijalnosti. Takove stranice romana kao što je požar Moskve, Borodino, smrt Andreja Bolkonskoga, vožnja na trojkama po zimi na selu, djetinji romani — djeluju potresno na čitatelja, baš kao da se pred nama

razmotavaju neumrle slike velikih slikara epoke preporoda, pa s tih platna gledaju na vas na njima naslikane vječne prilike, sjajući božanstvenom krasotom. Jednako vas prenerazuje niz tipova, koji iscrpljuju sav sadržaj velikosvjetskoga kruga predočivane epoke. U istinu, takovi značajevi, kao što je porodica Bolkonskih, Kuragiovih, Rostovljevih, Petar Bezuhij, Dolohov, Bilibin i mn. dr. nisu ni za vlas manje ocrtani nego li tipovi iz „M r t v i h d u š a”, pak mogu da budu spominjani kao Čičikov, Manilov, Nozdrev i dr. Ovi su tipovi iztraženi u svim temeljima svoga života te u najsitnijim duševnim kretanjama. Sve možemo podieliti u četiri vrsti. Jedni između njih, kao što su Kuragini i Dolohov, predočuju nam skrajnji stupanj raztvaranja; to su Rimljani posljednje epoke carstva, kojima se je opasno približiti, jer njima je šala, da vas radi ličnih probitaka, liše časti, imovine, pače i istoga života. Najstrašniji su među njima oni, koji uza svu svoju nutarnju izkvarenost, čuvaju donekle uzdržljivost, takt, spretnost, koji se dapače umiju okrinkati raznim kriepostima, kakav je primjerice, knez Kuragin. Nije manje užasan i Dolohov sa svojom očajnom drzovitošću, željeznim živcima i bajnošću riedkih sila. U Dolohovu je grof Tolstoj konačno razkrinkao demonski tip, koji je tridesetih i četrdesetih godina bio obasjan takvom aureolom. Dolohov gotovo je isti Pečorin, koji mjesto udivljenja, pod istinoljubivim perom grofa Tolstoja budi samo odvratnost. Većeg obzira zaslužuju tipovi poput Anatola Kuragina i njegove sestre Jelene Bezuhove, jer životinjski nagoni u tolikoj mjeri zatomljuju u njima i razum i volju, da većinom postaju žrtve svoje razvraćenosti.

U drugu kategoriju spadaju karijeristi, kao što su Boris Drubeckoj i Berg, koji služe i u službi se obogaćuju. Počešljani, napomadisani, umjereni u svojim strastima i navikama, uzdržljivi i smjerni, izgledaju kao pošteni ljudi, ali u bitnosti u njima nema čovječnosti više, nego li u onima prve kategorije. Bez nužde ovi vam ne će učiniti zla, ali se od njih ni dobru ne nadajte. Njihovo prijateljstvo i ljubav ravnaju se prema ličnim probitcima; u isti par, gledom na svoje službene probiti, oni najvole ušuljavati se u više sfere, gdje se nizko klanjaju, gdje čine usluge,

pa si tako stiču povjerenje, nezamjetivo postaju ravni onima, kojima se klanjaju i uzpinju se još i više, nego li su ovi.

U treću kategoriju spadaju Rostovljevi. To su ljudi, u kojima ćete naći mnogo čovječnosti; oni su sposobni da nesebično ljube, da se zanose, sposobni su utjecajem danoga trenutka na uzvišena junačtva, ali u isti par — to su odrasla djeca sa bezazlenim djetinjim vjerovanjima i nazorima o svijetu, koja se sliepo podaju sadašnjemu trenutku, koja vječito hlepe za širokom radošću, za srećom. Ako ih život pokadšto i počasti gorkim trenutkom, treba ih samo pogladiti po glavi i darovat im novu igračku, odmah se utješe i opet su zadovoljna i vesela. Ako se pridese obstojnosti, koje narušavaju netaknjivost njihovih djetinjih nazora, oni sliepo gone od sebe sumnje i smatraju rekao bi zločinstvom, da u sebi dopuste i najmanju samostalnost misli.

U četvrtu kategoriju spadaju ljudi, koji razmišljaju, čitaju, umuju, te koji su u sebi razvili umna i moralna nastojanja. Takovi su knezovi Bolkonski — otac, kći Marija i sin Andrej, takav je i Petar Bezuhov. Ali pošto oni sveudilj stoje u jednakim abnormalnim uvjetima života, to ciljevi, za kojima oni teže, ne proiztječu prirodno iz njihova života i prirode, već su umjetno zamišljeni, da izpune prazninu života, i bili, koliko mu drago krasni u teoriji, oni se nikako ne obistinjuju, ili mjesto dobra prinose samo zlo. U kratko, tu imademo opet istu nehljudovštinu. — I kako to nahodimo u ostalim djelima grofa Tolstoja, tako i ovdje grof Tolstoj provodi, radi izrazitijega predočenja, ćudoredne nemoći svojih heroja, genijalne uzporedbe s ljudima iz naroda, koji žive neposrednim životom. Tako primjerice kićeno junačtvo kneza Andreja uzmiče pred istinitim i priprostim u svojoj bezsvjestnoj veličajnosti junačtvom topnika Tušina, tako se sva abstraktna i mistična filozofiranja Petra Bezuhova ukazuju bezsmislenim i kukavnim sanjarijama prema svjetlom naziranju o svijetu i zdravom narodnom mišljenju Platona Karatajeva.

Ali roman grofa L. Tolstoja ne ograničuje se na sam umjetnički elemenat. U njemu vidimo čitavu filozofiju historije, koja se je prvobitno uplitala u sam tekst romana, a zatim je iz njega izlučena, te sačinjava posebni dio romana.

Ovdje kao i u svim abstraktnim umovanjima grofa Tolstoja, koja izlaže težkim jezikom, s neprestanim ponavljanjima i obsežnošću, — susretamo istu mješavinu dubokih i smionih istina i nesigurnih paradoksa, osnovanih na samovoljnim i priepornim kategoričkim aforizmima. Nenaivna na filozofsko mišljenje vodi do toga, da se grof Tolstoj ne može održati u strogo naučnim i realnim granicama, mieša uzročnost historijskih događaja sa svrsishodnošću, a iz svega toga radja se kod njega teorija historijskoga fatalizma, pri čem ni on sam ne opaža, u kakvo logično protuslovlje zapada: dok drži, da se je preživio nazor starih o historijskim događajima, koji se je osnivao na tome, da volja bogova samovoljno ravna narodima i kraljevima, on provadja i sam isti nazor, zamjenjujući samo ličnu volju čovjeku sličnih bogova drevnoga svieta sa predestinacijom nekih tajinstvenih bezuvjetnih sila, neosobnih, a medjutim sviestno razumnih. „Na pitanje o tome, što sačinjava uzrok historijskih događaja, — veli on, — nadodaje se drugi odgovor, koji je u tome, da je tok svjetskih događaja unapried određen odozgor, zavisi od stečaja samovolje svih ljudi, koji sudjeluju u tim događajima i da je upliv Napoleona na tok tih događaja samo vanjski, fiktivan”.

Treći elemenat, koji još više kvari roman, nalazi se u onoj mističnoj eksaltaciji, koja je posvema zaokupila grofa Tolstoja polovinom sedamdesetih godina, no kojoj početak vidimo već u drugoj polovici šestdesetih godina, kad je svršavao svoj roman *Vojna i mir*. Ta eksaltacija osobito se je jarko očitovala u epizodi utjecaja Platona Karatajeva na Petra Bezuhova.

Zanesenost Bezuhova za ljude iz naroda nakon bitke pod Borodinom stoji na posve naravnoj podlozi. Posve je naravno, da se je Pierre Bezuhov, koji se bijaše zapleo u ponoru svjetske izpraznosti, radi toga razočaran i čudoredno izkidan, mogao zanositi za priproste, snažne ljude, koji su nepomućenim mirom gledali smrti u oči, a da se nisu hvastali ni hinili junačtvu. Pojmi se, da je on morao, uzporedjujući istinoljubivost, jednostavnost i snagu tih ljudi, jasno oćutjeti svoju ništetnost i lažljivost, te se proniknuti težnjom, da ćitavim svojim bićem udje u taj obći život i da se pronikne onime, što teljude iz naroda ćini takovima.... Slične

misli i čuvstva opazili smo već i kod drugih heroja Tolstojevih, počevši od Olenina u *Kozacima*.

Jednako je prirodno prikazan i Karatajev. Jednostavan, čovječan, obdaren umjetničkom prirodom i toplim srcem, pretrpješvi mnogo u životu, — Karatajev bi bio po sebi veoma živa i uspješno ocrtana ličnost u romanu, kad ga grof Tolstoj ne bi bio postavio na stalak, pa u njemu prikazao nekakvoga nadahnutoga glasnika narodne mudrosti, pune neizrecivih dubina, malone živo utjelovljenje božanske istine i blagosti. Njegov utjecaj na Pierra bijaše toli silan, po riečima grofa Tolstoja, da se je on posve preporodio: sam Pierre zadojio se je krotkom strpljivošću i blagošću, pa je pod obajanjem tih krieposti u svemu stao gledati božanstvo, sve mu se činilo, da vodi k sreći, svi ljudi postadoše njegovi prijatelji i nezamjetivo za same sebe oćutješe potrebu, da mu povjere sve svoje skrovne tajne. „Ni-pošto, govori Pierre, vi ne možete pojmiti, što sam ja naučio od toga nepismenoga čovjeka-budale”.

I Olenin je, kako smo vidjeli, utjecajem sblizenja s kozacima došao do ovakovoga prosvietljenja, te upoznao, u čem je prava sreća. Ali on se nije mogao preporoditi samim tim spoznanjem, nego je ostao prijašnji Olenin, a u tome se nalazi prednost pripoviesti „*Kozaci*” prema posljednjemu dielu romana „*Vojna i mir*”. Tu je pisca već ostavio njegov prijašnji realni osjećaj, jer je dopustio mogućnost, da se njegov junak preporodi i preobrazi već tim samim, što je promienio mišljenje.

VI.

Nakon što je dovršio roman „*Vojna i mir*”, grof Tolstoj stao se je iz nova baviti pedagogijom. Godine 1870. napisao je „*Azbuku*” i nekoliko knjiga za čitanje.

Godine 1873. pojavilo se u „*Moskov. Vêdomostima*” pismo o gladi u samarskoj guberniji. Godine 1874. izazvala je puno buke razprava „*Onarodnoj naobrazbi*”, što je izašla u „*Otečestven. Zapiscima*”, te potakla živu polemiku u pedagožkim sferama, osobito na strani privrženika njemačke pedagogije, proti kojoj je grof Tolstoj najvećma pisao u svojoj studiji.

Nekako u to doba, oko god. 1873., zamislio je grof Tolstoj roman „A n n u K a r e n i n u”, koji je od 1875. počeo izlaziti u „R u s s k . V è s t n i k u”.

U to vrieme stavlja grof Tolstoj u svojoj „Izpovjedi” i radikalnu promjenu svoga mišljenja, što je od njega, pripovjedača, učinilo pisca bogoslovnih razprava. Ali tuj nam se prikazuje na prvi pogled posve neponjatno i čudno protuslovlje između „I z p o v j e d i” i svjedočanstva, što ga nalažasmo na stranicama svih prijašnjih djela grofa Tolstoja.

I zaista : u „I z p o v j e d i” grof Tolstoj veli, da je on, makar je u njemu bila uzljuljana vjera u napredak još prije ženitbe, i poslie ženitbe, tečajem 15 godina, t. j. malone do konca sedamdesetih godina, nastavljao prijašnji bezbrižni život. Sav njegov život skupljao se je u porodici, oko žene i djece, u brigama za umnažanje sredstava za život. Ne gledeći na to, što je više nego petnaest godina smatrao spisateljstvo tricama i kućinama, on je sveudilj dalje pisao. „Ja sam okusio već napast spisateljstva, napast goleme novčane nagrade i pljeskanja za neznatan napor, i podao sam mu se, kao sredstvu za poboljšanje svoga materijalnoga položaja i da zatomim u duši sva pitanja o smislu života svoga i obćega“.

I tekak nakon što je minulo petnaest godina, stadoše ga najednoč zaokupljati trenutci dvojba, život mu se ustavljao, kao da nije znao, kako ima da živi i što da radi, stao je pitati : zašto ovo? u koju svrhu? što će biti kašnje? a što se to mene tiče? — gubio se je i stao da ništa ne shvaća. Ti trenutci učestavali su i pretvorili se u pravo očajavanje : on je oćutio, da ne može živjeti, stao se je bojati života, u njemu je nikla težnja, da se izbavi života i on se je jedva jedvice uzdržao od samoubojstva.

Tada je stao tražiti smisao života u znanostima, u filozofiji, u vjeronanjima svjetskih ljudi, što su ga okruživali, ali nigdje nije našao odgovora. Napokon se je stao upoznavati sa siromašnim vjernicima, priprostim, neućenim ljudima, sa hodočastnicima, kalugjerima, razkolnicima, seljacima i tek tada je shvatio, da, hoće li živjeti i shvaćati smisao života, tada ne smije da taj smisao traži kod onih, koji su ga izgubili, te hoće da se sami ubiju, već kod milijardâ onih, koji su već poživjeli u tom životu i koji još žive, koji rade, te na sebi nose svoj i naš život.

„I što sam više prodirao u njihov život, — govori on, — tim sam ih više ljubio i tim je laglje bilo meni samomu živjeti. Živio sam tako dvie godine i sa mnom se zbio preokret, koji se je davno spremao u meni i kojega su klice davno živjele u meni. Život našega kruga ne samo da mi je postao odvratan, nego je izgubio i svaki smisao. Svi naši čini, umovanja, znanosti i umjetnosti — sve to mi se je pričinilo pukom tričarijom. Pojmio sam, da u tome ne valja tražiti smisao života. A djelovanje naroda, koji radi, koji tvori život, ukazalo mi se jedino pravim djelovanjem. I ja sam pojnio, da je smisao, što se daje tomu životu, istinit, i prihvatio sam ga . . . Pojmio sam, da je u svrhu, da se shvati smisao života, te u njemu uvidi dobro, prije svega nuždno, da naš vlastiti život ne bude bezsmislen i zao, a zatim je tek potreban razum, da svoje shvaćanje nazove riečju. Ako misliš i govoriš o čovječjem životu, tad valja govoriti o životu svega čovječanstva, a ne o životu nekolicine nametnika života. Zamrziti sebe, zaboravljati na sebe, ne misliti o sebi, ljubiti druge, — to je tek sredstvo, „da živiš i shvaćaš život, da ga ljubiš i smatraš dobrom . . .”

Ovako nam grof Tolstoj prikazuje u „I z p o v j e d i” prevrat, koji da se je zbio s njime, kad mu je bilo od prilike petdeset godina. No što nam pokazuju njegova djela? Već u „K o z a c i m a”, — u pripoviesti, napisanoj god. 1852., kad su Tolstoju bile tek 24 godine, on je izrekao doslovno iste misli i istim riečima o onome, što se imade smatrati pravom srećom, a i dalje zatim vidimo te iste ideje, kako se sve više i više razvijaju i zamrsuju, i u „L u z e r n u”, i u pedagožkim člancima, a prevrat, što ga u „V o j n i i m i r u” proživljuje Pierre Bezuhov, posve je nalik onomu, što ga je sam grof Tolstoj proživio deset godina kašnje nakon toga, što je izišao roman „V o j n a i m i r”. Istina je, da nam u „I z p o v j e d i” grof Tolstoj u neku ruku daje ključ za razjašnjenje te zagonetke, jer kaže, da se je taj prevrat davno već pripravljaio i da su klice njegove od uvijek u njemu živjele. Samo on, kako nam se čini, previše umanjuje značenje tih klica, te odviše naduvava sam preokret. U svim prije navedenim citatima iz njegovih djela nismo opazili tek skromne klice ili začetke, već podpuno izraženje onih misli, koje grof Tolstoj pripisuje preokretu.

Po značajki tih misli mora se uzeti, da su one bile uronjene u njegovu dušu već u sveučilišnim godinama onim ključanjem socijalnih ideja, koje su dale svoje obilježje drugoj polovini četrdesetih godina. Zatim su te misli, a da ni sam grof Tolstoj toga sviestno nije znao, u njem dozrievale sa dobom, našavši za svoj razvitak bogato tlo u genijalnim sposobnostima njegovim, te povoljne uvjete u pokretu šestdesetih godina. Te misli, pošto su grofa L. N. Tolstoja dovele do toga, da posve odsudi nametnički život inteligentnoga čovjeka sa svom evropskom civilizacijom, morale su u njemu probuditi težnju, da se slije s narodom. A to baš bijaše posljedak pokreta šestdesetih godina. K tomu naginjahu svi ikoliko dosljedni i smioni umovi. Pazite, da grof Tolstoj svoj preokret stavlja baš u polovinu sedamdesetih godina, uprav u onu epoku, kad je čitavo rusko društvo obuzela epidemička težnja, da ide u narod, pa je tako i grof Tolstoj s tim svojim preokretom samo slijedio utjecaj svojega vremena.

Iz svega toga slijedi jasno, da se ovdje doista ne radi o preokretu u pravom smislu rieči. To bijaše svoje vrsti umna i čudoredna kriza, kojoj jezgra bijaše u tome, da su se u ono doba, kad se je grof Tolstoj u poodmakloj dobi života već zasitio obezbiedjenoga i sretnoga života sa svim njegovim dobrima, one misli, koje su u njemu živjele tečajem mnogih godina, pod utjecajem toga zasićenja i duha vremena na jednoč razjasnile, zaoštrile te dobile novi, jarki kolorit ; započelo je slaganje obračuna o svem proživljenom životu ; pojavila se je spoznaja podpunoga protuslovlja toga života s mislima. U isti je mah grof Tolstoj oćutio strašnu duševnu prazninu, kad je vidio, kako su oboreni svi oni kumiri, kojima se je on prije klanjao, kumiri civilizacije, napredka, kulta istine i ljepote, — kumiri, koji su mu ostali bili od četrdesetih godina. Bilo je nužno, da se ta praznina ma čime izpunji, te da se stari kumiri izmiene novima.

Ali, davši duhu vremena, što ga je išlo, grof Tolstoj se je odmah s njim i razkrstio, čim se je zametnulo pitanje o novim, pozitivnim idealima. Moglo bi se pričiniti, da nam on u svojoj „I z p o v j e d i” daje posve jasno razumjeti, kako je moguće stopiti se s narodom, te usvojiti njegovo shvaćanje života i nje-

govu vjeru u život time samo, ako se okanimo prijašnjega nametničkoga života, te stanemo raditi onako, kako radi narod. Grof Tolstoj nije se ustavio kod ove obće neosporive teze. On je pošao dalje u svojoj težnji, da se stoji s narodom. Pošto su se sve pozitivne znanosti razvile na osnovci nametničtva, te nisu davale odgovora na pitanja o bitnosti života, to je grof Tolstoj stao u djuture zabacivati sve te znanosti bez iznimke, počevši od astronomije pa sve do kemije i medicine. Pak, jer je narod sve svoje znanje crpao iz jedinih izvora u obliku raznih nauka starih iztočnih mudraca, to se je i grof Tolstoj posvetio proučavanju i tumačenju tih izvora, misleći, da se jedino u njima može pronaći prava spoznaja smisla života. Napokon, — a to je najgore, — u njemu se konačno razviše i učvrstiše one klice individualizma, koje u njemu zamjećivasmo već i prije; zabacivši skupni društveni napredak, on je došao do osvjedočenja, da se jedini razvoj i poboljšanje ljudskoga roda nalazi u ćudorednom samousavršenju svakoga ćovjeka naposeb. Iz te teze posljedila je dosljedno i ideja, da se zlu ne valja protiviti nasiljem, a jednako je stao zabacivati ne samo sve socijalne reforme, nego i sve socijalne funkcije, štono nastadoše historijskim razvitkom; napokon vidimo u „K r e u t z e r o v o j s o n a t i”, da Tolstoj zabacuje i posljednju društvenu sponu — porodicu, te propovieda, dogodilo se, što mu drago, bezbraćje, makar oživotvorenje ovoga neprirodnoga ideala prietilo i uništenjem ljudskoga roda.

VII.

U romanu *A n n a K a r e n i n a*, koji je napisan baš za krize, vidi se već oštar odraz te krize. Na prvoj stranici romana iznenadjuje vas grozni motto: „Osveta je moja, ja ću ju vratiti”, koji podaje romanu ćudoredno-teološki znaćaj. Istina je, pisac kao da sasvim zaboravlja na taj motto, kad poćinje razvijati svoj roman. U njemu uzkršnjuje umjetnik i pripoviedać ćetredesetih godina i povedavši se za umjetnićkim ciljevima, on nam slika život velikoga svieta naše dobe u svim njegovim podrobnostima, izvodeći pred nas množitvo znaćajeva i tipova, baš kao i u „*V o j n i i m i r u*”; ti tipovi izcrpljuju opet sasvim predstavnike velikoga svieta. Istina je i to, da se u razvitku

sadržaja pisac sasvim odalečuje od svoga motta, jer taj motto, primijenjen svagdanjemu i sitnomu svjetskomu preljubu, izgleda kao da navaljuješ uškom sjekire na muhu, ipak nam pisac realista predočuje takvu naravnu i kobnu neizbježivost u razvitku strasti svojih heroja, da se u vama nehotice radja misao: čemu tu treba kakve odmazde?

Uza sve to i taj roman, koji je na medji krize, odrazuje u sebi kako prijašnji, tako i novi slied misli grofa L. Tolstoja. Vidjeli smo već gore, kako je Tolstoj nakon toga, što se je udaljio u selo i oženio, pak sve do krize, njegovao u svojoj duši ideal vlastelina gospodara, koji je odgovarao njegovomu ličnomu životu i položaju u društvu, ideal vlastelina-gospodara, koji živi na selu posve osamljeno od svih društvenih smjerova. Prema tomu idealu kulturnoga moskovskoga absentizma on dieli i sve junake svoga romana na desničare i ljevičare, smatrajući ih u toliko pozitivnijima i stalnijima, u koliko čvršće stoje na kulturnoj podlozi, te se manje zanose za tašte svjetske strasti i pohote ili za efemerne dnevne smjerove. Prema tomu stoje desno Konstantin Dmitrijevič Levin, porodica knezova Ščerbackih i plemić Svijažkij; lievo — sva ostala lica romana. Tu je i Sergij Ivanović Koznyšev, koji se hinjeno bavi slavenskim pitanjem; i Metrov, koji ruski život mjeri aršinom zapadno-evropskih teorija, i Aleksej Aleksandrovič Karenin — birokratska makina sa bezbojnim olovnim očima, koje odaju ograničene umne sposobnosti; i nabožna grofica Lidija Ivanovna, sektarica iz velikoga svieta sa tvrdim srcem; i knjeginjica Betsi Tverskaja sa svojim svjetskim krugom, koji se jednom rukom drži za dvor, da ne spane do polusvieta; i knez Stepan Arkadjevič Oblonskij, epikurejac i razkošnik od pete do glave, koji upropašćuje porodicu razsipnošću i vriedja ženu nevjerom. Tuj je i Nikolaj Levin s nečudorednim živovanjem razvratnika, koji je izpao iz kruga; tu je na posljedku i zločinački oskrvrnitelj tudje ložnice — grof Aleksej Kirilovič Vronskij, sa sukrievkom preljuba, Annom Arkadjevnom Kareninovom. Potonji kao oni, koji su najviše sašli s kulturnoga tla, te se podali svjetskoj izpraznosti, sačinjavaju u romanu žrtve nebeske osvete.

No, dok je taj roman u obće proniknut uzduhom starih ideala moskovskoga absentizma, njegov konac nosi jarke tragove

one krize, koja se je desila s autorom oko onoga doba, kad je roman pisao. Tako grof Tolstoj, nezadovoljan sa svojim prijašnjim idealima, čini, da i njegov heroj Levin proživljuje onu istu krizu, koju je netom proživio i sam grof Tolstoj, i ta je kriza opisana daleko svestranije i potanje, nego u *Vojni i miru* (s Pierrom Bezuhovim).

Poslie romana *Anna Karenina* pokušao je Tolstoj još jednom, da nastavi svoje čisto umjetničko djelovanje, jer se je bio vratio izradbi već od prije zasnovanoga romana „*Dekabristi*“, ali se je ograničio na novu varijaciju prvih dviju glava. Mistično-bogoslovne ideje mamile su ga na novi put i on počinje pisati kritiku bogoslovlja, prevoditi i tumačiti *Evangelje*. Godine 1883. izašlo je u „*Moskov. Vêdomostima*“ pismo o narodnom popisu. Zatim su sledila djela: „*Iz povjed*“; „*U čemu je moja vjera*“; „*Dakle što nam je činiti?*“ — „*Što je sreća?*“ „*Iz uspomena o popisu*“ i dr.

Sva ta djela, koja su grofu Tolstoju stekla mnoštvo privrženika i pristalica, koji su bili sastavili i neke ruke sektu, silno su zapanjila, a i ožalostila one štovatelje talenta grofa Tolstoja, koji su zdravo mislili, te u mistično-bogoslovnim njegovim umovanjima nazrievali njegov pad i gubitak velikoga talenta za Rusiju. Uzporedjivali su dapače udes grofa Tolstoja s udesom Gogoljevim, ma da ta uporedba ne podnosi kritike, jer u grofa Tolstoja uz misli, kojima ugadja obskuratizmu našega vremena, nalazite i svjetlih ideja, koje daleko pretječu naše doba svojim smionim i dosljednim demokratizmom.

Ne ograničujući se samo na razprave, u kojima izlaže svoje nove ideje i svoju novu vjeru, grof Tolstoj napisao je od 1881. godine čitav niz malih pripoviesti za puk, što ih je tiskala tvrdka *Posrednik*, društvo za razširivanje jeftinih narodnih knjiga, a utemeljiše ga drugovi i privrženici grofa Tolstoja. Takove su pripoviesti: *Kako ljudi živu*. — *Bog pravdu vidi, ali brzo ne izreče*. — *Ako pustiš vatru, ne ugasiš je brzo*. — *Dva starca*. — *Gdje je ljubav, tamo je i Bog*. — *Komedija Tvorničar rakije*, i mn. dr. Ove pripoviesti, uza svu jednostavnost i krasotu jezika, djeluju ipak neugodno time, što u njima pre-

više ima elementa čudnovatoga, u čemu se opaža umjetno oponašanje narodnih legenda i bajka. Tendencioznost i namjernost proviruje iz svakoga redka.

Kao svjetiljka što utrnjuje, zasjavao je pokadšto jarko i talenat grofa Tolstoja, t. j. u osamdesetim i devetdesetim godinama. Tako je sredinom osamdesetih godina napisana pripoviest: *Smrt Ivana Iljića*. Godine 1887. izašla je tiskom drama iz narodnoga života: „*Vlast tmine*”. Godine 1895. izišla je pripoviest „*Gospodar i sluga*”. U tim djelima, uza svu njihovu tendencioznost prema duhu nove nauke grofa L. Tolstoja, jarko prosieva divni njegov talenat te nas očarava, kako nas je očaravao i u prijašnjim, najboljim njegovim djelima.

Godine 1898. pojavio se je u žurnalu: „*Voprosy filosofii i psihologii*”, a zatim u posebnom izdanju traktat: „*Što je umjetnost?*”, u kojem uz običajne paradokse, svojstvene filozofskim i čudorednim umovanjima grofa L. N. Tolstoja, susrećete niz misli o umjetnosti, koje vas prenerazuju svojom dubinom, originalnošću i smionom ovošću. Napokon je posljednje veće djelo grofa Tolstoja roman „*Uz krsnu ću*”, odštampan u „*Nivi*” god. 1899. Ovaj roman dokazuje, da Tolstojevljeva stvaralačka snaga nije samo u prijašnjoj svojoj jakosti, nego da je gotovo porasla, ma da je grofu Tolstoju bilo god. 1898. sedamdeset godina dobe, što je proslavljeno bilo po svoj vanjskoj a i ruskoj štampi.

POGLAVLJE JEDANAESTO.

I. Djetinjstvo i odgoj Fedora Mihajlovića Dostojevskoga. — II. Njegov život do prognanstva. — III. Prognanstvo. Ženitba. Povratak. Izdavanje žurnala. — IV. Ostali život do smrti. — V. Razlika Dostojevskoga od ostalih pripoviedača četrdesetih godina po nazorima o svietu i značaju stvaranja. — VI. Zamršénost sadržaja. Psihatrička analiza. Surovost, Prevladjujúći tipovi. — VII. Dvie periode njegovoga književnoga djelovanja i karakteristika svake periode. Prosjevi svjetlosti posred natražnjačkoga mraka.

I.

Ako smo u svakom pripoviedaču četrdesetih godina, što smo ih dosele razmatrali, našli mnogo individualnih osebina, to se Fedor Mihajlović Dostojevskij, s kojim ćemo se sada baviti, još jače razlikuje od njih svih, jer on gotovo sasvim prelazi okvire škole četrdesetih godina te zaprema posebno mjesto u ruskoj književnosti.

Glavni uzroci te razlike prije svega su u tome, što je većina pripoviedača četrdesetih godina potjecala iz promaženoga plemstva, dok je Dostojevskij bio sin neplemića, iz staleža službeničkoga, kolerično i nezvozno diete gradsko; a zatim, — dok je većina od njih pripadala imućnomu staležu, Dostojevskij je medju njima bio predstavnik tek nastajućega staleža inteligentnoga proletarijata.

Otac Dostojevskijev, Mihailo Andrejević, štopski liečnik, služio je u moskovskoj Marijinskoj bolnici. Mati njegova, Marja Fedorovna, bijaše kći moskovskoga trgovca Nečajeva. Mihajlo Andrejević imao je sedmero djece, od kojih se je Fedor Mihajlović Dostojevskij, kao drugi sin, rodio 30. listopada 1821. godine. Državni stan u bolnici, u kojem se je Dostojevskij rodio i sproveo djetinjstvo, sastojao je samo od dvie sobe, predsoblja i kuhinje i u tom malenom stanu stisnula se je čitava obitelj.

U njoj su vladali strogo religiozni i patrijarkalni običaji, ali ublaženi višom naobrazbom glave obitelji. Djece nisu šibali ni tukli i jedina je kazna bila u tome, što bi otac pokadšto planuo te se bavio s djecom, kad su učila ili izradjivala svoje zadaće.

No djetinjstvo Dostojevskoga nije prošlo ni bez sela. Godine 1831. nabavili su roditelji njegovi malo dobarce u tulskoj guberniji, u kaširskom kotaru, kojih 150 vrsta od Moskve. Na ovo dobarce preseljivala bi se rano svakoga proljeća majka s djecom, te bi taj sproveda čitavo ljeto. Po riečima samoga Dostojevskoga, selo je u njem ostavilo „dubok i silan dojam, što se nije izgadio ni kroz sav kašniji život”, te je sve u njemu bilo za nj puno najdražih uspomena. Uza sve to su, kako ćemo kasnije vidjeti, dojmovi gradskoga života, najvećma utjecali na Dostojevskijevo stvaranje i njegova djela.

Prvu obuku davala je djeci mati. Zatim su kuću polazila dva učitelja: djakon iz Jelizavetinskoga zavoda predavao je vjeronauk, a učitelj s istoga zavoda, N. I. Sušard, podučavao je djecu u franczkom jeziku. Sušard je imao pripravnici tečaj za polaznike. U taj su tečaj bila dana oba starija sina, da se priprave za pristup u srednju školu; u latinskom jeziku podučavao je sinove sam otac.

Godine 1834. smjestiše Fedora Dostojevskoga i starijega mu brata Mihajla u glasoviti za onda penzionat u Moskvi L. P. Čermaka. To je bio zatvoren zavod, iz kojega su djecu puštali tek na blagdane i velike praznike. U zavodu su postupali s djecom razborito i čovječno i odabirali valjane nastavnike. U višim razredima predavali su ovdje i sveučilištni profesori — D. M. Perevoščikov matematiku, I. I. Davidov književnost i dr.

Roditelji Dostojevskijevi priredjivali su često po večerima obiteljska čitanja, na kojima su i djeca prisustvovala. Čitala se je „P o v i e s t r u s k e d r ž a v e“ od Karamzina, „P i s m a r u s k o g a p u t n i k a“ i pripoviesti, životopis Lomonosova, Ks. Polevoga, djela Deržavinova, Žukovskijeva, romani Zagoškinovi, Lažečnikovljevi, priče kozaka Luganskoga i dr.

Kad je Fedor Mihajlović stupio u penzionat Čermakov, proširio se je krug njegovoga čitanja: braća su tamo dobivala mnogo knjiga. Dostojevskij je nada sve volio putopise. Isto-

dobno je čitao romane Walter Scotta i Hofmana, upoznao se je s Puškinom, čitao je i romane Narježnoga i Veltmana.

Početkom 1837. godine umrla je majka Fedora M. Dostojevskoga. Iste godine odveo je otac oba starija sina u Petrograd, da ih smjesti u njemačku školu. Tada je Dostojevskomu bilo 15 godina. Evo kako on u „Dnevniku Pisatelja” (1876 br. 1.) opisuje ovo putovanje i svoje duševno stanje u ono doba :

„Bio je mjesec svibanj, vladala je vrućina. Putovali smo u najmljenim kolima, malo ne korakom, te smo na stanicama popostojavali po dva i po tri sata. Sjećam se, kako nam je napokon dosadilo to putovanje, koje je trajalo gotovo cijeli tjedan. Ja i brat čeznuli smo za novim životom, užasno smo o nečemu snatрили, o svem „prekrasnom i uzvišenom”, — tada su te riječi bile još svježije te su se izgovarale bez ironije. A koliko je onda bilo takovih krasnih gesala ! Mi smo strastveno u nešto vjerovali i ma da smo obojica izvrstno znali sve, što je bilo potrebno za izpit iz matematike, snatрили smo samo o poeziji i pjesnicima. Brat je pravio stihove, danomice po tri pjesme, pače i putem, a ja sam neprestance u glavi sastavljao roman iz mletačkoga života. Tada je tek pred dva mjeseca bio poginuo Puškin, pa ja i brat dogovarismo se putem, kako ćemo, čim prispijemo u Petrograd, odmah posjetiti mjesto dvoboja i bivši stan Puškinov, da vidimo sobu, u kojoj je izdahnuo veliku svoju dušu . . .”

Kad su dječaci došli u Petrograd, bijahu smješteni u pripravni penzionat K. F. Kostomarova te je Fedor M. Dostojevskij bio upisan početkom naučne godine u mjerničku školu, dok mu brata Mihajla radi boležljivosti nisu htjeli primiti.

Okolnost, što je stupio u strukovni zavod, u kojem su prevladjivale praktične znanosti, dok se je malo pazilo na obću naobrazbu i razvitak, silno je djelovala na sav život Dostojevskoga i na čitavo njegovo shvaćanje svieta. Bez sumnje, taj okolnosti imao je je nada sve zahvaliti onu stalnost, kojom je kroz sav svoj život čuvao svoja vjerovanja iz djetinjstva.

Uz književniče sklonosti, koje se u Dostojevskoga već pojavile, pojmljivo je, da se on nije osobito revno bavio suhoparnim predmetima u mjerničkom učilištu. Polazući kako tako izpite, on je 1838. god. morao ponavljati jedan tečaj. Vječito zamiš-

ljen i turoban, Dostojevskij se je slabo sprijateljivao s drugovima, danju i noću sjedio je za knjigama i svojim prvim književnim pokušajima. Zato se je on, dok je bio u zavodu, upoznao osim s ruskim klasicima još i s Goetheom, Schillerom, Hofmanom, V. Hugonom, George Sandovom, Balzacom i drugim piscima. Pod utjecajem Puškina stao je pisati dramu *B o r i s G o d u n o v*. Silan dojam, što ga je na Dostojevskoga učinila njemačka tragedkinja Lilli Loewe u drami *M a r i j a S t u a r t*, potakao je mladoga djaka, da ovaj tema obradi na svoj način ; u tu svrhu dao je se na čitanje, da se pripravi za pisanje te drame ; do god. 1842. samo se je bavio dramom i načinio neko iko nacрта.

U to je god. 1839. umro otac Dostojevskoga. Skrbnikom djece postao je muž sestre Dostojevskoga, Karelina. Godine 1843. Dostojevskij je svršio podpunu tečaj, te je namješten bio u službu kod petrogradskoga mjerničkoga zapovjedništva, u odsjeku za nacрте.

II.

Kad je Dostojevskij izišao iz učilišta, započeo je njegov bećarski, ciganski život, pun oskudice. Ne može se reći, da je on bio bez sredstava. Skupa s državnom plaćom i onim novcem, što mu ga je davao štitnik iz Moskve, Dostojevskij je imao godišnji prihod od 5000 rubalja. Ali on je bio vanredno nepraktičan, novac mu je prolazio kroz prste nevjerojatnom brzinom te je vječno bio bez novaca i silno zadužen. Ovdje imademo pred sobom crtu njegova značaja, koja ga je kroz sav život pratila : vječno, sve do groba, on se je tužio, da nema novaca, tražio je zajmove, predujmove i nikako nije mogao da sastavi kraj s krajem. Bio je to čovjek, koji se je uznosio, sa silnim strastima, te nije nikako htio, da oskudieva u čem bilo ; u mladosti je povrh toga bio strastven igrač, osobito je rado igrao billard.

Materijalni se je položaj Dostojevskoga pogoršao, kad je god. 1844. napustio službu, jer mu je mjernička služba škodila i posve se razilazila s njegovim književničkim sklonostima. Tu je službu nadomjestio prevadjanjem romana George Sandove za nakladnike uz nagradu po 25 rubalja za tabak. Nakon što je ostavio službu, sjeo je Dostojevskij za svoj prvi roman: „*B i e d n i*

lj u di“. U svibnju 1845. napisao je roman do kraja, pa ga je poslao po svomu negdašnjemu saučeniku Grigoroviću Nekrasovu, koji se je baš spremao, da izdaje zbornik. U „Dnevniku Pisatelja“ (1877. br. I.) Dostojevskij opisuje potanko onaj uzhit, s kojim su Grigorović i Nekrasov, pročitavši njegov roman, dojurili noću k njemu i kako je kašnje Nekrasov predao roman Bjelinskomu uz poklik: „Pojavio se je novi Gogolj!“, na što je Bjelinskij strogo primetio: „Kod nas Gogolji rastu kao gljive“. Ali kad je roman pročitao, to je uzbudjeno uzkliknuo: „Dovedite, dovedite ga što prije! . . .“

Roman nije još ni svjetlo ugledao (izašao je početkom 1846 u „Petrogradskom zborniku“, što ga je izdavao Nekrasov), već je Dostojevskij stekao laskavu znamenitost u književnim krugovima.

„No, brate, — piše Dostojevskij svomu bratu Mihajlu 16. srpnja 1845. god — ja mislim, da moja slava ne će nikad dostići visine, na kojoj je sada. Svuda vanredno poćitanje, svi su glede mene vrlo strašno radoznali. Upoznao sam se s mnoštvom najćestitijih ljudi. Knez Odoevskij moli me, da ga usrećim posjetom, a grof Sollogub ćupa si kose od oćajanja. Panajev mu je kazao, da se je pojavio talenat, koj će ih sve osramotiti. Sollogub je obišao sve i došavši Krajevskomu, najednoć ga je zapitao: „Tko je taj Dostojevskij? Gdje bih mogao naći Dostojevskoga?“ Krajevskij, koji nikomu ne laska, već sliepo svakomu kreše u lice, odvraća mu, da Dostojevskij ne će htjeti izkazati grofu ćasti, pa ga usrećiti svojim posjetom. I zbilja je tako: plemić podigao se sad na štule i misli, da će mene uništiti velićajnošću svoje ljubavi. Svi me primaju kao ćudo. Ne mogu ni usta otvoriti, a da po svim kutovima ne ponavljaju, da je Dostojevskij rekao i ovo i ono. Dostojevskij hoće da ćini ovo ili ono. Bjelinskij me nada sve ljubi. Neki dan vratio se je iz Pariza pjesnik Turgenjev (za cielo si ćuo o tome) i odmah se je tako sprijateljio sa mnom, da Bjelinskij to razjašnjuje time, e se je Turgenjev zaljubio u mene . . .“

Iz hvastavoga tona u tom pismu moće se suditi, kako se je mladomu spisatelju zavrtjelo u glavi od nagloga uspjeha. Kao ćovjek vrlo zanesene ćudi, Dostojevskij nije mogao sakriti ni u nućdnim granicama uzdržati samoljublje, što je u njemu

zaigralo; uzobiestio se je, a zato su njegovi odnosi prema Bjelinskomu, Nekrasovu i čitavomu kolu oko „Sovremennika” postali napeti, pa se izkvarili. Poslie „Siromašnih ljudi” samo je „Roman u devet pisama” bio uvršten u prvu knjigu „Sovremennika” za god. 1847. i „Polzunkov” u „Illustrirovanom Almanaku”, što su ga Nekrasov i Panajev izdali 1848. god. Ostala djela iz prve periode bijahu priobćivana u „Otečestvennim Zapiscima”: „Podobnjak” (Dvojnik) god. 1846.; „Gospodin Proharčev” 1846.; „Domaćica” 1847.; „Slabo srce” 1848.; „Tudja žena” (1848.); „Ljubomorni muž” 1848.; „Bori svatba” 1848.; „Svietle noći” 1848.; „Netočka Nezvanova” 1849.; i napokon „Mali junak”, napisan 1849. bješe uvršten u „Otečestven. Zap.” u kolovozu 1857., kad se je Dostojevskij već vratio iz prognanstva.

Ohladnjenju prema kolu ljudi oko „Sovremennika” dopriniela je naravno i razlika uvjerenja, koja se je već tada stala pokazivati izmedju Dostojevskoga i ovoga kruga. Zanesavši se, radi svojih prepiraka s Bjelinskim, za političke i socijalne ideje, što su vladale u tom krugu, Dostojevskij je u isti par uztrajno branio svoje religiozne nazore, pa su ga za to članovi toga kruga stali smatrati zaostalim čovjekom. Ovom razlikom nazora razjašnjuje se, što je Bjelinskij u svojem razgledu književnosti za godinu 1847., bezobzirnomo oštrinom napao na novu pripoviest Dostojevskoga „Domaćica”, našavši, da Dostojevskij u toj pripoviesti kuša izmiriti Marlinskoga s Hofmanom, a uz put se je značajno izrugao tomu, što se junak te pripoviesti, Ordynov, bavi još i znanošću. „Iz rieči i čina Ordynova, — piše Bjelinskij, — ne vidi se, da bi se on bavio kakvom znanošću, ali se može pomisliti iz rieči i čina njegovih, da se silno bavi kabalistikom, magijom, — u kratko čarobijom. Al’ eto, to nije znanost, već prava glupost; ipak je zanimanje takvom znanošću udarilo na Ordynova svoj žig, t. j. učinilo ga je nalikim smušenomu ludjaku”.

Kad se je razišao s krugom oko „Sovremennika”, Dostojevskij se je približio Beketovu i S. D. Jakovskomu i zanoseći se sveudilj za socializam, nastanio se je s nekim prijateljima u zajedničkom stanu po načelima asocijacije. „Napokon,

— piše on bratu, — ja sam predložio, da stanujemo zajedno. Najmismo veliki stan i svi troškovi kućanstva, u svim njegovim granama, ne nadmašuju 1200 rubalja u papiru za pojedinca na godinu. Tako su velike blagodati udruživanja”.

Dokora je ušao u Durovljevo udruženje Fourierovaca, umjerenije udruženje, nego li je bilo udruženje Petraševskijevaca. Po tvrdnji Miljukova, u tom kolu „nije bilo nikakvih č sto prevratnih osnova”. Durovljevci ustajali su samo proti strogosti tadašnje cenzure, proti kmetstvu i upravnim zloporabama, ali su malo pomišljali na promjenu oblika vladanja, nasliedujući u tome nauku Fourierovu i njegovih sljedbenika, koji nisu podavali nikakvoga značenja političkim prevratima.

U ostalom, kad se je jednoč porodila prepirka o sredstvima oslobodjenja seljaka, pa je na primjetbu Dostojevskoga, da „ruski narod ne će poći stopama evropskih prevratnika“ netko odvratio: „Ali ako se ukaže, da seljake nije moći osloboditi drugačije, nego ustankom?” — Dostojevski je uzkliknuo: „Dakle makar i ustankom! . . .”

No ovaj strastveni poklik bijaše tek trenutačna zanesenost, u obće je Dostojevskij bio vrlo dalek od ma kakovih prevratnih osnova, zanosno je deklamovao Puškinove stihove o padu robstva „na mig carev” i uporno je tvrdio, da sve socijalističke teorije ne znače za Rusiju ništa, već da u obćini, u udruzi (arteli) i zamjenitom jamstvu davno već postoje daleko čvršći i normalniji temelji, nego li su sva maštanja Saint-Simona i njegove škole i da se njemu život u Ikarijskoj falansteriji čini užasnijim i odvratnijim od života u ma kakvoj robiji.

Ipak je Dostojevskij 23. travnja 1849. bio uhapšen skupa sa ostalim petraševcima, zatvoren u tvrdjavu i stavljen pred vojni sud, obtužen, da je „sudjelovao u razgovorima o strogosti cenzure, da je u jednoj sjednici mjeseca ožujka 1849. pročitao iz Moskve od Pleščejeva primljeno pismo Bjelinskoga na Gogolja, zatim da ga je čitao na sastancima kod Durova te uručio Monbelliu, da pismo prepíše. Na sastancima pak kod Durova da je slušao čitanje razprava, da je znao za naum, da se ustroji tiskara, a kod Spješnjeva da je slušao čitanje „Vojničke besjede”.“

Kako je poznato, ratni sud odsudio je sve petraševce, medju njima i Dostojevskoga, na kazan smrti prahom i olovom, a ta

užasna osuda pročitana bi odsudjenicima 22. prosinca 1849. god., te su ovi punih dvadeset minuta bili nesumnjivo uvjereni, da ih za nekoliko minuta ne će više biti među živima. Ali po najvišoj zapovjedi smrtna je kazna bila promienjena, te je udes odsudjenika raznoliko bilo ublažen. Dostojevskij bijaše konačno odsudjen na robiju od četiri godine, a zatim je imao isto toliko godina služiti kao prosti vojnik.

Na sam badnjak odpraviše Dostojevskoga u Sibiriju. „Ma li j u n a k“ bijaše posljednja Dostojevskijeva pripoviest iz te epoke njegova života, napisana je bila već u tvrdjavi, a zatim bi književno djelovanje njegovo prekinuto na više godina.

III.

Imajući uza se E v a n g j e l j e, što mu ga darovaše žene dekabrista, koje su u tamnici u Tobolsku posjetile petraševce, te im dale svoj blagoslov i zaželljile sretno prebivanje na robiji, Dostojevskij bi smješten u tamnicu, gdje je sproveo sve četiri godine kazne. U „Z a p i s c i m a i z m r t v e k u ć e“ opisuje Dostojevskij potanko svoj život u omskoj tamnici i sve dojmove. Smatramo suvišnim navoditi što iz te knjige. Opažamo samo, da je robija učinila vanredno težak i nepovoljan utjecaj na Dostojevskijevo shvaćanje o svietu i na njegovo mišljenje. Istina je, njemu je bilo moguće, da se sblžiži s narodom, da ga proučava, ali se je on u isti mah zadojio i duhom narodnoga misti-cizma, koji je svojstven zanemarenim, neukim ljudima. Njegovo shvaćanje o svietu, kako jur spomenusmo, stajalo je na visini djetinjih vjerovanja. Robija ih je još pojačala, jer ga je naučila, da u onim vjerovanjima gleda temelj narodnoga duha i ruskoga života. Dodajte k tomu podpuno odtudjenje od književnosti ; u kaznionu nije dopirala nikakva knjiga. Pune tri godine Dostojevskij nije imao ništa u ruci do li Evangjelja, pa je, po vlastitim riečima, „čitajući iz nužde samo Evangjelje, jasnije i dublje mogao shvatiti smisao kršćanstva“.

Tekar posljednje godine, kad je došao novi „plac-major“, poboljšao se je položaj Dostojevskoga. „U gradu, — piše on, — među službujućim časticima našao sam znanaca i davnih saučenika. Obnovio sam s njima odnose. Po njima sam mogao

dobiti više novaca, mogao sam pisati u otačbinu i dobivati knjiga. Teško je prikazati ono čudno, u isti par uzbudjujuće čuvstvo, što ga je izazvala u meni prva knjiga, što sam ju u tamnici pročitao. To bijaše knjiga nekoga žurnala. Baš kao da je k meni doletjela viest s onoga svijeta . . . osobito sam pohlepno čitao razpravu, pod kojom sam ugledao podpis poznatog mi, nekoč blizkog, čovjeka . . . Ali već su i nova imena zvučila . . . Pohlepno sam se žurio, da se s njima upoznam i bio sam žalostan, što imadem tako malo knjiga . . . Prije, za prijašnjega upravitelja kaznionu, bilo je dapače opasno nositi knjige u kaznionu”.

I zdravlje Dostojevskoga u velike se narušilo u kaznioni. Od djetinjstva je bolovao na živcima, te su mu prije uhapšenja živci bili već tako poremećeni, da je god. 1846. samo malo manjkalo, da ne oboli duševno, pa samo brizi i njezi svojih prijatelja Beketova i Janovskoga pripisuje, što je bio izličen. Već tada bi ga noću podilazio onaj mistični strah, štono ga potanko opisuje u romanu „P o n i ž e n i i u v r i e d j e n i”, a pokadšto je bilo nastupa padavice. U Sibiriji se je njegova bolest konačno razvila, te došla do takvoga stepena, da se je i sam Dostojevskij morao uvjeriti o njezinom značaju.

Kad je minuo rok kazne na robiju, 2. ožujka 1854., Dostojevskij bude uvršten kao vojnik u 7. sibirsko-linijski bataljun ; a 1. listopada 1855. bi imenovan podporučnikom, te je ostavljen u istom bataljunu. Njegov se je položaj znatno poboljšao, čim je prestala robija. On je bio na slobodi, bez okova, bilo mu je moguće, da bude na samu ; pomanjkanje samoće mučilo ga je najvećma u kaznioni ; stao je dopisivati s rodbinom i prijateljima, počeo je i pisati. U Sibiriji je napisao pripoviesti „S t r i č e v s a n” i „S e l o S t e p a n č i k o v o i n j e g o v i ž i t e l j i”, pa je već zamislio bio i „Z a p i s k e i z m r t v e k u ć e”. U isti par proživio je vlastiti roman, koji ga je silno izmučio, i moralno i fizično, ali je završio brakom 6. ožujka 1856. god. s udovom Marjom Dmitrijevnom Isajevom.

Napokon, iza velikoga i dugotrajnoga nastojanja i moljanja, bilo je Dostojevskomu dozvoljeno, da odputuje iz Sibirije u evropsku Rusiju, pa se nastani u Tveru. Propustnicu dobio je 30. srpnja 1859., pa je već pred jesen stigao u Tver ; još

u zimi iste godine bijaše mu dozvoljeno, da može boraviti u prijestolnicama.

Dočepavši se podpune slobode, Dostojevskij, zanesen društvenim pokretom, koji je u ono doba bio na vrhuncu, nije se mogao ograničiti na samu beletristiku, pa je već sljedeće godine s bratom Mihajlom zasnovao žurnal „Vremja“, koji je počeo izlaziti početkom 1861. godine,

Kako pravac žurnala, tako i sastav suradnika (Apolon Grigorjev, Strahov i dr.) svjedoče dosta o onim nazorima o svietu, koji su se tada kristalizovali u Dostojevskoga i zatim se postepeno razvijali tečajem čitavoga njegovoga života. To bijaše ono poluslavenofilsko, poluzapadnjačko naučanje, kojega su privrženici nosili naziv domaćinaca (počvenniki) i koje se je, kako smo u trećem poglavlju pokazali, pojavilo najprije u „Moskvitjaninu“, a prvim mu je začetnikom i predstavnikom bio Apolon Grigorjev. Sada je toj struji stupio na čelo Dostojevskij, te od njega i potječe njezin naziv, jer izrazi: mi smo se odbili od svojega tla (doma), mi moramo tražiti svoje tlo, bijahu omiljele fraze Dostojevskoga, te ih nalazimo već u prvom članku njegovoga žurnala.

Kako je oduševljeno i marljivo sudjelovao Dostojevskij u novom žurnalu, vidi se odatle, što je već u prvoj knjizi stao priobćivati roman „Poniženii uvriedjeni“, a istodobno bijahu tečajem 1861. i 1862. priobćeni u žurnalu i „Zapisci iz mrtvoga doma“. Osim toga je Dostojevskij preuzeo bio kritički odjel, koji je započeo sa člankom: „Niz članaka o ruskoj književnosti. Uvod“. Osim toga je sudjelovao i u drugom radu kod žurnala, oko stastavljanja pojedinih knjiga žurnala, oko izbora i naručivanja članaka, te je u prvoj knjizi izradio feljton, koji je bio povjeren Minajevu, ali se Dostojevskom nije svidio, pa je na brzu ruku napisao svoj članak pod naslovom: „Sanje u stihovima i prozi“, stavivši u nju sve stihove, kojima je bio protkan feljton Minajeva. Ovakovoga napora nije mogao dugo izdržati narušeni organizam Dostojevskoga i on je trećega mjeseca obolio.

No za to je žurnal imao za ono doba znamenit uspjeh. Prve godine imao je 2300 predplatnika; druge godine preko 4000. Ovaj uspjeh omogućio je Dostojevskom, da godine 1862.

prvi put putuje u inozemstvo; posljedkom toga putovanja bijahu: „Zimnje bilježke o ljetnim dojmovima”, priobćene u „Vremenu” za god. 1863.

Ali dnevi žurnala „Vremja” bijahu izbrojeni. Uništena je članak Strahovljeva „Kobno pitanje”, uvršten u 4. knjizi „Vremena”, napisan povodom ustanka u Poljskoj, ali tako nespretno, netaktično i mračno, da ga je uprava shvatila u skroz protivnom smislu, pa je žurnal bio zabranjen odmah, nakon što je izišla 4. knjiga za god. 1863.

Ovaj poraz nije spriječio, da Dostojevskij u ljetu 1863. ne putuje po drugi put u inozemstvo, ali ovaj put ni iz daleka tako sretno, kako je to bilo prvi put. Naginjući po naravi na igru, zamamila ga je ruleta u nekom njemačkom gradiću. Nu dok je za svojega prvoga putovanja dobio 11.000 franaka, to je ovaj put proigrao sve do posljednjega rublja, tako da su njegovi prijatelji morali za njega pozajmljivati novaca na račun budućega rada u redakciji „Biblioteke dlja Čtenija”. Na uspomenu ove epizode, napisao je kašnje Dostojevskij roman „Igrač”.

Sljedeća godina bila je za Dostojevskoga još nesretnija: prije svega izgubio je dvoje najbližih mu ljudi, ženu i brata Mihajla, a zatim je proživio žalostni neuspjeh s novim žurnalom, što ga je poduzeo mjesto „Vremena”, naime s „Epokom”.

Ovaj žurnal nije imao sreće od samoga početka. Dozvola za izdavanje žurnala prispjela je tako kasno, da je njegovo izlaženje mogao oglasiti tek 31. siečnja 1864. godine. Dostojevskij se je u ono doba nalazio u Moskvi uz smrtnu postelju ženinu, a i sam je bio bolestan, te nije mogao ništa napisati, svi saradnici bijahu se razišli. Brat Dostojevskijev, Mihajlo, djelovao je sporo, izmučen prijašnjim uzrujavanjem i rušen smrtnom boljeticom. I tekar početkom travnja, kad je već davno prestalo predplaćivanje na žurnale, pojavila se je „Epoka” kao dvostruki svezak za siečanj i veljaču.

Tako je „Epoka” i dalje životarila: sporo, nečisto, zakašnjujući. Osim toga morao je Dostojevskij poslije smrti brata Mihajla, 10. lipnja 1864., obustaviti izdanje na dva mjeseca, dok cenzurna oblast ne potvrdi novoga urednika, Ap. Us. Po-reckoga.

Poslie smrti ženine i bratove, F. M. Dostojevskij se revno latio izdavanja žurnala, gledao je na sve moguće načine, da knjige dodju u red. Posljednjih mjeseci 1864. godine uredništvo je izdavalo po dvie knjige u mjesecu tako, da je siečanjska knjiga za godinu 1865. izašla u veljači, a veljačka u ožujku. No uza sve to prva se je godina slabo preporučivala občinstvu, jer je žurnal god. 1865. imao jedva 1300 predplatnika; to je bio broj, s kojim žurnal, koji je već toliko unapred potrošio, nije mogao izlaziti. Poslie izdanja veljačke knjige nije u redakciji bilo više ni kopejke, nije bilo moguće, da se plate saradnici, nabavi papir, podmiri tisak. Sve se je razpršilo i razbježalo; porodica M hajla Dostojevskoga ostala je bez ikakvih sredstava, a dug je narastao na 15.000 rubalja.

Ovim neuspjehom „E p o k e” završeno bi razdoblje žurnalnoga djelovanja Dostojevskoga, pa je odpočelo novo razdoblje, u kojem je pisao velike romane.

IV.

Ljeti 1865. Dostojevskij je opet putovao u inozemstvo, a u jesen se vratio u Petrograd, gdje je ostao čitave 1866. godine. To je bilo najteže doba njegovoga života. Bolestan, osamljen, progonjen vjervnicima, pun briga i za porodu pokojnoga brata, on je morao naprezati sve sile, da se izkopa iz teškoga financijalnoga položaja, i lako je moguće, da se tomu nastojanju imade pripisati, što je pisao tako velike romane, kakvih do onda nije još pisao. Tako je godine 1865. i 1866. napisao svoj najbolji roman: „Zločin i kazna”, koji je bio štampan u „Russkom Věstniku” od siečnja 1866. godine.

Iste godine, da se izkopa iz dugova, prodao je Dostojevskij Stellovskomu pravo, da izdade sveukupna njegova djela za 3000 rubalja, ali tako, da je medju djelima imao biti i jedan roman, koji još nigdje nije bio štampan. Rok, do kojega je taj roman imao biti napisan, bio je u ugovoru utanačen. Za to je Dostojevskij stao pisati još god. 1863. zasnovani roman „Igrač”. Ali videći, da ne će dospjeti, bude li sam pisao redovitim načinom, pozvao je neku brzopisku. Najavila se kod njega nepoznata djevojka, koju mu je preporučio knjižar P. M. Oljhinin,

Anna Grigorjevna Snitkinova ; ovoj je bilo sudjeno, da postane njegovom ženom. Vjenčao se je s njom 15. veljače 1867. god. Iz toga braka rodilo se je četvero djece, od kojih je poslije smrti Dostojevskoga ostalo dvoje na životu : kćer Ljubov i sin Fedor.

Ne dugo iza vjenčanja odputovali su supruzi u inozemstvo, gdje su ostali do god. 1871., putujući iz jedne zemlje u drugu, iz grada u grad, ali su većinom živjeli u Daždjanima. U četiri godine napisao je Dostojevskij romane : „I d i o t“, štampan u „R u s s k o m V ê s t n i k u“ 1868. god. ; „V j e č n i m u ž“ u „Z a r j i“ 1870. ; „D e m o n i“ u „R u s s k o m V ê s t n i k u“ 1871.—1872.

U lipnju 1871. odlučise Dostojevskijevi, da se vrate u Petrograd, ne videći izlaska iz teških okolnosti, jer im je u inozemstvu bilo uprav nesnosno.

Posljednjih deset godina svoga života proveo je Dostojevskij u Petrogradu, te bi samo za ljetnih mjeseci boravio većinom u Staroj Russi ; god. 1874.—1875. sprovela je porodica tamo i zimu. Te je zime Dostojevskij pisao roman „P o d r o s t o k“ (Skoro punoljetni), koji je štampan bio u „O t e č e s t v e n n i m Z a p i s c i m a“ 1875. Kad su se imućtvene prilike nešto poboljšale, Dostojevskij si je pače kupio kuću u Staroj Russi, kamo mu je porodica redovito odlazila na ljetovanje. Sam pak Dostojevskij otišao bi kadšto u srpnju i kolovozu u Ems, da se lieči.

Ovako je život Dostojevskoga prema koncu bivao sve redovitiji i stalniji : sad nije doživljivao nikakvih prevrata i nepri- lika, a i materijalni mu se je položaj od godine do godine poboljšavao. Godine 1873. uređivao je „G r a ž d a n i n“ na ponudu kneza Meščerskoga. Dostojevskij je za to dobivao 250 rubalja mjesečno, a povrh toga plaću za sve, što je napisao. Godine 1876. počeo je Dostojevskij izdavati „D n e v n i k s p i s a t e l j a“, nešto poput mjesečnoga časopisa, što ga je sam izpunjavao, većinom člancima političkoga sadržaja, primjerice o srbsko-turskom ratu, koji je baš tada buknuo, ali bi napisao pokadšto i koji beletristički sastavak („Krotka duša“), uz to i publicističkih i autobiografskih članaka. „D n e v n i k s p i s a t e l j a“ imao je veliki uspjeh. Godine 1876. imao je 1982 predplatnika, a osim toga se je posebice svaki broj prodao u

2000—2500 primjeraka. Nekoji brojevi morali su se i po treći put tiskati. Godine 1877. bilo je već 3000 predplatnika, a toliko se je razpačavalo i posebnom prodajom. Jedan broj, izdan u kolovozu 1881., u kojem je bio Dostojevskijev govor o Puškinu, bio je štampan u 4000 primjeraka, te se je razpačao za nekoliko dana. I novo izdanje od 2000 primjeraka razpačano bi do posljednjega primjerka. Godine 1881. tiskao se je „Dnevnik” u 8000 primjeraka, te je već u siečnju, prije nego li je izašla prva knjiga, imao 1074 predbrojnika. Svih 8000 primjeraka bijaše razprodano na dan pogreba spisateljeva. I novo izdanje toga jedinoga broja za god. 1881., tiskano u 6000 primjeraka, bi razpačano do posljednjega primjerka.

Posljednja godina života Dostojevskijeva znamenita je zbog onih bučnih i veoma oduševljenih ovacija, kojima ga je počastilo občinstvo za odkrića Puškinovoga spomenika, nakon što je izrekao svoj govor u javnoj sjednici. „Društva ljubitelja ruske književnosti”, 8. lipnja 1880. god. Ovaj govor pribavio mu je takovu popularnost, kakve nije imao tečajem svega svoga života. Obasipali su ga pismima i obsiedali posjetima; sa svih krajeva Petrograda i Rusije neprestano su k njemu dolazili, da mu se poklone, mnogi su ga molili za pomoć, mnogi obasipali pitanjima, neki su se tužili na druge, neki su došli, da mu odgovaraju ili prigovaraju radi onoga govora.

U drugoj polovici god. 1880. svršio je Dostojevskij roman „B r a ć a K a r a m a z o v i” i sastavio „Dnevnik spisatelja”, jedini svezak za god. 1880., što je izišao mjeseca kolovoza. U tom je svezku štampano svoj govor o Puškinu, pridodavši mu tumač i odgovore na prigovore, što su bili podignuti protiv govora. Koncem godine bi oglašeno, da će „Dnevnik” izlaziti opet sliedeće 1881. godine. Siečanjska svezka bijaše gotova i štampana se već, ali dnevni Dostojevskoga bijahu odbrojani. Posljednjih deset godina stradao je od katara disala, kojemu se je pridružila emfizema. Smrtni završetak te bolesti uzsledio je time, što mu je puknula plućna žila, od čega je od 25. siečnja nekoliko krat krvario iz grla, a na 28. siečnja 1881. u 8 sati i 30 časova na večer preminuo.

Pogreb njegov bio je dana 1. veljače i bijaše vanredno svečan; za liesom, koji je pratio nebrojeni narod, koracale su

četrdeset i dvie deputacije sa viencima. Sahranjen bi 2. veljače na groblju Aleksandro-Nevskoga samostana.

V.

Već smo napomenuli, da se je Dostojevskij u velike razlikovao od svih ostalih pripovjedača četrdesetih godina, kako svojim nazorima o svietu, tako i značajem svojega stvaranja. Što je do njegovih nazora o svietu, to je on po svojem odgoju na načelima socijalnoga pokreta četrdesetih godina, poput ostalih spisatelja svoje škole, u kolu petraševskijevaca, kašnje utjecajem prognanstva, a zatim i novih književnih sveza, malo po malo zapadao u kolo domaćinaca (počvenika), došao im i na čelo, a pod konac života preobrazio se u odlučnoga slavenofila i mistika. U ovom preobrazivanju, baš kao i u mističnim teorijama, što ih je Dostojevskij propoviedao u svojem „Dnevnik u”, a zatim u romanima, počevši od „Zločina i kazne” nalaze neki nešto zajedničkoga u njemu i grof. L. N. Tolstoju. Na prvi mah činilo bi se tako. Oba spisatelja razočarala su se u evropskoj civilizaciji, obojica se uvjeriše o moralnoj i umnoj nemoći ruskoga inteligentnoga društva, očajavali su, a iz toga očajanja nazrievahu samo jedan izlaz, da se na me valja proniknuti živom vjerom narodnih masa, te obojica nazrievahu u toj vjeri jedinu mogućnost stopljenja s narodom. Zatim, proničući se sve više i više duhom kršćanske nauke, obojica su došli do podpune negacije materijalnoga poboljšanja obćega blagostanja ; grof Tolstoj stupio je pred društvo s teorijom, da se zlu ne valja protiviti nasiljem, dok je Dostojevskij iznio teoriju ćudorednoga uzvišenja i očišćenja putem stradanja, što je napokon jedno te isto : ta u čem je drugom neprotivljenje zlu, ako nije u bezprigovornom podnašanju stradanja, što nam ih zadaje zlo ?

Ipak izmedju grofa L. Tolstoja i Dostojevskoga postoji velika razlika. U grofa Tolstoja opažamo pomanjkanje konservatizma i odanosti tradicijama. On sva naučanja prima sa bezuvjetnom slobodom mišljenja i podlažući ih smionoj kritici, odabire iz njih samo ono, što odgovara sugestijama njegovoga razuma. On je čisti individualista do mozga u kostima.

Ne mari on za društvo, otačbinu i njezin udes. Kad bi on uvidio, da je za samousavršenje ličnosti neobhodno, da se država sasvim razpadne, on ne bi ni državu branio ; pače, on djelomice i predmnjeva nešto takova, jer vojuje protiv takovih uredaba, kao što su sudovi i vojska, bez kojih se ne bi ni pomisliti mogao obstanak države. Pod narodnim masama ne razumieva on samo ruski narod, već trudbenike, koji priradjuju na čitavo zemaljskoj kruglji, bez razlike narodnosti, a pod vjerom, koju traži među tim trudbenicima, ne razumieva kakva religiozna vjervovanja, već vjeru u razumnost i svrsishodnost života i svega, što postoji, stavljajući tu vjeru u ovisnost od živoga i zdravoga rada.

Dostojevskij je naprotiv zagovornik društvene organizacije. Njemu malo brige zadaje sloboda i samousavršenje ličnosti. Ličnost se, po njegovom naučanju, mora bez prigovora smiriti te se žrtvovati za otačbinu, da se izvrši ono poslanstvo, koje je namienjeno Rusiji, kao narodu po Bogu odabranom. To poslanstvo pak stoji u tome, da se na zemlji oživotvori pravo kršćanstvo u pravoslavlju, kojemu će ruski narod ostati vjeran i odan ; a stopiti se s narodom moguće je samo jednim načinom : izpoviedati pravoslavlje onom bezkrajnom odanošću, kako to čini i ruski narod, jer u pravoslavlju je samo sav spas, kako za svekoliki sviet u njegovoj cielosti, tako i za svaku pojedinu ličnost.

Što se pak tiče značaja Dostojevskijeva umjetničkoga stvaranja, to taj značaj opredjeljuje okolnost, što je Dostojevskij bio gradsko diete i inteligentni proletarac, a u tome je razlika njegova od ostalih pripoviedača četrdesetih godina. Ta se razlika očituje i u vanjskim oblicima njegovoga stvaranja. U njegovim djelima ne vidimo one otmjene harmonije klasičnoga savršenstva, obradbe i utančenosti, što nas sve iznenadjuje u djelima Turgenjeva i Gončarova. Naprotiv, Dostojevskijeva djela prenerazuju svojom nespretnošću, razvučenošću, pomanjkanjem stroge obradbe, koja zahtieva više dokolice. Vidi se, da su ta djela pisana brzo, da dospiju na vrijeme, da ih je pisao čovjek, koji je bio u vječnoj nuždi, opterećen dugovima te nije mogao da sastavlja kraj s krajem. Brzina rada silila ga je, da se pokadšto uteče i stenografiji te da svoja djela kazuje u pero.

Istodobno nas iznenadjuje u djelima Dostojevskoga poduno pomanjkanje onih umjetničkih elemenata, kojima toliko obiluju ostali pripoviedači četrdesetih godina : u njima ne ćete naći ni čarobnih opisa prirode, ni prizora ljubavi, koji nam ustavljaju dah, ni ljubavnih sastanaka, ni cjelova, ni čarobnih ženskih tipova, koji čitatelju zavrćuju mozgom, čime je osobito bogat Turgenjev, pa Gončarov i grof Tolstoj. Dostojevskij je sve to iz načela zabacivao, te se podrugivao Turgenjevu u romanu „Běsi”, u ličnosti književnika Karmazinova, koji da ima strast te prikazuje cjelove ne onako, kako oni bivaju u svem čovječanstvu, već da oko onih, koji se cjelivaju, raste žutilovka ili kakva trava, za koju moraš pogledati u botaničku knjigu, a pri tome mora na nebu svakako biti kakav ljubičasti odraz, kakvoga, naravno, nije nikad nitko od smrtnika zamietio, dok drvo, pod koje je sjeo zaminivi par, mora opet da bude ponekud narančaste boje itd.

Ali u djelima Dostojevskoga ne manjka tek umjetničkih ljepota, nego su ona u obće siromašna plastikom, podrobnostima. Dostojevskij nije volio da zalazi u potankosti te da predmete ocrtava sa svih strana, s toga opisni element odigrava posljednju ulogu u njegovim djelima. Upoznavajući vas sa svojim licima i junacima svojih romana, Dostojevskij doista nabraja njihove glavne značajke, ali biste si po ovim značajkama veoma teško sastavili pojam o njihovoj vanjštini. U isti par odlikuju se njegovi junaci skrajnjom govornjivošću, govore često takve govore, koji tu i tamo zapremaju po dvie i tri stranice te pri tome govore jezikom i slogom samoga spisatelja.

U tom samom odnemarivanju vanjštine, u pomanjkanju plastičnosti, koja se uzgaja životom na krilu prirode i jednoličnošću seoskoga živovanja, vidimo već nervozno gradsko diete.

VI.

I sadržaji Dostojevskijevih djela pružaju nam veoma oštru razliku. Kod ostalih pripoviedača odlikuje se sadržaj skrajnjom jednostavnošću i nezamršenošću ; malo se predočuje djeljujućih osoba, kadšto samo dvie, tri, najviše četiri i sva se intrigu obično svadja na takmljenje dvaju ljubavnika te je

u pitanju, kojega će od njih junakinja usrećiti svojom ljubavi. Toga ne vidimo ni iz daleka kod Dostojevskoga. Sadržaj njegovih djela zamršen je, a djelujućih osoba dovodi se mnogo. Čitajući Dostojevskijeve romane, vi kao da slušate šum mnoštva i pred vama se razvija gradski život sa svom svojom bukom, sa bezkrajnim zamršenim, nepredvidljivim sukobima i zamjenitim odnosima gradskih ljudi, sgrnutih u tjesnoći i smradu gradskih zidova. Pri tome se Dostojevskij nije ograničivao na same velikosvjetske salone ili na inteligentne krugove srednjih društvenih stališa; on rado vodi čitatelje u gradske ponore, u brloge siromaštva i razvraćenosti i kao pravo gradsko diete, ne samo da je izvrstno proučio te ponore i brloge, nego se je i proniknuo njihovom mračnom poezijom. Ne upuštajući se u opisivanja ljepota prirode, on vrlo često razastire pred vašim očima slike druge vrsti, slike, koje vas izpunjaju užasom tako, da vas od njih prolaze srsi: slike gradskih ulica noću, s jesenskim nepogodama ili zimskom mećavom, kada svi, koji imaju topli krov, prisluškuju zavijanju bure iz svojih toplih kutića, pa se samo bezkućnici, nesretnici, uvriedjeni stvorovi, ljudi potisnuti s puta života, bića, na pola naga, odjevena u kukavne dronjke, povlače blatom, bljuzgavicom, studeni i mrakom, osipani snijegom, propuhani vjetrom i zadubljeni u polumahnita maštanja. U tom pogledu ne mogu se romani Dostojevskoga ubrojiti u vrstu onih djela, u koju spadaju pripoviesti George Sandove i ostalih ruskih pripoviedača četrdesetih godina, već prije u vrstu djelâ, kamo spadaju Dickensovi romani s njihovom sličnom mračnom poezijom gradskih špilja i ponora, u kojima se u mraku noćnih nepogoda kriju Bog zna kakva stradanja i zločinstva.

Napokon se približismo najbitnijemu svojstvu Dostojevskijeva stvaranja, naime onoj psihijatričkoj analizi, koja u većini njegovih romana stoji u prvom redu te sačinjava glavnu njihovu snagu i vrijednost.

Poznati psihiater dr. Čiž, pretresavši Dostojevskijeva djela s gledišta svoje znanosti, divi se naučnoj vjernosti, s kojom Dostojevskij prikazuje duševno bolestne ljude. Po njegovu mnijenju malone četvrtina licâ, što ih je Dostojevskij uveo u akciju u svojim romanima, jesu umobolni (u „B r a ć i K a r a-

mozovi" — ima ih šest, u „Zločinu i kazni" i „Biesima" po četiri, u „Idiotu", „Neodrasleme" i „Domaćici" — po tri, u „Poniženim i uvrijeđenima" dva i napokon gotovo u svakom drugom djelu po jedno lice). Na temelju promatranja takvih stručnjaka, kao što su Pinel, Esquirol, Guiselain, Grisinger, Lombroso i Kraft Ebing, dr. Čiž dokazuje, da je Dostojevskij bio veliki psihopatolog, da je umjetničkom pronicavošću pretekao i eksaktne znanosti, te da će mnoge njegove stvari prijeći u naučne knjige o psihijatriji. Među ovakove znamenite stečevine ubraja dr. Čiž posve pravilno i vještački razjašnjene i razvijene slučajeve: epileptičku auru (Myškin), staračku slaboumnost (starac Sokolskij i knez K.) čudoredno ludilo (Raskoljnikov, Svidrigajlov i Ivan Karamazov) opreku strasti i afekta (u mnogim licima, primjerice u Dmitriju Karamazovu), halucinacije (Ivan Karamazov), opreku afekta i dispozicije (Sokolskij, Aleksej Raskoljnikov), histetriju, izvraćenost hira, dosadne misli (L za Hohlakova), svezu religioznosti i spolnih nagnuća, baštijnjivost, utjecaj pijanstva itd.

Prevladjivanje psihijatričke analize i vjernost predočivanja duševno bolesnih imade svoje porietlo prije svega u ličnoj dispoziciji Dostojevskoga za živčane bolesti, ali u isti mah ukazuje se značajnim svojstvom spisatelja, koji je uzgojen u gradu te sproveo veći dio života među gradskim zidinama, jer su gradovi i osobito oni brlozi siromaštva, u koje je Dostojevskij tako rado zavirivao, glavno gnjezdo svakovrstnih duševnih bolesti.

Radi pomanjkanja utjecaja prirode, koji smiruje i ublažuje dušu te radi pretežitosti dojmova gradske buke i žurbe, koja razdražuje živce, može se razjasniti ona okrutnost, koju Dostojevskij pokazuje u svojoj psihičkoj analizi te na koju opravdano upozoruje Mihajlovskij u svojoj razpravi „Okrutni talenat". U istinu, samo skrajnjom razdraženošću i vječnom napetosti živaca može se razjasniti strast Dostojevskoga, da muči čitatelje, kad prikazuje najtjeskobnija i najužasnija u psihičkom pogledu stanja dovadjanih lica, pa kad još preuveličuje ta stanja natežući ih do skrajnosti i bezizlaznosti, zaustavljajući se dugo na njima te polaganim umjetničkim mučilima, gotovo s nekom nasladom okrutnosti, muči živce čitatelja.

Pri završetku obće karakteristike Dostojevskoga treba posvetiti pažnju i tomu, da se uza sve obilje predočivanih lica i tobožnju njihovu raznolikost, ipak sva ta lica dadu svrstati u nekoliko tipova, koji su se tek s malim varijacijama ponavljali u svim njegovim tvorinama.

Tako, vjeran naučanju „počvennika“, a osobito predstavnika njihovoga, Apol. Grigorjeva, Dostojevskij u osnovu većine svojih djela uvodi jedan od dva protivna tipa: 1. tip *krotki*, čovjeka, koji obiluje ljubavlju, požrtvovnošću, spremna sve oprostiti, sve opravdati, koji se čovječno vlada i prema nevjeri ljubljene djevojke, te ju i dalje ljubi, udešavajući k tomu i njezinu udaju za drugoga itd., takovi su primjerice: Rostanov u romanu „*Selo Stepančikovo*“, Vanja u romanu „*Poniženi i uvrijeđeni*“, knez Myškin u „*Idiotu*“ i dr. 2. tip *grabežljivi* — sebičnjaka, prepuna strasti, koji ne zna savladjivati svoje pohote, te ne mari ni za kakve božanske i čovječanske zakone, takovi su: Stavrogin u „*Biesima*“, Dmitrij Karamazov i dr.

U drugu ruku i ženske Dostojevskoga diele se u dva slična oprečna tipa: s jedne strane *krotki tipovi žena*, u kojima je nježno, do samozaboravi ljubeće žensko srce, takove su Nella i Nataša u „*Poniženim i uvrijeđenima*“, majka Raskoljnikova i Sonja u „*Zločinu i kazni*“, Hromenjkaja u „*Biesima*“, Netočka Nezvanova, žena Makara Ivanovića u „*Neodraslom*“; s druge strane *rišu nam se grabežljivi tipovi mušičavih, čarobnih i vlastoljubivih do okrutnosti žena*, kakove su: Polina u „*Igraču*“, Nastasja Filipovna u „*Idiotu*“, Grušenjka i Katarina Ivanovna u „*Braći Karamazovima*“ i Varvara Petrovna u „*Biesima*“.

Često se ponavlja i tip razvrćenoga cinika, za kojega zakon nije pisan i koji se ne ustavlja ni pred čime, da može udovoljiti svojim niskim, kadšto i neprirodnim strastima; takovi su: knez-otac u „*Poniženim i uvrijeđenima*“, Svidrigajlov u „*Zločinu i kazni*“, Feodor Petrovič Karamazov.

Napokon, jednako se često susreće u djelima Dostojevskoga tip biednoga činovnika, koji se je do skrajnosti već ponizio,

te lišio čovječje prilike, ali je uza sve to sačuvao u duši božju priliku i čuvstvo čovječjega dostojanstva. Takovi su : Djevuškin u „Siromašnim ljudima”, Vasja Šumilov u „Slabom srcu”, Marmeladov u „Zločinu i kazni” i dr.

VII.

Po sadržaju idejâ dieli se književno djelovanje Dostojevskoga u dva razdoblja, kao i u većine pripoviedača četrdesetih godina : doba napredno do polovice šestdesetih godina, a zatim do konca života — doba agresivnosti i natražnjačtva.

U djelima prve dobe ne ćete ni traga naći onim slavenofilskim i domaćinskim naučanjima, ni misticizmu ni zabacivanju naprednoga društvenoga pokreta, što si je sve Dostojevskij usvojio kašnje. Ta djela odgovaraju svojim značajem i duhom svoj beletristici četrdesetih i petdesetih godina : isti naturalizam pod silnim uplivom Gogolja i isto takva skeptična analiza ruskoga života.

Makar Djevuškin, koji smiešnom vanjštinom i dronjcima gogoljevskog Akakija Akakijevića krije mnoštvo ljubavi, nježnosti i uzvišene samozataje, Goljadkin, koji se je razdvojio, pa u svojem podobnjaku ugledava sav ponor rdjavštine i podlosti, kojim mu je prietilo izsisavajuće blato činovništva, glazbenik Jefimov, samonikli genij, izmrcvaren kmetstvom, da se je dao u neizlječivo pijanstvo te poludio, i drugi slični tipovi izazivali su potresan dojam u društvu, te su se slievali u skladan akord s Nekrasovljevim pjesmama, sa „Lovčevim zapiscima”, s „Biednikom Antunom“ Grigorovića, s Ljubimom Torcovom Ostrovskoga.

Kadšto je Dostojevskij u tom prvom razdoblju svojega rada odstupao od bitnih svojstava svoga talenta, koja su sačinjavala glavnu snagu njegovoga talenta — naročito od ozbiljnoga, tu i tamo mučnoga psihičkoga i psihijatričkoga analizovanja, pa udario u humor, očito pod utjecajem Gogolja. Takove su mu pripoviesti „Tudja žena i muž pod posteljom”, „Ružna anekdota“, „Krokodil“. Ali te pripovlești svjedoče, da humor nije bio svojstvo njego-

voga talenta ; u njima vas s jedne strane iznenadjuje umjetna i izmišljena vodviljnost sadržaja, s druge strane skrajnja napetost i hinjenost smieha, zbog čega Dostojevskijev smieh nema ni iz daleka one zarazne snage, kojom vladaju pravi humoriste poput Gogolja.

Prognanstvom prekinuto djelovanje Dostojevskoga razcvjetava novom snagom poslie oslobodjenja, u drugoj polovici petdesetih godina, te je tečajem čitavih deset godina očuvalo još sveudilj onaj značaj, što ga je imalo i prije prognanstva, makar je u to doba Dostojevskij stajao već na čelu „počvennika” te s bratom Mihajlom izdavao žurnale „V r e m j a” i „E p o k u”. U to je doba Dostojevskijev talenat stigao do vrhunca razvitka, pa je ta perioda njegovoga djelovanja urodila osim liepim romanom „P o n i ž e n i i u v r i e d j e n i” najboljim njegovim djelom — „Z a p i s c i m a i z m r t v e k u ć e”.

„Z a p i s c i i z m r t v e k u ć e” razlikuju se i po sadržaju i po duhu silno od ostalih radova Dostojevskijevih, te stoje o sebi. Samo to djelo bilo bi dovoljno, da ovjekovječi uspomenu Dostojevskoga. Ovdje ne ćete naći ništa od onoga, čime se odlikuju, ne svagda za uhar, ostala djela Dostojevskoga : nema u njemu ni spletenoga, zamršenoga, umjetno zamišljenoga sadržaja, ne prevladjuje ni psihijatrička analiza, koja često tako muči čitateljeve živce, ni suviše razvučenosti i nespretnosti. Sve odiše nenatrunjenom istinom, jednostavnošću i dubokim prodiranjem u dušu naroda. Svaka je potankost na svom mjestu, u svakoj epizodi prenarazuje vas duboko zagledavanje u temelje narodnoga života. Sve ukupno sačinjava skladnu, savršenu i veličanstvenu epopeju robije, kakvu je mogao stvoriti samo umjetnik, koji ju je sam proživio i koji je na svojim nogama vukao robijaške okove.

U isti par nema u tom djelu ni traga kakvim doktrinama, kojima se je Dostojevskij kašnje domislio. Čitavo djelo proniknuto je uzvišenom čovječnošću, u kojoj se je Dostojevskij uzgajao udruženjima četrdesetih godina. Tako na primjer mjesto onoga ćudoredno ozdravljujućega utjecaja, što ga je Dostojevskij kašnje pripisivao robiji, nalazite u djelu skroz protivan o njoj nazor.

„Već sam rekao — čitamo u prvom poglavlju, — da tečajem nekoliko godina nisam vidio među tim ljudima ni najmanjega znaka kajanja, ni ikoliko tjeskobne misli o počinjenom zločinu, i da se većina od njih smatra u duši posve pravednima. To je činjenica. Naravno, taština, rdjavi primjeri, junačenje, lažni stid u mnogom je pogledu tomu uzrokom. S druge strane, tko može reći, da je iztražio dubinu tih pogubljenih srdaca te prošio ono, što je u njihovim dušama sakriveno od svega svjetla? Ali eto, je li moguće bilo u toliko godina opaziti ili uhvatiti u tim srcima ma kakovu crtu, koja bi svjedočila o nutarnjoj tjeskobi, o stradanju? Ne, toga nije bilo, pozitivno nije bilo. Da, zločin, čini se, ne može se razjasniti s danih gotovih pogleda, te je filozofija zločina nešto teža, nego misle. D a k a k o, k a z n i o n e n i s u s t a v i n a s i l n o g a r a d a n e p o p r a v l j a j u z l o č i n a c a ; o n e s a m o k a ž n j i v a j u z l o č i n c e i o s j e g u r a v a j u d r u Ź t v o o d d a l n j i h p o k u Ź a j a z l o č i n a c a n a n j e g o v m i r. U z l o č i n c u p a k o k a z n i o n a i n a j n a p o r n i j i r o b i j a Ź k i r a d r a z v i j a j u s a m o m r Ź n j u, p o h l e p u z a z a b r a n j e n i m n a s l a d a m a i s t r a h o v i t u l a k o u m n o s t. A l i j a s a m č v r s t o u v j e r e n, d a g l a s o v i t i s u s t a v s o b i c a p o s t i z a v a s a m o l a Ź n u, v a r a v u, v a n j s k u s v r h u. O n i z s i s a v a Ź i v o t n i s o k i z č o v j e k a, l i Ź a v a d u Ź u n j e g o v u Ź i v a c a, o s l a b l j u j e j u, s t r a Ź i j u, a z a t i m p o k a z u j e č u d o r e d n o u s a h l u m u m i j u, n a p o l a k l u d o g a č o v j e k a, k a o p r i m j e r č e l j a d e t a, k o j e s e j e p o p r a v i l o i p o k a j a l o. N a r a v n o, z l o č i n a c, k o j i j e u s t a o p r o t i d r u Ź t v u, m r Ź i g a i g o t o v o s e u v i e k s m a t r a n e v i n i m, a d r u Ź t v o k r i v i m. O s i m t o g a j e p r e t r p i o o d d r u Ź t v a d o s u d j e n u k a z n u, t e s e z a t o s m a t r a o č i Ź e Ź e n i m, i z j e d n a č e n i m. M o Ź e s e n a p o k o n p r o s u d j i v a t i i s t a k o v i h g l e d i Ź t a, d a z l o č i n c a g o t o v o m o r a Ź s m a t r a t i o p r a v d a n i m”.

„Z a p i s c i i z m r t v e k u č e” pisani su u ono doba, kad Dostojevskij još nije bio u Petrogradu te nije dospio pod utjecaj onoga kruga, u koji je pristupio. Ali zatim se je taj utjecaj doskora pokazao u doba, kad je izdavao Źurnale, najprije u polemici „V r e m e n a” sa „S o v r e m e n n i k o m”, u kojoj je Dostojevskij Źivo sudjelovao. Tako u svojem članku „G. B o v i p i t a n j e o u m j e t n o s t i”, uvrštenom u Źurnal „V r e m j a” knj. 2. god. 1861., Dostojevskij, naoruŹavŹi se proti Dobro-

ljubovu, branio je doktrinu čiste umjetnosti, ne mareći za to, što je vlastito njegovo književno djelovanje oštro protuslovalo toj doktrini. Istodobno je Dostojevskij u br. 1. „Vremena“, za istu godinu, u svojem „Uvodu“ i razpravi „Pet člana kora ruskog književnosti“ izrazivao prvi put nazore u duhu slavenofilskoga naučanja, pri čem je bio bliže čistim slavenofilima, nego li „domaćincima“, kojima je sam bio na čelu, i koji su njemu imali zahvaljivati ovaj nadimak.

„Da, mi vjerujemo, — govori on u toj razpravi, — da je ruski narod — neobičan pojav u povjesti svega čovječanstva. Značaj ruskoga naroda tako se razlikuje od značaja svih savremenih evropskih naroda, da ga Evropljani još ni sada ne shvaćaju, već u njemu sve obratno shvaćaju. Svi Evropljani idu k jednomu te istomu cilju, jednomu te istomu idealu; to je neosporivo. Ali svi se oni međjusobno razilaze radi interesa svoje zemlje, ekskluzivni su jedni prema drugima do nepomirljivosti, te se sve više i više razilaze raznim putevima, zastranjujući od obćega puta. Očito, svaki od tih naroda teži, da u sebi i svojim silama potraži obće čovječanski ideal, i za to svi skupa škode samima sebi i čitavoj stvari“ . . .

„S nama će priznati, da se u ruskom značaju opaža oštra razlika od evropskoga, oštra osobitost, da se u njemu očituje pretežito sposobnost silno sintetična, sposobnost primirenja svega i svečovječnosti. U Rusa nema evropske oporosti, nepronicljivosti, nepovjerljivosti. On se sa svime izmiruje i u sve se uživljuje. On simpatizuje sa svime, što je čovječansko, bez razlike narodnosti, krvi i zemlje. On nalazi i odmah dopušta razumnost u svemu, u čemu imade makar samo nešto obće čovječanske probiti. U njega je obćečovječanski nagon . . .”

Ali slične misli, što ih je Dostojevskij kašnje izrazio u svojem govoru na Puškinovoj slavi, uza svu svoju metafizičku maglovitost i fantastičnost, nisu medjutim utjecale na sadržaj i značaj njegovoga djelovanja; osim toga u tim mislima ne bijaše ništa natražnjačkoga. Natražnjački smjer pojavio se je u Dostojevskoga tek u polovini šestdesetih godina, t. j. malo ne istodobno kad i u Turgenjeva i Gončarova, pod uplivom obće reakcije, što je nastupila od 1863. godine.

Na žalost, prvo djelo, u kojem se je očitovao natražnjački duh, bio je roman „Zločin i kazna“, ponajbolji od svih romana, što ih je Dostojevskij napisao. Njegov talenat došao je u tom romanu opet do vrhunca, zasjao je jarkim sjajem.

Po dubokoj psihijatričkoj analizi „Zločin i kazna“ zasluživao bi, da bude uvršten u red prvih i najboljih spomenika evropske umjetnosti XIX. vieka. Na žalost, taj je roman na sve dobro misleće ljude učinio čudan dojam s toga, što Dostojevskij u jedared motivira zločin svoga junaka Raskoljnikova utjecajem novih ideja, koje da opravdavaju zločinstva, počinjena u dobre svrhe. Ne manje iznenadjuje razplet romana u obliku čudorednoga preporoda Raskoljnikova pod utjecajem robije.

U sliedećem romanu „Biesi“ očitovao se je natražnjački pravac još oštrije. Osnovkom romana uzeta je, kako je poznato, parnica proti Nečajevu i drugovima; u romanu je predočeno nekoliko mladih radikalaca kao prava čudoredna čudovišta, pa je Dostojevskij u tom pogledu ostavio daleko iza sebe Turgenjeva i Gončarova te pokazao, da te ljude, koje je htio prikazati, pozna samo po čuvenju, dakle veoma površno.

Uza sve to ni iz daleka se ne može reći, da je Dostojevskijem podpuno ovladao natražnjački smjer. Kvasac humanih ideja četrdesetih godina bijaše u njemu tako jak, da je od časa do časa napominjao o sebi, pa u svim kasnijim djelima Dostojevskoga, baš kao i u „Dnevniku spisatelja“, uz slavenofilska i mistična glagoljanja, pojavljuju se poput oazâ u pustinji nazori i slike, koje vas iznenadjuju svojom svjetlošću i dubinom. Tako, primjerice, natražnjački smjer nije priečio Dostojevskom, da do smrti ostane najžarčim privrženikom ženskoga pokreta. U svibanjskoj knjizi „Dnevnik spisatelja“ za 1876. god. on oduševljeno kliče, da je u ruskoj ženi „jedina silna naša nada, jedini zalog našega obnovljenja“.

„Preporod ruske žene — piše on, — nesumnjiv je u posljednjih dvadeset godina. Polet u njenim zahtjevima bijaše visok, iskren i neustrašiv. On je od prvoga trenutka imponovao, barem je silio, da se razmišlja o njemu, ne gledeći na nekoliko očitih nepravilnosti, što no se pojaviše u tom pokretu. Ali se sada već mogu podvući računi te bez straha stvarati zaključak. Ruska je žena krepostno prezrela sve zapreke i poruge. Ona

te čvrsto najavila svoju želju, da sudjeluje u obćem djelu, te je pristupila k njemu ne samo nesebično, nego i požrtvovno. Ruski mužkarac podao se u tim posljednjim desetgodištima razvratu obogaćivanja, cinizma, materijalizma ; a žena je daleko više ostala vjerna čistomu kultu ideje i služenju ideji. U čežnji za višom naobrazbom ona je pokazala ozbiljnost, strpljivost te pružila primjer veličanstvene muževnosti . . .”

Jednako opažamo, da je Dostojevskij duboko upoznao onaj demokratski duh, koji sačinjava bivstvo pokreta našega vremena. Tako on, uzveličujući sa svojih slavenofilskih gledišta Rusiju nad Evropom, nije svoje dokaze osnivao samo na tome, što je rusko pravoslavlje stavljao proti zapadno-evropskomu katolicizmu, već medju inim i na tome, što u onaj par, kad se u Evropi demokratizam razvijao u mnoštvu bezkućnoga proletarijata i siromaštva te, nailazeći na opoziciju u vladajućim razredima, podkapajući zapadne države, u Rusiji obratno : prodahnjivaju se demokratskim težnjama sve više i više baš inteligentni slojevi.

„Istina je, — piše Dostojevskij u spomenutoj već svezki „Dnevnik a”, — u sadašnjim demokratskim izjavama i mnogo je krivoga i mnogo žurnalnoga sljeparstva ; mnogo je zanešenosti, primjerice, kad se pretjerano napadaju protivnici demokratizma, kojih je, da pravo reknemo, u nas sad vrlo malo. Uza sve to većina ruskoga društva ne sumnja više ni najmanje o čestitosti, nesebičnosti, iskrenosti i otvorenosti demokratizma. U tom pogledu mi možda pružismo, ili tek počinjemo pružati pojav, koji se još nije očitovao u Evropi, gdje se je demokratizam do sele posvud pokazao još samo odozdo, još samo vojuje, a (tobože) pobiedjeni vrhunac još se uvijek strašno odupire. Naš vrhunac nije bio pobiedjen, ali je postao demokratski ili, bolje reći, narodan, i tko bi to mogao zaniekati? A ako je tako, tad priznajte i sami, da naš demos (puk) čeka sretna budućnost. Pa ako za sad još nije sve u redu, ali se barem može gojiti velika nada, da će se časovite neprilike puka bez dvojbe poboljšati uz neumorno i neprestano utjecanje takovih golemih načela (a inače ih nije moći nazvati), kao što su sveobća demokratska dispozicija i sveobće pristajanje uz nju svih ruskih ljudi, počevši od vrha. Eto u tom sam smislu ja

izrazio, da je naš demos (narod) zadovoljan i „što da je, da će to više biti zadovoljan”. U to nije teško vjerovati . . .”

Ako se i ne biste podpuno slagali sa sličnim nazorima Dostojevskoga gledom na tobožnju pretežitost Rusije nad Evropom u pogledu demokratizma, koji smo usvojili od te same Evrope, pri tome nipošto od ojadjenih nizina, već iz knjiga prvih mislilaca, ipak Dostojevskij imade posve pravo u tom pogledu, da obće usvajanje demokratizma po svoj ruskoj inteligenciji do njenih vrhunaca sačinjava zaista bitnu značajku naše dobe, pa kad Dostojevskij simpatizuje s tom činjenicom, tad u tome ne će valjda nitko nazrievati nešto natražnjačkoga. Obratno, u trenutcima takovih prosjeva, mi vidimo, da je Dostojevskij došao u podpunu opreku sa svojim natražnjačkim nazorima. Tako i u ovom slučaju, izjavljujući vjeru, da naš narod očekuje sretna budućnost i da će se časovite njegove nezgode svakako poboljšati, Dostojevskij je sasvim zaboravio svoju teoriju, koja glasi, da stradanja i nesreće očišćuju čovjeka te uzvisuju njegovu ćudorednost, pa da se to sigurnije spasava onaj, koji to više strada.

POGLAVLJE DVANAESTO.

I. Sergěj Timofejević Aksakov. — II. Dmitrij Vasiljević Grigorović. — III. Aleksěj Feofilaktović Pisemskij. — IV. Mihajlo Vasiljević Avdêjev. — V. Nadežda Dmitrijeva Hvoščinskaja. — VI. Nadežda Stepanovna Sohanskaja (Kohanovskaja).

I.

Uz četiri korifeja, uz zviezde prve veličine u zvieždju pr poviedača četrdesetih godina, koje napose razmotrismo, niže se nekoliko spisatelja, koji su takodjer bili popularni i cienjeni, makar ni iz daleka ne postigoše one obće evropske slave, kakvu su stekli Turgenjev, Gončarov, L. N. Tolstoj i F. Dostojevskij.

Tako je velik uspjeh postizavao u četrdesetim i petdesetim godinama Sergěj Timofejević Aksakov, čija su djela neki naj-oduševljeniji štovatelji tako uzvisivali, da su pisca uzporedjivali s Homerom, Shakespearom i W. Scottom. Ali i manje zaneseni kritičari ubrajali su Aksakova medju klasične ruske pisce prvoga stupnja.

Djelovanje Aksakovljevo dieli se u dvie periode, koje se ipak tako medjusobno razlikuju, da se pače ne mogu svrstati u dvie susljedne epoке. Aksakov je zaseban i izključiv primjer spisatelja, koji je odmah i neposredno od lažnoga klasicizma, mimoišavši romantizam, prešao Gogoljevskomu naturalizmu.

Po dobi bio je znatno stariji ne samo od pripoviedača četrdesetih godina, nego i od Puškina i Gogolja, jer je spadao u naraštaj početka devetnaestoga stoljeća. Rodio se je 20. rujna 1791. u Ufi, pa je, poput svih ljudi onoga vremena, počeo vrlo rano i učiti se i živjeti. God. 1801. bio je već u gimnaziji, a god. 1805., dakle kad mu je istom bilo 14 godina, stupio je na netom otvoreno kazansko sveučilište. „Malo sam znanja ponio sa sveučilišta, — piše u nekim svojim uspomename, — ne s toga,

što je sveučilište bilo još mlado, nepodpuno i neuredjeno, već s toga, što sam ja bio još mlad, pa me je moja strastvena narav, jer sam bio još diete, na sve strane mamila. Kroz sav svoj život osjećao sam nedostatak toga znanja, osobito nedostatak pozitivnoga znanja, a to mi je mnogo smetalo i u mojim službenim poslovima i u književnim zanimanjima”.

„Početkom 1807. god., — govori Aksakov na drugom mjestu, — ostavio sam kazansko sveučilište i dobio svjedočbu, u kojoj su bile ubilježene i takove nauke, o kojima sam samo po čuvenju znao i kakvih na sveučilištu nisu još ni predavali. Što više : u svjedočbi je bilo iztaknuto, da sam u nekojim naukama „pokazao znatan uspjeh”, a s nekojima da sam se bavio „pohvalnom marljivošću”

Svršivši ovako sveučilištni tečaj kao šestnaestgodišnji dječak, Aksakov je već 1808. god. bio imenovan činovnikom te kao prevodilac dodieljen povjerenstvu za sastavljanje zakona i to je mjesto zapremao do god. 1811. U te tri godine boravka u Petrogradu upoznao se je i sblžio sa Siškovom, jer se je već na sveučilištu zanosio za njegov nacionalizam, nije volio Karamzina, već se oduševljavao za „R a z s u d j i v a n j e o n o v o m i s t a r o m s l o g u” i „D o d a t k e” k toj knjizi. „Te su me knjige silno zarazile, — piše Aksakov, — ja sam vjerovao u svaku njihovu rieč, kao u svetinju. Moj ruski smjer i neprijateljstvo prema svemu inostranomu učvrstilo se je sviestno, a mračno čuvstvo nacionalnosti poraslo je do izključivosti”

Zatim od 1811. do 1826. god. nije Aksakov služio, već se je posvema posvetio književnosti. Već u školi, u gimnaziji i na sveučilištu, Aksakov je piskarao za rukopisne žurnale, što su ih izdavali njegovi drugovi ; ali nada sve je prionuo uz kazalište, uznesen uspjehom na raznim domaćim predstavama, kao i u deklamatornoj vještini. Godine 1812. preveo je stihovima „Filakteta” za predstavu u korist umjetnika Šušerina. U isto vrieme ga je strast prema kazalištu približila kolu moskovskih glumaca (Kokoškin, Šahovskij, Verstovskij, Zagoskin, Pisarev i dr.), u kojem su gospodovali lažni klasični ukusi i kult Boileaua. Pod tim utjecajem Aksakov je napisao nekoliko pjesama, basni, epigrama i poslanica, prevodio je satire Boileaua i komedije

Molièreove („Škola života” 1819. god. i „Škrtca” 1828. god.).

God. 1816. oženio se je Aksakov s kćerkom generala Zaplatina. God. 1820. bijaše za prievod 10. satire Boileauove počašćen izborom među članove „Društva ljubitelja ruske književnosti”, a 1827. god. namjestio je ministar narodne prosvjete, Šiškov, svoga prijatelja cenzorom u moskovskom cenzurnom odboru. Na tom je mjestu Aksakov služio do 1834. god., omračivši svoje ime ne samo kao strogi, nego strastveni i nepravedni cenzor, jer je pogodujući svojim, istodobno bez milosrdja proganjao svoga književnoga protivnika N. A. Polevoga, plieneci u „Moskovskom Telegrafu” ne samo one stvari, za koje je držao, da ih valja cenzurom zatomiti, nego i nepovoljne odzive o svojim prijateljima i književnim pristašama.

Zatim je od 1834. do 1839. služio kao nadzornik, kašnje i kao ravnatelj u Konstantinovskom mjerničkom zavodu, te je 1839. konačno dao ostavku.

Tečajem tridesetih godina ovršio se je u umnom životu Aksakova radikalni prevrat, koji je zahvaljivao toj okolnosti, što su prijašnji njegovi prijatelji, ljubitelji kazališta, poumirali, drugi se obogatili; Aksakov se je pako sprijateljio s novim ljudima, — Pavlovom, Pogodinom i Nadeždinom, a zatim je dospio i pod utjecaj svojega sina Konstantina. Ali glavnim uzkom preobrazbi, što se je zbilja s Aksakovom, bilo je upoznanje s Gogoljem početkom tridesetih godina, kad je Aksakovu bilo već preko četrdeset godina.

Utjecaj Gogoljev očitovao se je u crtici „Mećava”, što ju je Aksakov napisao 1833. god. za Maksimovičev almanah „Denica”. U toj crtici sišao je Aksakov prvi put s lažno klasičnih koturna te se obratio na živu, neposrednu zbiljnost i lične uspomene. „Ma da je već minulo šest godina, što sam ostavio orenburžki kraj, — pripovieda on, — ali slike ljetne i zimne njegove prirode ostadoše svježe u mojoj pameti. Sjetih se strašnih zimnih mećava, od kojih sam i sâm bio u opasnosti te sam jedan put pače noćio u stogu siena; sjetih se pripoviedke, što sam ju jednoč čuo o postradalom prievozu i napisao sam „Mećavu”.

Ali tek kad je dao ostavku, od god. 1840., latio se je Aksakov ozbiljno onoga književnoga djela, koje ga je proslavilo za uvieke : on je počeo pisati „Porodičnu kroniku”, koje su odlomci bili štampani u „M o s k o v s k o m z b o r n i k u” 1846. God. 1847. pojaviše se njegove „Bilježke o udičarenju”, god. 1852: — „Zapiscilovca orenburžkegubernije”; god. 1855: — „Pripoviesti i uspomene lovca”; god. 1856. izašla je „Porodična kronika” u celosti. Napokon 1858. god. „Djetinjegodine Bagrovljeva unuka”.

Zdravlje Aksakovljevo počelo se je poremećivati dvadeset godina prije smrti. Bolest očiju prisilila ga je, da se na dugo zatvara u tamne sobe i nenavičan na sjedenje, Aksakov je poremetio svoj organizam, lišivši se pri tome jednoga oka. Živost ga pri tome nije nikada ostavila, pače ni u posljednjim godinama života, kad se je bolest njegova sve jače razvijala te ga silila, da gotovo neprestance sjedi u sobi. On je bio živahan i dojmljiv kao i prije ; duh je njegov bio nepomućen. U proljeće god. 1858. Aksakov je veoma opasno obolio te je puno i veoma teško stradao, ali on je i najveće muke podnosio venrednom energijom i strpljivošću. Posljednje ljeto sproveo je u ljetovniku blizu Moskve i, ne gledeći na užasnu bolest, on je imao dovoljno snage, da se u riedkim trenutcima, kad bi mu poodlahnulo, nasladjuje prirodom te kazuje u pero svoja nova djela, koja ničim ne napominju, u kakovim su težkim časovima napisana. Ovamo spada „S a b i r a n j e l e p t i r a”, koje je djelo ugledalo svjetlo već poslie njegove smrti u „B r a t č i n i”, — zborniku u korist biednih djaka u Kazani, za koji se je Aksakov osobito zanimao. U jesen 1858. Aksakov se je preselio u grad te je čitavu sljedeću zimu trpio užasne boli. Ni pomoć najboljih liečnika ni njega porodice ne mogahu spasiti njegov život. Uza sve to on je pokadšto radio i napisao je razprave „Z i m n j e j u t r o”, „S u s r e t s m a r t i n i s t i m a”, posljednje djelce, što je bilo odštampano za njegovoga života, priobćeno u „R u s s k o j B e s e d i” 1859., i pripoviest „N a t a š a”, koja je bila štampana u istom žurnalu. U proljeće je ponestalo svake nade i Aksakov je umro 30. travnja 1859.

Djela Aksakovljeva zanimljiva su s toga, što u njima nema ni traga stvaralačkoj fantaziji, izmišljanju.

Sve, što je prikazivao, pisac je uzimao neposredno iz života ili iz svojega neobičnoga pamćenja, a umieće njegovo bijaše u iznenadljivoj vjernosti istine i umjetničkoj uobličivosti predmeta s njihovim najsitnijim podrobnostima i nuancama, što je odavalo, da je u Aksakova neobičan dar promatranja.

Uz takove vlastitosti talenta Aksakov se je najbolje proslavio u trojakom pogledu : prvo, on je paysagista prvoga reda svoje dobe. Ako se je većina pripovjedača četrdesetih godina odlikovala predočivanjem krasota prirode i pretežno seoskih okoliša, to Aksakovu u tom pogledu pripada prvo mjesto. Uz nehinjenu jednostavnost i neposrednost, bez kićenosti i hotomične želje, da zablieshti kakvim god efektom, njegovi vas opisi krajeva prenerazuju svojim najsitnijim potankostima kao i onom veličanstvenom ukupnošću, u koju je umjetniku pošlo za rukom sjediniti te potankosti. Čar, što ga stvaraju Aksakovljevi opisi, stoji naravno i u tome, što je u njima većinom opisan okoliš Orenburga, na glasu sa slikovitosti prirode i njezinih darova.

Drugo, Aksakov je znamenit još i kao stvoritelj posve novoga i originalnoga životinjskoga eposa, kakvoga nije bilo još u nijednoj književnosti. Nije to onaj, starinom nam ostavljeni alegorijski epos, u kojemu se zvierima pripisuju čovječanske slabosti i poroci, pak u spodobi životinja izpred nas prolaze ljudi, pri čemu se ide za čudorednim ili satiričkim ciljevima. Životinjski epos, što ga je stvorio Aksakov, znamenit je s toga, što se u njemu prikazuju zvieri, ptice i ribe posve objektivno u njihovim zbiljnim navikama i običajima, u čitavom njihovom zvjerinjem životu, bez ikakvih didaktičkih ciljeva, u jedinstvenoj težnji, da nam umjetnički podade i vjerno predoči mnoštvo raznoličnih dojmova, što ih je strastveni lovac crpao za višegodišnjega promatranja života i vladanja životinja. Tu ne znaš, čemu bi se više divio : umjetničkoj li podpunosti, točnosti i potankosti, kojom umjetnik prikazuje svaku vrst životinja, što ih je sretao, hvatajući sve njihove značajke, ili neobičnomu bogatstvu jezika, kojim je pisac vladao tako, da je za svaku potankost, za najsitniju nuanu našao posebnu rieč i izražaj.

Treće, Aksakov je jednako znamenit kao pisac uspomena i opisivač života te mu i u tome pripada oznaka neprispodovoga i pisca prvoga reda. U njegovoj „P o r o d i č n o j k r o n i c i” razvija se pred čitateljima stari vlastelinski ruski život sa najsitnijim potankostima i sa svim karakterističnim osobitostima s takovom jasnoćom i divotom, baš kao da je pisac sam sve ono proživljivao, što nam je pripoviedao o otcima i djedovima. Uz potankosti iznenadjuje vas ovdje vještina, da uhvati, postavi u prvi red i naglasi najznačajnije crte staroga ruskoga života.

No uz to predočuje vam se galerija portreta ljudi osamnaestoga stoljeća, koji ne samo što vas prenerazuju živahnošću umjetničke predočbe, već i svojom tipičnošću, čime opet pisac otkriva svoju vještinu, da vašu pažnju svraća na najvažnije crte i one, koje su obćenite svim ljudima vieka, što ga predočuje. Osobito su uspjeti tipovi djeda Bagrova i Kuralesova. Nisu uzalud ovi tipovi postali običajnim nazivima, kako to bijahu i najbolji tipovi iz Gogoljevih djela.

II.

Dmitrij Vasiljević Grigorović spada takodjer medju one pripoviedače, kod kojih prevladjuje sklonost, da nam predočuju liepe okolice i opisuju život.

Grigorović rodio se je 19. ožujka 1822. god. u simbirskoj guberniji, u nekom selu na Volgi. Roditelji su mu bili plemići. Prvih deset godina svoga života sproveo je u zavičaju, u krilu prirode. Zatim ga roditelji smjeste u jedan privatni penzionat u Moskvi, odkuda je prešao u mjerničko učilište, gdje je bio drug F. M. Dostojevskoga. Tu je strastveno zavolio slikarstvo tako, da se posljednje godine svoga prebivanja na sveučilištu nije ni bavio naukom.

Izišavši iz učilišta god. 1840., Grigorović se je nastanio na Vasiljevsko n ostrovu te je čitave dvie godine, a da gotovo nikud nije odlazio, proboravio u umjetničkoj akademiji, baveći se revno u risarskoj školi.

Ali nije bilo sudjeno, da on bude umjetnikom : radi slaba vida morao se je okaniti omiljeloga zanimanja, makar se je kroz

sav život silno zanimao za rusko slikarstvo te je i više godina bio tajnikom društva za promicanje umjetnosti.

Na književno polje potisnula je Grigorovića slučajna obzornost, naime upoznanje s Pljušarom, koji je baš u ono doba izdavao zbornik „Perevodčik“ ili „Sto i jedna pripoviest i četrdeset put četrdeset anekdota“. U taj zbornik uvrstio je Grigorović nekoliko prijevoda s francuskoga. To je bilo god. 1843., a 1844. pojavio se prve izvorne pripoviesti Grigorovićeve u „Literaturnoj gazeti“: „Kazalištna kočija“ i „Psić“; u istim novinama uvrstio je „Priegled izložbe akademije umjetnosti“. God. 1841. upoznao se je Grigorović s Nekrasovom. U zborniku „Fiziologija Peterburga“, što ga je izdao Nekrasov, bijahu god. 1845. štampane dvie pripoviesti Grigorovićeve: „Petrogradski orguljičari“ i „Lutrijska srećka“. Sve ove pripoviesti bile su napisane u duhu naravne škole; uz odsudjivanje navika velikoga i birokratskoga svieta u prijestolnic, s nešto humora, u tim čete pripoviestima naći sućut i čovječnost prema svemu, što je proganjano, unesrećeno pa se zaklanja u prijestolničke zakutke i špilje. U svim pripoviestima opazio se je dar piščev, ali ne bijahu još ni iz daleka tako snažne i originalne, da bi bile svratile na sebe pažnju občinstva te pisca odmah digle na znatnu visinu. Grigorovića doduše opaziše, ali on se je slabo izticao iz mnoštva pripoviedača one dobe u duhu naravne škole.

Znamenitost i popularnost Grigorovićeve započela je god. 1847. nakon toga, kad je u „Otečestven. Zapiscima“ u prosi-načkoj knjizi bila odštampana njegova pripoviest „Selo“, a u „Sovr.“ iste godine „Biedni Antun“. Ovim pripoviestima dirnuo je Grigorović, što no rieč, baš u živac dobe, kad se je sveobće zanimanje posvećivalo narodnomu, ponajvećma seoskomu životu, te je i sama vlada stavljala pitanje o kmetskom pravu. Obadvie pripoviesti Grigorovićeve, osobito nakon što ih je Bjelinskij oduševljeno ocienio, bijahu uvrštene u red najuspjelijih književnih radova svoje dobe, te su ih na jagmu čitali.

Ovaj uspjeh potaknuo je Grigorovića, da piše iz narodnoga života, pa je uz nekoliko manjih pripoviesti, kao što su: „Orač“.

„Svjetlo Kristovo uzkrsnučé”, „U čekanju na parobrod”, „Smedovska dolina”, napisao i dva velika romana iz seljačkoga života: „Preseljenici” i „Ribari”. Ovdje nam je dužnost, ako već ne možemo sasvim razbiti, to da barem znatno ograničimo predrasudu, što se je bila uvriježila gledom na pripoviesti Grigorovićeve iz narodnoga života, kao da on nije poznavao naroda, nego da je na pisanje bio potaknut George Sandovimi pripoviestima iz seljačkoga života, pa da je ruske seljake crtao po primjeru francezkih.

Ova predrasuda nastala je pod dojmom kasnijih krupnih Grigorovićevih romana iz narodnoga života: „Ribari” i „Preseljenici”. U tim romanima ima doista mnogo umjetnoga, sačinjenoga. Tako je piscu, da uzmogne napisati obširniji roman, bilo nužno, da sastavi zamršeni predmet s ljubavnom spletkom, ljubomornošću, razočaranjima, zaprekama i svim peripetijama nježnih strasti. No promatrao Grigorović koliko mu drago narod, on ga ipak nije u toliko poznavao, da bi predočivao ljubavne sgođe među seljacima u njihovom naravnom obliku i psihičkoj vjernosti, jer je on promatrao javni društveni seljački život, kako se taj očituje u krčmama, tržištima, sastancima, na seoskim svečanostima i u objašnjivanju s gospodom i seoskim sudcima, ali dakako, da nikad nije motrio, kako se ljube momci i djevojke, kako se cjelivaju i što govore na tajnim ročištima. Nije dakle nikakvo čudo, što je on udesio, da si seoska mladež, što ju dovodi u romanu, priznaje ljubav, da se muči i strada, da osjeća ljubomornost, da odigrava veledušje baš tako, kako se je to činilo u vlastelinskim dvorima pod utjecajem čitanja francezkih romana. Na taj način su zaljubljeni momci i djevojke u Grigorovićevim djelima izašli nalik seljacima iz romana George Sandove. Ali i u velikim njegovim romanima naći ćete mnoštvo lica drugoga reda, koja se ne bave ljubavnim intrigama, ali su prikazana skroz realno te su pravi pravcati ruski seljaci, ne nalični ni najmanje na francezke seljake. Što se tiče omanjih Grigorovićevih pripoviesti, to se gornja predrasuda ne može nikako uporavljivati na ove. U tim je pripoviestima sve od kraja do kraja naravno, jednostavno i uzeto neposredno iz života, počevši od sujeta do djelujućih

lica i mnoštva seljačkih prizora, kojima obiluju pripoviesti. Nemamo prava, da označimo neprirodnim i nalikim francezkim seljacima lica, kakav je biedni, nesretni seljak Antun, koji je prinuđen, da radi izplate daće proda na sajmu posljednje konjče, ali i to mu odvedu konjokradice ; ili siroticu timaricu blaga Akulinu, koju je gospodar nasilno udao u bogatu seljačku porodicu, misleći, da će ju time usrećiti, a međjutim su ju samo izmučili do smrti. Tu je sve do posljednje crtice, da ne može bolje, istinito, jer u svem tome „živi Rusija i Rusijom odiše”. U kratko, nije Bjelinskij bio uzalud uzhićen s ovih pripoviedaka, a ovaj fini kritičar, koji je razaznavao i najmanju lažnost, nije takve našao u pripoviestima Grigorovičevim te bi zacielo bio iztaknuo, da seljaci, što ih Grigorović opisuje, naliče francezkima.

U seoskim pripoviestima Grigorovičevim svraća na se nada sve pažnju ova obstojnost : prikazivao pisac kakve mu drago nesretne sgođe s tužnim seljacima, želeći, da u čitateljima probudi sućut za ugnjetavani narod i da prosvjeduje proti kmetskom pravu, vi osjećate, da on služi svojem vremenu, ali u istinu, to ga ipak ne zanima ni ne zanosi nada sve i jedino. On je prije svega umjetnik slikar. U prvom redu susrećete svagdje u njegovim djelima opis, sliku, okolicu : predočenje nutarnosti biedne koljebice, obora, što se je sasvim nakrivio, prizora pred krčmama, oluju, jesensko nevrieme itd. Sujeti pripoviesti tek su kao okviri, u kojima pisac razvija pred vama niz slika seoskoga genrea. A Grigoroviću se mora priznati, on je majstor prvoga reda u predočivanju vanjske zbiljnosti. Njegovi opisi odlikuju se jasnoćom, plastikom, te jarkim, sočnim koloritom. Svaki od tih opisa mogao bi vješti slikar s mjesta uzkrisiti na platnu. Nije Grigorović uzalud počeo služiti umjetnosti slikanja. Nedvojbeno je, da je u njega bilo više poziva za slikara, nego za spisatelja te mu se kao paysažistu mora priznati prvo mjesto iza S. Aksakova.

Sasvim drugčije nam je suditi o humoru, koji je Grigorović takodjer gledao upotrebljavati, po mogućnosti što više, kako je to činila većina pripoviedača četrdesetih godina, pod utjecajem Gogoljevim. Humor očito ne spada među prirodjena svojstva Grigorovičeva talenta, i zato svagdje, gdje se u njegovim djelima javlja, čini na čitatelja dojam neprirodnoga, pri-

siljenoga, sačinjenoga. Osobito griši time roman „Proseločnyja dorogi” (Seoski putevi) 1852, u kojem je prikazan stari vlastelinski život. Ovaj je roman Grigorović zasnovao sasvim bez intrigue, ali na samom humoru te s toga spada među najneuspjelija djela Grigorovićeva; velik napor mora uložiti onaj, koji hoće da ga dočita do kraja, ali se riedko tko na to odvažuje.

Veoma je vjerojatno, da je prevladjivanje opisnoga, slikarskoga elementa u Grigorovićevu talentu pa pomanjkanje dubokoga pronicanja u pojave života bilo uzrokom, da je Grigorović nakon desetgodišnjega književnoga djelovanja, u koje je vrijeme napisao veći dio svojih djela, na jednoč prestao pisati, pa se gotovo zameo, kad su nastale burne godine reformi, te su od pisaca stali zahtievati, da im djela obiluju ozbiljnim idejnim sadržajem. Kad je val društvenoga pokreta spao, nastala je epoka nove reakcije, slične onoj u pedesetim godinama, Grigorović je ponovno izronio sa svojim pripovjedkama: „Karijerista” (1884 god.), „Akrobati dobrotvorja” (1885), „Dječak od gutaperče” (1886), „Karelinov dan” (1887), „Nisi sljepote mio” (1889), „Bol srca”, (1891), Porfirij Petrovič Kukuškin (1894), Piknik (1896), Ostavka i imenovanje (1898) i dr. Ali se Grigoroviću mora priznati, da je on od riedkih ljudi četrdesetih godina, koji nisu iz svojih ruku pustili zastave, što su ju u mladosti držali, koji se nisu požurili, da se postave u otvoreno neprijateljstvo prema pokretu šestdesetih godina i ljudima mladjega naraštaja; Grigorović nije htio, da se od vodje napredka pretvori u pobornika mraka i zastoja. On je ostao čist i neokaljan i već samo za to u velike je zaslužan. Grigorović je umro 22. prosinca 1900.

III.

Ali, na žalost, ovo, što smo na koncu mogli reći o Grigoroviću, ne može se kazati o Alekseju Feofilaktoviću Pisemskom, koji je svoje književno djelovanje započeo bučno i sjajno, a završio ga žalostno.

Roditelji Pisemskoga bili su ne baš imućni plemići kostromske gubernije, čuhlomskoga kotara.

„Moj otac, pošto je odslužio trideset godina u redovitoj vojsci, — priča Pisemskij u svojoj autobiografiji, — došao je u činu majora u svoj zavičaj, t. j. kostromsku guberniju, koja je od Kavkaza bila udaljena malo ne dvie tisuće vrsta ; on je ipak veći dio puta prevalio na konju, u pratnji četvorice častničkih slugu, jer mu se je putovanje u kočiji činilo veoma neprijatnim te ga silno uznemirivalo. U zavičaju oženio se s mojom majkom iz dosta imućne porodice Šilovljevih. Tada je momu ocu bilo četrdeset i pet godina, a materi trideset i sedam. Plodom toga braka bio sam medju ostalom djecom i ja, koji sam se rodio 10. ožujka 1820. godine, na dobru Ramenje. Četvero djece, što se je rodilo prije mene, poumiralo je, a jednako je umrlo i petero, što se je rodilo iza mene. Ako je dozvoljeno djeci, da izriču sud nad svojim roditeljima, to ja mogu ovako označiti svoga otca i majku : Moj je otac bio u potpunom smislu rieči vojni službenik onoga vremena, strogi vršilac dužnosti, u svojim navikama umjeren do puritanca, čovjek nepodkupljive čestitosti u smislu novčanom i u isti par surovo strog prema podčinjenima, — naši kmetovi pred njim su drhtali, ali samo lieni i glupi, dok je pametne i radine pače pokadšto mazio . . .

„Moja majka bila je ženska posve inih svojstava : nervozna, sanjarka, finog uma žena te uza sve to, što joj je nedostajalo naobrazbe, znala je veoma krasno razgovarati te je u velike voljela domjenke. Po sebi, izuzevši veoma umne oči, nije bila liepa, pa je o njezinoj vanjštini moj pokojni otac, kad sam još bio djakom, ovako sa mnom razgovarao : — „Reci mi, Aleksêj, zašto je tvoja majka sve to ljepša, što dulje živi?“ — „Zato, otče, što je u majčice mnogo duševne krasote, koja se od godine do godine sve to više pomalja“. — Otac je odobrio moje mnienje.“

Prvih deset godina sproveo je Pisemskij u Vetlugi, gdje je njegov otac služio u odboru za ranjenike. Zatim je boravio na selu, kamo se preseliše i njegovi roditelji. Osobito veseo i živahan nije bio Pisemskij, ali se je vazda volio igrati popa, konja, orao je slogove, sjedio na hambaru i vrebao tobož na medvjeda. Njegovo umno razviće nije bilo baš osobito.

„Mene baš nisu jako gonili, da učim, — pripovieda Pisemskij, — pa ni ja sâm nisam osobito volio nauku ; ali sam za to volio čitati i neprestano čitati, osobito romane strastveno,

do četrnaeste godine, ja sam razumije se, u ruskom prievodu pročitao veći dio romana W. Scotta, „Don-Kihota”, „Faublasa”, „Gil-Blasa”, „Hromog djavla”, „Serapionovu braću”, Hofmanove pripoviesti, perzijski roman „Hadži-Baba”; djetinjih knjiga nisam nikad mogao trpjeti i koliko se sad mogu sjetiti, uvijek sam ih držao za glupe.

„Učitelji su moji bili vrlo slabi i sami Rusi. U djetinjstvu, osim latinskoga, nisam učio nikoji novi jezik, što mi je kašnije u velike škodilo. Uzalud sam se u gimnaziji i na sveučilištu trsio, da naučim franceski i njemački jezik, koje sam donekle i proučavao, ali ne dugo: nije prošlo ni godinu dana i ja bih zaboravio jezik. U mene je, kako se čini, vrlo malo sposobnosti za učenje jezika, povjestnice i prirodnih nauka, dočim sam filozofskim disciplinama, matematici, metafizici, logici, esteticima i etici bio vrlo sklon”.

Godine 1834. , kad je Pisemskomu bilo četrnaest godina, smjestiše ga u gimnaziju u Kostromi, i to u drugi razred. „Tu sam se počeo učiti, — piše sam Pisemskij, — sa shvaćanjem i dosta marljivo, ali sam najveću slavu stjecao na glumačkom poprištu”. Strast prema kazalištu, koja ga do konca života nije ostavila, pobudio je u njemu gimnazijalac Stajnovskij, koji je bio godinama stariji od Pisemskoga te mu dodieljen kao neke ruke skrbnik. Stajnovskomu je palo na um, da dade predstavljati „K o z a k a - s t i h o t v o r c a” i u njemu je Pisemskij veoma uspješno odglumio komičnu ulogu Prudasa.

U petom razredu priznao je učitelj književnosti, da je u Pisemskoga prekrasan slog, u šestom je već napisao pripoviest „Č e r k e z k i n j u”, a u sedmome „Ž e l j e z n i p r s t e n”. Ova je pripoviest napisana u duhu Marlinskoga, Pisemskij slao ju je pri stolničnim uredničtvima, ali je nisu primila.

God. 1840. svršio je Pisemskij gimnazijske nauke te je pošao na moskovske sveučilište, na matematički fakultet. No tu se je malo bavio naukom, najviše je vremena posvećivao čitanju, diletantskim predstavama i vježbanju u deklamatorskoj vještini, u kojoj je Pisemskij uvijek bio na silnom glasu. Glas, da je on izvrstan čitač Gogoljevih djela i nesravnjivi glumac za ulogu Podkolesina, u čemu da ne zaostaje za Ščepkinom, raznesao se je po svoj Moskvi, te se je odabrano moskovsko društvo sabiralo

na diletantske predstave i čitanja, da vidi i sluša Pisemskoga. Što se tiče matematičkih znanosti, to je njihov utjecaj na Pisemskoga bio samo u tome, kako je sam govorio, „da hvali Bogu, što je on, kao friseur, odabrao matematički fakultet, koji da ga je u jedan mah otrieznio i stao priučavati, da govori samo ono, što jasno shvaća”.

„Naučnoga znanja — piše on dalje — ponio sam vrlo malo s moga fakulteta, ali zato sam se sviestno upoznao sa Shakespeareom, Schillerom, Goetheom, Corneilleom, Racineom, J. J. Rousseauom, Voltaireom, V. Hugonom i George Sandom te ocienio rusku književnost”.

Mora se uzeti, da je Pisemskijevo upoznanje s Rousseauom i Voltaireom bilo veoma površno, jer je i u njega bilo kao i u Dostojevskoga, jednako slaba filozofska naobrazba i podpuna netaknjivost mišljenja. Pisemskij je do same smrti čamio u tradicionalnim vjerovanjima i takovim nazorima o svietu, kakve imadu ljudi, štono stoje na nižem stupnju razvitka. Odtuda je i Pisemskij, kao i Dostojevskij, bio sklon službenomu patriotizmu te je rado gledao opasnost u svakom samostalnom kretanju misli.

God. 1844. svršio je Pisemskij tečaj sa stepenom pravoga djaka, pa je odputovao na službu u pokrajinu.

„Mojim uspjehom u ulozi Podkolesina god. 1844., — piše u svojoj autobiografiji, — završio se moj naučni i estetski život. Preda mnom bijaše nevolja i neobhdnost, da stupim u službu. Otac mi je bio već umro, a materi, ožalošćenoj njegovom smrću, pala je kap, pa nije mogla govoriti; sredstva za život bila su veoma neznatna. Sve sam to ja shvaćao, pak sam nakon dolazka u selo zapao u melankoliju i hipohondriju, iz koje me je spasila ljubav. Još prije, za mojega boravka na gimnaziji i na sveučilištu, zaljubljuvao sam se idealno u moje sestrične, od kojih je prva opisana u Sofiji u „U z b u r k a n o m m o r u”, a druga u Marji u pripoviesti „L j u d i č e t r d e s e t i h g o d i n a”; ali gore spomenuta ljubav bijaše realna, te me je svega zaokupila. Tu sam ljubav izrazio najprije u romanu „B o l j a r s t v o” u odnošaju Eljčaninova prema Anni Pavlovnoj, a zatim po drugi put u „Ljudima četrdesetih godina”, u odnošaju Vihrova k Fatejevoj. Ali život i rodbina ne bijahu zadovoljni s tim mojim blažen-

stvom, kako nije bila zadovoljna ni moja savjest, tim više, što je moj tada napisani roman „B o j a r š č i n a” (Boljarstvo) bio prosvjed proti braku, pa radi toga uzapćen po cenzuri, a jer se je radi toga moja nada u prijateljstvo mogla činiti ludošću, to sam odlučio, da ću se posvetiti službi, a zatim i oženiti, izabravši si u tu svrhu djevojku, koja nije bila namiguša, a iz dobre ako i ne bogate obitelji. Naše vjenčanje bi obavljeno 11. listopada 1848. Svoju sam ženu djelomice ocrtao u prilici Jevpraksije, u romanu „U z b u r k a n o m o r e”.

Svoju ženu, Jekaterinu Pavlovnu, Pisemskij je veoma sretno odabrao. Svi, koji su ju poznavali, govorili su o njoj kao o ženi preriedkih vlastitosti. Ova uzorna žena — pripovieda Annenkov, — znala je smirivati boležljivu sumnjičavost Pisemskoga, te ga je ne samo riešila briga za gospodarstvo i uzgoj djece, nego ga je, a to je još najvažnije, oslobodila svoga uplitanja u njegov intimni, lični život, koji je takodjer bio prepun mušica i zanosa; ona je k tome za svoga života prepisala i dvie trećine njegovih djela s originala, koji je vazda predstavljao strašno izpackanu makulaturu od grbavih redaka, nečitljivih slova i mrlja od crnila”.

Najprije je Pisemskij služio u Kostromskom uredu državnih dobara, a zatim je u istom svojstvu služio dvie godine u Moskvi. Poslie toga imenovan bi izvanrednim činovnikom kod kostromskoga gubernatora (kneza Suvorova). God. 1849. bio je Pisemskij imenovan savjetnikom kod kostromske gubernatorske uprave te je u tom svojstvu služio do 1853. godine. Od te godine pak do 1859. služio je u Petrogradu, u ministarstvu za apanaže. Nakon sedamgodišnje ostavke služio je od 1866. opet kao savjetnik kod moskovske uprave, gdje je napredovao do savjetnika prvoga reda, te je god. 1874. konačno dao ostavku kao nadvorni savjetnik.

Prvo djelo Pisemskijevo, roman „B o l j a r s t v o”, što ga je primila bila redakcija „O t č e v s t v. Z a p.”, bio je, kako jur gore kazasmo, ustavljen po cenzuri 1847. god., koja je u njemu nazriela prosvjed protiv braka. Pisemskij kao da je i sam bio sporazuman s tom osudom. Lako je moguće, da je i Pisemskij, nalazeći se pod utjecanjem George Sandove, poput svih svojih savremenika, nastojao provesti sličnu tendenciju u svojem ro-

manu, ali u istinu nije proveo nikakve tendencije, jer, ne gledajući na sve strane uplive, bio je ipak samobitan pisac, te ga je umjetničko stvaranje odvelo sasvim drugim smjerom; bio je on prevelikom pesimistom, a da provadja kakvu bilo tendenciju. Kakav se prosvjed protiv braka može izvesti iz romana, kojemu je sadržaj, da je junakinja pošla za surovoga i divljega grubijana, s kojim nije mogla živjeti, pa ga je ostavila i sdužila se s mladim čovjekom više naobrazbe, u kojemu se je takodjer gorko razočarala, jer je bio nevaljan slabić, pa i njoj nije preostalo, nego da umre od sušice.

Neuspjeh „Boljarstva” nije ohladio Pisemskoga za književnost, jer je god. 1848. bila u „S i n u O t e č.” odštampana mala njegova pripoviest „N e n a”. Pozvan za tim u „M o s k v i t j a n i n” on se je pridružio domaćincima, te je s njima koncem pedesetih godina prešao u „B i b l i o t e k u d l j a č t e n i j a”, gdje ga potvrdiše urednikom poslie Družinina. Od godine 1850. sliedi čitav niz njegovih djela u „M o s k v i t j a n i n u”, i drugim žurnalima: „L i e n j i v a c”, „B r a k i z s t r a s t i”, „K o m i k u”, „I p o h o n d e r”, „B o g a t i z a r u č n i k”, „P e t r o g r a d j a n i n”, „G o s p. B a t l a n o v”, „D i o b a”, „Š u m s k i d u h”, i dr.

Krunom književnoga djelovanja Pisemskijeva bijaše roman „T i s u ć a d u š a”, priobćen u „Biblioteki dlja čtenija” god. 1858.

Počevši od prvoga romana, Pisemskij nam se ukazuje u svim tim djelima uvijek jednim te istim, bez ikakvih promjena. Označivali su ga obično trieznim realinom, koji rišući zbiljnost u svoj njezinoj nevaljanštini i blatu, dolazi pokadšto do cinizma u svojim predočivanjima, ali ne ima nikakvog ideala ni vjere u napredak. Prvo i poglavito svojstvo Pisemskoga jest beznadni pesimizam, ali nipošto onaj filozofski pesimizam, što ga nalazimo u Turgenjeva i grofa L. N. Tolstoja i nekim drugim pripoviedačima četrdesetih godina; potonji, dvojeći o zbiljnosti, što ih je okruživala i o svojim savremenimcima, držali su ipak, da je moguća i drugčija zbiljnost i da su mogućii drugčiji ljudi. Oduzmite pesimizmu njegov Weltschmerz i romantičke težnje za boljim, dobit ćete onaj cinički pesimizam praktičnoga buržuja, koji se je u svojem životu nagledao toliko svih mogućih ga-

dosti, da je izgubio svaku vjeru u čovjeka, u mogućnost ma kakvih nesebičnih, uzvišenih težnja; iza kojih se ne bi krilo blato i rdjavština, pak njemu ne preostaje ništa drugo, već da razkrinkava sve te pojave, koji se činjahu svietli i veseli, a zaista su posve niski.

Pisac ove knjige čuo je od samoga Pisemskoga aforizam, koji se u svojoj istinitosti ne može štampati, ali kojemu je smisao, da se sav ljudski život, kao što i zemlja oko svoje osi, kreće oko spolnih nagnuća, sve biva radi njih, sve se na ta nagnuća svodi pa tvorilo se na zemlji što mu drago uzvišenoga i plemenitoga, sve se to čini radi tih nagnuća. Sva Pisemskijeva filozofija i nutarnji sadržaj njegovih djela izrazuje se u tom aforizmu, proširenu samo u toliko, što, po mnijenju Pisemskoga, čovječanstvo kreće izključivo samo jedina težnja, da na sve moguće načine razmazuje i ugadja svojemu slabomu tielu, pa se svi uzvišeni podvizi svode na kraju konca na ugadjanje puti.

Ako k tomu pridružimo konkretne tvorevine Pisemskoga, obilje blata, što ga on iznaša, a kadšto i ciničku smionost u predočivanju toga blata, tad nam nehotice biva očita sličnost Pisemskoga za savremenim francezkim naturalistima: on ih je predtekao i prorekao svojim djelima.

Kao i većina pripovjedača četrdesetih godina, Pisemskij je napisao takodjer nekoliko djela iz narodnoga života. Takova su: „P e t r o g r a d j a n i n’“; „Š u m s k i d u h“; „G o r k a s u d b i n a“; „T e s a r s k a u d r u g a“; „B a t k a“. Pisemskij je pokazao vanredno poznavanje narodnoga života; jezik licâ, koja prikazuje u svojim djelima, iznenadjuje živošću i vjernošću narodnomu govoru. Ali je inače Pisemskij i ovdje ostao nepromijenjen: on ne laska narodu, ne idealizuje ga i ujedno ga ne prikazuje nesretnim samo za to, da prema njemu probudi sućut, već prikazuje njegove poroke s onim iskrenim protokolizmom, kakav ćete naći u Zolinu romanu „La terre“ ili „Vlasti tmine“ grofa L. N. Tolstoja. Zanimivo je, da je drama „G o r k u s u d b i n u“ uza sav njezin golemi uspjeh, stigla je sudbina „Vlasti tmine“ u tome pogledu, što su mnogi bili nezadovoljni odveć realnim prikazivanjem ubijanja djeteta, malo ne na samoj pozornici.

No, bila slava i popularnost Pisemskoga koliko mu drago silna, već pod konac petdesetih godina stao se je rušiti njegov

književni ugled, a u književnim krugovima stadoše se pronašati nejasni glasovi o tome, da Pisemskij s pjenom na ustima govori o pokretu šestdesetih godina te da se pripravlja na pisanje romana, u kojem će u pravom svjetlu predočiti mladi naraštaj. Bez dvojbe ove glasine bijahu i uzrokom, što su Pisemskijev roman „T i s u ć u d u š a“ i drama „G o r k a s u d b i n a“ bili u „Sovre meniku“ tako hladno primljeni, da im nije posvećena ni kritika. Pisemskij je zaista u ono vrijeme bio veoma ogorčen. Ako takovi filozofski naobraženi ljudi, kako je bio Turgenjev, nisu mogli jasno shvatiti mnoštvo novih pojava, štono nastadoše, nije se nipošto čuditi, što se je čovjek, koji se je u svojem mišljenju opirao samo na zdravi smisao naroda te oko sebe nije ništa vidio, do li gomile rdjavštine i blata, izgubio u viru svih mogućih protuslovlja, kojima bijaše prenatrpan pokret šestdesetih godina.

Koncem 1861. godine Pisemskij se je otvoreno izjavio protivnikom pokreta, počevši da piše feuilletone u „B i b l. d l j a č t.“ pod pseudonimom Nikite Bezrylova ; u tim feuilletonima izrazio se je medju inim veoma podrugljivo o književnim čitanjima, što su tada učestala, te o nedjelnim školama. Ovi feuilletoni izazvali su buru u književnom krugu te su se na njih oborili osobito u „Iskri“. Pisemskij je bio do dna duše potresen tim napadajima i odgovarao je na njih tako uvredljivo u „Bibl, dlja čt.“, da su izdavatelji „Iskre“, Kuročkin i Stepanov, Pisemskoga izazvali na dvoboju, do kojega u ostalom nije došlo.

To je još više razdražilo i zlobom izpunilo Pisemskoga, pa je god. 1863. napisao roman „U z b u r k a n o m o r e“, koji je izazvao sveobće negodovanje i ogorčenje u svim liberalnim slojevima društva.

Ne može se reći, da je Pisemskij u tom romanu hotimice ili po neznanju iznakazivao zbiljnost. U tom pogledu ostao je vjeran samomu sebi, jer je pribrao sve ono blato, što ga je vidio oko sebe te pokret šestdesetih godina prikazao izključivo s te ružne strane, ne priznavajući u njemu ništa drugo, nego tek trenutačni mutež uzburkanoga mora ruskoga života, kako je i sam govorio kašnje u svojem romanu.

„Nismo mi krivi, što je u našem životu mnogo surovosti i frivolnosti, što je tako zvano naobraženo mnoštvo naviklo govoriti fraze, pa ili ne raditi ništa, ili raditi gluposti, što se ono,

ne cienići i ne prisluškujući našoj glavnoj narodnoj sili, z d r a v o m u s m i s l u, baca na prvo fosforno svjetljucanje, zasjalo ono gdje mu drago i odkud mu drago, pak djetinjnski vjeruje, da je u njemu sva sila i sav spas !

„Na početku našega djela, uz govor, šum i buku, što no se je dizala oko nas sa svih strana, jasna nam je slutnja govorila, da to nije bura, već tek talaskanje i mjehurići, što su djelomice napuhnuti iz vana, a djelomice se digoše raznim ništavilom odozdola. Dogadjaji su, da ne može bolje, opravdali naša očekivanja.“

Uz neku vjernost zbiljnosti, makar veoma jednostranu, u političkom pogledu bio je roman Pisemskoga daleko ubitačniji za prijatelje ruskoga napredka, nego li bi bio, da je Pisemskij u njemu nagomilao laž na laž. Laž bi se požurili bili oprovrći, a oklevetana istina pobjedila bi s novom silom ; ali je roman baš s toga bio užasan, što je odkrivao zbiljne rane, kojih je bilo u pokretu, ali na žalost — samo tek rane, kao da je sav organizam njegove otačbine od reda bio skroz izjedan neizlječivom gangrenom. Šteta od takvoga pesimizma udvostručuje se još time, što je ovo djelo u umjetničkom pogledu najснаžnije od svih, što ih je Pisemskij napisao, i to ne samo po životnoj istinitosti i vjernosti tipova, nego i po komplikaciji sadržaja, koji je široko zahvatio ruski život, po vanredno živom zanimanju, kojim se roman čita, kao i po snazi dojmova, što ih izazivlje u čitatelju. Vidi se, da je Pisemskij u nj stavio čitavu svoju dušu, u njemu skupio sve iskustvo, što ga je iznio iz svojega života.

To bijaše posljednja moćna rieč, što ju je Pisemskij izrekao. Poslie toga napisao je on još vrlo mnogo ; tako četiri obsežna romana : „Ljudi četrdesetih godina“ (1869), „Uviru“ (1871.) „Mješćani“ (1877.) i „Massoni“ (1878.), mnoštvo dramskih djela, kao što su : „Lagunii“ „Vaal“ „Prosvietljeno vrijeme“, „Financijsalni genij“, „Samoupravnicii“, „Poručnik Gladkov“ itd. Ali sva ova djela samo su blieda sjena prijašnjega Pisemskoga ; djela su se čitala, kupovala, imala su i trenutačni pozorišni uspjeh, ali su prolazila, a da ne ostaviše za sobom traga, a da nisu vršila nikakav upliv, niti izazivala kritička prosudjivanja ili razgovore.

Posljednje godine svoga života sproveo je Pisemskij u Moskvi. Bio je obezbiedjen, boravio je u vlastitoj kući na Povarskoj ; ali njegovo je duševno stanje bilo vrlo žalostno. Od prirode je naginjao hipohondriji i sumnjičenju. U starosti, pod utjecanjem poraza, što ga je proživio poslije što je izišao njegov roman „U z b u r k a n o m o r e”, uz gorku spoznaju, da mu je stvaralačka snaga usahnula, a občinstvo da za nj ne mari, njegova je melanholija od godine do godine sve to više rasla ; u isti par on se sve to više starao, da svoju tjeskobu zatomi vinom. Osobito je počeo silno piti, kad mu je preminuo nježno ljubljeni sin Nikola, koji se je s nepoznatoga uzroka ustrelilo. K duševnim bolovima pridružiše se s vremenom i tjelesni. Smrtna bolest drugoga sina, Pavla, profesora na moskovskom sveučilištu, konačno je porušila Pisemskoga i on je umro 21. siečnja 1881. god.

IV.

Mihajlo Vasiljevič Avdêjev rodio se je u Orenburgu god. 1821. Njegov otac, uralski kozak, čovjek imućan, koji je zapremao vidjenija mjesta u jaickoj vojski, izstupio je iz nje, jer nije bio zadovoljan s novim porecima, pa je primio građansku službu. Jednim od prvih učitelja Avdêjeva bio je poznati poljski spisatelj Toma Zan, koga su pozvali bili u Orenburg, prijatelj Mickiewiczzev i osnivač vilnanskoga rodoljubnoga društva „Filarët“. Zatim je Avdêjev polazio gimnazijske nauke u Ufi, a dovršio je naobrazbu u zavodu za prometnu službu, iz kojega je izišao kao poručnik god. 1842. te pošao u službu u Nižnij Novgorod, a već godine 1852. pošao je u mir kao kapetan. Za krimskoga rata bio je izabran predvodnikom družine orenbuškoga pučkoga ustanka, a u šestdesetim godinama bio je član seljačkoga odbora za sudstvene poslove.

Poslije umirovljenja, Avdêjev se je nastanio u selu, što mu je ostalo iza otca, u slikovitom gorovitom kraju sterlitamakškoga kotara ; ovdje je provadjao veći dio godine, a u priestolnice bi dolazio samo u zimnim mjesecima. Godine 1862. odpraviše ga u prognanstvo u Penzu, ali mu za godinu dana dozvoliše, da podje u inozemstvo, gdje je proživio nekoliko godina, sprijateljivši se s Turgenjevom, osjećajući najveće srodstvo s nje-

govim talentom. Avdêjev je preminuo u Petrogradu 1. veljače 1876.

U Avdêjeva nije bio velik talenat, njegova djela ne blistaju jarkim umjetničkim vlastitostima ni originalnošću. On je osvajao liberalnom humanosti čuvstava i simpatija te je vješto znao zaveslati strujom javnoga života. Čim se je jednoč oćutio u struji, sliepo se je podavao toku, pisao je roman ili pripoviest po šabloni, koja je odgovarala struji, izvodeći pred čitatelje nekoliko heroja, na oko najsavremenijih, ali u bitnosti stereotipnih i izhitrenih, baš kako i svako njegovo djelo u celosti čini dojam, da je umjetno izmišljeno, a ne da je uzeto iz života. Uza sve to su njegovi ramani u svoje doba činili znatan dojam, hvala toj obstojnosti, što je umio odabrati aktualni tema, vješto pripoviedati i razvijati sadržaj, začinjen umnim i razboritim refleksijama. Dva puta mu je pošlo za rukom, da dirne u najosjetljivije živce društvene dispozicije, što ga je i potisnulo u prvije redove.

Prvi put su izazvale silnu pažnju tri njegove pripoviesti, odtisnute u „S o v r e m.“ 1849., 1851., 1852. god. „V a r e n j k a“; „T a m a r i n o v i z a p i s c i“ i „I v a n o v“; te je pripoviesti izdao posebice god. 1852. pod nadpisom „T a m a r i n“. To je bilo baš u ono doba, kad su konačno razvjencavali romantične ideale, pa medju inima i tip Pećorina, kad je Turgenjev u nizu svojih pripoviesti pokazivao moralnu nemoć i ništetnost pokrajinskih Hamleta i Don Juana, a Gončarov se podsmievao porivima Aleksandra Adujeva. Avdêjev je sa svojim Tamarinom došao u najzgodniji čas, pa je u jedan mah izišao tako na glas, da je ime Tamarinovo postalo prišvarkom za sve pokrajinske Pećorine i često se susretalo na stranicama žurnala, u kritičkim člancima i pregledima.

Drugi put je Avdêjevu uspelo pogoditi žilicu devet godina kašnje, kad je u „S o v r.“ 1860. bio naštampan njegov roman „P o d v o d n i k a m e n“. To je bilo upravo u ono doba, kad su zapodjenuta bila pitanja o porodici i ženi, kad su svi govorili i žarko umovali o ubitačnosti i gnjusobi porodičnoga despotizma, kad su svi zahtievali podpunu slobodu čuvstava i oslobodjenje žene iz vječnoga robstva. Roman Avdêjevljev, koji je prikazivao slobodnu nevjeru žene uz dobrovoljni sporazumak mužev, došao

je društvu baš u dobar čas te izazvao senzaciju, makar bi se moralo činiti svakomu, da se sadržaj romana ne odlikuje osobitom novošću: taj sadržaj ne bijaše no odjeka poznatoga romana George Sanda „Jacques” te već nekoliko krat obradjen u ruskoj književnosti, primjerice u Iskanderovljevom (Herzanovom) romanu: „Tko je kriv” i u Družininovoj „Polinki Saksa”. U Avdêjevljevom romanu osvojilo je občinstvo to, što je pisac umio iznieti staro jelo sa savremenim i svježim umokom.

Ali je Avdêjevu uspjelo samo ta dva puta, da budem junakom dana. Treći njegov pokušaj te vrsti nije uspio. To je bilo već koncem šestdesetih godina, kad je žensko pitanje s osnovke slobode čuvstava prešlo već na osnovku rada; sve su reforme već bile izvedene, te su zemstva počela već svoje djelovanje. U to je vrijeme Avdêjev napisao oveći novi roman: „Izmedju dvie vatre”, koji je bio odštampan u „Sovr. Obozr.” 1868. god.

Ovdje je prikazan novi heroj, radini zemac Kamyšincev, koji je nakon raznih peripetija sklopio brak s novom ženskom, koja se je samostalno bavila poslom kao seoska učiteljica, po imenu Anom Barsukovom. Ali taj roman nije učinio osobit dojam na občinstvo.

Taj novi čovjek razpupao se je kao stari tip, onaj isti sladokusac i don Juan četrdesetih godina sa plemenitim zanosima, kojih nikako nije umio ostvariti i do kraja provesti, jer mu je manjkala svaka odlučnost i stalnost; prave pako nove ljude, ako ih obzirni pisac i nije tako zlobno smiehu izvrgao, kako su to onda činili njegovi vršnjaci, itako nije shvatio, već ih je ostavio sasvim u sjeni i posve odnemario.

Postavivši svojega zastarjeloga heroja, nekakvu neopredjeljenu sastavinu Lavreckoga i Kalinovića, izmedju dvie vatre, t. j. izmedju natražnjaka i radikalaca, Avdêjev se je brzo i sâm sa svojim romanom postavio izmedju te dvie vatre; kritičari iz lievoga tabora ustali su naime proti Avdêjevu za to, što je junakom učinio takvoga nevaljanca, kao što je Kamyšincev, dočim su kritičari desnoga tabora bili opet nezadovoljni, što su Kamyšincev i sam pisac bili odviše obzirni prema „nihilistima”.

Pošto je ovako propao, hotеći služiti novim dnevnim strujama, koje su i Avdêjevu bile isto takova terra incognita, kao i svim njegovim vršnjacima, Avdêjev se je iz nova vratio starim temama, koje su mu pribavile najviše lovorika, naime slobodnoj ljubavi, pa je napisao nekoliko pripoviesti te vrsti: „Magdaljenu“ (Djelo 1869.); „Suhoparna ljubav“ (Djelo 1870.); „Šareni život“ (Oteč. zap. 1870.); nu pošto je davno minulo doba, kad su se bavili tim pitanjem, to je Avdêjeva radi ovih njegovih pripoviesti zapao nadimak „stručnjaka u stvarima razpitivanja brakova“.

Posljednje krupnije njegovo djelo — roman „U četrdesetim godinama“ bio je štampan već poslije njegove smrti u „Vêstn. E vr.“ god. 1876. U umjetničkom pogledu bio je to veoma slab roman, a nije se bavio nikakvim dnevnim pitanjima, kako to sliedi i iz njegovoga naslova; no u historijskom pogledu bio je ovaj roman zanimiv s toga, što je u njemu bio među inim prikazan i kružok Bjelinskoga, a osobito Hercen.

V.

Pošto su romani beletristâ četrdesetih godina osobito silno djelovali na ruske žene i uzgojili naraštaj pobornica ženske emancipacije i zatočnica na putu do ženske samostalnosti, to nije nikakvo čudo, što je počevši od kraja četrdesetih godina pak do najnovijega doba u Rusiji nicao stalež ženskih spisateljica u duhu te znamenite škole. Tako je gotovo istodobno sa Stanickovom, koja je pripadala toj školi, a o čijem se književnom djelovanju govori u drugom poglavlju ove knjige, stupila na književno polje Nadežda Dmitrijevna Hvoščinskaja, spisateljica, koja je i po svojoj samoniklosti i po svojem talentu stajala na čelu spisateljica svoje dobe.

Nadežda Dmitrijevna Hvoščinskaja, udata za Zatončkovskoga, a po književnomu pseudonimu V. Krestovskaja, rodila se je 20. svibnja 1825. godine u Rjazanu, gdje je njezin otac služio najprije u zavodu za konjogojstvo, a zatim kao okružni predstojnik resorta ministarstva državnih dobara. Hvoščinskaja bijaše uzgajana u roditeljskom domu, rano je zasljedila sklonost za književnost, te je stala pjevati pjesmice.

U 38. broju „L i t. g a z.” za god. 1847. bilo je uvršteno prvih šest njezinih pjesmica sa potpunim njezinim imenom. Zatim su se njezine pjesmice stale pojavljivati u „P a n t e o n u”, „R e p e r t u a r u”, „O t e č. Z a p.”, a god. 1853. bijaše u „P a n t e o n u” odštampana njezina pjesnička pripoviest u stihovima „S e o s k i s l u č a j”, koja je kasnije izišla u posebnoj knjizi.

Prva pripoviest u prozi, što ju je napisala N. D. Hvoščinskaja, nosila je nadpis „A n a M i h a j l o v n a” te je ugledala svjetlo u „O t e č. Z a p.” godine 1850., ali je ujedno i prva bila potpisana njezinim pseudonimom V. Krestovskaja, a ne njezinim prezimenom Hvoščinskaja. Očarana svojim uspjehom, Hvoščinskaja je god. 1852. odputovala u Petrograd, a to bijaše ujedno i prvi njezin odlazak iz Rjazana i prvi posjet prijestolnice, gdje su ju najradostnije dočekali. Odmah zatim počela je Hvoščinska neprekidno djelovati. Jedno njezino djelo za drugim štampalo se je u žurnalu „O t e č. Z a p.”, a pokadšto i u drugim žurnalima: „P a n t e o n u”, „R u s. V ê s t n.”, „V ê s t n. E v r.” i drugim žurnalima. Spomenimo glavne i najuspjelije njezine pripoviesti i romane: S e o s k i u č i t e l j, (1850); K u š n j a (1852.); T k o j e o s t a o z a d o v o l j a n, (1853.); I z k u s t v o (1854.); P o s l j e d n j i č i n k o m e d i j e; S l o b o d n o v r i e m e (1856.); B a r i t o n (1861.); U o č e k i v a n j u b o l j e g a (1861.); D v i e z n a m e n i t e g o d i n e; P r v a b o r b a (1869.); Z v i e ž d j e V e l i k i m e d v j e d (1870.—1871.); N a v e č e r (1876.); A l b u m, s k u p i n e i p o r t r e t i (1874.—1877.) i dr.

Skromna, plaha i bojažljiva, Hvoščinskaja je do svoje smrti sačuvala tipičnost provincijalke, nije voljela veliko društvo i mnoštvo, već je najradje boravila u samoći i uzkom krugu prijateljâ. Malo ne sav svoj život proživjela je u Rjazanu, u maloj kućici, što joj je ostala iza roditelja, uzdržavajući svojim radom staricu majku i biednu sestru. Kad su joj umrle majka i sestra, te je Hvoščinskaja ostala sama, preselila se je u Petrograd, gdje je i proživjela posljednje godine života, stanujući zajedno s gospojom M—vom, s kojom je živjela u tiesnom prijateljstvu. Petrogradsko podneblje nije joj prijalo; ona se je tuj dokopala upale plućâ, što je poprimilo kronički oblik, ali ona nije imala

ni toliko sredstava, da se preseli na ljetovanje, pa je posljednje dvie tri godine sprovela u gradu, a da nije iz njega izlazila, gasnući polagano i boreći se s teškom nuždom. Tek u proljeće 1889. preselila se je u Stari Peterhof, ali samo u tu svrhu, da umre; dne 8. lipnja 1889. preminula je; na 10. lipnja bi sahranjena na groblju sv. Trojstva u Starom Peterhofu.

Književno djelovanje Hvoščinske može se podieliti u dvie periode. Prva perioda obuhvata desetgodište njezinoga rada, od 1850. do 1861. godine. U svim djelima toga vremena odrazuje se natražnjačtvo pedesetih godina i osamljeni život spisateljčin u provinciji. U njima se predočuju izključivo crte iz života pokrajinske inteligencije, a sadržaj ne premašuje porodičnoga kruga; uzahno shvaćanje svieta osobito se opažalo u te spisateljice. To su romani gubernijskih plesova, piknika i zabava na pokrajinskim majurima. Tip zlobne spletkarske matere porodice, u mladosti namiguše, u starosti surove licemjerke i nervozne despotkinje, koja sav dom drži u strahu i trepetu, prevladjuje u tim pripoviedkama; takva mati ni ne čini drugo, nego čitav dan izazivlje nervozne prizore, pada u histerične grčeve, a kćeri udaje za istom kakve god prosee, koji se pojave, u nadi, da će se time popraviti poremećene imućvene okolnosti; otac u takvim porodičnim romanima redovito je dobričina, koji se u ni u što ne pača, od mladosti je urešen rogovima, a pod starost mora samo trpjeti histerične prizore svoje supruge, čijoj se nepokolebivoj volji bezuvjetno pokorava te oplakuje udes kćerî, udanih za nevaljane muževe. Dalje u njezinim djelima susrećemo redovito tip promaženoga ženara, koji je pun uzvišenih fraza o čuvstvima i dužnostima, ali ne valja ni za kakav posao, te je redovito nevjerni prijatelj i beznačajni ljubavnik ; tip sinčića, koga je materinska despocija uz maženje obezličila i učinila idiotom najnižega stepena, — u kratko Mitrofanuška naše dobe; niz mladih djevojaka jednostavnih, dobrih, sposobnih, da duboko i iskreno zavole koga, nu koje su despocijom matere takodjer izgubile čovječanski lik te se pasivno pokoravaju ; napokon susrećemo u tim radnjama više starih unesrećenih djevoja, koje slušaju vječne prikore i spočitavanja te uzalud traže ljubavi i sućuti u ljudî.

Glavnu vriednost tih djela sačinjava srdačna toplina tona i čovječna sućut prema ugnjetavanim i vriedjanim. Živo i du-

boko osjećajući oglupljujuću laž rdjavoga života svjetskoga nerada, proniknuvši u sve blato pokrajinskih spleta, taštine, zavisti i sićušne zlobe, u sav pritisak obiteljskoga despotizma, koji potlačuje i obezličuje ljude, Hvoščinskaja predočuje žalostnu zbiljnost u svoj njezinoj gadnoj golotinji, ne žaleći ni boja ni fine svoje analize. U svakom njezinom romanu potresna je drama, na kraju koje vam se srce kida, kad gledate koju neodgovornu žrtvu te užasne okoline, il imladu djevojku, kojoj su sudbinu određivali roditelji po svojoj volji, kad gledate, kako uzalud plače i kleči pred njihovim nogama, moleći za sreću, ili kad vidite staru djevojku, koja nije no nišan za rdjave dosjetke naduvenih dobrotvora, koji su ju iz smilovanja primili k sebi, i pustih ženara, što dolaze kao gosti ovim dobrotvorima, ili kad posmatrate mladu gospoju, udovicu, koju se podrznjuje nevaljani svjetski kicoš i razkošnik bez žacanja i nekažnjivo kompromitovati u očima svijeta, a ona ne zna, kud bi se djela od tereta gnusnih kleveta i spleta, što se sa svih strana obaraju na nju u taštom i izpraznom društvu.

No uza sve nesumnjive vrline Hvoščinskih romana, najveći je njihov nedostatak u tome, što se spisateljica, ne ostajući kod samoga poricanja, žuri, da umiri čitatelje, izvodeći preda nj niz svetlih pojava, pozitivnih tipova ; ali se baš u tome očituje užina moralnoga pogleda spisateljčina. Idealnost pozitivnih tipova Hvoščinskih obično je u tome, što ih spisateljica nadjeljuje kriepostima u duhu propisanoga ćudoredja, kao što je uztrajnost u ljubavi i prijateljstvu, ćovječnost prema nižima, točnost u novćanim stvarima. Ali izpod svih tih liepih svojstava proviruje filistarstvo, uzka ogranićenost mješćanske osrednjosti, a pokadšto i kukavna prnjavost. Hvoščinskaja je osobito voljela da svjetskomu okolišu suprotstavlja ljude, koji nisu iz svieta, biednike, trubbenike. Ali svi ti trubbenici, što ih izvodi Hvoščinskaja, ukazuju se, pod krinkom idealnih savršensva kukavnim rdjaveljima, koji trpe tisuću uvreda od svjetskih vucibatina, i ne samo da te vucibatine sve to ćine nekažnjivo, nego te idealne biednike uza sve to nekakav magnet vjećno vuće u svjetske krugove, gdje se prema njima tako ružno vladaju.

Roman „Veliki Medvjed” sačinjava granicu druge periode djelovanja N. D. Hvoščinske. Sadržaj ovoga romana ne osniva se više izključivo na porodičnim odnosima, već se odigrava na tlu javnoga pokreta šestdesetih godina ; tu vidimo pokušaj, da se prikaže nova ženska, koja teži, da radom doprinese obćemu dobru. Ali uz to imade u romanu i dosta kvasca iz dobe prije reformi, primjerice u idealizaciji nesebičnoga pokrajinskoga činovnika, starca Bagrjanskoga s njegovim moralom iz patrijarkalnih vremena.

U daljnjim svojim djelima Hvoščinskaja je podpuno krenula na novi put, riešivši se prijašnjih nedostataka. Medju najuspjelija djela te druge periode njezinoga djelovanja spadaju : „Prva borba“ pak „Album, skupine i portreti.”

Glavni sadržaj tih djela sačinjava mračna slika one propalosti ćudoredja i pokvarenosti, što se je opažala u ruskom društvu sedamdesetih godina, nakon što se je to društvo bilo tako diglo u šestdesetim godinama. Tipovi, koji su u tim kasnijim djelima prevladavali, bijahu pali ljudi, koji nisu mogli izdržati borbe za istinu i pravicu, nego su se, sablažnjeni materijalnim dobrima života, iznevjerivali svojim uvjerenjima i porivima mladosti. Osobitu vještinu pokazuje Hvoščinskaja, kad crta dvolične licemjerce, na oko nesebično čestite, ćovječne i u svakom pogledu uredne, kad se po prvi put s njima upoznajete, no koji se pri najbližim sukobima izpostavljaju kao malodušni ljudi, podli, nizki i sebičnjaci bez srca.

Nadežda Stjepanovna Sohanskaja, poznata ruskomu ćitateljstvu pod pseudonimom Kohanovskaja, rodila se je 17. veljaće 1825. iz braka Stjepana Pavlovića Sohanskoga i V. Gr. Lohvickijeve. Izgubivši rano otca, nju je uzgajala mati, žena duboke pobožnosti. Kad je bila u desetoj godini, odpraviše ju u harkovski zavod blagorodnih djevica, gdje je svršila tečaj s pohvalom. U porodici posvećivali su svu pažnju dvojici sinova, Sohanskaja se je pako odgajala posve nehajno. U zavodu nije ona imala ni knjiga ni pisanki. Ona je sve naučila uztrajnim naporom. Poslie zavoda ćekao ju je život u gluhom zabitnom seocu u stepi, bez knjiga, bez ljudi, bez novćića u žepu. Mladosti nije poznavala. Sav dom žrtvovao se je njezinoj braći, a ona se je morala pokoravati ; kad god bi se ona usudila, da

očituje svoju volju, u čudu bi ju gledali te bi se prema njoj vladali uvredljivom strogošću. „Mene su razbili, — pisala je ona kašnje nekoj svojoj prijateljici, — zastrašili su me, jedva desetgodišnju djevojčicu, osamljenu u samoj sebi. Kako li nisu ogorčavali moje djetinje, biedno srdce, to samo Bog znade — to je Njegovo čudo. Ali u meni su ubili svaku svietlu bezbrižnost mladoga čuvstva, ubili su živi zanos, taj prekrasni glas sila, što no razcvatavaju, zanos, koji traži povjerljivosti, da bezbrižnim djetinjim ćeretanjem izkaže jasnu djetinju dušu... Može li od toga biti što žalostnijega? Učinili su, da sam za svoje godine postala preozbiljnom, plahom i nisam se pouzdavala u samu sebe”.

Prve svoje književne pokušaje pisala je na starinskim modrim raportima svoga oca (konjaničkoga satnika i blagajnika), a radi njih nije doživljivala ništa, do li okrutnih rugalica od svoje svojte. Prva njezina pripoviest, što je ugledala svjetlo na stranicama „S o v r .”, koji je tad bio još Pletnejevljevo vlasništvo, imala je naslov „L j u b i l a” i bijaše štampana sa znatnim skraćenjima, što je silno potreslo i razžalostilo mladu spisateljicu. Ipak je ona nadovezala trajne pismene sveze sa Pletnejevcm, koji je za nju osjećao silnu sućut te njezine radnje uvrštavao. Pozvali su ju u Petrograd. Književna zašlužba pribavila joj je već za to sredstva. Ali njezin jedini brat, koji je još ostao na životu, potrošio je novce, što su mu bili povjereni, da plati kamate za zajam, uknjižen na imanju, pa je Sohanskaja bila prisiljena, da dađe svoje novce, što ih je bila prikupila za putovanje u Petrograd. Tekar 1862. oživotvorila se je njezina želja, da proboravi u priestolnici, gdje su ju primili sa počitanjem, koje je odgovaralo njezinomu u ono doba već utvrdjenomu književnomu ugledu i glasu.

Poslie bratove smrti ostala je ona jedinom baštinicom roditeljskog imetka. Njezin se je položaj znatno poboljšao te je sav ostali život sprovela na svom majuru Makarovki (izjumski kotar, harkovska gubernija), gdje je preminula od raka 13. prosinca 1884.

Ponajbolja su joj djela: „P o s l i e o b j e d a u g o s t i m a”; „Galerija portreta”; „Starina”, „Gajka” i dr. Znamenita je nada sve time, što je duboko bila proni-

knuta slavenofilskim težnjama. Na žalost, obiteljska despotija, u kojoj je sprovedla mlade godine, a zatim i oskudna naobrazba i život u pokrajinskoj zabiti, daleko od duševnih središta, vrlo se nepovoljno odraziše na njezinom svakako znamenitom i silnom talentu, jer ju zadojiše uzkim fanatičnim konservativizmom i patrijarkalnim moralom. Čitali vi koju vam drago njezinu pripoviest, u svakoj će vas uz duboko znanje narodnoga života iznenaditi frapantna natezanja te izkrivljivanja zbiljnosti u svrhu, da se sadržaj po što po to prilagodi proslavljivanju svete starine, te da se prodahnete mirisom seoskoga maslaca. I što je dulje pisala, to je više podlievala masla u svoje pripoviesti, dok se nije izpisala do „Nedavnoga susreta”, u kojem nema ni slikâ ni licâ, već je tek posve mistično glagoljanje u duhu Gogoljaeva „Dopisivanja s drugovima”.

POGLAVLJE TRINAESTO.

I. Prevladivanje beletristike iz narodnoga života. Idealistično-sentimentalni pogled na narod kod pripoviedača četrdesetih godina. Marko Vovček. — II. Humoristično-negativno držanje prema narodu. Nikolaj Vasiljevič Uspenskij i Vasilij Aleksějevič Slěpcov. — III. Službeno proučavanje narodnoga života. Sergěj Vasiljevič Maksimov. Grigorij Petrovič Danilevskij. — IV. Početak objektivnoga proučavanja narodnoga života. Pavel Ivanović Jakuškin.

I.

Izravni i neposredni posljedak demokratizacije ruske misli i težnje k narodu bijaše taj, da se je u razdoblju, koje razmatramo, obrazovala samostalna grana beletristike iz narodnoga života, kojoj prema obširnosti i osobitosti ne ćete naći ništa slična u zapadno-evropskim književnostima. Ako su se u zapadnim književnostima i pojavljivali romani i pripoviesti iz narodnoga života, bijahu to ili slučajni pojavi, ili su išli za onim psiholožkim i umjetničkim ciljevima, koji su vladali u njihovim savremenim književnostima, kako to razabiremo iz romana George Sandove i George Elliotove, napisanih iz seoskoga života. Ako u zapadnim književnostima i susrećemo spisateljâ, koji se specijalno posvetiše predočivanju narodnoga života (Auerbach i Erckman Chatrian), to ni u njima ne ćete naći nepristranoga iztraživanja narodnoga života; oni idu za svojim posebnim političkim ciljevima i prama tim ciljevima predočuju narod u onom obliku, koji im je potreban; sad ga idealizuju, a sad opet, obratno, crtaju najmračnijim i najblatnijim bojama (n. pr. „La terre“ od E. Zole).

Svemu tomu nema traga u Rusiji tečajem posljednjih četrdeset godina. Ne imamo mi samo jednoga ili dva spisatelja, koji se posvetiše predočivanju narodnoga života, već je u nas takvih spisatelja na desetke. Izmedju ovih su mnogi pravi

pravcati apostoli : polazili su u narod samo za to, da ga prouče, pa čitave godine putuju od sela do sela, sabiru priče, popievke, pjesme, bajke, proučavaju obrede, nastoje proniknuti u gospodarske i socijalne osnove narodnoga života, proniknuti u dušu naroda i shvatiti narodne ideale, izlažući se pri tome kojekakvim progonstvima i opasnostima i žrtvujući u potpunom smislu rieči i svoj život.

Radi sveobće težnje za proučavanjem narodnoga života, beletristika te vrsti proživjela je tečajem četrdeset godina svoga obstanka čitavu poviest, u kojoj imade nekoliko faza njezinoga razvitka. Tako prva faza pada pod konac četrdesetih i na početak petdesetih godina ; predstavnicima su joj oni sami pripoviedači četrdesetih godina, kojih smo djelovanje pretresali u prijašnjim poglavljima. Vidjeli smo, da su svi oni pridonieli svoj prinos u riznicu beletristike iz narodnoga života. Na čelo im valja staviti I. S. Turgejneva s njegovim „L o v č. z a p. “. Za njim sledi Grigorović sa svojim romanima i pripoviestima iz narodnoga života. Grof L. N. Tolstoj, da ne govorimo o njegovim seljacima, gradjanima i vojnicima, kojih ćete naći u svim njegovim djelima, osobito u „S e v a s t o p o l j s k i m p r i p o v i e s t i m a “, „K o z a c i m a “ i „V o j n i i m i r u “, — napisao je posebice dva djela iz narodnoga života : „P o l i k u š k a “ i „V l a s t t m i n e “. Dostojevskij je svu silu tipova iz naroda prikazao u najboljem svojem djelu — „Z a p i s c i i z m r t v e k u ć e “. Gončarov, koji se nikada nije pačao u seoski život, jer nije mogao da ga proučava, ipak je u svojim djelima predočio nekoliko tipova slugâ iz seljačke okoline, a u „F r e g a t i P a l l a d a “ više tipova seljaka mornara.

Inicijativa za proučavanje narodnoga života pripada po tome spisateljima iz vlastelinskoga plemićkoga staleža, a to je bilo sasvim naravno. Od inteligencije četrdesetih godina, koju su poglavito sačinjavali plemići, bili su baš vlastelini u najbližim doticajima s narodom. Ali ta je blizina bila skroz vanjska i k tomu su vlastelini bili gospodari seljaka, kao svojih robova ; vlastelinima nije bilo moguće, da udju u nutarnje uvjete narodnoga života, da proniknu u dušu naroda te shvate njegove ideale. Od naroda ih je dielio ponor, bezdan nepovjerenja i pri-

tajenoga neprijateljstva, što su ga seljaci gojili prema gospodi, ne izključujući ni najčovječnije vlasteline.

To se je odrazilo i u većini produkata iz narodnoga života, što su ih napisali pripoviedači četrdesetih godina. Značajevi, tipovi i epizode, što ih u tim pripoviestima izvode pred čitatelje, imaju previše konkretan značaj, nose na sebi obilježje nečega, što je slučajno primiećeno i uhvaćeno iz života. K a s j a n i z K r a s i v e M e č i, H o r, K a l i n y č, J a k o v, Podhvatnik i mn. dr. stoje osamljeno pred vama, ne sačinjavajući obćenitih tipova, u kojima biste vidjeli predstavnike narodnih masa. Predočuju se slični konkretni značajevi, pretežno s njihove psihološke strane i u njihovom ličnom životu. Pripoviedači četrdesetih godina poznavali su još tako malo uvjete narodnoga života, da u njihovim djelima ne vidite ni traga onomu obćemu narodnomu životu, kojim živi ruski narod. Glavno društveno značenje ovih djela jest ili u tome, što predočuju stradanja i nezgode, što ih narod trpi pod pritiskom kmetskoga prava ne samo od nevaljanih, nego i od dobrih vlastelina, ili u tome, što ta djela crtaju simpatične i pozitivne tipove seljaka, sa svrhom, da uvjere čitatelje, da seljaci nisu nipošto dvonogo blago, koje nema ni slike ni prilike čovječje, već da su to isto takvi ljudi, kao što smo i mi, da isto tako čuvstvuju, misle i trpe od uvreda i oskudice, te da, kao i mi, teže za boljim, a imade među njima i takovih idealnih ljudi, kakvima sličnih ne ćemo naći u inteligentnim staležima.

Medju pripoviedače četrdesetih godina, po značaju pripoviesti iz narodnoga života, valja uvrstiti poznatu spisateljicu, koja je pisala pod pseudonimom Marko Vovček. Pravo njezino prezime po rodu jest Velinskaja, po mužu Marković. Kad je u četrdesetim godinama svršila tečaj u zavodu, ona se je nastanila kod rodbine u Orlu i udala se za poznatoga maloruskoga etnografa A. V. Markovića. Godine 1857. poslala je ona Kulišu dvie pripoviesti, da ih uvrsti u žurnal „Zapisci o južnoj Rusiji“, a obadvie su bile iz narodnoga života i napisane maloruskim jezikom. Godine 1858. izdao je Kuliš u posebnoj knjizi „Narodnii opovidanja Marko-Vovčka“. Pripoviesti su pobudile veliku pažnju; sam Turgenjev ih je preveo na ruski jezik (Petrograd 1859). God. 1859. izašla je već odmah ruskim jezikom napisana

zbirka: „Pripoviesti iz narodnoga ruskoga života”. Ovim je pripoviestima posvetio Dobroljubov posebnu obširnu kritičku studiju. Uspjeh je spisateljici pomogao, da dospije u Petrograd. Tu se je ona upoznala sa Ševčenkom, koji ju je nazivao nasljednicom i književnom pokćerkom. Duskora je odputovala u inozemstvo i k mužu se više nije vratila. Sredinom šestdesetih godina ona se je nastanila u Petrogradu. Skupa s D. I. Pisarevim (svojim daljim rođakom) bila je pozvana k „Oteč. Zap.”, koji su prešli na Nekrasova. U tom je žurnalu priobčila romane „Živa duša” (1868); „Pričetnikovi zapisci” (1869); pripoviesti „Toplognie zdašce” (1873); „Uzabiti” (1875). Godine 1867. započela je spisateljica mnogo prevoditi. Osobito je mnogo prevodila Jules Verneove romane.

Pripoviesti Marko-Vovčkove osvajale su time, što su se pojavljivale u ono doba, kad su se svi zanimali za seljačke reforme; te su pripoviesti udovoljivale dnevnim strujama, jer su predočivale muke i nevolje seljaka-kmetova pod despocijom vlestelina. Osim toga, okorišćujući se slobodom tadašnje cenzure, M. Vovček nije žalila, da što mračnijim bojama ocрта ugnjetavače, a jarkim bojama ugnjetavane, pak je snagom i oštrinom prosvjeda nadkrilila sve, što se je u tom pogledu pojavilo do sada u književnosti. Mnogi su u njoj nazrievali rusku Beecher-Stowe, te su joj djela u šestdesetim godinama doživjela tri izdanja.

Ali slava Marko-Vovčkove takvom je brzinom zašla, s kakvom se je i pojavila bila. Koncem petdesetih i početkom šestdesetih godina oprastali su još slabe strane njezinih pripoviesti radi njihovoga političkoga sadržaja i radi toga, što je narodni život za onda bio još vrlo slabo poznat; a deset godina kašnje izgubile su njezine pripoviesti svoj prvobitni čar, pa su se tad pojavili i njihovi bitni nedostatci: površno poznavanje narodnoga života, pomanjkanje živih, realnih boja u predočivanju narodnoga života, ograničenje na same obće, stereotipne crte, koje se mogu crpsti iz čitanja narodnih pjesama i priča, napokon sentimentalnost. Marko-Vovčkovoј ne može se poreći talenat, ali je to subjektivni talenat, više liričan, nego li epski; pokazujući pokadšto sposobnost za finu psihološku analizu,

taj se talenat istodobno posvema nalazi na romantičnoj osnovci izmišljanja sadržaja. Prema tomu su još najbolje priče Marko-Vovčkove, koje ni danas još nisu izgubile svojih čara, kao što su: „Priča o devetorici braće razbojnika i desetoj sestrici Halji;“ „Robinjica“, „Medvjed“, „Marusja“, „Karmeljuk“ itd. Jer su ovo priče, ne tražite od njih živoga i realnoga prikazivanja narodnoga života, već se izmirujete s njihovom sentimentalnošću, baš kako ne prigovarate takovim vlastitostima „U n d i n e“ Žukovskoga. Ipak ne možete im odreći neosporive vrijednosti: čovječnoga i demokratskoga duha, kojim su proniknute.

II.

Kao opreka idealistično-sentimentalnomu pogledu na narod, kojim su se iztakli pripoviedači četrdesetih godina, pojaviše se u drugoj polovici petdesetih godina pripoviedači, koji su odrazili posve obratno stanovište prema narodu; ovo stanovište nazivljemo humoristično-negativnim. Ovakovo promatranje naroda u ono doba, kad je težnja prema narodu i sućut za puk bila tako obćenita, ne možemo si protumačiti drugčije, nego da je to bio posljednji uzplamsaj kroz viekove u vlastelinskim krugovima ukorenjenoga prezirnoga pogleda na narod, sličnoga pogledu poljske gospode na seljake, koja su seljake nazivala naprosto pasjim porodom.

Dok je na pozornici Aleksandrinskoga kazališta predstavnikom takvoga pogleda na narod bio Ivan Fedorovič G o r b u n o v, koji je zabavljao občinstvo svojim šaljivim pripoviestima iz narodnoga života, dotle u književnosti vidimo dva spisatelja, koji su se kretali u toj sferi: Nikolaja Vasiljevića U s p e n s k o g a i Vasilija Aleksêjevića S l ê p c o v a.

Nikolaj Vasiljevič U s p e n s k i j rodio se je 1837. godine u jefremovskom kotaru, tulske gubernije. Njegov djed, seoski djakon černskoga kotara, imao je tri sina, a od ovih se je njegovom sinu, Vasiliju Jakovljeviću, svećeniku jefremovskoga kotara, rodio sin Nikolaj, o kojem će sad biti govora, dočim se je njegovom sinu Ivanu, tajniku komore državnih dobara, rodio sin Glêb, koji je kašnje postao još znamenitijim spisateljem iz narodnoga života.

Nikola Uspenskij bijaše uzgajan u tulskom sjemeništu, a koncem petdesetih godina dospic je u liečničko-kirurgičku akademiju, odakle je prešao na petrogradsko sveučilište, ali tuj nije svršio tečaja. Tomu je kriv bio onaj književni uspjeh, što ga je mladi pisac postigao, kad je još bio u akademiji. Tečajem 1857. i 1858. godine bila je u „Sovr.” priobćena serijao njegovih pripoviesti : „O d o j a k”, „V e s e l i ž i v o t”, „P r i z o r i s a s e o s k o g a p r a z n i k a”; „G r u š k a”, „Z m i j a” itd.: pa je popularnost pišćeva tako brzo porasla, da je Černiševskij god. 1861., kad je Nekrasov izdao 24 pripoviesti Uspenskoga u posebnom izdanju, u dvie knjige, napisao o tim pripoviestima u „Sovr.” za pisca veoma laskav članak : „N i j e l i t o p o č e t a k p r o m j e n e ?”, u kojem je člankuz naminiti kritičar upozorivao na onu vlastitost Uspenskijevih pripoviesti, da je on tobože prvi počeo pisati o narodu istinu, bez ikakvih ukrasa. Ali to je bila zabluda, koja se je doskora razjasnila. P r i k a z i v a n j e b e z u k r a s a iz pera Nikolaja V. Uspenskoga izpostavilo se je jednostavnim crtanjem ne samo površnim i slučajnim, nego u velike uveličenim u protivnom pravcu. U kratko, sva filozofija tih pripoviesti odrazila se je u ovim Uspenskijevim riećima iz njegovih „S e o s k i h p i s a m a” :

„Siromaštvo i neznanje ruskoga seljaka dovedoše ga do toga, da on veoma često ne cieni ni svoj rad, ali ujedno ne cieni on ni tudji rad; on nema pojma ni o svojim vlastitim kao ni o pravima drugih ličnosti. Za njega ne obstoje uvjeti i zakoni gradjanskoga života”.

Radi ovakovoga shvaćanja, u djelima Nikolaja V. Uspenskoga prikazuje se narod u neponjatno bezličnosti : svaki seljak mora da je svakako ili tat, ili pijanica, ili takav glupan, kakvih sviet ne radja; svaka seljakinja takva idiotka, da se veće pomraćenje uma ne može zamisliti. Većina crtica N. Uspenskoga sadržaje slučajno iz života uhvaćene prizore i anekdote, u obliku kakovoga razgovora na stanici ili pripoviesti prolazećega seljaka, trgovca ili seljakinje. Što je N. Uspenskomu pošlo za rukom, da letimice ugleda ili počuje, to je on reproducirao u konkretnom obliku, u jedinu svrhu, da pokaže, kako je ruski seljak neznalica, divlji, smiešan, izlomljen i utućen, kako propada u blatu neznanja, predrazsuda i nevaljanštine. Utućenost, tupost, pomanj-

kanje svake čovječje slike i prilike u herojima N. Uspenskoga omamljuje vas, kad čtate te crtice. Vi gledate pred sobom ljude, koji se u svom životu ravnaju tek surovom živinskom putenošću, koji ne čeznu za drugim, nego kako bi stekli koju kopejku, da ju uzmognu ostaviti u krčmi; pa i u toj težnji pri svakom koraku, što ga učine, počinjaju kakvu neprispodobivu glupost.

Uz ovakav značaj pripoviesti, razumljivo je, što popularnost N. Uspenskoga nije mogla dugo trajati. Koncem šestdesetih godina zaboravili su gotovo sasvim na njega. A on je zatim malo ne punih dvadeset godina provodio užasan život skrajnjega siromaštva i trajnoga pijančevanja. Često mu nije preostalo, nego da noći po noćnim utočištima u Moskvi i Petrogradu, često je prosjačio, svirajući harmoniku i zabavljajući občinstvo prikazivanjem narodnih prizora u vagonima željeznica. U njegovom bezkućničkom skitanju pratila ga je desetgodišnja kćerka, koju je pokadšto odievao kao dječaka i silio da pleše uz zvuke harmonike. Napokon, 26. listopada 1889., zaklao se je u Moskvi, ne mogavši više, da dalje snosi takav život.

III.

Vasilij Aleksêjević Slêpcov pripadao je staroj plemićkoj porodici. Njegov otac, Aleksêj Vasiljević, bio je vlastelin te je imao 1500 desjatina zemlje i 250 duša u serdobskom kotaru, saratovske gubernije. Služio je u harkovskoj konjaničkoj pukovniji, sudjelovao je u turskom ratu i u ratu protiv Poljaka. Boraveći u grodnanskoj guberniji, oženio se je s kćerkom iz stare poljske obitelji, Josipom Adamovnom Veljbutović-Poklonskom. Kasnije je prešao u novorosijsku dragunsku pukovniju u Voronežu, gdje mu se je god. 1836. 17. srpnja rodio prvi sin, Vasilij Aleksêjević Slêpcov. Godinu dana poslie rođenja sina, Alêksej Vasiljević pošao je u mir, te se preselio sa svojom obitelji k roditeljima u Moskvu, gdje ga uvrstiše u moskovsko vojničko povjerenstvo.

Vasilij Aleksêjević bio je ljubimac porodice, osobito matere, kojoj je kumirom ostao do smrti. Već za rana posvjedočavao je velike umne sposobnosti. Bio je uvijek krotke i tihe ćudi, srca

mekanoga, tako da nije mogao trpjeti, kad bi njegovi vršnjaci mučili životinje ili muhe.

Od djetinjstva je bio liep; uvijek je nešto rukom izradjivao, a kasnije, kad je već bio spisatelj, izučio je stolarski i bravarski zanat. Čitati se je naučio, kad mu je bilo pet godina; bio je pobožan od djetinjstva i već kao sedamgodišnji dječak spremao se je u samostan. Kad je navršio osmu godinu, roditelji su mu u Moskvi uzeli u kuću gimnazijalca petoga razreda, da ga pripravlja za gimnaziju. Ali taj gimnazijalac nije umio da dječaka priljubi nauci, a osobito ga nije mogao predobiti za latinski jezik, tako da je dječak plakao, kad je učio latinsku slovnicu. Roditelji su promienili učitelja, pa uzeli djaka Apurina, koji je tako liepo predavao, da je latinski jezik postao omiljelim predmetom Slêpcova. Mati ga je podučavala u francezkom jeziku, a baka po majci u njemačkom. U desetoj godini dobe stupio je Slêpcov u prvi razred prve moskovske gimnazije. Godinu dana i pol kasnije baštinio je njegov otac selo Androvku ili Dubovku u serdobskom kotaru, u saratovskoj guberniji, pa se je porodica preselila onamo i uzela sa sobom Vasilija Aleksêjevića. Nakon toga su dječaka smjestili u plemićki zavod u Penzi, a kad je tuj svršio tečaj, odveli su ga u Moskvu. U to doba bio je buknuo krimski rat, pa su rođjaci svjetovali, da Slêpcova uvrste u koju pukovniju na bojištu. Vasilij Aleksêjević bio je pristao, nabavio si je, što je bilo nuždno, i stao je učiti, da se pripravi za častnički izpit, ali dospije u društvo djaka, zato promieni svoju nakanu i stane se pripravljati za moskovsko sveučilište, gdje je i položio prijamni izpit za liečnički fakultet.

Ali, upoznavši se sa profesorima Kitarom i Dalem, otudjivao se je liečničkomu fakultetu. Bilo mu je ponudjeno u ime etnografijskoga odsjeka carskoga geografskoga društva, da podje s torbom na ramenu putovati u Vladimir na Kljazmi, da opiše tamošnje tvornice i željeznicu, koju su tad ondje gradili Francezi. Slêpcov je rado pristao na predlog profesora i pošao je zbilja na put. To je i bio početak njegovoga upoznanja sa narodnim životom.

Rano je već počeo pisati, i to, kad je još bio u zavodu u Penzi, izprva, dakako, pjevao je pjesmice. Zatim je koncem pedesetih godina saradjivao u „R u s s. R ê č i“ grofice E. V. Salias, onda u

„S ê v. P č e l i“ i „A t e n e j u“. U to doba oženio se je u Moskvi s Jazykovljevom, imao je s njom sina, koji je umro, i kćer Valentinu. Ali njegov i ženin značaj nisu se slagali, pa se je razstao s njom. U isto je doba dobio baštinu iza otca, ali jer nikad nije volio gospodarstvo na selu, prodao je imanje bratu, a sam je odputovao u Petrograd.

Iza njegova dolazka u Petrograd, stala je procvjetavati njegova književna djelatnost. Sbližio se je s Kolom oko „S o v r.“, kamo ga pozvaše kao stalnoga saradnika uz obvezu, da piše samo za taj žurnal. On je bio u to doba u prvenstvenim krugovima šestdesetih godina veoma omilio; osobito su ga voljele ženske. To je Vasilij Aleksêjević imao zahvaljivati prije svega svojoj sretnoj vanjštini. „Vanjština Slêpcova, — piše gospoja Golovačeva u svojim književnim uspomename, — bila je vrlo zamamna i odlikovala se je otmjenošću; u njega su bile prekrasne crne vlasi, nevelika brada, fine i pravilne crte lica; kad se je nasmiešio, vidjeli su se neobično bijeli zubi. Boja lica bila mu je sumorno-blieda. Bio je visok, stasit, a odievao se je skromno, ali brižno. Svi portreti, što su iza njega ostali, ne odavaju ni stoti dio njegove krasote, koja je bila zamjetiva svakomu ukupnošću stasite, liepe, vitke prilike njegove, igrom duše, koja se ne da ocrtati, crtama njegovoga lica, oštroumnošću, genijalnom vještinom, da nas u zgodan čas natjera u smieh, da nas u pravi čas izazove na plač, da se neopaženo prokrade u dušu razgovornice te odmah pokori srdce njezino srdačnim tonom govora“.

Povrh svega toga bio je on umjetnik u svem svojem biću; artistsička žilica odrazivala se je u svim sitnicama njegovoga života: i u odielu i u udobnosti, kojom se je okruživao iz strasti za svakakve ljepušne stvarčice. Desilo bi se, da je, idući uz Miljutinovljeve dućane, opazio kakvu jabučicu liepa oblika, odmah ju je kupio, ali ne da ju pojedje, već da ju stavi na pisaći stol, pa se nasladjuje njenom krasotom.

„Valja da primietim, — piše Golovačeva — da se je Slêpcov znao i za malenkosti uznositi. Zamislio je, da naruči za svoj pisaći stol u tokara sviećnjak od brezovine sa pokosti (lakom), brinuo se je za svoj izum, pokazivao je znancima te sviećnjake, pa je bio u velike zadovoljan, ako ga je tko zamolio, da i njemu naruči takove sviećnjake. Slêpcov je sam izradjivao nacрте i nadzirao

tokarev rad, a kad se je tokar ponudio, da će svjetionicima brezovine ukrasiti plesnu dvoranu ljetnikovca trgovačkih poslovođa, bio je Slêpcov tako zabrinut tim poslom, kao da ga je sam naručio. Svaki dan je zalazio k tokaru, nadzirao je njegov rad, crtao je i savjetovao mu“.

A jer je bio umjetnička priroda u svakom pogledu, bio je i dobar glumac i redatelj; umio je vrlo liepo pjevati i narodne popievke uz pratnju balalajke. Strast za sabiranjem narodnih popievki i proučavanje narodnih običaja bijaše u njemu sdružena s vještinom, da se sblizuje s narodom.

„Gdje god bi se Slêpcov nastanio u stanu s pokućtvom, — piše Golovačeva, — služinčad ga je osobito voljela te iz svih sila nastojala, da mu ugodu. U obće, u Slêpcovljevu organu bilo je nešto tako mila, da su i najmračniji i najmučaljiviji ljudi iz nižih slojeva s njim iskreno razgovarali. Meni je bilo osobito drago slušati, kad je Slêpcov razgovarao ma s kime iz tih slojeva; sa svakim je od njih imao poseban svoj način, koji je odgovarao ili jeziku kojeg obrtnika, seljaka, radnika ili piljarice. On se je znao tako sa svima šaliti, da su se od duše smijali.“

Evo ove vlastitosti privlačile su i ženske Slêpcovu. Glas o Slêpcovu, kao spisatelju, koji je stajao na čelu ženskomu pitanju, koji je zakriljivao žene, te usrdno sudjelovao, tražeći za njih posla i pomažući im, da se gdje god smjeste, — razširio se je daleko po svim pokrajinama; k Slêpcovu su neprestano dolazile ženske, koje su tražile novih puteva, a mnoge od njih, upoznavši se s njime, zaljubljivale su se u njega do ludila. Zbog toga nije bilo kraja ni njegovim ljubavnim romanima.

„Svi ti romani, — kako veli Golovačeva, — nisu dugo trajali i vazda su za njega neugodno svršavali. — On nije mogao trpjeti ljubomornosti, a namjerivao se je baš na vrlo ljubomorne žene. Slêpcov nije htio da se pretvara, pa su se ženske, koje su bile u nj zaljubljene, razjarivale baš najviše radi toga, što je on ostao hladnokrvan i u najburnijim prizorima ljubomornosti. On je bio tako promažen pobjedama, da bi se odmah pojavljivale druge, u nj zaljubljene ženske, čim bi završio roman s jednom. Slêpcov nije mnogo mario za ljubav žena, koje bi odmah uzplamtjele, te je bio tako neoprezan, pa im je to vazda iskreno izražavao,

čime su se žene naravno, vriedjale i smatrale ga sebičnjakom najsuhoparnijega značaja.

Ne da se prosuditi, da li je volio koju od onih mnogobrojnih žena, što su sticale njegovu sklonost, ali bi bilo nepravedno nazivati ga suhoparnim sebičnjakom, kako su to — što se dade pojmiti — činile ljubavnice, koje je odnemario. On se je iskreno zanimao za žensko pitanje, a to mu je uvećavalo popularnost kod žena. Ne znajući ni sam, kud da sklone glavu, seleći se iz jednoga stana s pokućstvom u drugi, kubureći novčano, on se je ipak vazda starao, da pomogne ženama, koje trpe nuždu i da im nadje posla. Znamenita znamenska obćina bijaše jedan od pokušaja te vrsti, te joj je bila svrha, da omogući jeftino zajedničko živovanje. No i mimo toga Slêpcov je priredjivao u korist siromašnih žena glasbeno-književne večeri, predstave, javna predavanja itd. Koncem šestdesetih godina on je kroz pune dvie godine priredjivao predstave u umjetničkom klubu. Ali početkom sedamdesetih godina bijaše mu zdravlje tako poremećeno i sile narušene, da je morao napustiti književni rad te poći na liječenje na Kavkaz ; posljednje godine svoga života provodio je sad na Kavkazu, sad u svojem zavičaju blizu Serdobska, boreći se uzalud s bolešću, ginući polagano. Na 23. ožujka 1878. umro je u naručaju nježno ljubljene matere i sahranjen bi zatim na srdobskom gradskom groblju.

Kao daroviti spisatelj nije se Slêpcov nikad dao zavesti, da predočuje takve nezgrapnosti, kako je to činio N. Uspenskij. On se prema narodu drži čovječnije, jer njegovim crticama nije nakana, da bez svake svrhe predočuju čuveno „neznanje seljaka“, kako je to činio N. Uspenskij, već one idu za tim, da pokažu, kako se prema seljacima odnosi uprava zemlje, koja je posve tuđja njihovomu životu. No kako u Nik. Uspenskoga, tako ni u Slêpcova nema tipova ni duševne analize, već se i on ograničuje na slučajne prizore, što ih je u brzini uhvatio na cesti. Pitanje, kako se odnosi uprava zemlje prema životu seljačtva, veliko je pitanje, koje iziskuje duboko proučavanje narodnoga života ; ne valja zaboraviti, da od držanja uprave prema seljačtvu nije samo komično u životu seljaka, nego i duboko tragično. Slêpcov se je ograničio samo na smiešne strane ; ali je i u tu svrhu odabirao riedke, izključive činjenice, gotovo

anekdotičnoga značaja : sad je prikazivao seljaka, koji je podmitio pisara, da ga samo što brže izšibaju (n. pr. pripoviest : *K o n a ć i š t e*) ; sad je opet prikazivao, u kakvu su nepriliku došli seljaci susretajući višu osobu, zbog toga samo, što su njihovi krmci poplašili konje te više osobe (pripoviest „*K r m c i*“) ; sad opet priča, kako su seljaci nekoga pijanoga čovjeka smatrali mrtvacem i što je odatle bilo. Sve je to puno komičnosti ; hoćete, čitajući pripoviesti Slêpcova ; vještīm čitanjem Slêpcov je na književnim večerima izazivao oduševljenje kao i Gorbunov ; ali, osim smieha, ne ćete u tim pripoviestima ništa naći. Činjenice, što ih Slêpcov iznaša, preveć su sićušne i slučajne, nego da vas potaknu, da se o njima ozbiljno zamišljate, tim manje, što Slêpcov, gramzeći za komizmom, na svakom koraku pada u hitrinu i sljepariju, a time mu crtice još više gube značenje pravih činjenica iz narodnoga života. Takovih izhitrenosti vidite primjerice u pripoviesti „*K r m c i*“, u kojoj Slêpcov čini, da seljaci vjeruju, da će gospoda jašiti na seljacima, pak pripovieda, kako seljakinje, čuvši o tome, počinjū od jada razbijati lonce i drugo posudje. Isto je tako u crtici „*M r t v o t i e l o*“ izhitren prizor, gdje se seljaci, kad su jednoć uvidjeli, da je tobožnji mrtvac uzkrasnūo, pa dolazi k njima usred ceste, ne usudjju k njemu pristupiti.

Glavno zlo komično-negativnih crtica iz narodnoga života bijaše u tome, što su one bile mač sa dvie oštrice, a pojavljivale su se u kobni trenutak, kad se je radilo o oslobodjenju seljaka. Svrha im je bila, da pokažu čitateljima, na kakve su jadne grane spali seljaci zbog kmetskoga prava. Ali činjenice, što su se nalazile u tim crticama, mogle su poslužiti kao dokaz, kako je to podaničko pravo potrebno. Privrženici kmetskoga stanja pozivali su se upravo na takove činjenice, kad su dokazivali potrebu kmetskoga prava. Čitajući te crtice, privrženici kmetskoga prava uvjerali su se još više, da će seljaci, ostanu li prepušteni samima sebi, poginuti od svoje gluposti i gotovo izjesti jedan drugoga. „Pročitavši pripoviest N. Uspenskoga „*L i j e p ž i v o t*“, oni su mogli punim pravom odvratiti: „što naklapate o narodnoj samoupravi, kad sami ne vidite na seljačkim sastancima ništa drugo, nego uzajamno uništavanje seljaka time, što jedni druge opijaju ?“

Nije nikakvo čudo, što uz obću težnju, da se ide u narod, gospodsko držanje prema seljaku s visoka nije moglo imati trajni uspjeh, pa su humoristično-negativne pripoviesti samo zasjale u ruskoj književnosti i brzo bile zamijenjene pripoviestima iz narodnoga života sa ozbiljnijim i nepristrano istinoljubivim sadržajem.

Dok je N. Uspenskij naglo izgubio svoj ugled te napustio književno poprište, gotovo sasvim zaboravljen, Slěpcov se je posvetio prikazivanju života inteligentnih ljudi, što je više odgovaralo njegovomu talentu, i napisao je pripoviest „T e ž k o v r i e m e“ (1865.), svoje remek-djelo, koje je u svoje doba izazvalo dosta buke. U toj pripoviesti prekrasno je u licu Ščetinina prikazan novi tip plemića poslie reformi, plemića, koji se je stao prilagodjivati gradjanskim uvjetima života ; sa dubinom i zanimivošću, koje su dirale u najživlje savremene strune, razvijen je roman junakinje pripoviesti, Marje Nikolajevne ; napokon su sa sjajnim humorom ocrtani prizori iz skupštine zemstva, toga za onda još novoga i tekar nastavšega pojava ruskoga života. Ta pripoviest sačinjava veoma dragocjeni prinos u riznicu ruske književnosti, pa se doista ima žaliti, što je ona u osobi V. A. Slěpcova izgubila vrlo riedak umjetnički talenat.

III.

Na oseb od ovih dvaju pravaca, zamjenito oprečnih i jedan drugomu protivnih, gledom na odnose prema narodu, pravca sentimentalno-idealističkoga i humoristično-negativnoga, vidimo na istom plemićkom tlu posebni pravac — upravno-činovnički. Razumljivo je, da se je vlada vazda zanimala za točno i svestrano proučavanje narodnih masa, s kojima je upravljala, a ta potreba osobito se je očutila u petdesetim i šestdesetim godinama, kad su te mase dale o sebi glas, pa je nastao i dozrio niz pitanja, tičućih se blagostanja naroda. Nije naša stvar, da ovdje govorimo o svim onim službenim i poluslužbenim društvima, povjerenstvima, ekspedicijama i poslanstvima, što su nastajala u razno doba, a postoje i sada u svrhu, da proučavaju narod s raznih gledišta, koja zanimaju upravu s ove ili one nakane vladine. Napomenut ćemo samo one činjenice, koje su se ma bilo

kojim načinom odrazile u književnosti. Najveću energiju u sabiranju etnografskih obavijesti pokazalo je poslije krimskoga rata ministarstvo mornarice, koje je pozvalo u tom poslu na sudjelovanje nekoje za onda poznate književnike, te odpravilo nekoliko poslanstva na periferije Rusije. Tako je Gončarov bio poslan na plovitbu oko svijeta na fregati Pallada. Pisemskoga odpraviše u Astrahan, na obalu Kaspijskoga mora, a posljedkom toga bijahu njegove „Putne crtice.“ Mnogo plodovitija bijahu poslanstva poznatili beletrista Sergêja Vasiljevića Maksimova i Grigorija Petrovića Danilevskoga.

Sergij Vasiljević Maksimov rodio se je 1831. godine u selištu Parfentjevu, u kostromskoj guberniji, kologrivskoga kotara. Otac mu je bio poštar. Prvu naobrazbu stekao je u mjestnoj narodnoj školi; polazio je i moskovsko sveučilište i liečničko-ranarničku akademiju. Prve njegove etnografske crtice svratile su na sebe pažnju u književnim krugovima, pa obodren tim uspjehom, pošao je Maksimov, da sabere što više gradiva, pješice po vladimirskoj i vjatskoj guberniji, te je posljedkom tih putovanja bio niz crtica, priobćenih u „Biblija čt.“. Godine 1871. izdao je Maksimov te crtice posebice pod nadpisom: „Šumskazabit“. Poslije krimskoga rata odposlalo ga je ministarstvo pomorstva na sjever evropske Rusije, a posljedkom toga putovanja bijaše knjiga: „Godinu dana na sjeveru“, u kojoj je mnoštvo dragocjenih podataka o narodnom životu uz obale Bieloga mora i Pečorskoga kraja; ne bijahu to samo etnografski podatci u strogom smislu te rieči, već i socijalno politički i psihološki. Ova na polak naučna, na polak beletristična knjiga sačinjava valjan prinos u stvar proučavanja narodnoga života te svakomu, tko se ovim pitanjem bavi, mora ova knjiga služiti kao prvo djelo. Geografsko društvo odlikovalo je ovaj trud malenom zlatnom medaljom. Odmah zatim obavio je S. V. Maksimov još dva poslanstva pomorskoga ministarstva: 1. U Sibiriju i na Amur, a posljedkom toga poslanstva bijahu djela „Niz toku“ te „Sibirija i kazioné“; 2. god. 1862. po Uralu i obalah Kaspijskoga mora. Godine 1868. obišao je Maksimov po naručbi geografskoga društva sedam gubernija: pskovsku, smolensku, mogilevsku, vitebsku, vilensku, grodnansku i minsku, a posljedak toga

njegovoga putovanja bijaše poznata knjiga: „Skitnička Rusija“. Od kašnjih njegovih radova zaslužuju spomena mnoge njegove crtice i opisi, uvršteni u „Oslikanoj Rusiji“, što ju je izdao knjižar Wolf, razprava „Naše dvovjerje“ u žurnalu „Nov“ i druge. S. V. Maksimov umro je 3. lipnja. 1901.

Grigorij Petrović Danilevskij rodio se je 14. travnja 1829. god. na imanju svoje tetke po otcu, Anne Ivanovne Antonov, u selu Danilovki, izjumskoga kotara, harkovske gubernije. Djetinje godine sproveo je djelomice u zmijevskom imanju svoga djeda, u selu Pripidu blizu Donca, djelomice na otčevom imanju, u selu Petrovskom, koje je graničilo s djedovim imanjem,

Danilevskijev otac, Petar Ivanović, bivši konjanički častnik, a zatim vlastelin, bavio se je samo gospodarstvom, te je umro u 36. godini dobe, kad je sin njegov bio u desetoj godini. Mati njegova, Jekaterina Grigorjevna, rođena Kupčinova, bila je žena simpatičnoga, nježnoga značaja i razgovorljiva. Ljubila je strastveno književnost i glasbu, pa je od tridesetih godina naručivala ponajbolje ruske žurnale, iz kojih je njezin najstariji sin, Grigorij, crpao prvu duševnu hranu. Prvu poduku dobivao je Danilevskij pod rukovanjem domaće učiteljice E. I. Pčelkinove i nekoga Peša. Zatim je svršio srednju školu u moskovskom plemićkom zavodu (bivšem sveučilištnom penzionatu), a napokon sveučilište u Petrogradu, sa kojega je god. 1850. izišao kao kandidat pravnoga fakulteta po komorskoj struci. Još kao sveučilištni slušač dobio je god. 1848. srebrnu medalju za radnju, razpisanu po filozofskom fakultetu, o Puškinu i Krylovu. Od 1850. do 1856. Danilevskij je služio u ministarstvu prosvjete kao činovnik pod ministarstvom A. S. Norova i P. A. Vjazemskoga. U to je vrijeme posjetio Finsku i Krim, radio je po nalogu ministra Norova u arhivima harkovske, kurske i poltavске gubernije, a poslan po arheoložkom povjerenstvu, opisao je, po osnovi povjestničara Ustrjalova, ona mjesta, gdje je bila poltavška bitka.

God. 1856. odaslalo je ministarstvo pomorstva Danilevskoga na jug Rusije, da opiše primorje azovskoga mora, Dnjepar i Don. God. 1857. izstupio je iz službe i oženio se sa kćerkom izjumskoga vlastelina, Julijom Jegorovnom Zamjatninovljevom, te

je dvadeset godina živio u harkovskoj guberniji, sad na svojem otčinskom dobru u selu Petrovskom, sad na ženinu imanju Jekaterinovki, a samo bi pokadšto putovao inozemstvom i po Rusiji.

God. 1858. i 1859. bio je izabran zastupnikom harkovskoga odbora za poboljšanje života vlastelinskih seljaka. God. 1863., kao privatnik, po naručbi ministra narodne prosvjete Golovina, obišao je i opisao oko dvie stotine narodnih škola u harkovskoj guberniji. U prvom trogodištu zemstva od 1865. do 1869. služio je Danilevskij kao izabrani član zmijevskoga školskoga vieća, kao izabrani zastupnik harkovskoga gubernijskog zemskog vieća i član harkovske zemske uprave, gdje je spomenutih godina ravnao sirotinjskim odsjekom uprave, narodnim školama u guberniji, bolnicama, sirotištima itd. God. 1867. i 1870. god. bio je izabran začasnim mirovnim sudcem zmijevskoga kotara.

Kad je ostavio službu u zemstvu, Danilevskij je namjeravao, da se posveti odvjetničtvu, pa ga je g. 1868. senat svojom odlukom uvrstio medju odvjetnike unutar harkovskoga sudbenoga okružja. U to je vrijeme u Petrogradu nikla misao, da se izdaje „Praviteljstvenij Vêstnik“. Na poziv L. S. Makova dobio je Danilevskij kod tih novina u siečnju 1869. mjesto zamjenika glavnoga urednika, pa je na tom mjestu djelovao 13 godina, do kolovoza 1881. god., kad je bio imenovan glavnim urednikom „Pravitelj. Vêstnika“. Na tom mjestu ostao je do svoje smrti (6. prosinca 1890.), a bio je uz to i član vieća glavne uprave o tiskovnim poslovima od 1882. godine.

Na književno polje stupio je Danilevskij 1846. godine sa pjesmicom „Slavjanskakrивnja“, koja je bila uvrštena u „Illustraciji“ 1876. god. Prvi njegovi pokušaji bijahu prievodi u stihovima; prevodio je iz Byrona, Schillera, Longfellowa, Novalisa, Mickiewicza i Shakespearea. Medju inim preveo je drame Rikard III. i Cimbelinu (Bibl. dlja. Čt. 1850., 1851.). Izdao je zatim nekoliko ukrajinskih priča u stihovima. Najveću popularnost stekao je romanima: „Bjegunci u Novoj Rusiji“, „Vraćeni bjegunci“ i „Sloboda“, koji su izašli u „Vremenu“ i „Epoki“

1862. i 1863. god. pod pseudonimom Skavronskoga. Pošto su se ovi romani pojavili u doba, kad su još bili svježi dojmovi oslobođenja seljaka, svidjeli su se občinstvu ne samo radi zanimiva pripoviedanja i vješto spletenoga sadržaja, već i radi čovječnoga pogleda na narod, bez suviše idealizacije i onoga državno-službenoga shvaćanja, što je gospodovalo u birokratskim sferama, kakvim su, primjerice, prožeti bili romani Meljnikova. Istodobno obiluju romani Danilevskoga mnoštvom etnografskih podataka, što ih je pisac pribrao na svojim putovanjima po Rusiji i kad je služio kod zemstva. Tako, čitajući roman „Bjegunci u Novoj Rusiji“, upoznajete se s važnom ulogom, koju su imale južne ruske stepe za kmetstva, kao neprestano utočište za seljake, koji su hrpimice bježali od vlastelinskoga ugnjetavanja, ali su u stepama dospievali u jaram izrabljivača, koji su vješto upotrebljivali njihovo bezpravno stanje te nesretnike okivali u još teže robstvo, koje je izrabljivačima davalo nad sužnjima pravo života i smrti. U šarolikim navikama žitelja južnih stepa i njihovom životu, prepunu potresne, kadšto i krvave dramatike, nalazi pisac nešto slična sa običajima pučanstva u zapadnim državama Sjeverne Amerike. No ako su doista južne stepe imale za Rusiju u svoje doba takvo izseljeničko značenje, kako Amerika za Evropu, to se ipak mora priznati, da se u Danilevskijevim romanima otkriva sasvim posebna Amerika, koja više odgovara azijatstvu, nego li amerikanštini.

Pošto je svojim prvim romanima iz narodnoga života prinesao zrnce ruskoj književnosti, Danilevskij je na dugo vremena umuknuo, te je nakon jedanaestgodišnjega mučanja priobćio u „Věstniku Evropy“ god. 1874. roman „Deveti val“, pun osobitog etnografskog interesa, ali već u posve drugom duhu: taj je roman zanimiv s prikazivanja života ženskih manastira s njihovom historijom. A zatim, za pet godina, Danilevskij je stupio u kolo historijskih pripoviedača; no o tom će biti još posebnice govora.

IV.

U istom redu sa već označenim predstavnicima službenoga proučavanja narodnoga života, zaprema mjesto i Pavel Ivanović

Meljn i k o v. P. I. Meljnikov potječe iz stare plemićke porodice, koja je došla sa Dona. Njegov otac, Ivan Ivanović, bio je predstojnik nižegradskog oružničkog zapovjedništva. Godine 1818. oženio se je sa kćerkom izpravnikova nižegorodskoga, T. P. Sergêjeva, Annom Pavlovnom, a na 22. listopada 1819. rodio im se je prvićnac, koga su u čast djedu nazvali Pavlom. Na taj način može se Meljnikov po ocu i po materi smatrati čovjekom policajnoga porietla. Djetinjstvo je Meljnikov sproveo većim dielom u gradu Semenovu, gdje je njegov otac služio posljednjih godina svoga života. Meljnikov je bio dojmljiv dječak, koji je pozorno motrio sve, što ga je okruživalo. Godine 1825. u studenom, ležao je u vrućici, jer se je bio najeo ledenih mosura, kad je došla viest, da je umro car Aleksander. U kući je nastao plač i lelek. Plakala je i sva služinčad. Sva ova prepast pogoršala je bila bolest dječakovu, koji se je već bio stao oporavljati, te je liečnik spočitavao roditeljima, što nisu dojmljivu dječarčevu narav očuvali od žalostne viesti za sve. Taj liečnik bio je Karlo Ivanović Hektor, liečnik iz Napoleonove vojske, koji je 1812. bio zarobljen kod Krasnoga, pa onda odaslan na živovanje u Nižnij Novgorod, gdje je prihvatio rusko podanstvo, te stekao diplomu za zvanje štopskoga liečnika u semenovskom kotaru. On je bio kućnim liečnikom u domu Meljnikovih roditelja, a osim toga podučavao je Meljnikova u francezkom jeziku, te ga je i naučio.

Makar Meljnikovljevi roditelji nisu bili imućni, oni ipak nisu žalili sredstava za naobrazbu svoje djece. Meljnikov je prvu poduku imao najviše zahvaljivati svojoj majci, koja je ljubila književnost i povjest. Sama je mnogo čitala i sina priučavala na čitanje. Desetgodišnji Meljnikov imao je već krupne bilježnice, u koje je po linijama prepisivao Puškina, Žukovskoga, Baratynskoga, Delviga. Godine 1829. stupio je Meljnikov u gimnaziju u Nižnjem Novgorodu i za boravka u toj gimnaziji doživio je samo jednu znatniju epizodu svoga života. U Nižnjem je bilo u ono doba kazalište, koje je još za Jekaterine osnovao knez Šahovskij. Nagledavši se predstava, što su se davale u tom kazalištu, gimnazijalci su u opustjeloj kuli nižegorodskoga kremla udesili svoje kazalište, naravno, bez dekoracija i kostima.

„To nije bilo bez koristi za nas, — pripovieda Meljnikov u svojim uspomenama, — mnogi od nas naučili su na pamet „E d i p a u A t e n a m a“, „F i n g a l a“, „D m i t r i j a D o n s k o g a“ i makar nismo imali učitelja, ipak smo liepo napredovali u deklamovanju. Ali jednog ljeta prikazivali smo mi tragedije Ozerova. Kula je uztrebala posadnoj upravi kao oružana i batalijunski zapovjednik, došavši, da ju razgleda, zatekao nas je, kad smo prikazivali P o l i k s e n u. Dramatsko društvo odpratiše, pod pazkom vojnika, k ravnatelju, a kulu zatvoriše. S nama su po tadanjem običaju dosta strogo postupali. Od naše djetinje zabave umjeli su razduvati strašnu sgodu. Po gradu su pripoviedali nevjerojatne stvari, kao da smo mi, jedanaest i dvanaestgodišnji dječaci, skovali opasnu urotu u svrhu, da srušimo postojeći poredak. Neka gospoja K. odputovala je u to doba iz Nižnjega Novgoroda u Kazanj i tamo je stala pripoviedati o našem zločinstvu. Školske oblasti naložiše, da se stvar najstrože iztraži i s nama su po drugi put okrutno postupali. Najzanimivije bijaše to, što je čitavu stvar uveličio učitelj književnosti Sv., po čijim nazorima morali smo mi, kao učenici prvoga razreda, dječaci od deset do jedanaest godina, proučiti logiku Kizevettera, a zatim po Košanskomu proučiti sve trope i bezbrojne figure ; sve ostalo bijaše u njegovim očima ili glupost ili slobodoumlje.

„Dvokratna razprava nije iztriebila iz nas strasti za dramske predstave. Iz zatvorene kule mi smo prenieli pozornicu u kuću našega jednoga druga, Krupenina, iskrenoga, vjernoga prijatelja mojega djetinjstva i mladosti. Kuća Sašinoga oca bila je u Petropavlovskoj i grobljinskoj ulici, sa malim vrtom, gusto zasadenim kruškama, jabukama i trešnjama, u kojem sam sproveo toli mnogo ura zlatne mladosti... U toj kući, u mezaninu, stali smo prikazivati tragedije, najprije Ozerovljeve, a zatim one, što smo ih sami napisali. Veliki uspjeh postigla je tragedija M u h a m e d II., djelo, koje je napisao Krupenin, a u kojem sam ja glumio bizantinsku carevnu Irinu, a moj desetgodišnji brat Fedor — grčkoga paža. I ja sam napisao tragediju u pet čina „V i l i m O r a n s k i j“, ali ova nije imala uspjeha“.

Kad je godine 1834. kao petnaestgodišnji dječak svršio gimnazij, stupio je Meljnikov na kazansko sveučilište, i to na

filološki fakultet, gdje je god. 1837. svršio tečaj kao kandidat. Majka Meljnikova nije doživjela doba, kad joj je sin svršio sveučilište, jer je preminula već 1835. godine, a otac mu je umro 1837., tako da je Meljnikov, svršivši sveučilište, bio prepušten samomu sebi.

Kao djak, koji je bio uzdržavan na državne troškove, morao bi bio Meljnikov odslužiti određeni broj godina kao učitelj, ali pošto je tečaj svršio s odlikom i položio izpite, to mu je iza svečanoga akta 17. lipnja 1837. bilo dozvoljeno, da i nadalje boravi na sveučilištu, te se pripravlja na put u inozemstvo. Po riečima njegovoga učenika, profesora K. I. Bestuževa-Rjumina, ministarstvo je bilo naumilo, da Meljnikova učini profesorom slavenskih jezika. Ali neočekivana katastrofa promienila je sve obstojnosti. Na nekoj djačkoj veselici Meljnikov se je tako zanesao, da ga je kazanski nadzornik M. N. Musin-Puškin pozvao k sebi i za kaznu ga imenovao kotarskim učiteljem u Ščadrinsku, u permskoj guberniji, kamo ga s mjesta odpremiše pod vojničkom pratnjom. Ali u Permu je doznao, da su gnjev promienili u milost i odredili, da ostane u tom gradu kao prvi učitelj na tamošnjoj gimnaziji iz povjesti i statistike. U veljači 1839. postao je učiteljem francezkoga jezika u višim razredima gimnazije ; ali još iste godine, početkom novoga semestra, premjestiše ga u Nižnij Novgorod kao učitelja povjesti i statistike, te je u tom zvanju ostao do 21. svibnja 1846.

Umjetnička narav Meljnikova nije bila stvorena za pedagoško poprište i tražila je izlaza na polje širega djelovanja. Budući u Permu, on je već bio obišao i razgledao nekoje tvornice u Puralju, sabirao je podatke o tom kraju, upoznao se je sa životom ruskoga naroda, „spavajući u seljačkim kolibama“, kako je znao govoriti, i tako je udario prve temelje podpunomu proučavanju naroda. Sva ova putovanja omogućila su mu, da započne niz članaka za žurnal „O t e č. Z a p.“, koji je godine 1839. nastao. Meljnikovu je bilo 20 godina, kad je u studenačkoj knjizi „O t e č. Z a p.“ bila odštampana prva njegova radnja: „P u t n i z a p i s c i“. Premještenjem u Nižnij Novgorod upoznao se je i sprijateljio Meljnikov s tamošnjim arciepiskopom Jakovom, koji je poznao povjest i razkol ; arciepiskop darovao je Meljnikovu riedke rukopise i gradivo te ga uputio na one domaće

arkive, gdje bi mogao znanje o tim stvarima upodpuniti; napokon upoznanje god. 1840. sa grofom D. N. Tolstojem, a kašnje s M. Pogodinom i V. Dalem — odmamilo je Meljnikova sasvim sa skromnoga poprišta gimnazijalnoga učitelja na široku stazu književnoga djelovanja.

God. 1841. oženio se Meljnikov ne baš s bogatom vlastelinom, Lidijom Nikolajevom Bjelokopitovom, a još iste godine, na 8. travnja, bio je potvrđen kao dopisnik arheološkoga povjerenstva.

„Do god. 1847., — piše Meljnikov u svojim uspomename, — živući u Nižnem Novgorodu i baveći se ruskom povjesti, počeo sam proučavati razkol i razkoljnike. Mojemu zanimanju pomagale su dvie obstojnosti: putovanja po nižnegorodskom Zavolžju, prepunom razkolnika, i upoznanje sa knjižarima na nižnegorodskom velikom sajmu.

„U Zavolžju, naročito u semenovskom kotaru, imao sam malo dobarce, što mi ga je majka ostavila; seljaci, koji su živjeli na tom imanju, bili su svi bez iznimke razkolnici popovšćinske sekte. Bili su razkoljnici „p o p i s a n i“, t. j. takovi, koje su već od starine u knjigama zemaljskoga suda bilježili kao razkolnike; djedovi su njihovi plaćali dvostruke danke. Za to su bili oslobođeni od ugnjetavanja redarstva i svećenika... U Kazancovu najprije sam se upoznao sa životom razkolnika; nedaleko od sela (tri vrste) bio je samostan razkolnikâ Koševskij (popovšćinski). Tu sam se upoznao sa žiteljima manastira. Starješina mojega sela, Ivan Petrov, uman, pismen i dosta razvijen čovjek, u velike načitan i sin načitanoga čovjeka, uživao je štovanje domaćih i stranih seljaka-razkolnika. Znalo se desiti, kad bi Ivan Petrov došao u Nižnij, da sam s njim po čitave večeri provodio, razgovarajući o razkolu.

Od 1840. god. bio je ravnateljem na nižnenovgorodskom sajmu grof D. N. Tolstoj, koji je kašnje bio kalužki i voronežki gubernator te ravnatelj odsjeka eksekutivnoga redarstva (u šestdesetim godinama). Ja i on podržavali smo prijateljske odnose. On se je bavio povješću ruske crkve, vrlo je dobro znao crkvene uredbe i proučavao je razkol. Po njem upoznao sam se s Dem. Vas. Pisarevim, s Boljšakovim, s Morozovom i drugim razkolnicima, koji su na nižnenovgorodskom sajmu prodavali stare tiskane i pisane knjige i ikone. Oni su imali mnogo raz-

kolničkih rukopisa ; kupovali su ih od onih, koji bi im ih donosili na prodaju, i prodavali su ih u Moskvi razkolnicima i M. P. Pogodinu. Ja nisam imao sredstava, da kupujem takove rukopise, ali trgovci su mi ih davali, da ih pročitam. Mnogo sam čitao i prepisivao pojedine odlomke. Godine 1841. došao je u Nižnij Novgorod Pogodin i upoznao se sa mnom. Razgledavali smo zajedno nižegorodske starine i sajam ; on je kupovao knjiga za svoju arheološku knjižnicu i umolio je mene, kao stalnoga žitelja Nižnega Novgoroda, da za njega tražim riedke stvari i rukopise na sajmu i u gradu kod Golovastikova, takodjer trgovca starim knjigama i ikonama. Četiri godine bavio sam se tim poslom te sam se još više upoznao sa razkolničkom književnošću.“

Njegovo poznavanje razkolništva obratilo je doskora na njega pažnju oblasti, osobito, kad je on predložio dvie okrutne odredbe, da se izkorieni razkol : 1. svuda, gdje razkolnici živu sa pravoslavnima, uzimati u vojnike samo razkolnike i 2. uvrštavati medju kantoniste dječake, rođjene iz brakova, posvećenih po pobjeglim popovima, učiteljima bezpopovšćinskih sekta ili po roditeljskom blagoslovu. Ovi predlozi tako se svideše u tadašnjim upravnim sferama, da je Meljnikova god. 1847. pozvao u službu knez Mih. Al. Uvarov, tadašnji nižnenovgorodski gubernator, pa je Meljnikov na 8. travnja 1847. postao činovnikom za posebne odredbe.

Nije nužno, da se potanko bavimo trajnim njegovim službovanjem za peterih ministarstva. Reći ćemo samo obćenito, da je njegovo djelovanje bilo poglavito u tome, da obavlja naloge oblasti i poslanstva, kojima je svrha bila proganjanje razkolnika. Osim toga je godine 1863. Meljnikov bio urednikom nutarnjega odjela organa ministarstva — „S j e v e r n e P o š t e.“

Ne može se reći, da je službeno djelovanje Meljnikova ostavilo iza sebe svetlih uspomena. Kao ovršitelj volje onih, koj-su ga poslali, on je u progananju razkolnika zasljedio više okrutne revnosti, nego čovječnosti ili zakonite nepristranosti. Tako vidimo, da ni njegov životopisac Usov, ma da se odnosi prema Meljnikovu panegirički, nije mogao podpuno opravdati njegove čine protiv nižnenovgorodskoga knjižara Golo-

vastikova, čiju je knjižaru posjećivao, te se okorišćivao tamo sabranim dragocjenim ostatcima ruske starine. Premetačine u kući i dućanu Golovastikove žene obavio je Meljnikov s takovom energijom, da se je Golovastikova obratila s pritužbom ministru a zatim na senat radi „zadanoga joj gubitka na glavnici, radi osramoćenja njezinoga doma i obitelji pred narodom i občinstvom, radi narušenja njezinoga i kćeri joj zdravlja i radi teške uvrede“, pak je molila, da joj se povrati imovina, koju su joj ugrabili činovnici, te da se s njima postupa „po podpunoj snazi kaznenoga zakona“.

Ali molbe Golovastikovljeve ostadoše neuvažene. „U ono doba proganjanja razkola, — opaža pri tome životopisac, — pojačanim potraživanjem biskupa i svećenika austrijskoga naučanja, Meljnikov je valjda i u svojoj prevelikoj revnosti kod premetačine u Golovastikovljeve bio opravdan i pred svojom oblast i pred vladajućim senatom“.

Meljnikov je na beletrističko polje stupio prvi put godine 1840. kad je u 52. br. „Lit. Gaz.“ izišla njegova pripoviest: „Tko je i što je bio Elpidifor Perfiljević i kakove su se pripreve činile u Černogradu o njegovom imendanu“, sa podpisom P. M-n-k-v. U 80. broju uvršten bje nastavak pripoviesti, no već s podpunim podpisom P. I. Meljnikov. Ta pripoviest bila je napisana u duhu prirodne škole, pod utjecajem Gogolja i tobož humoristična, ali je bila veoma slaba, tako da ni pisac nije bio s njom zadovoljan, pa je u pismu na svoga brata pisao: „Ne ću si nikada oprostiti, što sam naštao takvu blezgariju; da je moguće, ja bih pokupio sve primjerke „Lit. Gaz.“ ne samo u Kubani, nego i po svoj Velikoj, Maloj i Bieljoj Rusiji i sve bih spalio. Još premalo poznam ljude, nego da pišem pripoviesti, pak si zadajem poštenu rieč, da ne ću pisati ni stihovima ni prozom dotle, dok bolje ne upoznam život“.

Meljnikov je svoju rieč održao, pa je tek u br. 8., „Moskvitjanina“ izišla njegova pripoviest „Krasilnikovi“ sa podpisom Andrej Pečerskij. Ova je pripoviest postigla veliki uspjeh i svi žurnali odazvali su se pohvalno o njoj. Zatim poslie daljnje stanke od pet godina pojavila se je u „Rus. Vêstn.“ 1857. god. njegova pripoviest „Stare go-

dine“, a zatim je tečajem 1857. i 1858. slijedilo više pripoviesti: „Pojarkov“, „Djed Polikarp“, „Medvjedji kut“, „Neizbježivi“, „Babine pripoviesti“. Ova djela učvrstila su ugled Meljnikova. Ali glavna su njegova remek-djela dva obsežna romana, koja su bila odštampana u „Rus. Vêstn.“ te poslie i posebice izdana: „Ušumama“ — 1872. do 1873. i „Nagorama“ 1875. i 1880. god.

U tim romanima ne tražite kakvih umjetničkih svojstava kano ni psihološke istine. Život povolžkih razkolnika, koji sačinjava sadržaj tih romana, predočuje se tek s vanjske, etnografske strane, pri čemu se razvitak sadržaja iztiče onom izhitrenošću i melodramatičnošću, kakvu će te naći u svim romanima, što su napisani ne iz umjetničkih pobuda, već radi zornoga saobćivanja historijskih ili etnografijskih činjenica. Pri tome se je na mnogim mjestima romana odrazilo službeno činovničko shvaćanje razkolništva. Uza sve to, radi mnoštva veoma zanimivih i točnih podataka o životu razkoljnika, što bijahu posljedkom rada i promatranja piščevih od više godina, ovi su romani dragocjeno pomagalo za proučavanje narodnoga života, te se i sada čitaju s korišću i zanimanjem.

Romanom „Nagoranama“ završeno bi književno djelovanje Meljnikova. Posljednja poglavlja toga romana nije više Meljnikov mogao sam dovršiti, jer mu je pala kap, pa ih je morao kazivati u pero. Umro je 1. veljače 1883. u Nižnem Novgorodu, u svojoj kući, u Petropavlovskoj ulici.

V.

Najveće zanimanje za proučavanje narodnoga života i narodnoga shvaćanja pokazalo se je u slavenofilskim krugovima. Tu se je ponajprije započelo sa sustavnim i svestranim proučavanjem naroda, u pravom smislu rieči, znanstveno. To je započelo sa sabiranjem bylinâ, popievaka, priča, poslovice itd., pri čemu je jedan od najstarijih slavenofila, P. Kirejevskij, došao na glas najviše radi svojih zbornika narodnih pjesama. Njegovim tragom pošli su isto tako poznati sabirači Rybnikov i Bezsonov.

Jednim od onih, koji su se najviše proslavili u tom poslu, bio je Pavel Ivanović Jakuškin; čovjek je to, koji je sav svoj

život posvetio tomu, da ulazi u narod, koji se je sam uprostio, da tako reknemo, da stekne povjerenje priprostoga seljaka i da se s njime stopi. Pavao Ivanović Jakuškin veoma je znamenita ličnost, kako po svojim djelima, tako i po jarkoj tipičnosti i cjelovitosti svoga značaja.

P. I. Jakuškin rodio se je god. 1820. na dobru Saburovo, u maloarhangelskom kotaru, orlovske gubernije, od imućne plemićke porodice. Njegov otac, Ivan Andrejević, služio je u gardi, ostavio je ipak službu još kao poručnik i neprestano je živio na selu. Poslie njegove smrti ostala je porodica na materinoj brizi; mati Jakuškinova uživala je sveobće poštovanje radi svoje bezkrajne dobrote, svetlog uma i srdačnosti. Ona je u isti par bila taktična, izkusna gospodarica pak je imanje, što ga je nasliedila po mužu, prekrasno uredila. Hvala toj okolnosti, Praskovji Fadejevnoj bijaše moguće, da svojih šest sinova šalje na orlovsku gimnaziju, pa da trojicu od njih kašnje pošalje na sveučilište, i to Aleksandra, Pavla i Viktora.

Već u gimnaziji svraćao je Pavao Ivanović Jakuškin na sebe pažnju sa svojega seljačkoga držanja, sa svoje nehajnosti u odielu te time, što nikako nije umio da njeguje inteligentnu i pristojnu vanjštinu, koja bi odgovarala njegovomu plemićkomu staležu. Osobito svojim neposlušnim „grivama“ zadavao je jada gospodinu ravnatelju, pa strigli mu koliko ti drago te „grive“, one su svedjer stršale na sve strane, na užas školskih oblasti, kojima baš nije bilo ugodno, da se staraju za Jakuškinove kose, a po gotovo zato, što se je on svaki put, kad su ga dali strići, „surovo opravdavao takovim seljačkim izrazima, da su se svi djaci, u svim razredima, tresli od smieha“.

Eto ovako se je u Jakuškinu još u školi razvila strast za sve prstonarodno, pa ga učitelj njemačkoga jezika, Funkendorf, i nije inače nazivao, nego „seljačk o s t r a š i l o“.

Godine 1840. stupio je Jakuškin u moskovsko sveučilište na matematički fakultet, slušao je na njemu dosta uspješno te je bio već u četvrtom tečaju, kad je njegovo upoznanje sa M. P. Pogodinom i P. V. Kirêjevskim preokrenulo njegovu sudbinu. Doznavši, da Kirêjevskij sabire narodne pjesme, Jakuškin je zabilježio jednu i odposlao ju je po svojem drugu, koji se je obukao kao lakaj. Kirêjevskij mu je dao za tu pjesmu 15 ru-

balja. Jakuškin je još dva puta ponovio taj pokušaj, a napokon ga je Kirêjevskij pozvao k sebi, da se s njim upozna. Pjesme su bile nepatvoreno narodne. Zamietivši prave sposobnosti Jakuškinove, Kirêjevskij mu je zadao posao, koji je Jakuškinu tako bio drag, da je ostavio gotovo već dovršeni tečaj na sveučilištu: Kirêjevskij ga je odpravio radi iztraživanja u sjeverne gubernije uz Volgu. Jakuškin je natovario na ledja kramarsku torbu, napunio ju je kućaračkom robom, koja nije vriedila ni deset rubalja, uzeo je u ruke aršin, pa je kao trgovac-torbičar pošao da iztražuje narodne osebine, da proučava i zapisuje narodne popievke.

I od toga doba on je kroz sav svoj život putovao, priznajući, da je putovanje pješke najudobnije i obvezno u njegove svrhe. Lik hodočasnika bio mu je drag i mio, koliko po navici, toliko i po izključivom položaju usred naroda, u kojemu su hodočasnika, koji bi putovao pješke, u velike cienili i uvažavali. S osobitom ljubavi sjećao se je i pripoviedao Jakuškin o onim slučajevima, kad su ga gdje mliekom nahranili, kad su mu izpekli pražetinu, kako je oko Novgoroda došao medju ribare, koji su mu odabrali ponajboljih riba, pa mu varili juhu; na drugom opet mjestu, kako je starica neka, njemu, hodočastniku, dala koju kopejku na put, kako se je dešavalo, da je dospio u seljačku kuću, kad su bila velika gošćenja, gdje su ga više krat posadjivali na počastna mjesta, ali od njega nigdje novaca nisu uzimali.

Na jednom takovom putovanju zarazio se je Jakuškin crnim kozicama, obolio je i svalio se je u najbliži seljački kutić; zdrava njegova narav izdržala je bolest unatoč veoma nepovoljnim uslovima, kao što su pomanjkanje liečnika i svake razumne i potrebne pomoći. Zato je njegovo lice bilo silno iznakaženo tom bolešću. Obrašteno dugačkom, gustom bradom, a uz dugačke kose, ono je pokadšto zastrašivalo žene i djecu, kad bi ga na osami srela, a i redarstvene su oblasti sumnjale o njemu.

Dodajte k tomu neobično odielo Jakuškinovo, na polak seljačko, na polak gradjansko, pri čemu mu je kao svečano odielo za izlaženje služila „podevka“ od sukna i visoke, mekane čizme bez kaloča; kad je putovao, oblačio je povrh svoga odiela

kratki kožuh, koji bi mu darovao koji dobar prijatelj. Iz početka je nosio torbu, zatim si je nabavio kovčežić, ali ga je izgubio te ga za uvijek zamienio sa zavežljajićem od rubca. U tom zavežljajiću bilo je između rubenine nekoliko arčičia izpisanoga papira, nepročitana knjiga, olovka, koju bi dobio slučajno od čovjeka, skojim bi se sreo; slučajilo se je, da je u zavežljajiću bilo i koje privatno pismo od uredništva „R u s. B e s ê d e“, ponuda geografskoga društva, kojemu je Jakuškin bio dopisujući član (dobio je dapače za svoje zasluge i srebrnu medalju). Putni list odavna je izgubio ; izgubio je i potvrdu oblasti, da mu je putnica izgubljena. Jedan brat mu je izmolio ovjerovljeni prepis te izprave, ali je Jakuškin i taj prepis izgubio, tako da si je morao pribaviti prepis prepisa. I ta izprava imala je biti dokazalom njegove istovjetnosti! U tome je bio glavni izvor svih onih nesporazumaka, što ih je Jakuškin doživljivao na svojim putovanjima, onih pregledavanja, zadržavanja, uhapšivanja i gonjenja uz pratnju. Jedna od najkrupnijih sгода bijaše ona, kad je god. 1859. Jakuškina uhapsilo redarstvo u Pskovu ; ta je sгода izazvala puno buke, te se je između Jakuškina i pskovskoga predstojnika redarstva, Gempelja, razvila čitava književna polemika. U one burne godine prosvjedâ i obtuživanja sva je štampa sudjelovala u toj polemici, te je obćinstvo sa napetim zanimanjem pratilo njezin razvoj.

Dosjetljiv, oštrouman, nezavisan kako je bio, Jakuškin se nije žacao, da svakomu kaže istinu u brk, ne bojeći se, hoće li si na svakom koraku pribaviti neprijatelja, a ne bi umuknuo ni na najstrože zahtjeve. Njemu nije ništa bilo osobito mило, ništa nije imao da izgubi ; nesebičnost njegova išla je tako daleko, da nije imao nikakvoga vlasništva osim zavežljajića sa dva tri para rubenine i odjeće, što je bila na njemu. On se nije pogadjao ni s kime za svoje radnje ; bio je zadovoljan s onime, što mu dadu, nikada se nije tužio ni jadikovao. Na novac se je sjećao samo onda, kad mu je bio vrlo potrebit : ako su mu cipele bile poderane, te mu vlaga promoćivala noge, ako mu se šėšir razpadao, ako mu se košulja doderavala, morao ga je i na to netko upozoriti te se za novo postarati. On je za svoj književni trud bio dobro nagrađivan, volio je da se pokadšto pogosti, pa je rado i druge častio, umio je vrlo vješto novac spr-

skati, a što bi mu preostalo, davati onima, koji su ga trebali. Umro je bez groša u žepu, a umirući, punim je pravom govorio liečniku, koji ga je njegovao : „Ako se sjetim sve svoje prošlosti, ja se ni radi čega ne mogu prekoriti“.

Prema uvredama i gorčinama nije bio osjetljiv, pa kad bi ga tko uvredio, on bi o uvreditelju rekao :

— Tako valjda mora biti. Vidi se, on za to znade bolje nego ja, kad mi to veli ravno u lice.

Jednako je hladnokrvno trpio neuspjehe, nesgode i pogreške. Kad su mu nastojali utuviti, da je i on sam štogodj skrivio, te su ga pitali, zašto je to učinio, on bi dobrodušno odgovarao : „Da bude smješnije“. Uviek hladnokrvan, uviek bezbrižan, sretan i zadovoljan sa sobom, uviek kao da ga se ne tiče ništa, što je na svijetu, on je po sgodnoj opazci S. V. Maksimova, „bio tako bezbrižan, kao da se je nadao, da će uviek živjeti, a žurio se živjeti tako, kao da će sutra umrieti“.

K prijateljima je dolazio smjelo i sigurno, u svako doba, ne pitajući, koje je doba danju ili noću, ali kad bi došao kojemu prijatelju, da kod njega prenoći, ne bi ni za što legao na postelju ili divan, ako bi mu ponudili, već bi se gdje god u kutu spustio na pod i stavio bi si pod glavu cjepanicu.

Jakuškin se je vrlo malo zanimao za politiku. Prema književnim smjerovima bio je posve ravnodušan, te je u sve redakcije zalazio s jednakom dobroćudnošću, ne mareći za njihovo medjusobno neprijateljstvo. Izmjenjivanje i imenovanje novih dostojanstvenika u Rusiji nije ga ni radovalo ni ogorčavalo ; on bi samo mahnuo rukom i govorio : „to je sve jedno“. Za njega su i oblici vladanja bili jednaki — „kako narod uzhtije, tako će si udesiti“, znao je reći. Jakuškin je silno simpatizovao sa radnim narodom, osobito sa nadničarima, sa tvorničkim radnicima, u obće sa sirotinjom, koju po njegovim riečima „poslodavci mogu i poubijati i spremni su na to, ako se radništvo ne opameti te ne uvidi, kako je ono nuždno“. Idealom društvenoga uredjenja zamišljala je njegova mašta ogromno udruženje, u kojem bi bila sva Rusija.

Uz ovakovo mišljenje nije nikako mogao da bude u političkom pogledu opasan, ali ipak ga je njegova ekscentrična vanjština i neopreznost u govorenju pogubila. Godine 1865, pri-

godom makarjevskoga sajma u Nižnem Novgorodu, sastalo se je slučajno nekoliko književnika (P. I. Meljnikov, V. P. Bezobrazov, I. A. Arsenjev, D. P. Boborykin i dr.), pa je tom prigodom tadašnji upravitelj sajma, A. P. Šipov, naobraženi čovjek, poznat sa svojega raznoličnoga javnoga djelovanja te sa svojih iskrenih simpatija prema književnosti i ekonomskim naukama, pošto je i sam napisao mnoge učene traktate, priredio subskripcioni veliki objed, na kojem su sudjelovali ugledniji trgovci i u grad prispjeli književnici. Medju onima, što su na objed bili pozvani, bio je i Jakuškin. Ponapivši se, on je oštro prekorio I. A. Arsenjeva, koji je za govora V. P. Bezobrazova kuckanjem žlice smetao potonjemu govoriti. Zatim je u bufetu izgrdio pobočnika, tamošnjega oružničkoga štopskoga častnika, Perfiljeva. Ovaj se je pritužio na to tadašnjemu sajamskomu vrhovnomu gubernatoru Ogarevu, predočivši Jakuškina kao opasnoga agitatora, koji buni narod. Jakuškina uhapsiše i odpremiše u Petrograd, a odatle ga odpraviše u Orel k materi. Tamo nije dugo ostao, već se ovako obraćao na svoje prijatelje: „Oslobodite moju mater od mene! Koliko mogu shvatiti, poslavši mene ovamo, htjeli su mene kazniti, ali su kaznili moju majku. Stavite se u položaj posve nekrive, poštene i dobre starice, koja mora svaki dan gledati pred sobom svoga propaloga sina“.

Ova molba stigla je do viših oblasti i bijaše uvažena: Jakuškina premjestiše iz orlovske gubernije u arhangelsku. Tu je boravio pod administrativnim nadzorom u Krasnom Jaru i Jenotajevsku. Zdravlje mu je bilo vanredno uzdrmano svakojakim nesgodama i putničkim životom bez utočišta te prevelikom strašću za rakijom. Što se posljednje obzornosti tiče, on je mogao smjelo izjaviti, da njega nije nitko drugi gurnuo u pijanstvo, već sam narod u bezbrojnim krčmama ruskoga carstva, gdje je on bilježio pjesme, koje je teško bilo iznuditi od ruskoga seljaka bez bočice rakije, a nije bilo moguće, da samo druge napaja, a da sam ne pije i da se ne izjednačuje sa seljacima.

Smrt ga je zatekla u Samari, u gradskoj bolnici, u njezi poznatoga pisca i publiciste, liečnika Venjamina Osipoviča Portugalova 1872. godine. Umro je s onom istom dobroćudnom

bezbriznošću, s kakvom je proživio svoj skitnički život, s omiljelom popievkom na ustnama :

My i pêt' budem i igrat' budem . . .
A smert' pridet, umirat' budem !

Mali krug inteligencije, što se je tad našao u Samari, sahranio je Jakuškina uz tople nadgrobne govore i sa svimkolikim počastima.

Djelovanje Jakuškina razpada se u dvie periode. U prvoj je on puki sabirač narodnih pjesama. Te su se pjesme štampale najprije u „Ljetop. rus. knjiž. i starine“ (1859.) u zborniku „Jutro“ (1859.) i u „Oteč. Zap.“ (1860.). Posebno bijahu izdane 1860. godine pod naslovom: „Ruske popievke, sabrane po P. I. Jakuškinu; 2. 1865. pod nadpisom: „Narodne pjesme iz zbirke P. I. Jakuškina“. Ove je zbornike pozdravila u ono vrijeme sva književnost i po zasluži ih ocienila. Kad je Jakuškin odštampao svoje zbirke popievaka u „Oteč. Zap.“, one su postale predmetom čitave književnosti. O sabiraču se pojaviše obširni i vrlo laskavi odzivi u „Izveštajima akademije znanosti“ i u „Žurn. min. nar. prosv.“ itd.

A samostalno beletrističko djelovanje Jakuškinovo započelo je koncem petdesetih godina nizom putnih pisama iz novgorodske i pskovske gubernije, iz ustjužkoga kotara, iz orlovske, černigovske, kurske, astrahanske gubernije, priobčivanih u raznim povremenim izdanjima, počevši od 1859. do 1861. godine (samo su putna pisma iz astrahanske gubernije bila štampana u „Oteč. Zap.“ puno kasnije, naime 1868. i 1870. godine). God. 1863. bila je štampana u „Sovr.“ pripoviest „Velik je Bog ruske zemlje“; zatim se pojaviše: „Pobune u Rusiji“, odlomak I. u „Sovr.“ 1866.; odlomak II. u „Novom Vremenu“ 1880. god.; „Čisti zube, ili će te seljakom nazvati“ u „Oteč. Zap.“ 1868. god. „Što nije nikad bilo“ u „Sovr.“ 1865. god. i u „Iskri“ za 1864.—1865. god. „Prijašnje novačenje i vojnički život“ — u priložima „Rus. Inv.“ 1864. god.; „Seljačka godina“ — u „Iskri“ 1865. god.; „Iz pripoviedanja o krimskom ratu“ — u „Sovr.“ 1864. god.

Djela P. Iv. Jakuškina nisu nego niz fotografija, u celosti prenesenih iz zbiljskoga života za mnogobrojnih njegovih putovanja po licu ruske zemlje, prema tomu imadu značaj slučajnih promatranja, napisanih na brzu ruku u bilježnicu, a zatim isto tako na brzu ruku književno obradjenih. Uza sve to ove su radnje dragocjene s toga, što se u njima opaža sasvim drugi pogled na narod, nego li se je odrazio u onim beletrističkim radnjama, što se pojaviše prije Jakuškinovih. Ovdje ne vidite idealizacije naroda niti izsmijavanje nekih njegovih vlastitosti, nego objektivno, nepristrano crtanje promatrača, koji je duboko proniknuo u narodni život, narodno shvaćanje i živu dušu svoga naroda. Uza svu slučajnost promatranja, prikazane činjenice prenerazuju vas svojom karakteristikom i tipičnošću i u samoj ovoj vještini, da shvati ono bitno, pa to i prikaže, razabire se u Jakuškinu poznavalac narodnoga života. Ovdje ne ćete naći kakvih znamenitih značajeva i originalnih seljačkih tipova ; ali se za to izvrstno crta ono, što ćete uzalud tražiti u beletristici iz narodnoga života. u četrdesetim godinama, naime skupni glas naroda, koji se stapa u obćem zboru seljačkoga svieta. Jezik seljakâ, što ih Jakuškin prikazuje, idealno je savršen, bez najmanjega traga umjetnoga oponašanja i bez izražaja, koji bi bili odveć inteligentno-književni za seljaka. U kratko, s Jakuškinom prelazi beletristika iz narodnoga života na posve novo tlo, te on stoji na čelu toga preokreta, ako ne kao njegov predstavnik, to u svakom slučaju kao prvi njegov pionir.

Po svojem sadržaju imadu Jakuškinove pripoviesti izključivo društveni značaj, koji odgovara gorućim pitanjima vremena i velikim događajima, u vrieme kojih su te pripoviesti pisane bile. Tako su u pripoviesti „Velik je Bog ruske zemlje“ sabrane činjenice narodnoga života, glasine i razgovori, što su se vodili u narodu prije, nego je prosliedilo dokinuće kmetstva i koji su izazvani bili očekivanjem te reforme. U pripoviesti „Seljačke pobune“ prikazuju se nespোরазумци i smutnje, što su sledile poslie oslobodjenja seljaka. U pripoviesti „Čisti zube, ili će te prozvati seljakom“ prikazuje utjecaj birokratsko-redarstvenoga poredka na seljačtvo, kakovim je bila zaodjenuta samouprava, dana poslie oslobodjenja seljaka itd.

POGLAVLJE ČETRNAESTO.

I. Pripoviedači-narodnjaci iz neplemičkoga roda i novi duh, što su ga ovi unieli u djela iz narodnoga života. Fedor Mihajlović Rěšetnikov i njegovo djetinjstvo. — II. Mladost Rěšetnikovljeva do dolazka u Petrograd. — III. Činjenice sliedećih godina njegovoga života. Podlipovci i ostala njegova djela. — IV. Aleksander Ivanović Levitov. Sgode i prilike njegovoga života. — V. Uzporedjivanje Levitova s Rěšetnikovim. Stepne crtice Levitovljeve. — VI. Značaj i sadržaj kasnijih njegovih pripoviesti. — VII. Nikolaj Ivanović Naumov. Njegov život i djela. Pavao Vladimirović Zasodimskij.

I.

Što se je više naobrazba širila u mase društva, to se je sređište umnoga pokreta prenosilo iz plemičke sredine u neplemičke krugove, pa se u književnim sferama pojavio pod konac petdesetih godina, kako je o tome već prije bilo govora, prirast novih sila iz neplemičkih krugova. Te nove sile pokoravale su se duhu vremena još s većom energijom, nego li pisci starijega naraštaja, latiše se izučavanja naroda te su ujedno uniele posve novi duh u beletristiku iz narodnoga života i time stvorile novo razdoblje u razvitku te književnosti.

Istina je, s gledišta umjetničkih oblika, tehnike, djela beletrista-neplemića sačinjavaju korak natrag prema djelima pripoviedača četrdesetih godina, jer znatno zaostaju za njima u cielosti, savršenosti obradnje te ne umiju tako zainteresovati čitatelja i privlačiti njegovu pažnju itd. Ove pripoviesti izgledju većim dielom kao nedovršene, neizradjene, kao nespretni odlomci, crtice, bilježke, pokadšto bez ikakvoga sadržaja i fabule, kao kaotično nagomilavanje surove gradjevine.

Ovaj nazadak u tehničkom pogledu imao je mnoge uzroke. Nada sve ima se to pripisati toj obstojnosti, što su se neplemići vrlo teško učili, pa su na književno poprište dolazili kao samouci,

koji nisu primili pravilne i sustavne književne naobrazbe, jer su jedva bili pismeni ; ali ni kašnje nisu imali prigode, da razvijaju svoje darove te obradjuju ljepotu oblika. Svi su se oni vječito imali boriti sa siromaštvom i žuriti s radom, pa nisu imali vremena ni da umjetnički dotjeruju ono, što su napisali, ni da proštijū još jednom. Jedva je napisao dva tri prva poglavlja pripoviesti, već ih je pisac nosio u redakciju žurnala, da si osjegurā predujam, a onda bi radnja bila i prekinuta sad bolešću, sad cenzurnim uvjetima i djelo je ostalo nedovršeno, pa se zaboravljalo do novih jednako neuspjelih pokušajā.

Uza sve to, djela mladih pripoviedāča neplemića odisala su sasvim inim duhom i u njima vidimo sasvim nove poglede na narod, kakvih do njih nije bilo. Ovdje ne ćete više naći ni suviše idealizacije naroda, niti izrugivanja nad narodom, ni etnografsko-birokratske službene suhoparnosti u proučavanju naroda, ni plačljive sentimentalnosti ; vas iznenadjuje triezna, nepristrana istina, — posljedak dubokoga poznavanja nutarnjih osnova narodnoga života, porodičnoga i društvenoga. Vidi se, da su pisci bili vrlo blizu narodu te nisu samo promatrali život naroda, nego su ga djelomično i sami proživljivali.

Beletristika te vrsti razpada se opet posebice u dva razdoblja. U prvoj periodi, tečajem šestdesetih godina, život narodni razmatrao se je pretežno po njegovim odnosima prema drugim slojevima društva ; glavna pažnja posvećivala se je političko-ekonomskim i socijalnim uslovima narodnoga života, siromaštvu narodnih masa, njihovoj bezpravnosti te izrabljivanju naroda po kojekakvim klatežima. U drugoj periodi, tečajem sedamdesetih i osamdesetih godina, glavnu pažnju stadoše posvećivati nutarnjim odnosima seljačkoga života, vječnim temeljima njegovim, občini, pa idealima, koji su sačinjavali bitnu razliku seoskoga žitelja prema žitelju gradskome.

U prvom razdoblju najviše su se iztaknula od svih pisacā narodnjaka tri spisatelja : Fedor Mihajlović R ê š e t n i k o v, Aleksander Ivanović L e v i t o v i i Nikolaj Ivanović N a u m o v.

F. M. R ê š e t n i k o v rodio se je u Jekaterinburgu, u permskoj guberniji, na 5. rujna 1841. godine. Njegov je otac bio najprije djakon, a zatim, kad se oženio s kćerju djakona, prešao je medju poštovože, ali je sa ženom zlo živio, izpijajući gorku

čašu tako, da kad se je brat njegov preselio u Perm s porodicom, mati je Rêšetnikovljeva doskora otišla k njima. U Perm je došla baš za strašnoga požara, pa je zbog toga bila tako preplašena, da je od toga oboljela i umrla ; devetmjesečni dječak ostao je na brizi strica i tete, otca je svoga Rêšetnikov prvi put ugledao, kad mu je bilo već deset godina.

Rodjaci, kojima je dječak ostao na brizi, bijahu ljudi vanredno siromašni, potišteni zbog teške robijaške službe kod poštanske uprave, pa su kod njih vladale surove i zvierske navike. A Rêšetnikov bijaše od djetinjstva živahan, veseo, bodar i dojmljiv dječak. Rodjaci, želeći mu dobra, stadoše odmah iz njega goniti u veselost. U autobiografskoj pripoviesti „M e d j u l j u d i m a” Rêšetnikov crta potanko i obširno svoje djetinjstvo i mi vidimo, da je njega tukao svatko, tko je htio i komu se je to činilo nužno. Stric je donio nekakvu priprostu sliku i stao ju je razgledavati ; dječak ju je potegnulo k sebi i razparao u polak. „Za to me je stric tako udario, da sam glavom tresnuo o pod, a iz ustiju mi navalila krv”. Svaki put, kad je uzimao u ruke, „biblijske pripoviesti”, u kojima su ga zanimale slike, dječak je bez iznimke svagda dobivao s tom knjigom po glavi. Da si uštedi te udarce, sakrio je knjigu u peć ; knjigu su izvadili, „ali za to me je stric, — piše Rêšetnikov, — dugo tukao remenom”. Pane mu na um, da čisti stričeve čizme i stara se oko njih tako dugo, dok mu tetka ne pograbi iz ruku četku, te ga ne udari njom po glavi . . . „Pseto”, „glupan”, „nerogato blago” — sipalo se sa svih strana na nj ; inače ga nisu ni nazivali. Ovakav postupak razvio je u dječaku neukrotivu zlobu i on se je stao osvećivati svojim progoniteljima, zamišljajući najpakostnije gadosti: sad bi sunuo u korito, u kojem je bio kvas za kruh ili u posudu za pitku vodu, krepanu mačku, sad bi pobacao u blato rubenu, što je bila razvješana, da se suši, sad bi izvukao pipac iz samovara i bacio ga kud god za obor i samovar bi izcurio itd. On je postao kazna božja za čitavo dvorište i sveobći dušmanin, pa ga drugčije nisu ni nazivali, nego „tat”, „pogani skot” ; njegove kose, uha i lica postadoše sveobće dobro ; tukli su ga i grdili svi i on je grdio sve, nabaćivao se kamenjem, grizao je oko sebe, udarao je dušmane svoje „po licu”, te nije prestao, da za njih izmišlja nove muke.

Godine 1851., kad je Rêšetnikovu bilo deset godina, dadoše ga u bursu (neke ruke sirotište uz sjemenište za djecu) i k tučnjavi odgojitelja pridružila se tučnja školska. To sve nije bilo moguće trpjeti i dječak se odlučio, da će pobjeći. On se je uzpeo u toranj i prosjedio je tamo čitav dan, a kad se je smračilo, otišao je k rieci i tamo je noćio. „U jutro sam hođao kao lud od gladi”, — piše Rêšetnikov. — U nekakvoj ribarskoj kolibi našao je pol hljeba kruha, uzeo ga je, a u čamcu je provrtao školju, razsjekao je mreže, odrezao nekoliko udica. Zatim je sjeo u nečiji čamac, pa stao veslati uz riekcu, ali sile su mu bile preslabe, ladjicu je potjerala struja niz vodu i prignala k obali. Tu ga je stigla hajka : odmah za mješćanom, koji se je oborio na njega i stao ga tući kud je dosegao, nadošla je ciela hrpa bursaka u čamcima. Svezali su ga i nemilosrdno odvukli u bursu i nagradjivali batinama. A kad se je bjegunac vratio u bursu, zadobavio se je takovih batina, poslie kojih je odležao dva mjeseca u bolnici.

Čim je Rêšetnikov izišao iz lazareta, opet je pobjegao. Ovaj put je otišao u Motovilovku, — tvornicu, koja je od Perma bila udaljena tri vrste. Svoj bursački kaput bacio je u vodu, da ga ne upoznaju, zamazao si je lice, košulju i hlače, te je po tvorničkim kućama i krčmama stao prosjačiti. Dugo se je klatario oko radnika, koji su mu davali utočište i hranili ga. „Mnogo sam tuj, — veli on, — opazio liepa i dobra. Meni se je tako svidjela njihova jednostavnost, da sam htio za sav život ostati s njima”. Ali kao klatež bez pristaništa dospio je i medju prosjake, koji su ga silom vukli sa sobom, silili ga da pleše i napajali su ga rakijom. Bivalo je, da je on vikao i prosió prolaznike, koje bi sretao, da ga spase, ali mu nitko nije pritekao u pomoć. „Bog bi znao, što bi bilo sa mnom, — sjeća se on, — da me nije spasila jedna ženska. Ta ženska bivala je češće u gradu kod njegovoga strica, prepoznala je bjegunca i dovela ga kući. „Zna se, što je iza toga sliedilo”, — završuje Rêšetnikov poviest toga posljednjega biega, nišaneći na neizbježive batine.

Poslie toga nije više kušao bježati. Obuzela ga je podpuna apatija, ravnodušnost prema svemu i prema nauci i prema šibama. Kao da je okamenio, pa sada, kad je došao čas za šibanje, on se je starao tako spasti, da je stao na kraj reda dječaka, koji

su bili odsudjeni na šibanje, jer je znao, da će stražar tad već biti umoran, ili bi stražaru dao deseticu, što bi ju zaslužio u poštanskom uredu, gdje se je bavio sastavljanjem seljačkih pisama, što mu je takodjer dosta pomoglo, da upozna narodni život. I od učiteljâ se je spašavao svoje vrsti mitom : odpravljao im je, hvala stričevoj pomoći, besplatno pisma, donosio bi im listove u kuću, a glavno, donosio je za njih krišom s pošte novine, ali je ovu okolnost morao skupo platiti. Donoseći novine i pasice, on bi običavao, kad bi učitelji pročitali novine, bacati novine i pasice kudgod za obor u snieg ; događjalo se je, da je, od straha, bacao tako čitave svežnje novina, ne razgledavajući ih ni ne čitajući, a medju takvim svežnjima tiskanica zabacio je i jedan vrlo važni manifest 1855. godine. Stvar nije bila laka, krivca potražiše i nadjoše i predadoše formalnomu sudu. Stvar se je vukla čitave dvie godine i svršila je tako, da su Rêšetnikova pos ali u solikamski manastir na pok ru.

II.

Tromjesečni boravak Rêšetnikovljeva u manastiru odrazio se je vrlo tužno u njegovom životu. On se je vrlo brzo snašao i sprijateljio s kalugjerima, to prije, što ga oni nisu tukli ni vriedjali radi njegove prošlosti, postupali su s njime kao s ravnim drugom, pače su u njemu nazrievali razvijenijega čovjeka, nego li su sami. Ali u manastiru je vladala razpuštenost. „U Solikamsku — piše Rešetnikov, — ja sam u tjedan dana upoznao nevaljanštinu kalugjera, kako oni piju vino, kako se grde zamjenito, jedu govedinu, lunjaju po noćima, razbijaju vrata“. Uza sve to, pod konac svoga boravka u manastiru, Rêšetnikov je se od dana do dana sve više sprijateljivao sa svojim novim znancima. „I kako sam krasno i veselo provodio vrieme s kalugjerima, — znao je govoriti on ; — oni su me napajali pivom i ja sam često dolazio kući pjan. Pa svi su me srdačno ljubili i ja sam takodjer osjećao ljubav za njih. Pokadšto sam objedovao i spavao u ćelijama. U kratko, vrlo sam veselo provodio vrieme s dobrom braćom, a osobito onda, kad smo pili pivo“. Po Rêšetnikovljevim riećima, to se je pivo obično nalievalo na duhan, pa onda pilo. K ovakovomu djavolskomu napitku privikivao

je šestnaestgodišnji dječak i eto tad je već nastala klica one bolesti, koja je Rêšetnikova prije vremena srušila u grob.

Veoma je zanimivo i to, što je Rêšetnikov uz strast za vino ponesao iz manastira i asketizam i mračni misticizam, te je dugo bio pod dojmom jednoga i drugoga ; dolazilo je i do toga, da je maštao, kako će život svoj završiti u manastiru. Kad mu je stric za šalu rekao, da će ga oženiti s jednom djevojkom, koja mu se svidjela, Rêšetnikov je tim povodom pisao u svojim bilježnicama : „ja si ne mogu uzeti za primjer žene, niti me njihov primjer može sablazniti. Bog znade, da ja gojim revnost za Njegovu veliku crkvu, te ću vazda težiti k Njegovoj crkvi i doći će vrijeme, kad ću ja otići u manastir, u samoću, i tamo ću se moliti Nebeskoj Djevici, Presvetoj Bogorodici, Čistoj djevi Mariji“.

Godine 1857. i 1858. čitao je samo knjige duhovnoga sadržaja, pa se podavao pobožnomu razmatranju, kako se to razabire iz p sama prijateljima, kao i iz njegovih bilježaka. Medjutim je iznova živio u stričevoj kući. Dali su ga opet u istu školu, i opet u prvi razred; sad ga više nisu tukli, ali se ne može kazati, da bi s njime baš ljubazno postupali. Godine 1859. njegov se je rod preselio u Jekaterinburg, gdje mu je stric dobio mjesto zamjenika poštara. Rêšetnikov se je nastanio u privatnom stanu. Ostavši slobodan, on kao da je oživio ; mjesto razsudjivanja o nedokučivim stvarima, u bilježkama se susretaju živi opisi ličnosti, s kojima mu je bilo živjeti, gradski događaji, požari (za dobe požara u Permu god. 1859. on se je najmio noću kao čuvar domova, za što je dobivao po 20 kopejki i time si je zaslužio rubalj i dvadeset kopejki). U dokolici išao je ribariti na Kamu, gdje je s prostim ljudima provodio čitave noći. „Često se je u to doba sbivalo, — govorio je Rêšetnikov, — da sam, sjedeći u čamcu, gledao kud god u daljinu ; oči bi mi se u što ustrmile, u glavi bih osjećao težinu i slova bi se vrtjela preda mnom : što je to? oda šta je to? Ali na sve to nije bilo odgovora. Preneš se i pljuneš u vodu. Staneš opet uđiti ribu i misliš : ah, da sam bogat, ja bih nakupovao mnogo knjiga, mnogo . . . Ja bih sve naučio“.

Na 25. lipnja iste godine Rêšetnikov je svršio tečaj okružne škole, te je „dobio svjedočbu s izvrstnim, dobrim, a iz mate-

matike i geometrije dovoljnim uspjesima“, nakon čega je odputovao k stricu u Jekaterinburg i tražio namještenje kod okružnoga suda (29. lipnja 1859.) sa plaćom od tri rublja na mjesec. Živuću u stričevoj kući, Rêšetnikov je u dokolici stao piskarati te su mu prva djela bila: pjesmotvor „O s u d a“ u tri diela i drama u stihovima „K r v n i k“ u šest činova. Ta oba prva djela bijahu dakako veoma slaba te nose na sebi silne tragove misticizma.

Godine 1860. dobio je Rêšetnikov kod istoga okružnoga suda mjesto pomoćnika ravnatelja pisarničkoga ureda. To ga je učinilo samostalnijim, te je odmah upoznao svu svoju odgovornost. „Meni je postalo strašno, — piše on, — odlučivati o sudbini čovjeka i ja sam počeo čitati spise i parnice, zavirivao sam u razna mjesta, čitao sam razne prepise, zapisnike i sve, štogodj bi mi došlo na oči. Kad je bio na meni red, da pazim, to sam po svemu rovaio, što nije bilo zatvoreno, pa sam tako mnogo toga doznao.“

OVAKO JE Rêšetnikov popunio svoje upoznavanje naroda, doznao je iz sudbenih spisa svu potištenost priprostoga čovjeka i ovisnost njegovu i od najnižih službenika, pa je u njemu već tada nastala težnja, da tomu narodu koristi putem književnoga djelovanja. Silan utjecaj vršio je u tom pogledu na Rêšetnikova neki radnik iz jekaterinburške kovnice novca. Taj je radnik silno volio Rêšetnikova, upoznao ga je sa životom radništva, svjetovao ga je, da živi pošteno, da se ne druži s pijanicama i podmitljivim činovnicima. Oslobodivši se pod uplivom ovoga radnika sasvim svoga misticizma, Rêšetnikov je stao pisati djela obtužujućega sadržaja, kakova hijahu: „C r n o j e z e r o“, „L j u d i p o s l a“ itd., no koja se nisu sačuvala u njegovim spisima.

Što se je više u Rêšetnikovu učvrščivalo uvjerenje, da bi svojim pisanjem mogao koristiti, to mu je više dodijavalo kod okružnoga suda i u Jekaterinoburgu, pa se je u njemu pojavila neodoljiva težnja otići u Perm i tamo stupiti u službu: tamo će moći čitati knjige, tamo ima školskih drugova, tamo je napokon živjela i ona djevojka, kojoj se pred dvie godine „nije htio približiti“, a sada, izbavivši se od asketizma, iznova ju je ljubio tako, kako ju je volio kao diete. Ali dosta ga je muka stajalo, da

priedje u Perm i da se tamo nastani ; morao se je dugo i teško boriti sa stricem ; zatim mu u Permu dugo ne htjedoše dati mjesto, čemu je s jedne strane bilo krivo to, što je nekoč bio u iztrazi, a s druge — njegova djela, u kojima je obtuživao vladajuće prilike i o kojima je dopro glas u Perm, jer je svoju pripoviest „Crno jezero“ slao u „Permskija gubernskija vedomosti“.

Tek mjeseca lipnja 1861. dobio je mjesto pisarničkoga podvornika kod sudbene palače. „Smjestiše me u registraturu, — piše Rêšetnikov ; — sav moj rad ne bijaše uman, već makinalan, ja sam naime upisivao spise, što su stizali sudu, pisao sam naslove na omotima, što su ih slali od suda i pečatio sam ih. Ovaj posao bijaše i po sebi dosadan i težak, a radi slabe mjesečne plaće od pet do šest rubalja, bijaše i dvojako težak. Za mene ne bijaše tuj nikakove hrane“.

Kakvo je siromaštvo trpio za svoga boravka u Permu, možemo suditi po ovom njegovom proračunu iz one dobe : „za stan 1 rub. 50 kop. ; za govedinu 30 f po 3 k svega 90 kop. kruha za 60 kopejki, a mlieka za 60“. — „Živjet ću, — opaža on, — kako je Bog zapovjedio“. Trpeći ovakvu nuždu, Rêšetnikov je u isti par proživljivao svoju prvu ljubav prema onoj djevojci, o kojoj napomenusmo gore. Ta ljubav, naravno, nije bila sretna. Djevojka si je našla zaručnika, koji je bio bolje obezbiedjen, a Rêšetnikovu nije preostalo ništa drugo, nego da se posvema posveti književnomu radu, što je on bez oklijevanja i učinio. U Permu našao je nekoliko ljudi, koji su vrstni bili prosudjivati njegov književni rad, te ga i savjetovati : neki njegov drug u službi T. i urednik gubernijskih novina P., koji su ga sve više i više upravljali na onaj put, na koji je stupio sa svojim „Podlipovcima“. Tako je u ono doba napisao pripoviest iz tvorničkoga života, pod naslovom „Guslač“, i dramu „Razkoljnik“ Istina je, ova je drama bila još stihovima napisana, pa je u njoj bilo još tragova manastirskomu misticizmu, ali ovdje već susrećete više tipova nezadovoljnih ljudi iz naroda i radničkoga svieta ; tvornički život, kojemu je u drami posvećeno dvie trećine sadržaja, prikazan je jarko i vjerno. U pobudama, koje su ravnale tim narodom, kad je bježao iz tvornice u šumu, sve je realno, priprosto, bez najmanje pri-

mjese kakvih nadnaravnih elemenata ; u kratko, tu se Rêšetnikov po prvi put pokazuje onakovim, kakav je bio.

Poslie nesretne ljubavi budne Rêšetnikovu pusto i samotno u Permu, pa je stao pomišljati na Petrograd. Oko preseljenja u Petrograd mnogo mu je pomogao revizor, što je došao u Perm, i u čijem je domu prepisivao spise. Revizor je zavolio Rêšetnikova kao dobra pisara i sposobnoga činovnika, obećao mu je, da će ga premjestiti u Petrograd, pa je to sliedeće godine i izvršio. U proljeću 1863. primio je Rêšetnikov od svoga dobrotvora pismo, u kojem mu javlja, da može doći u Petrograd i da će dobiti mjesto, a već početkom kolovoza 1863. stigao je on u Petrograd.

III.

No u Petrogradu morao je Rêšetnikov takodjer dulje vremena trpjeti nuždu. Ma da je pomoću svoga pokrovitelja i dobio mjesto u jednom odsjeku ministarstva financija, ali plaća mu je iznosila u svemu 9 rubalja. Živio je u komorici uz neku krčmu i da kako tako proživi, stao je pisati male crtice za „Sêv. Pčel u“. Plaćali su mu za njih malo i netočno. Jedan od njegovih drugova u službi i brat nekoga književnika, a za to ponešto poznat i sa književnošću, odlučio je, da će odnieti Rêšetnikovljeve „P o d l i p o v c e“, što ih je ovaj netom bio napisao, u uredništvo „S o v r.“, Rêšetnikov pristane i pošalje uz rukopis i pismo na Nekrasova, u kojem je medju inim pisao :

„Ovakovih ljudi, kao što su Podlipovci, imade i sada još vrlo mnogo u čerdynskom kotaru permske gubernije, zabitnom i divljem kraju, ali ih imade i u susjednim krajevima — u vjatskoj, vologskoj i arhangelskoj guberniji. Poznavajući dobro život tih biednika, jer sam dvadeset godina proživio na obali rieke Kame, po kojoj u proljeće plovi mimo Perma na tisuće barki i na desetke tisuća burlaka, — ja sam zamislio opisati burlački život u svrhu, da bar donekle pomognem tim jadnim radnicima. Ne mislim, da bi cenzura pronašla u tim crticama išto, što se ne bi smjelo propustiti. Po mojem mnienju, da se to sve inače napiše, značilo bi govoriti proti savjesti i pisati laž . . .

Naša književnost mora govoriti istinu . . . Vi mi ne ćete vjerovati, ali ja sam plakao, kad se je preda mnogom ocrtavao lik Pile za njegovih muka“.

God. 1864. bijahu „Podlipovci“ uvršteni u „Sovr.“ (br. 3. i 4.) i odmah su svratili na se pažnju občinstva te mladomu spisatelju otvorili pristup u sva uredništva. Čitatelji „Sovremennika“ proštili su s velikim zanimanjem tu nespretnu i po obliku težku pripoviest, napisanu tvrdim, otresitim jezikom, koji je sastojao iz kratkih, izprekidanih fraza. Užas je izpunjavao srca svih ljudi, koji su ljubili narod, kad su čitali sve one grozne slike siromaštva Podlipovaca, njihovu upornu borbu proti smrti od gladi i nesnosna stradanja. Nitko nije slutio, da u krilu svete Rusije žive ljudi, divlji poput crnaca u sjevero-američkim državama, s kojima se postupa gotovo kao s blagom. No pripoviest je osvajala svojom istinitošću. Pred čitateljima nije bio izkusni lukavi umjetnik, koji umije lakó i zbog efekta što šta pridodati, već neizkusni samouki čovjek, koji je jedva umio da vlada književnim oblicima i jezikom, koji je pisao samo za to, da pred celim narodom otkrije, kako trpe Podlipovci i da im svojim poklikom pomogne. I zbilja, nastalo je nešto, čega još nije bilo u ruskoj književnosti: ni novela, ni pripoviest, na kakve je rusko društvo bilo naviklo, već u podpunom smislu rieči zapisnik. Ma da su se iza svakoga redka gotovo čule one pridušene suze, o kojima je Rešetnikov pisao Nekrasovu, ipak se pisac nije ni najmanje trsio, da čitatelje ožalosti tim suzama. Do posljednjega redka ostao je nesmućeno miran, suhoparan, lakoničan, kao da pripovieda o najobičnijim stvarima, ni malo tragičnima.

Za svojega književnoga djelovanja napisao je Rešetnikov dva krupna svezka od 124 tabaka stisnutoga sloga. Sve te pripoviesti iztiču se jednom te istom značajkom: jednako su nespretno, razvučeno, prepuno sitnih, pokadšto sasvim suvišnih potankosti, zato ih je teško čitati, a u svima je neminovno isti sadržaj: kako siromašni ljudi gladuju, trpe studen, sva moguća varanja, sramotu i uvrede, prokrčujući si put, da si osiguraju ma i najoskudnije živovanje. Najuspjelije su mu pripoviesti „Kandida t“, „Medju ljudima“, „Glumovljevi“, „Gdje je bolje?“, „Svoj hljeb“.

Pripoviest „Medju ljudima“, kako je već spomenuto, imade autobiografsko znamenovanje; tu je pisac izpričao sav svoj život, a osobito potanko svoje godine djetinjstva. U romanu „Svoj hljeb“ izpričan je opet, po priznanju samoga Rêšetnikova, život neke vrlo mu blize ličnosti. Uzevši u obzir ovo neposredno pisanje prema zbiljnosti sa svim potankostima i bez ikakve lukavštine, može se reći, da je Rêšetnikov bio vjerniji protokolista, nego francezki naturaliste. Bio je to surovi, nedotjerani, neposredno cjeloviti samonikli čovjek u djelima kao i u svojem životu. Teške okolnosti obilježile su ga neizgladivom tugom, s kojom je sišao i u grob.

„On je bio mrk, — piše njegov životopisac G. Iv. Uspenskij, — nerazgovoran, nije se rado povjeravao nikome, pokadšto je bio i surov . . . On se je svakomu uklanjao, gledao je kao kurjak, sve i svi bijahu mu sumnjivi; vrlo riedko kad bi dobrodušni smiešak obasjao njegovo turobno lice On nije govorio nikakovih blistavih fraza, pa ako je stao što pripoviedati, to je govorio o najsvagdašnjim stvarima, na dugačko sa svom silom sitnica, što je tim više umaralo, što je Rêšetnikov govorio jednolično, na nos, ne puštajući iz zubi kratku lulicu, oda šta je svaka rieč bila razstavljena stankom. Promatrač odlazio je bez ičega, da se kašnje, kad bi se pojavilo novo djelo F. M. divi, kao i prije, mješavini „velikoga“ i „malenoga“ u tom posve običnom čovjeku“ . . .

Baš kako ni svojim djelima Rêšetnikov nije bio umjetnikom, već u neku ruku dobrovoljnim zagovornikom narodnih posala, tako je i u sam život nastojao unieti istu sućut prema narodu te staranja, da se narodu na svaki način pomogne.

„U papirima F. M. — napominje njegov životopisac — našli smo mnogo izvornih dokazala te istinite ljubavi prema čovjeku. Evo podataka o nekom dječarcu, što ga je nestalo, sa oznakom obilježja, izpisanih iz novina za slučaj, ne bi li pošlo za rukom pronaći ga; tu je opet netiskani članak o zločestoj hrani priprostih radnika, kojim se nastoji nekoga uvjeriti, da prosti narod treba svježega zraka, itd. Medju tim spisima osobito je zanimiva molbenica, što ju je F. M-ć upravio na petrogradskoga vrhovnoga redarstvenoga poglavara. U toj molbi pripovieda Rêšetnikov ovo: prohtjelo mu se jednoč poći na

koncerat; pročitavši oglas i ne zamietivši, da je jučerašnji, dakle stari, on je pošao u plemićku dvoranu, gdje se je u taj par sbivalo po svoj prilici nešto drugo. Stražar nije pustio F. M. u vežu, on je pošao k drugomu ulazu, ali ga ni tamo nisu pustili, „otjerali su ga ća”, kako je sam rekao. F. M. razsrdio se je i odgovorio, ali su mu doviknuli : „Kud se šuljaš? Tko si i što si?” „Obrtnik !” odgovorio je F. M. Radi toga odgovora morao je Rêšetnikov prenoćiti u redarstvenom zatvoru, iz kojega je izašao sav izprebijan, bez novaca i prstena. „Dojavljam to vašoj p-sti, — pisao je u molbenici. — „Ja ne tražim ništa. Samo se usudjujem radi jednoga utrudjivati vas, da pristavi, tamničari, ključari i stražari ne bi tukli ljude. Taj „narod” i bez toga trpi svega i svačega” . . .

Život Rêšetnikova znatno se je poboljšao, nakon što je stekao književnu znamenitost. On se doskora oženio s jednom svojom zemljakinjom, upravo takovom sirotom, kao što je i sam bio, a koja je došla u Petrograd, da živi o trudu svojih ruku. Sad je imao sredstava i vremena, da upodpunjava svoju skrajnje nedostatnu naobrazbu. Iz opisa i bilježaka, što su poslie njega ostale, vidjelo se, je da ga nikad nije ostavljala želja, da što nauči, da se razvije. On je čitao knjige, pravio je iz njih bilježke. Ali ure njegovoga kratkoga života bijahu već izbrojene. Nemilosrdna bolest, koju si je navukao u manastiru, podkapala je danomice njegove sile i uzalud se je on borio s njome : ona je nesretnika od dana u dan sve jače i jače hvatala u svoje pandje. Dne 9. ožujka 1871. umro je Rêšetnikov u tridesetoj godini života od nabujalosti pluća, ostavivši iza sebe ženu i dvoje djece.

IV.

Aleksander Ivanović L e v i t o v rođen je u Tambovu. Otac mu je bio siromašni svećenik na selu. Levitov se je rodio 1842. te mu je djetinjstvo prolazilo u biednim i siromašnim obzornostima, koje se nisu baš ni u čemu razlikovale od prilika ma kojega seljaka u srednjem imućvenom stanju. Iz mnoštva uspomena o djetinjim godinama, razasutih u djelima Levitova, razabiremo, da je njegovo djetinjstvo proteklo žalostno i jednolično, kako je to samo moglo biti u seoskoj tišini stepe, u kući

seoskoga svećenika. Jedino čar južne prirode na stepi bijaše nešto radostna u njegovom životu, a to je ostavilo duboki, neizgladivi trag u svem životu i djelovanju Levitova. „Kao djeca slobodnih poljana, — sjeća se Levitov svoga djetinjstva u jednoj od svojih pripoviesti, — mi smo vazda odbjegavali od žalostnih matera naših na ulicu, gdje smo obično zaboravljali na objed i na udarce po glavi, kojima su nas tako bez koristi silili, da zaboravljamo na te objede”. Od sve susjedne seoske djece Levitov se je osobito sprijateljio s jednom djevojčicom, koja se je uza nj tako privezala, da jedno bez drugoga nije moglo živjeti, pak su se dapače bili zakleli, da će se i uzeti, čim odrastu.

„Otac se je medju inim latio, da me podučava u čitanju i pisanju, — pripovieda Levitov, — a to mi se osobito za to nije svidjalo, što me je po čitave dane razstavljalo od djevojčice. Bez koristi sam provodio strašno dugačke i vruće ljetne dane, sjedeći nad azbukom, čekujući za poznatim vrtom. Njegova radost, njegova trava i obor, užareno od sunca nebo, što se prostire nad njim, bijahu mi daleko miliji, nego sva slova i naslovi; a crnomanjava djevojčica s dugačkom kosom, s jasnim očima, koje su vazda tako nježno gledale, ta djevojčica, koja je svedjer trčala po tom vrtu, konačno mi je zamračivala oči, tako da su se one vrlo slabo upoznavale sa slikama u bibliji, što su bile obojadisane jarkim bojama i kojima je otac htio da me priljubi čitanju”.

Nakon kojekakovih psovaka i mučenja odlučio je dječakov otac, videći, da sinu ne ide učenje u glavu bez djevojčice, da će sa sinom podučavati i njegovu prijateljicu. S djevojčicom je učenje napredovalo brzo, tako da su oni skoro, po otčevu priznanju, pisali i čitali bolje od njega samoga. Od „Sto četiri biblijske pripoviesti” sa slikama prešli su na „Četu Mineju” (Život svetaca i svetica).

„Ciele godine, — pripovieda Levitov, — čini se, da mi nismo ni o čem drugom razgovarali, nego kako bi stekli mučeničku krunu. Razni primjeri mučenika i mučenica zaokupili su naše glave strastvenim, umarajućim čeknućem, da kudgod otidemo i proslavimo Hristovo ime po svem širokom svijetu. Naše sanje ne bijahu ništa drugo, no odlomci svetih pjesama

iz „Čete Mineje”. Ali mi smo doskora pročitali i „Četu Mineju”. Otac nam je još od nekud dobavio pobožnih knjiga. Jednoč je naše razgovore čuo djakonov sin, seminarista . . . Sjećam se kao sada, prva knjiga, koju nam je dao čitati, bio je Dumasov roman „G r o f M o n t e C r i s t o”. Poslie Monte Crista pročitali smo sve historijske romane Dumasove, a zatim, kad je seminarista nakon godinu dana došao na ljetnje praznike, počeo je s nama čitati Galahovljevu „Čitanku”. On nas je strpljivo i rado kroz ljeto ozbiljno podučavao. Tada smo gorko plakali nad „Busurmanom” (muslimom), veselo smo se smijali s Kiršom, a kasnije, kad je došao čas, seminarista nam je objašnjivao mučiteljnu dražest Puškinovu i mračno veličanstvenu sjetu Lermontovljevu”.

Na taj način ukazuje se Levitov u svojem djetinjstvu skrajnje boležljivim i nervozno dojmljivim dječakom, sa bogatom maštom, koja se je razvila pod čarima južne prirode i uzbudila fantastičkim sanjarijama pod utjecajem čitanja života svetaca i svetica i slušanja priča, legendi i vjerovanja, kojima je obilato bila preizpunjena okolina, što je okruživala dječaka. U sigrama sa vršnjacima ne bijaše on začetnik i predvoditelj. Pomanjkanje fizičkih sila sa plamenom eksaltacijom i sanjama o svim mogućim mučeničkim viencima činjahu ga u očima zdravih, snažnih i realno mislećih stepnih dječaraca ili svetcem ili gospodićem. Obasipali su ga silesijom udaraca po glavi i poruga, nisu ga zvali inače nego „plemićkom”, a to je sve već u djetinjim godinama uronilo u budućega pjesnika sjeme mračnog ogorčenja protiv ljudske nepravde, nečovječne prema svemu, što je slabo i nemoćno. U kotarskom sirotištu i gubernijskom sjemeništu razvilo se je još više njegovo ogorčenje, koje je kasnije sačinjavalo glavni živalj Levitovljeve poezije.

Kotarsko duhovno učilište i sjemenište ostaviše u Levitovu tim mračniju uspomenu, što je on za svega svoga školovanja bio tako reći uvijek izmedju dvie vatre : drugovi su ga tukli zato, što on, kržljiv i slab, nije mogao uzvraćati, a takodjer i zato, što su mu zavidjali radi neobičnih uspjeha ; učitelji su ga opet mrzili zato, „što im nikako nije bilo moguće da gospodi revizorima predstave impozantnijeg i ljepšeg prvaka”. — Tekar pošto je Levitov sproveo dvie godine u sje-

meništu, pročistilo se je nešto malo obzorje Levitovljeva života, kad se je sprijateljio s jednim svojim drugom. „Mi smo, — pripovieda Levitov, — od naših dviju malenih fizičkih sila sastavili jednu, o koju su se razbijale sve ostale, a moralne sile pridošle su same k nama.“

Prijatelji stadoše čitati Puškina, Lermontova, Gogolja, Dickensa, Thackeraya. To čitanje urodilo je tim posljedkom, da je Levitov u sedamnaestoj godini života ostavio sjemenište, kao učenik filozofskoga odjeljenja, pa je odlučio otići u Moskvu, na sveučilište. No jer nije imao sredstava, morao je ovo putovanje od pet stotina vrsta prevaliti pješke. Došavši u Moskvu, stao je slušati predavanja na sveučilištu te se pripravljeti za prijamni izpit. Stigao je u Moskvu i na sveučilište baš u doba, kad je silno oživio društveni pokret u oči reformi. Poslie sjemeništnoga robovanja počeo je on živjeti u djačkom krugu, pun nada, maštanja, žarkih prepiranja i razumnoga čitanja. Kad je položio prijamni izpit, Levitov nije ostao u Moskvi, već je otišao u Petrograd, gdje se je upisao u liečničko-kiruržku akademiju. I ovdje je njegov život bio jednako radin i razuman kao i u Moskvi; uz djačka zanimanja on se je bavio u dokolici čitanjem i proučavanjem ruskih i inostranih pjesnika i pripoviedača. Ali žalostni slučaj sve je to promienio: Levitov bi upleten u nekakve sgođe, izključen iz akademije te odaslan na daleki sjever — u Šenkursk, a kašnje u Vologdu.

Vrieme, što ga je prisiljeno sproveo u Šenkursku i Vologdi, odrazilo se je teško na čitavom životu Levitova. Daleko od središta inteligencije, u borbi sa siromaštvom, posred pokrajinskoga društva, koje je zapalo u materijalizam, Levitov se je konačno ogorčio na sve, podivljao je te se uživio s onim niskim slojevima društva, čiji je život predočivao. U isti par razviše dosada, pustoš, nedostatci i potištenost, skupa sa zaraznim primjerom okoline, koja ga je okruživalan njem u onu mahnu (pijanstvo), kojoj je klicu uhvatio već za sjemeništnoga života.

Ako se o tom razdoblju njegovoga života može što dobra reći, tad će to biti jedino s toga što je u to doba stao ozbiljno raditi na književnom polju, pa, je već u Šenkursku započeo bio „S t e p n e c r t i c e,“ a kad se je preselio u Vologdu, mogao je dovršiti nekoje započete radnje i poslati ih u Moskvu, u ured-

ničtvo nekoga žurnala. God. 1861. vratio se je Levitov u Moskvu po običaju, pješice, bez prebijene pare. Da ne umre od gladi te uzmogne nastaviti putovanje, bio je prinužden ustavlјati se u selima, najmiti se kao pisar u občinskim uredima te raditi za pol rublja na tjedan. Tako je došao do Moskve.

Od godine 1861. počinje njegovo revno učestvovanje u književnosti. On uvrštava svoje crtice izprva u žurnalima: „Zritelj“, „Razvlečenje“, „Rus. Rêč“, kašnje u „Vremenu“, „Sovr.“, „Bibl. dljačt.“, „Iskri“, „Nedêli“ i dr. U isto doba pada i njegovo lično upoznavanje s književnicima, primjerice s Apolonom Grigorjevom, koji je pozdravio njegov pojav na književnom poprištu i bodrio darovitoga početnika.

I daljnji život Levitova imade sveudilј isti skitnički značaj. To ni ne bijaše život u pravom smislu rieči, već neprekidno umiranje i polagano utrnјivanje. Književni rad slabo je hranio biednika. Osim toga ustrojio si je obitelj, a time je samo još više otežćao svoj i onako neradostan život. Sigurno se može kazati, da taj čovjek nikada nije znao, što znači imati svoje domaće ognjište, pokućtvo, namještaj, makar i najčedniji. On je bio vječni putnik bez utočišta, koji je sve svoje imućtvo mogao spremati u mali kovčezić, pa se je s tim kovčezićem skitao od jedne sobe s pokućtvom do druge, od jednoga stoličnog čardaka ili podruma do drugoga. Ne samo da nije mogao da se ustavi kod jednoga žurnala, te postane njegovim stalnim saradnikom, nego nije mogao ni da se stalno nastani u kojoj od priestolnica; znao bi proživjeti u Moskvi godinu dvie, možda pače tek koji mjesec i već bi mu dodijao život u Moskvi: „ovdje sve počinje pljesnivjeti, — znao je kazivati razdraženo svojim znancima, — ovdje postaješ ili nevaljanim čovjekom ili se propiješ“... Preseli se u Petrograd, tamo bude opet isto: sad prebiva u kakovom podrumu, sad u kakvoj podkrovnici, bori se sa siromaštvom, a osim toga i strašno podneblje, od kojega se u Levitova pojaćava kašalj, počinje hrakanje krvi, bol u prsima; on putuje opet u Moskvu, da se oporavi, da odahne, da obidje znance. A u Moskvi ga ćeka sveudilј ista, biedna vlažna, hladna soba u zabiti i tjeskobna samoća skupa s prokletstvima smradne, zagušljive fizićke i moralne atmosfere priestolnič-

noga života i uzaludnim naprezanjima stepnjaka, da dodje opet u rodni kraj, u široko i slobodno prostorje miomirisnih stepa. Tako je okrutno trpio, mučio se i venuo cvietak stepe, odkinut s rodjenoga tla i neogrijan u žurbi priestolničkoga života. Tuga za zavičajem i uzaludna naprezanja, da dodje u rodni kraj „na nasliedjeno tlo”, provlači se po svim djelima Levitova.

„Ja sam se umorio, — govorio je jednoč svomu drugu po peru, Nefedovu : — meni je neobhodno nuždan odmor. Ovdje u Moskvi, ili u Petrogradu, ne može se na to ni pomisliti. Dosta je meni već tih priestolnica ; puno su one toga meni, hvala Bogu, natrpale na ledja . . . Ah, brate, kako li me vuče u zavičaj, da ti je znati ! Staraca mojih nema više na životu, — nisu oni imali dosta snage, da podnesu tugu ; moj Šenkursk ubio mi je i otca i mater. I tako mi se nije pružila prilika, da još jednom vidim starce . . . Sad mi ostaju samo sestra i brat. Da mi je barem njih ugledati !”

A jer s pomanjkanja sredstava nije mogao dospjeti u zavičaj i želeći da bude barem bliže rodnomu kraju, stao je nastojati da postane okružnim učiteljem u Rjažsku. „Rjažsk, — znao je reći, — to ti je brate gotovo već moj zavičaj : od Rjažska do Kozlova željeznicom, a onda samo pruži ruku i eto moga sela”. S velikim nepogodama i naporom postigao je to mjesto Levitov, ali nije dugo ostao na njemu : u kolovozu 1866. odputovao je iz Moskve, a već mjeseca prosinca pisao je Nefedovu : „mnogo sam pogrešaka i netaktičnosti počinio za svoga života, ali govoreći po savjesti, one sasvim bliede pred takvom velikom glupošću, kakva je moje učiteljevanje u Rjažsku“. O božićnim praznicima bio je Levitov već opet u Moskvi. Jednako nije uspio ni njegov pokušaj godine 1870., da posjeti zavičaj. U lipnju iste godine pisao je Nefedovu : „Putujem u zavičaj. Napokon se obistiniše moje davne mašte ; ja ću vidjeti zavičaj!“ Ali, došavši u Moskvu, ostao je u njoj i mjesto da podje kući, morao se je nastaniti blizu vaganjkovskoga groblja u jednoj komorici, koju je propuhivao vjetar i u koju je kišilo kroz krov, pa je opet započeo život pun stradanja i oskudievanja.

Posjetivši posljednji krat Petrograd godine 1871., Levitov je zatim sproveo posljednje godine života u Moskvi, iz

koje više nije odlazio. Zimi je boravio gdje god u podrumu kod dragomilovskoga mosta ili kraj vaganjkovskoga groblja ; ljeti bi se preseljivao u kakvo selo blizu Moskve i Petrovskoje-Razumovskoje. Zdravlje mu je polagano ali na očigled propadalo ; kašalj se je sve češće i češće ponavljao. Književno djelovanje išlo je sporo ; najbolja stvar, što ju je napisao u posljednjem razdoblju, bijaše štampana u žurnalu „G r a m o t e j“, a nosi naslov „A h o v s k o n a s e l j e“. Glavnim, ako ne jedinim sredstvom za život, služilo mu je tih godina izdanje njegovih djela. Početkom 1875. stao je naglo propadati ; zloslutni kašalj mučio ga je i on se je često tužio na bol u prisma.

I umro je (u noći od 2. na 3. siečnja 1877), kako umiru bezkućnici i skitnice, bez utočišta, bačeni u daleki tuđi kraj : uz surove erarne prilike na sveučilišnoj klinici.

V.

Prelazeći sada karakteristikici Levitovljevih djela, možemo upotrebiti onaj komparativni način, kojim smo se služili označujući pripovjedače četrdesetih godina, tim više, što se u nazočnom slučaju ta metoda po sebi namiće, obećavajući nam bogate posljedke. I zaista : teško je pomisliti dva pisca, koji bi, makar istovrstni po predmetu svojih djela, prikazivanju naroda, — sačinjavali takovu protimbu gledom na značaj svojih talenata, kako ju sačinjavaju Rêšetnikov i Levitov. Rêšetnikov se ukazuje tipom sjevernoga pisca : hladan, uzdržljiv, lakoničan, nije škrtario vanjskim potankostima predočivane zbiljnosti, pokadšto se sasvim gubi u njima, zaboravljajući na bitnost stvari, ali je u isti par idealno objektivian ; pače u svojim autobiografskim djelima znao je objektivisati sama sebe, jer priča najpotresnije i najužasnije događaje svoga života s nepomučenom flegmom porušenoga Finca. Slog mu je suhoparan i sbijen ; u njega ne ćete naći ni najmanjeg umjetničkog ukrasa, jarkog epiteta ili smione prispodobe, ni najmanjeg liričkog oduševljenja ili uzhita, ni jedne sličice prirode ili prikazivanja ženske ljepote.

Levitov naprotiv predočuje nam tip južnoga spisatelja po jarkom koloritu, prevladjivanju žive, plamene, hirovite mašte,

po strastvenosti, lirizmu i skrajnjoj subjektivnosti. Njegov slog napominje muzikalnošću, pjevajućim tonom, koji u liričkim i patetičkim mjestima poprima gotovo stihotvornu mjeru, malo ne slog Gogoljev : isto takve veoma dugačke i zavijene periode, protkane množtvom slikovitih epiteta, metafora i prispodoba. Osim toga jedna je od najoštrijih osobitosti Levitova, koja se odmah opaža, strast za personifikacijom mrtve prirode. Levitov nije napisao a ma ni jedne crtice, a da se u njima ne razgovaraju međusobno ili pače s junacima pripoviesti stolci, divani, samovari itd. U jednoj crtici personificirao je staro brvno, što je ležalo pred krčmom u nekom stepskom selu, u prilici propivšega se i osiromašenoga starčića, te čini, da to brvno zgovara čitave monologe o posjetiteljima krčme, što no siedaju uz nj, da čavrljaju, a na posljedku to brvno, razjareno s prizora, što no se odigravaju kraj krčme, pridiglo se sa zemlje, gnjevno je zablislalo upalim očima pa stalo tako strašno govoriti, da se je od njegova govorenja cestovna prašina jarostno uzvitlala stupovima prema nebu i sasvim ga zamaglila“. U drugom opet mjestu razgovaraju medju sobom mramorni kipovi na stubama trgovačke kuće u Moskvi, izričući satiričke monologe o grubosti i divljačtvu trgovačkoga morala.

Sam oblik Levitovljevih djela ne pruža ni sjenke čega strogo promišljenoga, pravilno poredanoga ili strojnoga. Ne nalice nikojoj vrsti beletrističkih proizvoda ; to su bezoblične lirično epske improvizacije. Svaka takova improvizacija, ma da se zove pripoviedkom, romanom, crticom, nije za pravo ništa drugo, nego šareni kaleidoskop prilika, uspomena, misli i vapaja duše, koja se je već toliko napatila. Sve se to tiska u šarenom kaosu, baš kao da se jedno za drugim žuri i jedva se dostizava, a izmjenjuje se s takvom mušičavom samovoljom, kako se mienjaju sni ili tlapnje u glavi, kojom je ovladala vrućica. Velikim krivudanjjima dospieva pisac obično do glavnoga predmeta svojega pripoviedanja, pa s toga mora iz početka nanizati svu sliku i dojmova, da napokon dodje do jezgre. Sva ova okolišanja bivaju bez ikakve odredjene svrhe, s onom istom nehotimičnošću, s kakvom se u glavi svakoga čovjeka jedne predočbe zamjenjuju drugima, zanoseći ga pokadšto tko bi znao kuda. Levitov, primjerice, hoće da predoči tugu posto-

lara ili bivšega vojnika, ali počinje sa samim sobom, prikazujući svoju osobu u prilici bezkućnika i biednika Ivana Sizoja (njegov obični pseudonim), pa ti on pripovieda, kako taj Ivan Sizoj ide kasno noću ulicama moskovskih zakutaka, propada u snježne kupove i razgovara u opojnom dimu s tinjajućim svjetiljkama. Pred vama se razvija slika toga opojnoga dima, prolaze slike jedna od druge mračnija, niz raztvornih misli, tužaljki i na jednoč posred te strašne magle kao da zasja jarka luč sunca, pa se razvije u obliku uspomena iz djetinjih godina stepna slika, koja blista jarkim bojama te veselim, toplim koloritom ; zatim — opet mrak, snježni zapusi, teške tlapnje vrućice, a na sljedećoj već stranici razdava se pred vama nenadano mladi, živi, gromki hohot nad kakvom smiešnom kretnjom ili izražajem heroja, a čitava stranica oblieva se sgodnim, snažnim i ujedno prostodušno-veselim humorom. U kratko, Levitov nije se nikada brinuo ni za strogu osnovu, ni za razmjerje čistih svoga djela, nego se je sasvim prepuštao svojoj mušičavoj mašti, ne znajući, kud li će ga ona zanieti.

Što se tiče sadržaja Levitovljevih djela, to se može pojmiti, da čovjek, koji je proživio tako neveseli život, kako ga je on proživio, koji je izkusio tolika mnoga zla i tuge, kao što je to on izkusio, mora najviše pomnije posvećivati mračnim stranama života te si osobito k srcu uzimati tugu bližnjih, pa se sućutno odazivati na svaki jecaj ljudskih stradanja. I to zaista vidimo u djelima Levitova. Posve opravdano naslovio je jedno izdanje svojih crtica: „*B i e d a s e l a , n a s e l j a i g r a d o v a .*“ U Levitovu zbilja vidimo pjevača narodne tuge u svim njenim različnim oblicima : tuge siromaštva, porodičnoga nesklada, neznanja, surovosti čudi i praznovjerja, prevarenih nada i neuspjeloga života, nemoćnoga sirotinjstva i nečovječnoga izrugavanja surove sile nad slabošću itd. U kratko, ono isto nesretno zlo i tuga, što ih narod opjevava u svojim popievkama, uosobljući ih u nemanima, što progone ljude od kolievke do groba i od kojih se dobri junak ne može zakloniti : ni u sipućem piesku, ni u gustoj šumi.

Baš kako je i N. V. Gogolj, kad je došao iz Malorusije, za prvih godina svoga skitanja po Petrogradu, gdje si je težkim naporom prokrčivao put, iz tuge za rodnim zavičajem pisao svoje

„Večeri na hutorê“, tako je i Levitov prva svoja djela posvetio prikazivanju života rodnoga si kraja, kojega se je sjećao u šenkurskoj zabiti, pa su posljedkom tih uspomena bile njegove „Crtice sa stepe.“ Ova najbolja djela Levitovljeva blistaju osobito jarkim, pjesničkim koloritom : ona obiluju opisima krasota prirode u stepi, najsitnijim potankostima života žitelja stepa, svih njihovih briga, zanimanja, običaja, vjerovanja i proznojverja. Mnoštvo ličnih uspomena iz djetinjstva razasuto je po svim ovim crticama. Riedko je koja, a da se u njoj ne bi predočivala djeca, koja se igraju po stepnim livadama i šumama te proživljuju život prirode, koja ih okružuje. Svaka najsitnija crtica iznešena je sa žarkom, nježnom ljubavi te blista suzama prekomjerne tuge seljaka bezkućnika, koga je sudbina zaniela u daleke tuđe krajeve.

Obći dojam, što ga iznašate iz „Crtice sa stepe“, svodi se sveudilj na onu tugu i nevolju, koju Levitov jedino vidi u svem životu, što ga okružuje. Svuda pred njime toče se suze nesakrivenoga siromaštva i biednoga, ostavljenoga sirotstva ; posvuda se neka nemilosrdna sila ruga nezaštićenoj slabosti, i na svakom koraku pogiba nečiji mladi život, što se je istom razcvao. Pred vama se kreće niz sablažnjivih, pokadšto krvavih drama, a vaše se srce nada sve žaca i sledjuje radi toga, što sve te drame ne imaju u svojim temeljima kakvu kobnu, sustavnu borbu ; pred vama se razvija slika divljega, skroz sredovječnoga nereda, u kojem glavnu ulogu odigrava sad sliepi i bezsmisleni slučaj, sad takovi neubrojivi čimbenici, kao što su sujevjerje, surove navike, nekulturnost itd. Vi vidite, da u toj okolini nije obezbiedjen ničiji život, ničije blagostanje ; nitko ne može jamčiti, da sutra ne će buknuti oluja, ako ne sa strane zlih dušmana, u obliku ljudi, to sa strane zvieri, u spodobu vuka, koji izjede diete, a najžasnije je to, što ta oluja nahrupi neočekivano i nenadano iz očito najnezatnijih uzroka.

VI

Svojemu se je zavičaju Levitov odužio „Crticama sa stepe“, a zatim je opisao dojmове svoga skitničkoga života po sobama sa pokućtvom, po podkrovnicama i podrumima obiju priestol-

nica u nizu crtica, što ih je godine 1874. sabrao pod naslovom „Bieda naselja, sela i gradova“ (uspjelije su crtice toga izdanja: „Bez brižni sviet,“ „Petrogradski dogadjaj,“ „Slike i tropi o moskovskom životu“, „Moskovske ulične slike,“ itd.) kao i u izdanju 1875. god. pod nadpisom: „Život moskovskih zakutaka.“

Tu imademo već drugu vrst Levitovljevih djela, što no se oštro razlikuju od „Crt. sa stepe.“ Ma koliko bilo sabrano mračnih boja u „Crt. sa stepe,“ one se ipak ponešto ublažuju bajnošću stepne prirode te prisućem cjelovitih, snažnih i pozitivnih karaktera, uz koje naše srce odahne. Pokadšto pisac kao da na vrieme sasvim zaboravlja na narodnu biedu, zanoseći se kakvim uspomenama iz djetinjstva, životnim potankostima ili humorističkim prizorima. A kad vi stanete čitati „Živ. mosk. zakutaka“, morate se sjetiti poznatog nadpisa nad vratima Danteovog pakla: „Ostavite svaku nadu vi, koji ulazite“

Počevši od toga, da mjesto mladića, punog nježne tjeskobe za zavičajem, iza svake stranice pogledava u vas sa zlobnim sarkastičnim smieškom i sa bezkrajnim prokletstvima na ustnama ogorčeni biednik, koji je izgubio sve nade u svojem neuspjelom životu, pa se gotovo iz zlobe, sa škripanjem zubi, žuri, da nabaci jednu mračniju sliku od druge, jednu strašniju i beznadniju od druge, a u isti par kao da se hvasta svojim osamljenim siromaštvom, za koje nitko nema sućuti, sa svojim prnjama i pijanstvom, iz kojega se nikada ne budi. Riedko je koja crtica, da pisac ne bi u prvom redu prikazao sama sebe, kako gladan, bez utočišta, stupa po moskovskim ili petrogradskim ulicama, po studeni i nepogodi, u odrpanom kaputiću i svakako iz krčme u krčmu.

I tu je pred nama narodna bieda, ali ovo nije više ona bieda, što ju nalazimo u „Crt. sa stepe“ i koja ide, da svoju bol pretrpi u stepi te se smiri na krilu prirode, koja miluje ljude, koja se izlieva u zvučnoj pjesmi, da odjekuje čitavim selom ili nalazi završetak u ćeliji božje nevjeste pokornice. Ovo je tuga i bieda, iz koje nema izlaska, već koja se bez sućuti ugušuje u smradu priestolničnih stražnjih dvorišta i u vlažnim podru-

mima ; jecaji i vapaji te biede izčezavaju bez traga u šumu i buci priestolnične žurbe. Jedini izlazak nalazi ta bieda u nizu nepisanih orgija, praćenih biesnim klicajima, igrom trepaka i krvavom tučnjavom u mutnom dimu pijanstva. Za to crtice te vrsti predstavljaju bezkrajni red mračnih slika krčmarskoga pijančevanja i tučnjava te su rek bi specijalno posvećene prikazivanju narodnoga pijanstva. Promatranje toga pijanstva skupa s ličnim piščevim učestvovanjem u tom pijanstvu, postalo je gotovo glavnim sadržajem života i poezije Levitovljeve. „Okrivljujte koliko vam drago moju sebičnost, — govori on u crtici „K r i m“ — ako vam se to sviđa, ali, za što sam ja došao u Krim? Ja sam došao na Krim u tu svrhu, da cielu noć gledam raznolike oblike naše ruske nevolje ; kako bi, gledajući te oblike, sproveo čitavu noć u boležljivoj tuzi srca, koja ne može a da ne osjeća sućuti nad prizorima ljudskoga pada, kako bi skratio tu noć, šutečke biesneći bolnom dušom, koja vidi, da i ona isto tako pogiba, kako ovdje pogiba toliko naroda“.

U ličnostima, što su prikazane u tim crticama, ne ćete već naći onih neposredno cjelovitih značajeva, kakvi prolaze izpred vas u „C r t . s a s t e p e“. Sves u to opori, izprebijeni ljudi, izlizani do podpune bezličnosti u varkama stoličnoga života, iznakaženi pokadšto do gubitka svake čovječje slike i prilike, ljudi, koji su pali u strašnu razvrćenost. O Levitovu ne može se reći, da on laska narodu, da ga idealizuje : on je predočivao neposredno ono, što je gledao, osjećajući duboku sućut za narod i trpeći radi njega u njegovom padu, koji su stvorile obstojnosti.

Kao osobito znamenite crtice radi prikazivanja najstrašnijih tipova špilja i najsakrivenijih taloga priestolničnih ponora, valja napomenuti crtice : „K r i m“, „G r a č e v k a,“ „B e z a z l e n i s v i e t,“ „N e s i j u l i, n i n e ž a n j u,“ „K u ć a n a c e s t i.“ — Sve ove crtice odkrivaju u Levitovu poznavaoa narodnoga života u takvim njegovim nedostupnim priestolničnim špiljama, kamo osim njega nije zavirio još nijedan promatrač narodnih navika i običaja. U ruskoj književnosti ne ćete naći ništa slična tim crticama. Da su one u tehničkom pogledu brižnije obrađene te da nisu tako razvučene, mogle bi se ubrojiti među

djela prvog reda u ruskoj književnosti, makar su i u svojem sadašnjem obliku znameniti njezini pojavi svoje vrsti.

Subjektivni elemenat u crticama te vrsti obilatiji je, nego li u „Crt sa step e.“ Ima crtica, u kojima taj elemenat prevladuje te se u prvom redu iztiče. Od njih su osobito znamenite one, u kojima se pisac ne ograničuje tek na to, da prikaže narodnu biedu nego navike i pojmove, što no vladaju u narodnoj okolini, suprotstavlja uzvišenim čovječnim idealima, koje je u piscu obradila viša naobrazba. Ovakove usporedbe odlikuju se skrajnje boležljivom dispozicijom koja prelazi u mračno očajanje, kad vidi, kako se piščevi ideali razbijaju o surovu i blatnu zbiljnost, punu mraka i neznanja. Takove su crtice „Figure i tropi o moskovskom životu“ i „Sretni ljudi“. U tim crticama, u prilici samoga pisca, izlazi pred nas izrazito tip pripovjedača-narodnjaka šestdesetih godina, kojih je predstavnikom Levitov. Izišavši iz naroda, noseći na svojim leđjima njegova stradanja i živeći do konca svojih dneva neposredno njegovim životom, ti pripovjedači nisu idealizovali narod, nisu ga dizali na podnožak, nisu u njemu tražili osobitih, svietu nepoznatih ideala te smatrahu „neodklonivom glupošću“ maglovite fantazije narodnjaka-slavenofila poput Ap. Grigorjeva, koje je Levitov predočio u tipu učitelja u crtici „Sretni ljudi“. Ta spoznaja „neodklonive gluposti“ iztjecala je naravno, iz onoga realnoga izkustva, koje je pripovjedačima-narodnjacima otkrilo sve viekovne rane, sve viekovno blato, što no se uvriježilo u narodu pod utjecajem težkih uslova njegovoga života, tečajem mnogih stoljeća!... Ali skupo ih je stajala ta triesna spoznaja: upoznavši narod ne onakovim, kakovim su ga htjeli vidjeti i kakovim su ga predočivali njihovi predšastnici, pripovjedači-narodnjaci, zadojiše se dubokom, bezizlaznom tugom radi ovih narodnih rana i stradanja; zbiljnost ih je omamila i lišila odvažnosti. U potištenosti i očajanju oni su skrstiti ruke, kliknuvši tjeskobno: „u što da se poslie toga vjeruje? Kamo da se ide? Gdje da sklonemo glavu? Što da činimo?“... I oni su se konačno propijali, nalazeći jedinu utjehu u zaboravi vina i smrti.

VII.

Nikolaj Ivanović Naumov rodio se je 16. svibnja 1838. u Tobolsku. Otac mu je bio sin djakona iz sela Samarova, berezovskoga kotara ; služio je iznajprije u gradu Omsku kao prokuror, a zatim — u Tomsku kao savjetnik gubernijske uprave. Što je bilo velikom riedkošću u ona vremena, a još k tomu u Sibiriji, — bio je on čovjek neprikorne čestitosti, a imao je to zahvaliti blagodatnomu utjecaju dekabrista, u čiji je krug dospio u mladosti. Radi te čestitosti otčeve porodica je uvijek živjela u strašnom siromaštvu. Mater je Naumov izgubio, kad mu je bilo sedam godina, pa je poslie njezine smrti rasao kao šamotno, odnemareno diete, ne imajući drugova, ne znajući za djetinje igre. Osobito je volio provoditi vrieme tako, da je u večer odlazio u tamnu sobu i sgurivši se u kuteljak, prisluškivao je zavijanju zimne bure. Dječaka je već u petoj godini života mati naučila čitati. Sva njegova knjižnica sastojala je za onda od Kriljovljevih basni, koje je dječak čitao od jutra do noći, dok ih nije na pamet naučio. Prvom knjigom poslie basni, koju je pročitao, bio je „Jurij Miloslavskij” Zagoskina, koji ga je tako uznesao, da ga je pet puta čitao te je, hvala sjajnomu pamćenju, mnoga mjesta na pamet naučio. A kad je već jednom počeo strastveno čitati, čitao je sve, što mu je dopalo ruku : „Jeruslana Lazarevića“, „G u a k a“ i „Život svetaca i svetica“, (Četju-Mineju), „Bibliju“ i „Povjest“ od Karamzina. U osmoj godini života znao je već gotovo celog Puškina na pamet. Ali ova strast za čitanjem skupo je stajala dječaka : od toga, što se nije kretao, već neprestano od jutra do večeri sjedio za knjigom, pokvarila mu se probava i razlila žuč. Pozvaše liečnika, koji je dječaku zabranio čitati. Tada je dječak upotrebio varku : on je od starice pjestinje nakrao komadića lojenih sveća i odlazio je tobož spavati, a u istinu, kad je u kući sve zaspalo, laćao se je svojega omiljeloga zanimanja.

Ali najboljom školom, koja je svratila pažnju dječakovu na stradanja naroda, bijaše sam život.

„Sudbi se je prohtjelo, — pripovieda on u svojim uspomenama o djetinjstvu (što ih je ljubezno saobćio piscu baš za ovo djelo) — da sam od ranoga djetinjstva gledao samo

žalostne slike čovječijih nevolja. Naša kuća u Omsku gledala je na trg pred tvrdjavnim nasipom. Ljeti su obično u jedanaest sati u jutro na tom trgu obučavali vojnike i tu su ih udarali šibama, batinama i kundacima pušaka. Daleko je dopirao krič mučenih žrtava. Na tom istom trgu gonili su kroz šibe i vojnike i zločince. Ni sad ne mogu bez zgražanja misliti na te prizore. Ja sam plakao, glavu sam krio u jastuke, da ne slušam bubnjanja ni dušu razdirućega kričanja. Noću bih često poslie takovih slika zapao u vrućicu i buncanje, te su me pokadšto na više dana stavljali u postelj. Kad su me dali učitelju Ksenofontu Trifonoviću, da me podučava (on je bio podčastnik i učitelj pol bataljuna vojničke djece), gledao sam tuj opet iste prizore stradanja te nesretne djece, koju su nečovječno šibali za najneznatnije prekršaje, primjerice, ako bi se puce odkinulo s kaputa, mučili su ih gladom itd.

„U to rano doba, ja sam, makar bezsviesticno, počeo već mrziti svako nasilje. U velike je pomagao razviti u meni tu mržnju starac Pamfil, koji je kod nas služio kao kočijaš, a bio je u Sibiriju prognan po želji svoga vlastelina. Bio je dobar, uman i pošten seljak iz tambovske gubernije. Bio je kmet Tjutčeva, a njegovo ga je selo izabralo starostom. Obćina ga je opunovlastila, da ide u Petrograd, te se tamo prituži vlastelinu na zlorabe i ugnjetavanje upraviteljevo, i za to je bio kažnjen sa 500 šiba i odpravljen u Sibiriju. On je skoro dvadeset godina živio kod nas. Pamfil je znao vješto pripoviedati. Govor mu je tekao gladko, bio je slikovit i protkan poslovicama, dosjetkama i šaljivim pričicama. Ja sam pohlepno slušao njegova pričanja o živovanju seljaka, o drzkim nasiljima i samovolji, što ih nad seljacima počinjaju vlastelini, otimajući biednim kmetovima posljednje, da mogu to protepsti i proigrati na kartama. Prizori iz tih pripovjedaka, kako su djecu otimali ocu i materi, prodavajući ih drugomu vlastelinu, ili jer su ih izgubili, kartajući se, činili su na mene potresne dojmove”.

Naumovu je bilo devet godina, kad su mu otca premjestili na službu u Tomsk. Kad su onamo došli, upisali su dječaka u gimnaziju. On je stupio u gimnaziju kao vrlo razvijeno diete prema svojim vršnjacima, pa je već od prvih dana stekao ne samo ljubav drugova, nego i neograničenu vlast nad njima. On ih

je osvajao, pripoviedajući im sve, što je čitao. Kad koji učitelj ne bi došao u razred, učenici bi zatvorili vrata školske sobe i sjeli na svoja mjesta, a Naumova bi svečano smjestili za učiteljev stol i molili, da što pripovieda. U razredu bi nastala mrtva tišina, a Naumov bi pripoviedao ili epizodu iz koje pročitane pripoviesti ili iz povjesti, pa je trebalo vidjeti, kako su ti obiestni dječaci, koje su učitelji neprestano kažnjivali za nepažnju i zloću za predavanja, pohlepno slušali sve, što im je govorio Naumov. To još potanje potvrđuje g. Jadrincev u svojim „Uspomenama o gimnaziji u Tomsku”.

„Mi smo imali omiljeloga druga, — piše Jadrincev, — Nikolaja Ivanovića Naumova, kašnje znamenitoga pripoviedača i spisatelja. Jer je bio razvijeniji od drugih, on je mnogo čitao te imao dar pripoviedanja. Kraljica Margo, Monsar i Tri muškertira sačinjavahu osnovku njegovih pripoviesti, ali je isto tako zanimivo pripoviedao kadšto i povjestne događaje, što ih je čitao iz djela abbéa Milota. Kad nam je dodijalo sigranje, posadjivali smo ga za stol i cieli ga je razred slušao. Tada bi se posred inače bučnoga mnoštva čulo, kako leti muha. Ja sam kašnje žalio, što naši učitelji nisu imali takve moći, da usredotočuju našu pažnju”.

Naumov nije baš mnogo naučio u gimnaziji, jer su učiteljske sile na njoj bile slabe. K tomu nije dalje učio od trećeg razreda. U to je doba njegov otac dao ostavku sa 20 rubalja u džepu. On je računao, da će naskoro dobiti mirovinu, ali je na dozvolu i izplatu mirovine čekao tri godine, te je obitelj tri godine trpjela strašno siromaštvo. Često je dječak, došavši iz škole, morao gladovati. U kući pokadšto nije bilo ni lojene svieće, pa su svi liegali u postelj još za svjetla, po nekoliko dana sjedili su zimi u mrzloj sobi. Dječak je po zimi trčao u školu u lakom ogrtaču, bez cokola, a mjesto čarapa omotao bi si noge papirom i navlačio proparane postole s gotovo odkinutim podplatima. Napokon je bio sasvim odrpan i nakon uvredljivo surovog prigovora nadzornika škole, radi prnjave odjeće, morao je otac uzeti sina iz gimnazije. Ne dugo zatim, ne hoteći da bude na teret porodici, Naumov je stupio u vojničku službu kao junker. Živovanje s vojnicima u velike je unapredjivalo njegovo proučavanje njihova života. On je vojnicima pisao

pisma na rodbinu i čitao im je pisma, koja su dobivali od kuće. Za službovanja sprijateljio se je s častnikom A. A. Zerčani-
novim. Bio je to uman, razvijen čovjek, koji je mnogo čitao. Nadošlo je u to i doba reformi i novih struja. Mladić je čitao
prve razprave Dobroljubova i Černiševskoga, „G u b e r n i j s k e
c r t i c e“ Ščedrinove. Bjelinskoga je izučio malo ne na pamet. Osjećajući, da mu je znanje nedostatno, Naumov je god. 1860.
dao ostavku, došao u Petrograd i stao posjećivati preda-
vanja na sveučilištu, nadajući se, da će se postepeno pripraviti
i položiti gimnazijalni izpit. Ali godine 1861. zatvoriše sve-
učilište. Naumov nije utekao zatvoru s drugim djacima, koji
su sudjelovali u demonstracijama. Zatim nije više smio ni po-
mišljati na to, da nastavi nauke. Trebalo je da skrbi za kruh
svagdanji i Naumov je prešao na književničko poprište.

Prvu svoju pripoviest „S l u č a j i z v o j n i č k o g a ž i -
v o t a“ napisao je Naumov, kad je još bio junkerom i poslao
ju je iz Tomska u „V o e n n y j S b o r n i k“, gdje je pripoviest
bila odštampana u srpanjskoj knjizi 1858. pod pseudonimom
Karzunova

Godine 1862. štampao je u Pogoskinovom žurnalu „N a r.
B e s ê d a“ pripoviest iz vojničkoga života „P i s m o“, a u
„I s k r i“ — humorističke prizore „J a o s i g a t u ž i t e l j u“
i nekoliko sitnih člančića, takodjer humorističkoga sadržaja.

Zatim se književno djelovanje Naumova nije prekidalo
do 1864. godine, kad je teška bieda prisilila književničkoga
proletarca, koji se je već bio obteretio obitelji, da baci pero
i traži obskrbu u službi, pa je s toga odputovao u svoj zavičaj
u Mariinsk, u svojstvu trajnoga člana povjerenstva u seljačkim
poslovima. Umro je u noći od 9 na 10. prosinca 1901. godine.

Ponajbolja njegova djela izdana su u razno doba u trim
sbornicima pod ovim naslovima: „S i l a s l a m u l a m a“, „U
t i h o m p o n o r u“ i „U z a b o r a v l j e n o m k r a j u“. Pripoviesti Naumova predočuju niz mračnih slika narodnih
nevolja, progonstva, drzovitoga pljačkanja sa strane vlasti
i glavničara te podpunoga bezpravja. Osobitost tih pripoviesti
stoji u tome, što je pisac opisivao sibirске seljake, koji su se
od evropskih razlikovali većim razvitkom, smionošću i pod-
hvatljivošću. Ne valja smetnuti s uma, da Sibirija nije poznavala

kmetskoga prava. Ali zato su se ovdje puno ranije, nego u evropskoj Rusiji, razvijale takove ekonomske prilike, koje u Rusiji dozrijevaju tek sada, a početkom šestdesetih godina, odmah poslie oslobodjenja seljaka, bijahu tek jedva zamjetive. Takova je nova seoska buržoazija u obliku l'hvara, svake vrsti podhvatnika i sabirača, koji su narod oplitali mrežom drzkoga lihvarjenja te ga ujarmljivali u novo sužanjstvo koje bijaše još užasnije, jer se ekonomski nije moglo savladati. U Sibiriji su takovi pauci, koji sišu narodnu krv, već odavna uspjeli, da razapnu svoju lukavu paučinu te se pojavljuju kao krupni glavničari milijunaši, koji su u svojim zavičajima uživali to bezkrajniju moć, što je toli daleka zemlja, kao što je Sibirija, koje su se jedva ticale reforme šestdesetih godina i u kojoj su se do posljednjega doba očuvali stari sudovi, uvijek pružala široko prostorje administrativnoj samovolji i u nebo vapijućim nepravdama. Radi svega toga slike narodnoga bezpravlja i nemoći, pod pritiskom nemilosrdnoga novčarskoga izrabljivanja, u pripoviedkama Naumova imaju osobitu izrazitost i dramatičnost, te daleko nadmašuju slična svojstva pripoviesti ostalih pripoviedača šestdesetih godina, koji su predočivali narodni život. Time se i razjašnjuje onaj potresni dojam, što su ga te pripoviedke činile u svoje doba. Dodajte k tomu vjernost narodnoga života i govora, koja odaje u Naumovu velikoga poznavaoaca narodnoga života te njegovomu talentu svojstvenu srdačnost, koja vam zanosi dušu, tad nije čudo, što su ta svojstva činila Naumova jednim od najznamenitijih spisatelja medju pripoviedačima-narodnjacima. Ponajbolje su mu pripoviesti ove : „K o d p r e v o z a”, „S e o s k a d r a Ź b a”, „S e o s k i t r g o v a c” i „B o g a l j k a“, „T i š i n a i g l a d č i n a“, „U m o b o l n i“, „K u d s e d j e o, s v u d a z l o“, „P a u č i n a“ i druge neke pripoviedke.

Pavao Vladimirović Z a s o d i m s k i j rodio se je 1843. god. 1. studenoga u Velikom Ustjugu, vologdske gubernije, u siromašnoj plemićkoj porodici. Djetinjstvo je proveo na selu pa u okružnom gradu Nikolsku, koji je nalikovao selu. Njegov otac imao je veliku zbirku knjiga, pa ni ne sjećajući se gotovo, kad nije znao čitati, Zasodimskij je od šeste godine dobe čitao sve, što god bi mu dopalo ruku : Puškina, Deržavina, Žukovskoga,

De-Foea, Plutarka, prevedene romane iz raznih jezika. U desetoj godini dobe on je znao francezki, njemački i poljski. Godine 1856. bio je dan u vologdsku gimnaziju kao pitomac, koji je plaćao. Kad je godine 1863. svršio u njoj tečaj, stupio je kao slobodni slušač na pravnički fakultet petrogradskoga sveučilišta. Ali, jer nije imao sredstava, bio je god. 1865. prisiljen, da ostavi sveučilište, pa je od onda provodio život inteligentnoga proletarca, pun teške borbe i oskudievanja. Izprva si je za život privredjivao podučavanjem. God. 1865. išao je na mjesto u penzansku guberniju, a godine 1870. bilo mu je povjereno, da ustroji i rukovodi seosku školu u novgorodskoj guberniji, u borovičkom kotaru. On je školu osnovao i vodio ju tri mjeseca, ali je stvar morao napustiti zbog obstojnosti, kojima nije bio kriv, i od onda se je sasvim posvetio književnosti.

U štampi počeo se je Zasodimskij pojavljivati 1867. godine, kad je poslao uredničtvu „G o l o s a“ poziv na rusko društvo u zaštitu Bugara, napisan pod dojmom dopisa o turskim krvo-löčtvima kod potlačivanja ustanka. Iste godine bilo je štampano nekoliko njegovih pjesmica u „I l l u s t r. G a z.“. Zatim su god. 1868. tiskane u žurnalu „D j e l o“ njegove pripoviesti „G r i e š n i c a“, „V u č i c a“, a god. 1870. „A n j o j j e v e s e l o — o n a s e s m i j e“, „M r a č n e s i l e“ i dr. Najveću pažnju zaslužio je veliki njegov roman iz narodnoga života „K r o n i k a s e l a S m u r i n a“, što je bio štampan u „O t e č z a p.“ 1874. god. pod pseudonimom Vologdin. Od krupnijih njegovih djela zanimivi su: romani „T a j n e s t e p e“, koji je bio štampan u „R u s. B o g a t.“ god. 1880. „P o g r a d o v i m a i s e l i m a“ u „N a b l j u d a t e l j u“ god. 1885. „G r i e h“ u „R u s. B o g a t.“ 1893. god. itd.

U pripoviestima Zasodimskoga susrećemo sve one mračne strane narodnoga života kao i kod ostalih pripoviedača-narodnjaka, no osim toga odlikuju se one predočivanjem pozitivnih tipova, što ih je pisac sretao posred naroda. U tom pogledu pokazuje Zasodimskij to veću vještinu, što stoji na vrlo sklizkom tlu: samo jedna suvišna crta i lako je zapasti u idealizaciju. A Zasodimskij se u svim svojim predočivanjima strogo drži realnoga tla.

Pozitivni tipovi, štoto se susreću u djelima Zasodimskoga, javljaju se u dvim oblicima: ili su to grabežljivi, prkošljivi prosvjedovatelji poput Vučice s njezinim ljubavnikom Mitihom Kosmatim, i Arguške u „Kronici sela Smurina,” ili pako krotki tipovi propoviedača pravde božje, kao što su krojač Ivan Mudrij u pripoviesti „Mračne sile“ i krojač Prokopij Vasiljević u romanu „Grieh“; napokon, kao proizvod novih inteligentnih struja, heroj „Kronike sela Smurina” — Dmitrij Krjažev.

Ne manje uvažnja zaslužuje P. V. Zasodimskij kao revni suradnik žurnala za djecu, kao što su „Dětskoe Čtenie“, „Igrušekka“, „Rodnik“. U njegovim pripoviestima za djecu sjedinjuje se idealizacija sa piscu srodnom srdačnošću, pa je tuj umjestna, a Zasodimskijeve pripoviesti za djecu, sabrane u dvim posebnim izdanjima: „Srdačne pripoviesti,” 2 svezka, i „Doživljaji i priče“ jesu zaista ponajbolje štivo za djecu, što ga ima u ruskoj književnosti.

